

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση
τεύχος 74 (2), Δεκέμβριος 1986
τιμή τεύχους 200 δρχ.

Ο σκανδαλώδης
Δεκέμβριος του 1986

Δικαιώματα
του ανθρώπου και του πολίτη

Γιά τό αστυνομικό μυθιστόρημα

Η τρομοκρατία μετά τή Βάρκιζα

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 12 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1986
τεύχος 74 (2) (νέα περίοδος), δρχ. 200
ΚΕΚΡΟΠΟΣ 2, 105 58 ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ. 32.39.645 και 32.28.791

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρράς, Διονύσης Καψάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κινητή, Παύλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταύρος Λιβαδάς, Λεωνίδα Λουλούδη, Γρηγόρης Μανιαδάκης, Γιώργος Μαργαρίτης, Γιώργος Μητροφάνης, Μιχάλης Μοδινός, Άριστειδης Παλιτάς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Γιώργος Μπράμος, Άνδρέας Παναζόπουλος, Λευτέρης Παπαγιαννάκης, Μιχάλης Παπαγιαννάκης, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Γιώργος Πάσχος, Πέτρος Πιζάνιας, Νίκος Πολίτης, Έλενη Πορτάλιου, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη.

- Σκίτσα Χρήστου Πικριδά.
- Τή διόρθωση των δοκιμών έκανε ο Παντελής Σπ. Μπουκάλας, τή σελιδοποίηση ή Μάγια Γεωργιάδου, τή αναπαραγωγή των φίλμ ή Χριστίνα Άναστασίου, τή φωτοστοιχειοθεσία ή Άννα Γιάκα, ή Γεωργία Μπαρούδου και ή Άλίκη Πελεκάνου.
- Έκδότης, ο Ά. Έλεφάντης, Μάρκου Μουσούρου 34, Άθήνα.
- Διαχείριση, Σπύρος Δελέγκας.
- Έκτύπωση, ΣΠΟΤ-ΠΡΕΣΣ Α.Ε., Άγίας Παρασκευής 23, Περιστέρι, τηλ. 5757-940

ΠΡΟΣΦΟΡΑ

Όλα τή τεύχη του ΠΟΛΙΤΗ
Άπό τή τεύχος 1 έως τή 73
ΜΟΝΟ ΜΕ 6.000

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ

Άγγελου Έλεφάντη, Ό σκανδαλώδης μήνας Δεκέμβρης	8
Βασίλη Ζουναλή, Ό άουγκώρητη πράξη	11
Γιώργου Καρρά, Περί του κράτους αλλά μέ κράτει	12
Άνδρέα Παναζόπουλου, ΠΑΣΟΚ, ό ΐνεμος τό κυνηγάει	13
Μάκη Καβουριάρη, Ό άφώρητος φορέας	14
Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου, Ό ΕΔΑ ποτέ δέν πεθαίνει	15

Άγγελου Έλεφάντη, Προαπαιτούμενα γιά μιά νέα πολιτική	17
Λεωνίδα Λουλούδη, Πολιτικολογία δέκα χρόνια μετά	23
ΣΤΙΓΜΙΑΙΑ ΚΑΙ ΑΥΤΟΦΩΡΑ	27

Νίκου Μάρκου, Τοξικές ερώσεις και τοξικές άπορίες	28
Βάσως Κινητή, Γιά τή βραβεία στις έπισημες	32
Κώστα Σταμάτη, Τά ανθρώπινα δικαιώματα στό «έβραϊκό ζήτημα» ..	35

Δημοκρατικού Στρατού, Έκθεση γιά τήν τρομοκρατία στην Έλλάδα μετά τή Βάρκιζα	42
Γιάννη Άναστασίου, Ό μύθος του Όρακλή	49
Σπύρος Άσδραχάς, Γιώργης Γιατρομανωλάκης, Νίκος Γκάτσος, Μένης Κουμανταρέας, Άριστόβουλος Μάνεσης, Μάριος Πλωρίτης, Χρύσα Προκοπάκη, Γιώργος Χειμωνάς, Ναι ή όχι στό άρχαία;	57
Κώστα Μπαλάσκα, Γιά τή διδασκαλία τής λογοτεχνίας στό σχολεία ..	63

Τζβετάν Τοντόροφ, Ό τυπολογία του άστυνομικού μυθιστορήματος ..	67
Παύλου Κρέμου, Ό Μπιενάλε τής Θεσσαλονίκης	74
Μιχάλη Μοδινού, Άπό τό Μανχάταν στην Χάνα και τής άδελφές τής ..	76
Καίτης Ρωμανού, Σαμουήλ Μπό-Μποβό	81

Παντελή Μπουκάλα, «Κέρματα»	84
Άλκη Άγγέλου, Γιά τόν Ίώσηπο Μοισιόδακα του Πασχάλη Κιτρομηλίδη	87
Μαριάννας Δήτσα, Άπό τόν Ψυχάρη στον Γληνό του Μ.Μ. Παπαϊωάννου	93
ΣΧΟΛΙΑ, ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ, ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ	94

Ό φωτογραφία του έξωφύλλου είναι τής Κορηλιάς Μπέκμαν

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Έτήσια (12 τεύχη) 2.000 δρχ., έξάμηνη (6 τεύχη) 1.000 δρχ.
ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εύρώπη έτήσια 2.500, έξάμηνη 1.300.
Άλλες χώρες: έτήσια 2.800, έξάμηνη 1.400

Ίδιοκτησία: Σπ. Δελέγκας και Σία Ο.Ε. Έκδότης: Άγγελος Έλεφάντης, Μάρκου Μουσούρου 34, Άθήνα. Τυπογραφείο ΣΠΟΤ-ΠΡΕΣΣ, Άγίας Παρασκευής 23, Περιστέρι, τηλ. 5757940

Τό λυκόφως τῶν μή προνομιούχων

Με μορφή χιονοστιβάδας ξέσπασαν τόν τελευταῖο καιρό οἱ ἀποκαλύψεις γιά οικονομικές ἀτασθαλίες, μέ πρωταγωνιστές ἐπιφανή στελέχη τοῦ ΠΑΣΟΚ καί τῆς κυβέρνησης. Χρειάστηκε ἡ ἀπόφαση τοῦ πρωθυπουργοῦ γιά ἄμεση παραπομπή τέτοιων ὑποθέσεων στόν εἰσαγγελέα, γιά νά ἀνακοποῦν κάπως οἱ διαδοχικές ἐκρήξεις, ἡ κατολίσθηση τῆς χιονοστιβάδας στό ἴδια τά κεφάλια τῶν ἐπικεφαλῆς τῆς κυβέρνησης. Τό φόβητρο τοῦ εἰσαγγελέα φαίνεται πώς ἀνακόπτει, ἀλλά μόνο προσωρινά καί μόνο τήν εὐρεία δημοσιοποίηση τῶν σκανδάλων, ἀφοῦ εἶναι γνωστό πώς στό παρασκήνιο, στό ὑπουργικά καί κομματικά γραφεῖα, πληθαίνουν καθημερινά οἱ καταγγελίες γιά ἀτασθαλίες, ρεμούλες, λαθροχειρίες καί ἰδιοτελεῖς μεθοδεύσεις στελεχῶν, σημαντικῶν καί μή, τῆς κυβέρνησης.

Η μεγάλη ἔκταση τῶν σκανδάλων καί ἡ ποικιλία τῶν εἰδῶν τῶν καταγγελλόμενων περιπτώσεων ἔχουν ὀδηγήσει σέ παράλυση τήν κρατική μηχανή. Οὐδείς πλέον ὑπεράνω πάσης ὑπόψιας καί οἱ ἐπικεφαλῆς τῶν κυβερνητικῶν καί κρατικῶν κλιμακίων, γνῶστες τῶν δικῶν τους καί μόνον πράξεων καί μεθοδεύσεων, ὑποπεύονται πλέον, καί δικαιολογημένα, τό ὅποιοδήποτε χαρτί ἢ πρόσωπο εἰσηγείται ἄμεσα ἢ ἔμμεσα διακίνηση χρημάτων «πρός τά ἔξω».

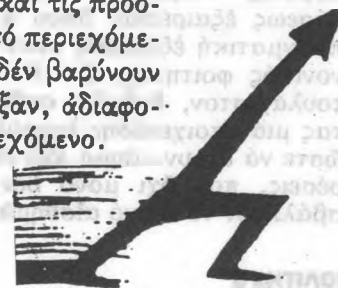
Ἔτσι, τίς τελευταῖες μέρες ὅλη ἡ κυβερνητική δραστηριότητα ἐξαντλεῖται στίς ἀποφάσεις γιά τόν Φόρο Προστιθέμενης Ἀξίας καί τά ἔσοδα τοῦ Κρατικοῦ Προϋπολογισμοῦ, στήν «πρός τά μέσα» δηλαδή ροή χρημάτων, γιά τήν ὁποία δέν μπορεῖ νά τῆς ἀποδοθεῖ ἀπό καμιά πλευρά κατηγορία νέου σκανδάλου, ἀφοῦ ἀποτελεῖ ἕνα χρόνο, μόνιμο καί διάφανο ἀλλά νομιμοποιημένο καί ἀποδεκτό σκάνδαλο, ταξικῆς καί μονόπλευρης εἰς βάρος τῶν ἐργαζομένων λαθροχειρίας.

Οἱ ἀποκαλύψεις τῶν σκανδάλων ἀκολούθησαν καί τῆ μεγάλη ἀποκάλυψη τῶν δημοτικῶν ἐκλογῶν, στίς ὁποῖες ἀναδείχθηκε τό μέγεθος καί τό ἀναπότρεπτο τῆς φθοράς τοῦ ΠΑΣΟΚ. Δέν ἀποτελεῖ ὅμως αὐτή ἡ δημοσιοποίηση οὔτε συνειδησιακή ἐκρηξη οὔτε ἔγερση μιᾶς καταπιεσμένης ἢ ἐν χειμερία νάρκη ἠθικῆς οὔτε πολύ περισσότερο μιᾶ ἀπαρχή αὐτοκριτικῆς, μιᾶ διάθεση ἀναγέννησης καί ἀναβαπτίσματος τοῦ «Κινήματος» καί τῶν ἀνθρώπων του. Ἡ εἰκόνα τοῦ ὑγιοῦς σώματος πού προσπαθεῖ νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό τά ἔλκη του κατέρρευσε γρήγορα ἀποκαλύπτοντας τήν ὄψη τοῦ λεπροῦ πού τρώει τίς ἴδιες του τίς σάρκες, μέσα ἀπό τήν ἐντεινόμενη ἐνδοπαραταξική διαμάχη καί τίς ἀλληλοαποκαλύψεις.

Ἀπό αὐτή τήν ἄποψη, ἡ πρωθυπουργική προσπάθεια νά ὑπαχθοῦν τά σκάνδαλα στίς ἀρμοδιότητες τοῦ εἰσαγγελέα δέν ἐκφράζει μόνο τήν πρόθεση νά ὑποβαθμιστεῖ ἡ πολιτική σημασία τους καί νά μετατοπιστοῦν οἱ εὐθύνες ἀπό τήν ἴδια τήν κυβέρνηση σέ πρόσωπα στούς κόλπους τῆς. Ἀποτελεῖ καί ἔμμεση ὁμολογία τῆς πολιτικῆς ἀδυναμίας τοῦ πρωθυπουργοῦ καί τοῦ ΠΑΣΟΚ νά ἀποκαταστήσει τήν ἐνότητα καί τήν τάξη στό κόμμα καί τήν κυβέρνηση. Ὁ βασιλιάς φαίνεται πιά πώς εἶναι γυμνός.

Λίγο ἐνδιαφέρει τό ἄν, ποιός καί πόσα «ἔφαγε» ἀπό τή διαχείριση τοῦ δημόσιου χρήματος. Ἐχει μεγαλύτερη σημασία νά κατανοηθεῖ πώς αὐτή ἡ ἐξέλιξη εἶναι νομοτελειακή συνέπεια τῆς κοινωνικῆς προοπτικῆς (;), τῆς πολιτικῆς ἰδεολογίας καί τοῦ τρόπου ἄσκησης τῆς ἐξουσίας τοῦ ΠΑΣΟΚ.

Η μεγάλη συνέπεια αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης δέν εἶναι μόνο ἡ διάφευση τῶν λαϊκῶν ὀνείρων πού ἐπενδύθηκαν στό ΠΑΣΟΚ. Εἶναι ἡ ἀνυπολόγιστη φθορά πού προκάλεσε μέ τήν πλαστοπροσωπία καί τήν ψευδωνυμία του στούς δημοκρατικούς θεσμούς, στό ρόλο καί τίς προοπτικές τοῦ δημόσιου τομέα, στήν ἴδια τήν προοπτική καί τό περιεχόμενο τοῦ σοσιαλισμοῦ. Καί σ' αὐτό τό πράγμα οἱ εὐθύνες δέν βαρύνουν μόνο τό ἴδιο. Βαρύνουν καί ὄσους ἀνεξέλεγκτα τό στήριξαν, ἀδιαφορώντας ἢ συγκαλύπτοντας αὐτό τό ὄρατό ἀπό κωρίς ἐνδεχόμενο.

Ο σκανδαλώδης μήνας Δεκέμβριος

Ο Δεκέμβρης είναι, συνήθως, ό μήνας τών άπολογισμών. Ο φετεινός είναι ό μήνας τών σκανδάλων καί τής σκανδαλογίας αλλά καθόλου σκανδαλιάρης. Είναι μουντός.

Δέν θά κάνουμε άπολογισμούς. Τό '86 τελειώνει χωρίς τίποτε τό αισιόδοξο νά αφήνει γιά τό 1987. Η τρέχουσα πολιτική ζωή κινείται μέσα σέ μιά ζελατινώδη νωχέλεια πού δέν τή διαταράσσουν ούτε καν τά σκάνδαλα τά όποια σέ άλλες εποχές θά άφηναν τόν κόσμο έμβρόντητο. Ίσως έχει ύπάρξει άλλοίωση άκόμη καί τών αισθητηρίων. Ρουτίνα λοιπόν καί κινήσεις έπιτελειών.

Ο κ. ΤΡΙΤΣΗΣ ΥΠΑΝΑΧΩΡΕΙ

Ο κ. Τρίτσης γιά παράδειγμα ύποχρεώνεται, κάτω άπό τήν πίεση τών γονέων καί του λαϊκού κινήματος γενικότερα, νά ύπαναχωρήσει στήν ύπόθεση τών φοιτητικών μεταγραφών. Τό μέτρο ήταν σωστό καί τό λέμε άπερίφραστα, γιά τό σημερινό καθεστώς, πού θά συνεχιστεί όπως φαίνεται, θυμίζει εκείνες τίς παλιές καταστάσεις παρελθόντων έτών, μέ φοιτητές βομβόπληκτους, σεισμόπληκτους, άνταρτόπληκτους, άεροπόρους, «κορεάτες» καί πάσης φύσεως έξαιρέσεις όπου ή μόνη πραγματική έξαίρεση ήταν ό κανονικός φοιτητής. Καί θά ήταν, τουλάχιστον, ένδειξη σοβαρότητας μιά στοιχειώδης ίσοπολιτεία, ώστε νά έχουν νόημα καί οι έξαιρέσεις, πού όχι μόνο δέν προσβάλλουν τό κοινό αίσθημα αλλά

επιβάλλονται γιά νά καλύψουν άπρόβλεπτες καταστάσεις. Ο κ. Τρίτσης όμως προχώρησε στή μεταρρύθμιση του καθεστώτος τών μεταγραφών προσβάλλοντας κεκτημένα δικαιώματα καί κυρίως, μετά τήν άνακοίνωση τών φετεινών άποτελεσμάτων. Γιατί δέν έκανε τό ίδιο άπό τό καλοκαίρι; Καί γιάτί ή κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, μετά τήν τόσο πολυδιαφημισμένη κοσμογονία πού συντελέστηκε επί τών ήμερών της στήν Άνώτατη Παιδεία (κοτζάμ νόμος-πλαίσιο, νέοι θεσμοί, νέα παντεπιστήμια κ.λπ.), δέν έλυσε αυτό τό προβληματάκι;

Συνέπεια: «συνέπεσε» ή κινητοποίηση μέ τά ύπόλοιπα σκάνδαλα καί ή κυβέρνηση «τά πήρε πίσω». Τό παράδειγμα του Γάλλου ύπουργού Παιδείας πού άναγκάστηκε νά παραιτηθεί, ύστερα άπό τρομερή φοιτητική κινητοποίηση, φαίνεται ήταν πολύ διδακτικό...

...ΟΧΙ ΟΜΩΣ Ο κ. ΣΗΜΙΤΗΣ

Αν όμως στό χώρο τής εκπαίδευσης ή κυβέρνηση έδειξε ένδοτικότητα (στό κάτω κάτω τής γραφής περί κουλτούρας ό λόγος) δέν συνέβη τό ίδιο καί μέ τήν οικονομική πολιτική. Έδώ δέν υπάρχουν περιθώρια. Μειλίχιος μέν ό κ. Σημίτης αλλά δέν ύποχωρεί ούτε πόντο άπό τά ...κεκτημένα τής λιτότητας. Τό πρόβλημα είναι ή εϋημερία τών άριθμών, τουλάχιστον όρισμένων άριθμών, όπως π.χ. πληθωρισμός ή οι έξωτερικές, δανειακές καί άλλες, ύποχρεώσεις τής χώρας διότι μόνο έτσι, έλπίζει ή κυβέρνηση, θά μπορέσει νά συνάψει νέα δάνεια, νά προσελκύσει ξένα κεφάλαια καί νά ζωογονήσει τήν επενδυτική δραστηριότητα. Ήδη, χάρη στήν καλή διαγωγή πού επέδειξε ή Έλλάδα μέ τά σταθεροποιητικά της μέτρα, έγκρίθηκε ή δεύτερη δόση του δανείου άπό τήν ΕΟΚ ύψους 875 έκα. δολ., αλλά καί ή διαβεβαίωση του κ. Σημίτη ότι τά μέτρα λιτότητας θά

ίσχούν όλο τό 1987, ίσως καί τό 1988.

Τό σκάνδαλο, φυσικά, δέν είναι ότι μιά κυβέρνηση προσπαθεί νά ζωογονήσει μιά καπιταλιστική οικονομία, εις βάρος τών εργαζόμενων τών όποιων μειώνονται τά πραγματικά εισοδήματα ενώ παράλληλα πυκνώνουν οι γραμμές τών άνέργων (σέ 12% ύπολογίζεται ή άνεργία στα τέλη του χρόνου). Τό σκάνδαλο είναι ότι ή κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ έξακολουθεί άκόμη νά πουλάει σοσιαλισμό κι άκόμη περισσότερο ότι γιά όρισμένους ό σοσιαλισμός αυτός (έξ)άγοράζεται. Η πολιτική φιλοσοφία τής περιλάλητης Προγραμματικής Συμφωνίας Βάθους πού τό ΚΚΕ έσωτερικού έπεξεργάστηκε αυτόν τόν καιρό καί προτείνει ως «νέα πολιτική», βασίζεται στήν κατασκευή τής συνεργασίας όλων τών δημοκρατικών άριστερών δυνάμεων, του ΠΑΣΟΚ συμπεριλαμβανομένου έννοείται, γιά νά ανοίξει ένας δρόμος πρός τήν πραγματική δημοκρατική άνάπλαση του τόπου «μέ κατεύθυνση» τό σοσιαλισμό...

Σκάνδαλο είναι επίσης ότι εμφανίζονται νέες πολιτικές δυνάμεις, π.χ. τό κόμμα του κ. Αρσένη, πού πασχίζουν νά έξυγιάνουν τήν άλήστου μήνης «Διακήρυξη τής 3ης του Σεπτέμβρη», ύποσχόμενες δηλαδή τήν επανάληψη του σεναρίου 1974 1981 ως φαρσοκωμωδία, παρόλο πού κανείς πιά δέν έχει διάθεση νά γελάσει.

Η ΕΔΑ: ΣΠΑΡΑΣΙΚΑΡΔΙΑ ΔΙΑΣΠΑΣΗ

Η ΕΔΑ, πάλι, διασπάστηκε λέει. Τό κόμμα αυτό πού καπηλεύεται

τά άγια λείψανα τής προδικτατορικής ΕΔΑ, είναι άγνωστο άν διαθέτει έστω και μία ψηφο δική του μία και ποτέ, από τό 1974 ως σήμερα, δέν έμφανίστηκε αυτόνομα στίς έκλογικές άναμετρήσεις. 'Οπλαρχηγοί χωρίς άσκέρι. 'Η σημερινή σπραξικάρδια διάσπασή τους, δίοτι άλλοι έπιθυμούν συνεργασία μέ τό ΠΑΣΟΚ και άλλοι μέ τό ΚΚΕ, δείχνει πόσο τά πάντα πλέον άνάγονται σέ θέματα τακτικής, ότι ή τακτική και έπιταγές τής καθημερινότητας είναι τό μόνο πού μετράει, ότι ό καιροσκοπισμός είναι πλέον τό άνώτατο στάδιο τής πολιτικής.

Κατά τά μέρη του ΚΚΕ έσωτερικού έτοιμάζεται πυρετωδώς ό νέος φορέας. Κύρια μέθοδος τό τηλεφώνο. Μπορείτε νά τηλεφωνήσετε στό ΚΜΑΣ και θά έχετε όλες τις λεπτομέρειες για τό συνέδριο τής άνοιξης. Στό μεταξύ ό κόσμος φεύγει. Μά γίνονται κόμματα χωρίς κόσμο; Δέν σκέφτονται αυτοί οι άνθρωποι ότι κριτήριο τής σωστής πολιτικής είναι άν μπορεί κανείς τούς δέκα νά τούς κάνει έντεκα;

ΚΑΙ ΝΕΟΣ ΔΕΚΑΛΟΓΟΣ ΑΡΧΩΝ

Μέ νέο δεκάλογο «άρχων» σκέφτηκε νά άντιμετωπίσει τή σήψη του κινήματός του ό κ. Παπανδρέου. Μά άν δέν κάνουμε λάθος από τό 1974 τό ΠΑΣΟΚ δλο για άρχές μιλάει. Τί τό καινόν; 'Ότι καταργείται ή 'Επιτροπή Συνδέσμου Κινήματος και κυβέρνησης ή ή έντολή πώς στό έξής τό «κίνημα πρέπει νά εργάζεται στους μαζικούς χώρους (...) για νά δρομολογήσει (!) τήν επίλυση των προβλημάτων» πού άφορούν τόν πολίτη; Σίγουρα πρόκειται για νέο βάθρο τής δημοκρατίας, στηριζόμενο κι αυτό στή νέα άρχή διαχωρισμού κράτους-κυβέρνησης και κινήματος. Κάπως άργά διάβασε ό κ. Παπανδρέου τό Σύνταγμα. 'Εστω. 'Αλλά τά σκάνδαλα και ή γενικότερη πολιτική παράλυση τής κυβέρνησης έγκαιινιάζουν πλέον τή φάση των μεγάλων μαχαιριών. Κανείς πλέον δέν σκέφτεται ότι μπορεί ό άρχηγός νά πετάξει άκόμη κάποιον άσσο από τό μανίκι για νά θαμπώσει τόν κόσμο. 'Ο ίδιος άλλωστε ό άρχηγός όμολογεί καθαρά ότι «όμάδες και παρέες έφεραν τήν κρίση».

'Η άντίληψη είναι σαφής: οι έπιτυχίες άποδίδονται στίς σωτηριολογικές ιδιότητες του μεγάλου τιμονιέρη, οι άποτυχίες, ή κρίση, στά ευτελή μέλη...

'Ισως μέ τέτοιες άντιλήψεις για τά προβλήματα και τήν πολιτική δέν θά ήταν παρακινδυνευμένο ό κ. Παπανδρέου νά μάς αίφνιδιάσει τό '87, προκηρύσσοντας πρόωρες έκλογές. Νά πετάξει στά χέρια του κ. Μητσotάκη τά άναμένα κάρβουνα πού άποτελεί πλέον γ' αυτόν ή έξουσία πρίνφ θαρεί όλοκληρωτικά τό κίνημά του. Τί τό καλύτερο μπορεί νά έλπίζει για τό '87; Τό 1988 ούτως ή άλλως είναι έτος προεκλογικό.

Η ΔΕΞΙΑ: ΣΠΕΥΔΕ ΒΡΑΔΕΩΣ

'Η πιθανότητα αυτή κάνει, ίσως, και τόν κ. Μητσotάκη ιδιαίτερα μετριοπαθή αυτό τόν καιρό. 'Η έπιτυχία τής ΝΔ στίς δημοτικές έκλογές δέν ένέπνευσε ιδιαίτερα ένθουσιαστικούς τόνους στην ήγεςία τής δεξιάς παράταξης, ούτε κάποια ιδιαίτερη έπιθετικότητα στην άντιπολιτευτική της πρακτική. Γιατί μία πρόωρη πτώση του ΠΑΣΟΚ, πρόωρη μέ τήν έννοια ότι θά διατηρούσε άνεπαφο τόν κύριο όγκο των δυνάμεών του, θά «έκανε πάσα» στή ΝΔ μεγάλα άλυτα προβλήματα (βάσεις, έλληνοτουρκικά, κυπριακό, έξωτερικό χρέος, λιτότητα κ.λπ.), μέ τά όποια θά έπρεπε νά κονταροχτυπηθεί έχοντας παράλληλα τήν ισχυρή άντιπολίτευση του ΠΑΣΟΚ. Συνετότερη εκ μέρους της ή τακτική τής άναμονής για λίγο καιρό άκόμη, νά περάσει και τό '87...

Αυτό άλλωστε είναι και τό βαθύτερο νόημα του δικοματισμού. Πάσα ό ένας στον άλλο, παλινδρόμηση από τόν έναν στο άλλο και συνέπεια ή άκυβερνησία. 'Ακυβερνησία όχι μέ τήν έννοια ότι δέν ύπάρχει κυβέρνηση· αυτή ύπάρχει και παραύπάρχει. 'Αλλά μέ τήν έννοια ότι σέ όλον αυτό τόν πολιτικάντικο όραγδό, τήν έναλλαγή προγραμμάτων, αρχών, σχεδίων, αποφάσεων, πολιτικού προσωπικού, παρατάξεων, τά προβλήματα, από τή σκοπιά του κόσμου, παραμένουν άλυτα ή στην καλύτερη περίπτωση γνωρίζουν τή λύση πού άντιστοιχεί στα άπνοα πολιτικά έπιτελεία. Τό κυ-

κλοφοριακό, ή άνεργία, τό νέφος, τό χρέος, ή διοικητική άποδιοργάνωση, ή άποεπένδυση, ή άποβιομηχάνιση κ.λπ., δίνουν τό πραγματικό προφίλ τής νεοελληνικής κοινωνίας και πολιτικής.

ΤΕΛΕΙΩΝΟΝΤΑΣ ΤΟ '87

Τό 1987, λοιπόν, τελειώνει άφήνοντας εμβρόντητο τόν τόπο όχι μόνο μέ τήν άποκάλυψη σκανδάλων διοικητικο οικονομικών καταστάσεων, και κρατικών λειτουργιών πού τις προκάλεσαν ή τις χειρίστηκαν, μέ τήν άποκάλυψη όχι μόνο ότι τό ΠΑΣΟΚ «δέν μπορεί» αλλά και «δέν θέλει». Γενικώς οι αισιοδοξίες δέν είναι του καιρού ώστε νά στρέψουμε τά βλέμματά μας σέ άλλες κατευθύνσεις. 'Αλλού, σέ κοινωνίες πού επίσης καταλήγουν στο τέλμα, φαίνεται ότι ύπάρχουν κάποιες ισχυρές λαϊκές όχυρώσεις πού επιτρέπουν στον κόσμο νά ξεσπάσει, και άνατρέψει τις ρυθμίσεις πού του επιβάλλονται. Παράδειγμα πρόσφατο ή Γαλλία αυτών των ήμερών όπου ένα «φοιτητικό» πρόβλημα, εν αιθρία σχεδόν, προκάλεσε μία άνεπανάλητη λαϊκή έκρηξη και ύποχρέωσε τήν δεξιά κυβέρνηση σέ ραγδαία ύποχώρηση μέ άδηλες άκόμη προεκτάσεις. Γιατί και εκεί αυτό τό άπλό φοιτητικό πρόβλημα, στην πραγματικότητα, ήταν τό άχυρο πού έκανε τή γκαμήλα νά γονατίσει, ήταν ή άντίδραση στην ξεφρενη φυγή στο ρατσισμό, τήν πολιτική τής λιτότητας, τής ταξικής έπιλογής, τής άνεργίας, ή άντίδραση στην πολιτική πού πήρε τό όνομα του «τεχνολογικού έκσυγχρονισμού» ένόψει του 2000.

'Εμείς, έστω μπροστά στο 1987, δέν μπορούμε παρά νά ευχηθούμε χρόνια πολλά και καλή χρονιά. Τουλάχιστον νά μήν ξεχνάμε τούς καλούς τρόπους.

'Αγγελος 'Ελεφάντης

Ἡ ΕΔΑ ποτέ δέν πεθαίνει

Λοιπόν, τό παράδοξο δέν εἶναι ὅτι διασπάστηκε ἡ ΕΔΑ, ἀλλά ὅτι ὡς τώρα ὑπῆρχε. Πάντα τό πιστεύαμε αὐτό, ἀλλά ἡ διάσπασή της καί κυρίως ὁ τρόπος πού ἐγινε, δικαιώνει ἀναδρομικά αὐτή τήν ἀποψη. Ὑπῆρξαν, λέει, διαφωνίες στό θέμα τῶν συμμαχιῶν, ἤ, καλύτερα, γιά νά μήν ἀδικούμε τόν ὄρο, στό θέμα τῶν «μελλοντικῶν συνεργασιῶν». Πρόκειται δηλαδή γιά συνεργασίες μέ ἄλλα κόμματα, συνεργασίες καθαρά πολιτικές, ἐνώ τουλάχιστον οἱ συμμαχίες ἔχουν καί ἕνα κοινωνικό καί ἐπομένως στρατηγικό περιεχόμενο πού θά δικαιολογοῦσε ἐνδεχομένως διασπάσεις.

Ἄλλοι λοιπόν ἤθελαν τήν ΕΔΑ νά συμμετέχει στό νέο φορέα τοῦ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ, πῶ σωστά ἀκόμα, νά τόν συνιδρύει. Οἱ ὑπόλοιποι τήν ἤθελαν νά παραμένει ὡς ἔχει καί ἀπό αὐτούς, ἄλλοι μὲν τή θέλουν τελείως ὡς ἔχει, δηλαδή συνεργαζόμενη μέ τό ΠΑΣΟΚ, καί ἄλλοι ὄχι ἀκριβῶς ἔτσι, τουτέστιν ἤθελαν νά τσοντάρει ἡ ΕΔΑ τόν τίτλο της στήν ἀντιΠΑΣΟΚ συσπείρωση τοῦ ΚΚΕ. Οἱ πρῶτοι ἀποχώρησαν, οἱ δεῦτεροι (καί οἱ τρίτοι) συναποτελοῦν ἀκόμα τήν ΕΔΑ. Οἱ πρῶτοι πάλι ἀναγνώρισαν ὅτι εἴμαστε ἀπό πέντε χωριά καί ἐριζαν τόν μαγικό ὄρο γιά τή διαφύλαξη τῆς ἐνότητας τοῦ κόμματος: τάσεις. Ἄλλά ἀκόμα καί οἱ τάσεις, στήν ἀντιπαλότητά τους, ἐξυπονοοῦν ὅτι ὑπάρχει κάτι τό κοινό πού τίς κρατάει δεμένες στό ἴδιο κόμμα (καί γιά ὁμοσπονδία ἀκούσαμε), φαίνεται ὁμως ὅτι αὐτό τό κάτι κοινό στήν ΕΔΑ δέν ὑπῆρχε.

Γιά νά τό πούμε πῶ καθαρά: στήν ΕΔΑ πέρα ἀπό τό θέμα τῶν συνεργασιῶν δέν ὑπάρχει τίποτε. Ἡ ΕΔΑ εἶναι ἕνα κόμμα συνεργασιῶν (ἤ ἑτεροεργασιῶν, ἂν προτιμᾶτε). Ὡς τέτοιο ἀνοίχθηκε μπροστά του ὅλο τό φάσμα τῶν δυνατῶν συνεργασιῶν: ΠΑΣΟΚ, ΚΚΕ, ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ (εἰδικά γιά τό τελευταῖο οἱ προοπτικές ἦταν πῶ φιλόδοξες: συνίδρυση!). Καί οἱ ἄνθρωποι ἔκατσαν καί τίς ἐξέτασαν καί ἄλλοι μὲν προτίμησαν τή μὲν, ἄλλοι τή δέ, καί ἄλλοι τήν τρίτη (ἄς μήν ἐξετάσουμε ἐδῶ μέ ποιά κριτήρια). Καί δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὅλοι τελικά θά συνεργαστοῦν μέ τό κόμμα τῆς ἐκλογῆς τους, ἄλλοι φέροντας μαζί τους μόνο τό ὄνομά τους καί ἄλλοι καί τόν τίτλο τοῦ κόμματος.

Ἄλλά ἄς μή νομίσει τό ΚΚΕ ὅτι τήν ἔδωσε τήν ΕΔΑ, γιατί ἡ ἱστορία της ἀπέδειξε ὅτι κάνει καί ἀπιστίες καί ἔχει πάντα ἕνα μάτι ἀνοιχτό γιά νέες συνεργασίες. Κατά τά ἄλλα βέβαια τό πῶ ὀδυνηρό στό συνέδριο τῆς διάλυσης τῆς ΕΔΑ εἶναι ὅτι πολλοί ἀπό τούς ὄρους πού ἀκούστηκαν καί ἀπό αὐτά πού διαδραματίστηκαν θά ἐπαναληφθοῦν καί στό «συνέδριο τῆς ἀνοιξῆς» τοῦ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ. Ἐλπίζουμε πάντως ἀκόμα νά μή βρεθοῦμε καί τότε στή δυσάρεστη θέση νά γράψουμε καί γιά τό ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ ἀναδρομικά ἕνα παρόμοιο κείμενο.

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος

«Ἀσυγχώρητη πράξη»

Ἔτσι χαρακτήρισε ὁ πρωθυπουργός κ. Ἀνδρέας Παπανδρέου τά ὅσα εἶπε καί δέν εἶπε ὁ συνθέτης Μίκης Θεοδωράκης κατά τήν περίφημη ἀνέντευξη τύπου τῆς 25ης Νοεμβρίου.

Σ' αὐτή τή συνέντευξη ἀνακοινώθηκε ἡ σύσταση Ἐπιτροπῆς Πρωτοβουλίας γιά τήν Ἑλληνοτουρκική Φιλία, ὡς πρὸς τό ἑλληνικό της σκέλος. Ἡ συγκρότηση καί δημόσια ἐμφάνιση τοῦ τουρκικοῦ σκέλους ἀναμένεται, ὅποτε θά δοθεῖ στή δημοσιότητα κάποιον κείμενο — διακήρυξη τῶν ἀρχῶν τῆς Πρωτοβουλίας.

Ἴσως τότε τακτοποιηθοῦν ἀναδρομικά τά πολλὰ καί διάφορα προβλήματα πού δημιούργησαν οἱ δηλώσεις τοῦ Θεοδωράκη ἐδῶ καί στήν Κωνσταντινούπολη.

Τρόπος τοῦ λέγειν ὅτι θά τακτοποιηθοῦν αὐτά τά προβλήματα· μάλλον θά κουκουλωθοῦν διά τοῦ ἀποπροσανατολισμοῦ μας. Ὡπως ἀκριβῶς προσπάθησαν ἤδη νά κάνουν καί πέτυχαν προσωρινά οἱ ἄμεσα καί ἔμμεσα ἐνδιαφερόμενοι.

Πρώτη καί καλύτερη ἡ ΕΡΤ πού στό πρῶτο δελτίο εἰδήσεων μετά τίς δηλώσεις τοῦ Θεοδωράκη, τόν ἀνακάλεσε στήν τάξη ὑπενθυμίζοντας του — καί ὑπογραμμίζοντας γιά ὅλους ἐμᾶς — κυρίως τό τί δέν εἶπε: ὅτι τό καθεστῶς τοῦ Ἐβρέν εἶναι δικτατορικό καί παραβιάζει τά ἀνθρώπινα δικαιώματα, ὅτι εἶναι милитарιστικό καί ἡ ἐπεκτατική του πολιτική δημιουργεῖ κινδύνους στήν περιοχή μας. Γεγονότα πού εἶναι ἀναμφισβήτητα· γεγονότα πού ὁ Θεοδωράκης προσπάθησε νά τά ἐξωραΐσει ἐν ὄψει τῆς μετάβασής του ἐκεῖ γιά συναυλίες καί λόγω τῶν δεσμεύσεων πού ἀνέλαβε γι' αὐτό.

Ὁ Θεοδωράκης ἔδωσε στήν Κωνσταντινούπολη τέσσερις συναυλίες στίς 27, 28, 29 καί 30 Νοεμβρίου μαζί μέ τόν Τούρκο συνάδελφό του Ζουλφί Λιβανελί. Σημειώνουμε ὅτι πρὸ μηνῶν ἀντιστασιακές ὁργανώσεις κατηγόρησαν τόν Λιβανελί ὡς φίλα προσκείμενο πρὸς τό καθεστῶς Ἐβρέν· δέν τό ἐπιβεβαιώνουμε, ἐλλείψει στοιχείων.

Ειπώθηκε ότι αυτή η ενέργεια της ΕΡΤ ήταν αντιδημοκρατική, αντιδεοντολογική, καπελωτική. Βεβαίως και ήταν. Κυρίως όμως ήταν μία χοντροκομμένη κυβερνητική ενέργεια άποπροσανατολισμού, που έγινε για να καλυφθεί η άνυπαρξία πολιτικής στο ελληνοτουρκικό ζήτημα. Γεγονός που έχει ακινητοποιήσει το ΠΑΣΟΚ σε μιάν άδιέξοδη αντιτουρκική συμπεριφορά. Γεγονός που επιτρέπει στην Τουρκία και ιδιαίτερα στον Όζάλ να παίρνει αυτός τις πρωτοβουλίες και το ΠΑΣΟΚ άπλως να τις απορρίπτει: όχι στο διάλογο, όχι στην ένταξη της Τουρκίας στην ΕΟΚ· εν όνόματι γνωστών και άυτονόητων άληθειών που όμως είναι ή μία πλευρά της πραγματικότητας που μās περιβάλλει. Γιατί υπάρχουν και πολλές άλλες πλευρές· σάν κι αυτές που προσπάθησε να καπηλευτεί ο Θεοδωράκης, εξυηρητώντας σε τελευταία άνάλυση σκοπιμότητες που μās είναι έχθρικές, σε μία μεγαλομανή προσπάθεια επίδειξης ύψηλης πολιτικής.

Υπάρχει, λοιπόν, ο έλληνας και ο τουρκικός λαός που δέν έχουν τίποτε να χωρίσουν, άρκει να τό διαπιστώσουν κιόλας. Πράγμα που προϋποθέτει —χωρίς να εξασφαλίζει από μόνο του— ότι θά συναντηθούν, θά αναπτύξουν κάθε μορφής σχέσεις: οικονομικές, πολιτιστικές, πολιτικές. Η ένταξη τους για παράδειγμα στην ΕΟΚ δημιουργεί ένα πλαίσιο άλληλογνωριμίας. Αυτές όμως τις πλευρές ή ΕΡΤ, ως τυφλό όργανο της κυβέρνησης, τις άποσιώπησε άρκούμενη στα εύκολα —πλήν άντικανονικά— χτυπήματα κάτω από τή ζώνη.

Μετά τήν ΕΡΤ ανέλαβε ο τύπος να μās παραπληροφορήσει για τό θέμα εμπλέκοντας μας στον καβγά Θεοδωράκη — ΠΑΣΟΚ. "Όπου χάσαμε τ' αγγά και τά πασχάλια: ο μέν συνθέτης Μίκης Θεοδωράκης κατακεραυνώθηκε από τον φιλοκυβερνητικό τύπο σάν να ήταν αυτός που χαράζει τήν έξωτερική πολιτική τής χώρας, ή δέ κυβέρνηση κατηγορήθηκε από τον άντικυβερνητικό τύπο ότι άντι να άκολουθήσει τον φωτεινό δρόμο που χάραξε ο Θεοδωράκης διαστρεβλώνει τις δηλώσεις του. Εύτυχως που ο καβγάς κράτησε τόσο όσο προβλέπεται από τους κανόνες τής ελληνικής δημοσιογραφίας για άντίστοιχα θέματα.

Επειδή, όμως, ο Θεοδωράκης δέν χαράζει τήν έξωτερική πολιτική τής χώρας, επειδή ή κίνησή του για συναυλίες στην Κωνσταντινούπολη είναι για τήν ώρα ένα επεισόδιο περιορισμένης σημασίας, επειδή οι δηλώσεις και οι πράξεις του δέν άνοίγουν κανένα φωτεινό δρόμο, επειδή δέν ύφίσταται καμιά ξεκάθαρη και βασισμένη σε κάποιες σταθερές έξωτερική πολιτική (ήδη διαβάσαμε στις έφημερίδες ότι έχουμε μπει σε περίοδο επαναπροσδιορισμού τής πολιτικής άπέναντι στην Τουρκία και ότι ή κυβέρνηση όδηγείται σε διάλογο. Βλέπε *Καθημερινή* και *Κυριακή* *Έλευθεροτυπία*, 30 Νοεμβρίου). Επειδή μεταξύ σοβαρού και άστειου ίσως μιλούν —ο Θεοδωράκης και ο Παπανδρέου— στο τηλέφωνο πίσω από τήν πλάτη μας όπως έγινε υπό τήν άπειλή (;) πραξικοπήματος τό 1983 και με τή μετάβαση του Θεοδωράκη στο Ισραήλ πριν από τήν έναρξη τής νέας περιόδου προσέγγισης "Ελλάδας—Ισραήλ, σταματάμε για τήν ώρα εδώ. Μία και μόνη τελευταία έπισήμανση: ή ενέργεια του συνθέτη Μίκη Θεοδωράκη δέν ήταν «άσυγχώρητη πράξη» κύριε πρωθυπουργέ και μάλιστα για τό λόγο που αναφέρατε· έμεις του συγχωρούμε τό ότι έθιξε ένα «τόσο σοβαρό ζήτημα όπως αυτό των ελληνοτουρκικών σχέσεων» (βλέπε δηλώσεις του κ. Άνδρέα Παπανδρέου στο *ΒΗΜΑ* τής Κυριακής, 30 Νοεμβρίου). Ο κάθε πολίτης έχει αυτό τό δικαίωμα. Άλλωστε δέν μιλούν για σκοινί στο σπίτι του κρεμασμένου. Έμεις πάντα θά θυμόμαστε τή δική σας «άσυγχώρητη πράξη» να στηρίζετε τό καθεστώς του Γιαουζέλσκι με τήν έπίσκεψή σας στην Πολωνία.

Βασίλης Ζουναλής

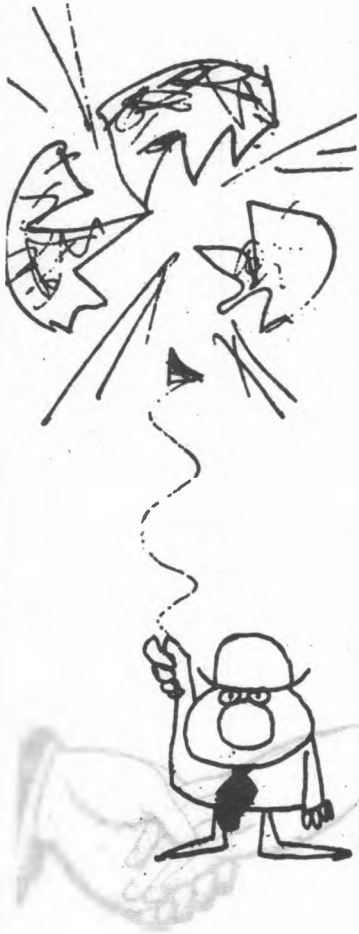
Περί κράτους αλλά μέ λίγο κράτει

Δέν είναι μόνο άχαρο. Συχνότατα είναι και άδικο τό να έπισημαίνεις άσυνέχειες και άντιφάσεις ανάμεσα στα γραφόμενα κάποιου άλλοτε και τώρα. Όλοι μας, στο κάτω κάτω, μέσα από άντιφάσεις και άσυνέχειες πορευόμαστε. Μόνο που ο φίλος Πέτρος Εύθυμιου άποτελεί ξεχωριστή περίπτωση. Όχι μόνο γιατί, ως άριστερός, εξυηρήτησε εύδοκίμως τις επιδιώξεις του ΠΑΣΟΚ προς τά άριστερά και μάλιστα όργάνωσε τήν ίδια τήν κρατική παρέμβαση στον τομέα εϋθνης του αλλά και γιατί —τό κυριότερο— δέν διεκδίκησε ποτέ τό έλαφρυντικό τής άγνοιας. Προβάλλοντας πάντοτε μαχητικά τήν πολιτική έπιλογή του, φρόντιζε συνάμα να τής εξασφαλίζει και τήν άνάλογη θεωρητική θεμελίωση, όπως και τώρα άλλωστε άποπειράται να τεκμηριώσει εξίσου θεωρητικά τήν τωρινή στάση του από τις σελίδες του *Βήματος* (αναφέρομαι εδώ στα φύλλα του Νοεμβρίου). Δέν πρόκειται έπομένως για τόν άνηρωπο, για τις λέξεις πρόκειται, για τις θεωρίες.

Δέν θά αναφερθώ λοιπόν στις συγκεκριμένες πολιτικές άπόψεις του. Θά σταθώ άπλως σε ένα γενικότερο σημείο που φωτίζει, νομίζω, τό πρόβλημα που θά 'θελα να θίξω. Σε προεκλογικό του άρθρο, στο *Αντί*, τεύχ. 290, 24.5.85, στο όποιο καλούσε με τόν άέρα τής «ρήςης τής 9ης Μαρτίου» στα πανιά του να ύπερψηφιστεί τό ΠΑΣΟΚ (βλέπε και *Δεκαπενθήμερος Πολίτης*, τεύχ. 43, 29.5.85), ο Πέτρος Εύθυμιου παρέθετε άρχικά από παλιότερο

Δια χειρῶν ἀφ' αὐτῶν

κείμενό του όπου υποστήριζε ότι τό κυβερνῶν κόμμα «σταδιακά ἀνακαλύπτει πῶς τό μόνο πραγματικό του ἔρεισμα εἶναι ἡ λαϊκή συναίνεση, ἡ ὁποία του ἐπιτρέπει νά διεισδύει ἀποτελεσματικά στούς κρατικούς μοχλοῦς καί νά τούς "ἐκπασοκίξει". Ὁ ἐκπασοκισμός αὐτός του κράτους ἦταν μιά εὐπρόσδεκτη ἐξέλιξη. «Γιατί, ἂν ὑποθέσουμε», συμπλήρωνε τό '85, «ὅτι ὁ ἐκδημοκρατισμός δέν ἦταν πάντα ὁρατός, ὑπῆρξε ἕνας σαφής "ἐκπασοκισμός" τῆς διοίκησης πού τήν ἀδρανοποίησε, τουλάχιστον, ὡς ἄμεσο ἐργαλεῖο τῆς Δεξιᾶς». Ὁ ἐκπασοκισμός, ἡ ἄλωση μέ δύο λόγια, του κράτους δέν ἦταν λοιπόν παρά ἡ ἄλλη ὄψη του ἐκδημοκρατισμοῦ (ἂν ὑποθέσουμε βέβαια ὅτι αὐτός δέν ἦταν πάντα ὁρατός...).

Αὐτά τότε. Σήμερα, ἐνάμιση χρόνο μετά, ὁ Π. Εὐθυμίου διαπιστώνει ὅτι «γιά νά ἐκδημοκρατιστεῖ πραγματικά τό κράτος» δέν ἀρκοῦν «οἱ καλές προθέσεις». Ἔτσι, «ἡ συγκεντρωτική δομή του ἑλληνικοῦ κράτους ἀφομοίωσε τή συγκεντρωτική δομή του ΠΑΣΟΚ» καί τό κόμμα μεταβλήθηκε «σέ ἐξαιρετικά σύντομο χρονικό διάστημα σέ "ὄμηρο" του κρατικοῦ μηχανισμοῦ».

Ἐπίσης, ὁ Π. Εὐθυμίου διαπιστώνει ὅτι «γιά νά ἐκδημοκρατιστεῖ πραγματικά τό κράτος» δέν ἀρκοῦν «οἱ καλές προθέσεις». Ἔτσι, «ἡ συγκεντρωτική δομή του ἑλληνικοῦ κράτους ἀφομοίωσε τή συγκεντρωτική δομή του ΠΑΣΟΚ» καί τό κόμμα μεταβλήθηκε «σέ ἐξαιρετικά σύντομο χρονικό διάστημα σέ "ὄμηρο" του κρατικοῦ μηχανισμοῦ».

Ἐπίσης, ὁ Π. Εὐθυμίου διαπιστώνει ὅτι «γιά νά ἐκδημοκρατιστεῖ πραγματικά τό κράτος» δέν ἀρκοῦν «οἱ καλές προθέσεις». Ἔτσι, «ἡ συγκεντρωτική δομή του ἑλληνικοῦ κράτους ἀφομοίωσε τή συγκεντρωτική δομή του ΠΑΣΟΚ» καί τό κόμμα μεταβλήθηκε «σέ ἐξαιρετικά σύντομο χρονικό διάστημα σέ "ὄμηρο" του κρατικοῦ μηχανισμοῦ».

Ἐπίσης, ὁ Π. Εὐθυμίου διαπιστώνει ὅτι «γιά νά ἐκδημοκρατιστεῖ πραγματικά τό κράτος» δέν ἀρκοῦν «οἱ καλές προθέσεις». Ἔτσι, «ἡ συγκεντρωτική δομή του ἑλληνικοῦ κράτους ἀφομοίωσε τή συγκεντρωτική δομή του ΠΑΣΟΚ» καί τό κόμμα μεταβλήθηκε «σέ ἐξαιρετικά σύντομο χρονικό διάστημα σέ "ὄμηρο" του κρατικοῦ μηχανισμοῦ».

Κατά τόν περσινό Εὐθυμίου, λοιπόν, τό ΠΑΣΟΚ ἀποδέσμευε μέσω του κράτους τή λαϊκή δυναμική: γιατί οἱ θεσμοί, ὁ τύπος δηλαδή, εἶχαν τή δική τους οὐσία ἀνεξάρτητη ἀπό τόν κρατισμό του ΠΑΣΟΚ, ἦταν ἀντικειμενικοποιημένες πραγματικότητες πού καί μέ μόνη τήν ὑπαρξή τους παρήγαγαν λυτρωτικά πολιτικά καί κοινωνικά ἀποτελέσματα. Ἦταν ἀνοίγματα μέ «διευρυμένο κοινωνικά, δηλαδή μὴ ἐλέγχμο κρατικά» χαρακτήρα. Φέτος, ἕνας ἀπό τούς περσινούς ἀπελευθερωτικούς θεσμούς πού ἀπαριθμοῦσε ὁ φίλος Εὐθυμίου, τὰ ἐποπτικά συμβούλια, δέν χαρακτηρίζεται παρά ὡς «τό "καπέλο" τῶν μηχανισμῶν κοινωνικοῦ ἐλέγχου» καί ἡ κοινωνικοποίηση του '85 δέν εἶναι τώρα παρά ἀπλῶς μιά ἀντιπαθητική «ἐκδοχή κοινωνικοποίησης» ἡ ὁποία κ.λπ. Φέτος λοιπόν ὑπάρχουν πολλές δυνατές «κοινωνικοποιήσεις» σέ ἀντίθεση μέ πέρσι ὅταν ὑπῆρχε ἡ κοινωνικοποίηση καθ' ἑαυτήν. Μέ δύο λόγια: τόν Μάιο του '85 οἱ θεσμοί ὑπερκαθόριζαν τήν πολιτική· τώρα τὰ πράγματα μοιάζουν νά ἐρχονται στή θέση τους. Μέχρι ἴσως νά ξαναφύγουν.

Εχω θέσει μέ σαφήνεια νομίζω τό πρόβλημα. Τά λόγια του Π. Εὐθυμίου τό ὀρίζουν ἀκόμα σαφέστερα. 1985: «Εἶναι ἐντελῶς τυφλό νά συμπεραίνουμε γιά τήν πραγματική ὑφή των κοινωνικῶν διαδικασιῶν πού ἐκλύονται ἀπό τίς μεταβολές μετά τό '81, μέ βάση τίς συμπεριφορές ἑνός τμήματος του πολιτικοῦ προσωπικοῦ πού ἀναδείχθηκε ἀπό τήν πασοκική ἐξουσία». Γιατί «πίσω ἀπό αὐτήν τήν ἐπιφάνεια τῶν νέων hommes d' état, ὑπάρχουν τὰ δεκάδες καί ἑκατοντάδες χιλιάδες λαϊκά στελέχη πού (...) βγαίνουν αὐτή τή στιγμή ὀρηκτικά στό προσκήνιο, μέ τό κράτος ἂν ὄχι σύμμαχο, τουλάχιστον ὄχι ἐχθρικό. Καί ἀκόμα περισσότερο, ἡ ἄλλη ὄψη τῆς πολιτικῆς του ΠΑΣΟΚ» εἶναι αὐτή πού «ἀνοίγει δρόμους στίς λαϊκές δυνάμεις γιά τόν κοινωνικό καί πολιτικό αὐτοπροσδιορισμό τους». 1986: τό ΠΑΣΟΚ «στηρίχτηκε ἀποκλειστικά στήν ἀσκηση πολιτικῆς μέσω του κράτους. Καί ἐκεῖ τελεματώθηκε, διότι τό κράτος δέν εἶναι κάποιο ὄργανο, οὐδέτερο μέσο ἢ ἐργαλεῖο. Εἶναι κατ' ἐξοχήν ὁ χῶρος συμπύκνωσης τῆς ἀμοιβαιότητος τῶν κοινωνικῶν σχέσεων ἐξουσίας. Μέσω του κράτους ἡ ἀρχουσα τάξη ἀσκεῖ τήν ἡγεμονία της, μέσω του κράτους οἱ πολυποικίλοι μικρομεσαῖοι ἐξασφαλίζουν τίς ρυθμίσεις τους, μέσω του κράτους οἱ "μὴ προνομιούχοι" προσδοκοῦν τή δική τους εἰσοδο στά προνόμια».

Δια γυμνού σφραγιστού

Τεράστια όσο και καιρία ζητήματα της μαρξιστικής θεωρίας και της σοσιαλιστικής πολιτικής που χρησιμοποιούνται για τις κατά περίπτωση πολιτικές ανάγκες, έννοιες που άπτονται των ίδιων των στρατηγικών του εργατικού κινήματος και πέφτουν κατά παράθεση και αντιπαράθεση ανάλογα με την εκάστοτε σχέση μας με τό κράτος. 'Η θεωρία ως παραδουλεύτρα της τρέχουσας πολιτικής. Δέν είμαι άδικος. Γιατί πουθενά ο Π. Εύθυμιού δέν επιχειρεί νά ισχυριστεί ότι άπλως τό πράγμα κάπου στράβωσε τόν τελευταίο ενάμιση χρόνο, ότι έστω τό ΠΑΣΟΚ έκανε πρόσφατα «δεξιά στροφή», ότι τέλος πάντων κάτι άλλαξε έτσι πού και ή τότε «θεωρία» του νά ισχύει και ή τώρα. Ούτε πάλι βγάξει αναδρομικά συμπεράσματα άπό τή σημερινή γενικής ισχύος θεωρία του για τήν περσινή «θεωρία». Δέν είναι λοιπόν ότι ο Π. Εύθυμιού δέν ξεκαθαρίζει τούς λογαρισμούς του μέ τόν περσινό εαυτό του — έπ' αυτού δέν μου πέφτει λόγος. Είναι ότι ή «θεωρία» περί άστικού κράτους-συμμάχου τών λαϊκών δυνάμεων εμφανίζεται νά μήν έχει τίποτα νά μοιράσει μέ τή θεωρία περί κράτους-κόμματος τής άστικής τάξης. Ούτε είναι ή άξιοπιστία του Π. Εύθυμιού πού διακυβεύεται — και έγώ στά μάτια του μάλλον εξίσου άφερέγγυος θά είμαι. Είναι ή άναξιοπιστία τής ίδιας τής θεωρίας, ή όποία εϋτελίζεται μέσω του φιλικού κράτους-έξουδετερωμένου εργαλείου στό άριστερό 'Αντί και του έχθρικού-κράτους μή οϋδέτερου μέσου στό κεντροδεξιά Βήμα και ίσως άνάποδα του χρόνου. Μπορεί οι λέξεις-έννοιες νά μήν είναι ιερές, δέν είναι όμως και κουρέλια.

Σύμφωνοι, ή θεωρία χρειάζεται για νά κάνει τή ζωή μας εύκολη. 'Αλλά όχι πιά, διάολε, και τόσο εύκολη...

Γιώργος Καρράς

ΠΑΣΟΚ: Τούτες τις μέρες ό άνεμος τό κυνηγάει...

Οι δημοτικές εκλογές και ή συνέχειά τους, δηλαδή τά... σκάνδαλα, ήταν οι άφορμές: οι αίτιες τής όλοένα και διευρυνόμενης συζήτησης για τό ΠΑΣΟΚ είναι άλλες. Τώρα πού τό μπαλόκι ξεφουσκώνει, τώρα αρχίζουν νά ήχουν οι σειρήνες τών λογής αναλυτών, ή «αναλυτών» άν προτιμάτε, για νά έπισημάνουν τό φαινόμενο. Πραγματικά, σήμερα τό ΠΑΣΟΚ «πουλάει». Και «πουλιέται». Μισοτιμής. Διατιμιά τή σχέση του μέ τό κράτος και τό λαό του, κοστολογεί τις συνέπειες τής πενταετούς λειτουργίας του, ζυγίζει τή διευρυνόμενη (συνεχώς) δυσάρεσκεια τής κοινωνικής του εκπροσώπησης πάνω στό γνωστό τριτοσεπτεμβριανό καλαντάρι, άθροίζει τά «κατά» τής στρατηγικής του σύλληψης, εισπράττει στό άκέραιο τά πολιτικά άποτελέσματα τής διανεμητικής του πρακτικής.

Τά σκάνδαλα: 'Η διανομή είναι ιδεολογία. Είναι τό κοινωνικό ύπέδαφος τής σκανδαλολογίας. 'Εκαστος έφ' ό έτάχθη; Ναι. 'Αλλά όχι μόνο. Δηλαδή και λίγο παραπάνω: αυτό άκριβώς. 'Ασανέρ για όλο τό κλιμακοστάσιο. Μέχρι τήν όροφή. Και άξιοκρατία ίσως: αλλά μέσα στό πλαίσιο τής διανομής. 'Ετσι λοιπόν. Κατανημητική ιδεολογία κι όλη ή 'Ελλάδα είναι ένας Άσπρόπυργος. Δηλαδή: ή ιδεολογία κατανημημένη εξίσου.

Και τό παράπονο; Στο Κίνημα. Πού πετάχτηκε στό περιθώριο. Πού τό γοήτευσε ή έξουσία έγκαλώντας το συγχρόνως νά άπεκδυθεί τό αυτόνομο πολιτικό του κέλυφος για νά τό προσεταιριστεί προσωπικώς. Διά τών «πρασινοφρουρών». Κι όμως τό σημερινό πολιτικό Κίνημα ΠΑΣΟΚ δέν θά έπρεπε νά ένοχοποιεί ούτε τούς παλαιοκομματικούς τής κοινοβουλευτικής όμάδας ούτε τούς νεοκομματικούς του '81 και έντεϋθεν. 'Αλλά θά έπρεπε νά άναθεματίζει. 'Επέκεινα. Τό χωροχρόνο 1974-81. Τότε πού φτιάχτηκαν οι άρμοί και οι θύλακες άπ' όπου έκπορεύονταν ή πολιτική καχεξία και ή ιδεολογική άσυναρτησία. Τότε πού ή όργανωτικός γιγαντισμός εξισωνόταν μέ «πολιτική γραμμή μαζών». Τότε πού ή «συντεταγμένη πορεία» προς τήν εκπλήρωση του ιστορικού ρόλου του νέου ΕΑΜ ένσαρκωνόταν στά πειθαρχικά και τις διαγραφές: τότε πού ή ποινικοποίηση τών άλλων πολιτικών άπόψεων ήταν ό κανόνας όταν οι τελευταίες δέν χώραγαν στους παραδεδεγμένους αλλά άτυπους έσωκομματικούς συσχετισμούς.

Γιατί όλα αυτά; Μά γιατί σήμερα τό ΠΑΣΟΚ έγκαλει. Τι; Τά πάντα. 'Οπως πάντα. Παρακαλά παλιούς και νέους. Προσεταιρισμένους τό πάλαι ποτέ σε «φραξιονισμό έξω από άρχες» και δημοκράτες αντιδεξιούς. 'Αριστερούς και παραπλανημένους πού διέβησαν τή «διαχωριστική γραμμή», παλιούς και νέους μικροαστούς, γενιές, ηλικίες, κατηγορίες και προσωπικά. Τό μήνυμα έλήφθη και άποστέλλεται ή άντήχησή του χωρίς τή συγκολλητική όλη. Παραπλάνηση; 'Ισως ούτε καν αυτό. 'Η ένδεια. Μέ ή χωρίς όδύνη, τό μήνυμα επιστρέφεται και έπαφίεται στό Πρόσωπο ως 'Υποκείμενο νά ενεργοποιήσει τά θυμικά άνακλαστικά του.

Κι ενώ τό χιόνι καίει, οί μικροί του άρχοντος πολιτικού προσωπικού αναγκάζονται νά παίξουν μέ τήν ίδια σημαδεμένη τράπουλα. Προσοχή όμως. Τούτη τή στιγμή ό στόχος δέν είναι τό δικαίωμα στή νομή τής εξουσίας. Είναι τό παρεπόμενο. 'Η ανάγκη τροποποιεί τούς κανόνες. Είναι ή κατοχή, ή διαχείριση ή, σέ κάθε περίπτωση, ή άσκηση τής εξουσίας πού ένοποιεί και συγχρόνως διαιρεί και καθορίζει τά έσωκομματικά μέτωπα. Αυτό είναι τό προαπαιτούμενο.

Πάνω σ' αυτό τό έδαφος αναδεικνύεται ή πάλη τών φατριών· πάνω σ' αυτή τήν πρωτοφανή πασοκική «γονιμότητα» σμιλεύονται διαφορές και «διαφορές»· πάνω σ' αυτή τήν εϋταξία του κομματικού προσωπικού φτιάχνονται οί ήγέτες. 'Αποδιάρθρωση και αυτοαξιοποίηση. «Προγραμματικός» διάλογος, εκσυγχρονιστική ρητορική, δημοκρατική εδαισθησία, αναβάπτιση του πολιτικού λόγου τής αλλαγής. Δηλαδή «στροφή στήν κοινωνία». 'Ο καθείς μέ τόν τρόπο του και γιά τόν έαυτό του. 'Από εκεί και πέρα ό,τι πουν τά γκάλοπ. Και βέβαια ή κοινωνία τών πολιτών.

Πολλές, λοιπόν, οί έγγυητικές επιστολές. 'Από τήν κατάθεση τής ατόφιας σοσιαλδημοκρατικής συναλλαγματικής του ύφυπουργού Πολιτισμού πού από καιρό έχει διαμαρτυρηθεί, ως τή νεοεισερχόμενη στήν πολιτική αγορά πρόταση τής θρυλικής φιγούρας του τριτοδρομικού σοσιαλισμού πού εφάρμοσε τήν 'Εθνική Λαϊκή 'Ενότητα στό ύφυπουργείο Νέας Γενιάς στήν «άριστερή» τής έκδοχή. 'Η διαλεκτική τής κρίσης. Και τό αντίστροφο ίσως. 'Αλλά όχι μόνο. 'Ο τύπος τρώει τήν ουσία και τό σημαίνον τό σημαινόμμενο. 'Οργανωτική 'Ανασύνταξη είναι ή ρετσέτα. Αδτοδυναμία και εξάντληση τής τετραετίας μέ κάποιες δόσεις «διαλόγου» είναι τό πολιτικό πλαίσιο πού τήν έννοημάτώνει. 'Ιδού ή συμπύκνωση τής πασοκικής ιδεολογίας μετά τήν επιτυχή ανάδραση του μηνύματος· ή ανατροφοδότησή της και ό εμπλουτισμός της. 'Αμφίπλευρη διεύρυνση στή βάση γιατί οί κρουνοί τής όροφής στέρεψαν. 'Η διαλεκτική τής στοχοθεσίας και ή διαχείριση τών σπερμάτων της.

'Αλλά όχι μόνο ιδεολογία. Και καταστολή. 'Η επανάσταση πρέπει νά φάει τά παιδιά της. Γιά νά κάνει τό ρήμα τόν κύκλο του.

Αυτό λένε οί πληροφορίες (Βήμα, 30/11/86 — Μιχ. Δημητρίου). "Οτι οί οργανώσεις του ΠΑΣΟΚ στίς έξι ελάχιστες περιοχές τής χώρας έχουν προξενήσει μεγάλη «ζημιά» στήν 'Αλλαγή: Πελοπόννησος — Αίτωλοκαρνανία — 'Ηπειρος — Κεφαλονιά — Λάρισα — Δυτική Μακεδονία — Θράκη. «Κυρώσεις» λοιπόν γιά νά δέσει τό πράμα. Προς τοπικούς παράγοντες, συνδικαλιστές και πρασινοφρουρούς άπευθύνεται τό πραγματικό μήνυμα αυτή τή φορά. 'Η μεταφορά τής εϋθύνης και ή κοινωνικοποίηση τής ένοχής. Γιά τήν ώρα λείπει τό δχημα τής μετάβασης. Γιατί οί προθέσεις πάντα υπάρχουν. 'Η κρίση νομιμοποίησης είναι τό πρόβλημα.

Και ή οργάνωση; Αυτή ή κατ' έξοχήν «λαλιά» του Κινήματος; Τά χιλιάδες μέλη και «μέλη» της; 'Απεργάζονται κάτι τι; Θά άξίζει νά τεθεί κάποτε τό έρώτημα. 'Η οργάνωση του ΠΑΣΟΚ άποτέλεσε στον βραχύ βίο της κάτι πιο πάνω άπ' τό άθροισμα τών μελών της, από τήν άποψη τής παραγωγικής συμμετοχής της στά έσωκομματικά δρώμενα; Μιλάμε προφανώς γιά τήν πολιτική αυτοδυναμία συνολικά τής οργάνωσης και όχι γιά τό μηχανισμό και τούς συσχετισμούς πού αναπτύσσονται σ' αυτόν.

'Ο έμφύλιος πόλεμος μαίνεται. Στο χρηματιστήριο τών συσχετισμών, τών έμπνεύσεων, τών προγραμμάτων, τών έγχειρημάτων, άκόμα και τών προταγμάτων, ή ιδεολογία τής διαπραγμάτευσης ούσιαστικοποιεί, αναβαθμίζοντας ή υποβαθμίζοντας, τίς μετοχές τών κληρωτών. Τό παιγνίδι είναι γνωστό. Μόνο πού τούτη τή φορά καταγράφεται μιά 'Απουσία. 'Η επένδυση όλων αυτών στό κοινωνικό σώμα. 'Αφασία;

'Ανδρέας Πανταζόπουλος

«Ο άφόρητος «φορέας»

Λίγοι μήνες πέρασαν από τό 4ο και τελευταίο συνέδριο του ΚΚΕ έσωτερικού και λίγοι μήνες μās χωρίζουν από τό 1ο, τό ιδρυτικό συνέδριο του «νέου φορέα». Βρισκόμαστε κάπου στή μέση τής διαδρομής ανάμεσα στά δύο συνέδρια, σέ μιά στιγμή φοβερής φθοράς αυτού πού υπήρξε και πλήρους άβεβαιότητας γι' αυτό πού θά γίνει. Κανείς νομίζω άπ' αυτούς πού μέ τόση εδκόλια άποδέχτηκαν τή διάλυση του ΚΚΕ έσωτ. από τήν πολιτική σκηνή τής χώρας, δέν μπορεί νά είναι ίκανοποιημένος από τήν κατάσταση πού υπάρχει σήμερα στό χώρο τής κομμουνιστικής και τής εϋρύτερης ανανεωτικής 'Αριστεράς. Ουτε είναι πολλοί αυτοί πού πιστεύουν άκόμη ότι στό συνέδριο τής άνοιξης οί κερασιές θ' άνθίσουν γιά τό άριστερό κίνημα τής χώρας μας.

Δια χειρὸν ἀθάλατου

ΕΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙ ΤΗΣ ΔΕΞΙΑΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΠΑΣΟΚ ΟΤΙ ΔΕΝ ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΙ Σ' ΑΥΤΟΥΣ ΠΟΥ ΘΕΩΡΟΥΝ ΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΦΟΡΕΑ ΩΣ ΤΟ ΑΠΑΡΑΙΤΗΤΟ ΒΗΜΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΜΑΛΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΤΗΣ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗΣ 'ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ, ΤΗΣ ΜΙΑΣ ΚΑΙ ΜΟΝΗΣ, ΔΗΛΑΔΗ ΤΟΥ ΚΚΕ, ΜΕ ΤΙΣ ΆΛΛΕΣ ΑΡΙΣΤΕΡΕΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ, ΣΤΙΣ ΟΠΟΙΕΣ ΘΑ ΑΝΗΚΕΙ Ο ΝΕΟΣ ΦΟΡΕΑΣ. ΓΙ' ΑΥΤΟΥΣ ΤΟ ΖΗΤΟΥΜΕΝΟ ΕΙΝΑΙ Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΣΥΜΜΑΧΙΑ ΤΗΣ 'ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ, ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΜΗ. ΚΑΙ ΔΟΣΟ ΠΙΟ ΓΡΗΓΟΡΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΗΘΟΥΝ ΑΥΤΕΣ ΟΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΟΣΟ ΤΟ ΚΑΛΥΤΕΡΟ. ΜΕ ΟΠΟΙΟΔΗΠΟΤΕ ΤΙΜΗΜΑ.

Αναφέρομαι σ' αυτούς που πείστηκαν πώς ή αλλαγή του τίτλου και του χαρακτήρα του ΚΚΕ έσωτερικού, αποτελεί προϋπόθεση για την κάλυψη του πολιτικού κενού που δημιουργεί ή κρίση του ΠΑΣΟΚ, που αποβλέπουν δηλαδή σέ ένα φορέα, ο οποίος θα μπορέσει να καλύψει ιδεολογικά και πολιτικά τις δυνάμεις εκείνες που εγκαταλείπουν το ΠΑΣΟΚ. Τό κενό πράγματι υπάρχει πρὸς πολλές κατευθύνσεις. Υπάρχει κυρίως πρὸς τὰ δεξιά. Γιατί όσο και αν φαίνεται περίεργο, οι δυνάμεις που έφυγαν λόγω της δεξιάς πολιτικής του ΠΑΣΟΚ πήγαν κυρίως πρὸς τὰ δεξιά. Καί αυτό είναι φυσικό. Όταν ένα κόμμα που λέγεται και ένδεχομένως θέλει να είναι άριστερό, εφαρμόζει μιά δεξιά πολιτική, ξαναδίνει στη Δεξιά τή χαμένη φερεγγυότητα. Γιατί ο κόσμος ξέρει ότι στό γήπεδο της Δεξιάς, μέ τούς δρους του παιχνιδιού της Δεξιάς και την πολιτική της Δεξιάς ή Δεξιά είναι πίο άποτελεσματική. Τό κενό που υπάρχει πρὸς τὰ άριστερά δέν καλύπτεται μέ την αλλαγή του τίτλου και του χαρακτήρα του κόμματος αλλά μέ τή συνέχεια και τή συνέπεια που αναζητούν οι άριστεροί. Καί στό 4ο συνέδριο, άναιρέθηκαν και ή συνέχεια του ΚΚΕ έσωτερικού και ή συνέπεια του στην αντίθεσή του πρὸς τό ΚΚΕ και τό ΠΑΣΟΚ.

Άμέσως μετά ήρθαν οι δημοτικές εκλογές, που επιβεβαίωσαν μέ παταγώδη επιτυχία τούς στόχους και την προοπτική του νέου φορέα. Σήμερα γίνεται όλο και πίο φανερό ότι ή προβληματική για τή μετεξέλιξη του ΚΚΕ έσωτερικού στό νέο φορέα της Άριστερας κινείται άνάμεσα στις συμπληγάδες της συμπαρατάξης μέ τό ΚΚΕ και τή δημιουργία ένός πλαισίου πίεσης και στήριξης του ΠΑΣΟΚ. Οι άρχές της άυτονομίας, της συνέχειας, της συνέπειας της ανανεωτικής κομμουνιστικής Άριστερας, εγκαταλείπονται στην προσπάθεια άναζήτησης του σχήματος που θα διευκολύνει τις πολιτικές επιλογές των ήγετικών ομάδων της μετεξέλιξης.

Ετσι, σέ λίγους μήνες, τό ΚΚΕ έσωτερικού θα άνήκει στην ιστορία, όταν λίγους μήνες πρίν όλοι συμφωνούσαν στόν ουσιαστικό του ρόλο στό ιδεολογικό, πολιτικό και κοινωνικό πεδίο. Μέ συνοπτικές διαδικασίες, τραυματικές έμπειρίες, άπογοητεύσεις και άναμάσημα των επιχειρημάτων που άκούστηκαν στό 4ο συνέδριο. Γιατί τίποτα τό ουσιαστικό δέν προστέθηκε στην προβληματική που αναπτύχθηκε στό 4ο συνέδριο. Τό νέο κόμμα θα παραμείνει ύπόθεση των μελών και των όπαδών του ΚΚΕ έσωτερικού. Όσων άντέξουν τή φθορά των συνοπτικών διαδικασιών. Καί όρισμένων επώνυμων του άριστερου χώρου που πλειοδοτούν ύπέρ της μίας ή της άλλης αντίληψης. Γιατί τό φαντασμαγορικό έπιχείρημα της συσπείρωσης ευρύτερων δυνάμεων της ανανεωτικής Άριστερας δέν ισχύει πιά. Τό έπιχείρημα της δημιουργίας του νέου φορέα, ξεκινάει από την αντίληψη ότι ή ανανεωτική κομμουνιστική Άριστερά εξάντλησε τὰ ιστορικά της όρια, ότι αυτή ή μεγάλη παρένθεση που άνοιξε τό 1968, πρέπει να κλείσει πιά, όριστικά και άμετάκλητα. Καί αυτά χωρίς να γίνει συνολική εκτίμηση της πορείας της μέχρι σήμερα, χωρίς άνάλυση της σημερινής κατάστασης, χωρίς διερεύνηση του ρόλου της και των προοπτικών της στην ελληνική κοινωνία. Όδηγούμαστε λοιπόν σέ ένα συνέδριο που θα έπιτείνει την κρίση της ανανεωτικής Άριστερας, κομμουνιστικής και μη.

Ας σοβαρευτούμε σύντροφοι. Τά προβλήματα που υπάρχουν δέν μπορούν να αντιμετωπιστούν μέ συνοπτικές διαδικασίες, δι' ανατάσεως των χειρών. Ούτε ξορκίζονται μέ ρητορικές προτάσεις για ένότητα ή συναινετικά διαζύγια, και έν πάση περιπτώσει δέν άφορούν μόνο την ήγεςία ή τις ήγετικές ομάδες του κόμματος. Τά προβλήματα που μπαίνουν και μέ τόν τρόπο που μπαίνουν στό ίδρυτικό συνέδριο άφορούν πραγματικά τή βάση του κόμματος; Καί γιατί οι κομμουνιστές θα πρέπει να συναινέσουν στη μετεξέλιξη του τραγικού που ένυπάρχει στην κομμουνιστική Άριστερά, σέ μιά κακόγουστη φάρσα γύρω από τό λείψανο του ΚΚΕ έσωτερικού;

Μάκης Καβουριάρης

ΠΡΟΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΑ ΓΙΑ ΜΙΑ ΝΕΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

του 'Αγγελου 'Ελεφάντη

Τό ΚΚΕ έσωτερικού όμως έχασε τή μάχη και του κομμουνισμού και τής ανανέωσής του. Δέν τήν έδωσε καν, γιατί εκείνοι που είχαν αναλάβει νά τήν καθοδηγήσουν ούδέποτε πίστεψαν ότι έπρεπε νά κόψουν τόν όμφαλιο λώρο από τό στρατόπεδο του «σοσιαλισμού». Παραχώρησαν ελεύθερο τό πεδίο στό ΚΚΕ πού άνετα κυριάρχησε στό χώρο τής 'Αριστεράς. 'Ετσι, σήμερα τό ΚΚΕ γιά τόν κόσμο είναι ή εικόνα του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος του «κομμουνισμού», ενώ τό ΚΚΕ έσωτ. δέν έγινε τό κόμμα τής ανανέωσης, τό αντίπαλο δέος του δογματισμού, τής εξάρτησης, τής παραθοράς και τής διαστρέβλωσης των σοσιαλιστικών ιδεών. 'Απονευρωμένο αλλά πάντοτε άγκιστρωμένο στις νευρωτικές του ιδεοληψίες, όδηγημένο από εκείνους που χρόνια τώρα περπάτησαν από άποτυχία σε άποτυχία, από λάθος σε λάθος, ανακάλυψε μία «νέα» λαοσωτήρια φόρμουλα: τήν υπέρβαση. 'Υπέρβαση, όπως είπαν, του λενινισμού, τής θεωρίας και τής πρακτικής τής εφόδου, του παρωχημένου πιά τριτοδιεθνισμού, υπέρβαση του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού, υπέρβαση του κομμουνιστικού χαρακτηριστήρα του κόμματος, υπέρβαση του άγονου ένδοκομμουνιστικού ανταγωνισμού, υπέρβαση τής ιστορίας τους τής ίδιας. Και μετεξελίχθηκαν οι άνεξέλικτοι. 'Αλλαξαν τό κοστούμι γιατί τό παλιό δέν έκρυβε πιά τις πληγές ενώ γιά τήν ιστορική έκτροπή, που τήν υπηρέτησαν με άκρα προσήλωση και φανατισμό, δέν έγινε λόγος.

Μέσα στο καταχείμωνο ωστόσο ξανάρχισε ο ντόρος γιά το «συνέδριο τής άνοιξης», γιά τό νέο κόμμα τής 'Αρι-

Πρίν χρόνια, κοντεύουν νά κλείσουν δύο δεκαετίες τώρα, μέσα από τά συντρίμια και τις άποτυχίες του ελληνικού κομμουνιστικού κινήματος ξεκίνησε μία πορεία που τής δόθηκε τό όνομα κομμουνιστική ανανέωση και οργανωτική μορφή τό ΚΚΕ έσωτ. 'Η ανανέωση συγκέντρωσε δσους άριστερούς είχαν πειστεί ή έσωτ υποψιαστεί ότι ή μεγάλη υπόσχεση γιά τήν κομμουνιστική κοινωνία με πρωτοπορία και φωτοδοτή τή Σοβιετική 'Ενωσή ήταν πιά μία χαμένη υπόθεση. 'Αλλά επειδή δέν θεωρούσαν ότι ή υπόθεση του κομμουνισμού είχε περάσει στα ιστορικά άζήτητα βάλθηκαν νά απαλλάξουν τό κίνημά τους από τις συνέπειες τής ιστορικής έκτροπής, νά αναθεωρήσουν πρακτικές, δομές και πολιτικές. Νά τό ανανεώσουν.

στεράς. 'Οφείλουμε νά τό παρακολουθήσουμε με προσοχή γιά νά ξέρουμε τί πρέπει νά αποφύγουμε: γνωρίζοντας ότι ή υπόθεση του κομμουνισμού είναι πολύ πιο μακρόβια από τά αποτελέσματα μιας ψηφοφορίας ή τά τερτίπια μιας κομματικής διαδικασίας, γνωρίζοντας άκόμη ότι τώρα που όλα μοιάζουν καθαρότερα, όλα είναι δυσκολότερα, ως αναλογιστούμε ότι όλα πρέπει νά φτιαχτούν από τήν άρχή.

ΑΡΙΣΤΕΡΟΙ ΧΩΡΙΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑ

Πρέπει επομένως νά μιλήσουμε γιά

πολιτική με καινούργιο τρόπο. Με καινούργιο τρόπο γιατί τώρα πρέπει νά οργανώσουμε τή σκέψη μας με βάση μία νέα πραγματικότητα, ίσως όχι κοσμοϊστορικής σημασίας, ωστόσο καθοριστικής γιά όλους όσοι επί χρόνια είχαν πιστέψει ότι ο άγώνας γιά τήν ανανέωση του κομμουνιστικού κινήματος δέν ήταν μάταιος, όσοι δέν θεώρησαν μοιραία τή σημερινή απόληξη τής ανανεωτικής άριστεράς, όσοι οργανωμένοι ή άνοργάνωτοι, και έν πάση περιπτώσει μαζί, από αυτή τή σκοπιά προσπάθησαν, σε άνύποπτο χρόνο, νά αντισταθούν στο λαϊκισμό τής «'Αλλαγής», στο φιλοσοβιετισμό, όσοι προσπάθησαν νά δουν πέρα από τήν άδιαφάνεια των ιδεολογημάτων του συρμού. Γιατί συνέβαινε έτούτο τό παράδοξο: ενώ οι ιστορικοί ήγέτες τής ανανέωσης υπερέβαλαν έαυτούς στο νά διαλύσουν τόν κόσμο που πήγαινε νά συγκροτήσει τό νέο ρεύμα, ενώ όμολογουμένως κανείς δέν θά μπορούσε νά τους κατηγορήσει ότι δέν είχαν σοβαρές επιτυχίες σε αυτή τους τήν προσπάθεια — ως θυμηθούμε τά χοντρά: τις διαδικασίες του 1973, τό Πολυτεχνείο, τήν 'Ενωμένη 'Αριστερά, τή Συμμαχία, τή διάλυση τής νεολαίας τό 1977, τήν ΕΑΔΕ, τή λαίμαργη πασοκοφιλία, τό προεδρικό πραξικόπημα του Α.Κύρκου, τήν καθημερινά άνεκδιήγητη 'Αύγή: ως θυμηθούμε επίσης ο καθένας τις άπειρες μικρολεπτομέρειες τής ένταγμένης του ζωής που έδιναν στή στράτευση πικρή ή άνοστη γεύση— ενώ λοιπόν τά διαλυτικά χτυπήματα διαδέχονταν τό ένα τ' άλλο καταπάνω στα λιπόσαρκα μέλη τής ανανεωτικής κομμουνιστικής άριστεράς, έτούτη επέμενε νά ζει. Ποτέ δέν τής έλειψαν άνθρωποι με ευγένεια, διαύγεια, πείσμα και άγωνιστικότητα.

καθοριζόμενη και αντιφατική; Πώς μπορούμε να τη διαγνώσουμε όταν ο τρόπος που μας δίνεται για να σκεφτούμε την πολιτική είναι κενός, ρητορικός, παρωχημένος, κωθρός;

ΑΡΙΣΤΕΡΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΤΑΣΗ

‘Η άριστερά, ή κομμουνιστική άριστερά, είναι ή πολιτική δύναμη του κομμουνισμού. ‘Η άριστερά που άρθρωνόταν περί το ΚΚΕ έσωτ. ως γεωγραφικού τόπου συνάντησης ποικίλων ρευμάτων, τάσεων και στάσεων, που ως ομοιογενής και αυτόνομος πολιτικός χώρος συνεχώς αποδιαρθρώνόταν, δέν μπόρεσε να λειτουργήσει κομμουνιστικά, δηλαδή να εκφράσει και να οργανώσει την ένυπαρκτη στην καπιταλιστική σχέση κεφαλαίου-εργασίας ιστορική τάση του κομμουνισμού. Τό γιατί είναι μιά άλλη ιστορία, συνώνυμη μέ την ιστορία του ΚΚΕ έσωτ. από το 1968 μέχρι σήμερα, που δέν έχει γραφεί, άν και πολλά έχουν ειπωθεί.

Πάντως δέν νομίζω ότι θά υπήρχαν πολλοί που θά ήταν διατεθειμένοι να άμφισβητήσουν την παραπάνω διαπίστωση και έν πάση περιπτώσει ό τελευταίος που θά μπορούσε να τό κάνει θά ήταν τό ίδιο τό ΚΚΕ έσωτ., τό όποιο, άκριβώς γι’ αυτό τό λόγο, άποφάσιζε να μετεξελιχθεί.

Τό ΚΚΕ έσωτ., λοιπόν, όχι μόνο δέν συμπύκνωσε την αντικαπιταλιστική-κομμουνιστική τάση αλλά ούτε καν κατάφερε να γίνει ή έκφραση έστω ενός τμήματος της μισθωτής εργασίας. ‘Ηταν μιά πολιτική ένωση άτόμων χωρίς κοινωνική ανταπόκριση. ‘Η εργατική τάξη, άν περί αυτής ήταν ό λόγος, παρά τίς άλλεπάλληλες εκκλήσεις στά μέλη και στά στελέχη να την πλησιάσουν, άδιαφόρησε γιά τό ΚΚΕ έσωτ. και τό ΚΚΕ έσωτ. δέν άντάμωσε την εργατική τάξη. Μήτε άλλη τάξη άλλωστε. ‘Ως άλλη (μεταδικτατορική) ΕΔΑ δέν εξέφραζε πολιτικά κανένα κοινωνικό στρώμα και κανένα κοινωνικό στρώμα δέν συγκροτήθηκε πολιτικά μέ βάση την ιδεολογία του ΚΚΕ έσωτ. ‘Ετσι τό πολιτικό στοιχείο, ως πράξη και λόγος, ήταν μετέωρο, δέν απέρρεε από εκεί που παράγεται και αναπαράγεται ή ύλική ζωή. Τό κοινωνικό βίωμα δέν δημιουργούσε πολιτική και ή πολιτική δέν εμπλούτιζε τό βίωμα.

Παρόλο όμως που ή ιστορία αυτής της άποσυσχέτισης (ΚΚΕ έσωτ. — εργατικής τάξης) δέν έχει μελετηθεί, μπορούμε κάπως να την προσεγγίσουμε και τά συμπεράσματά μας, έστω προσωρινά, θά βοηθούσαν να σκεφτούμε τί σημαίνει πολιτική γιά τόν σημερινό άριστερό.

ΑΝΑΓΚΑΙΑ ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ ΜΙΑΣ ΣΥΖΗΤΗΣΗΣ

Κατ’ άρχήν είναι άναγκαίες μερικές άφεταιριάκες έπισημάνσεις. Είναι θεμιτό να μιλάμε σήμερα γιά κομμουνιστική τάση όταν:

1ον Τά καθεστώτα που οικοδομήθηκαν έπ’ όνόματι του κομμουνισμού κατάφεραν να συμπυκνώσουν την πολιτική αντίδρατικότητα των προαστικών-άπολυταρχικών κοινωνιών και την κοινωνική καταπίεση-έκμετάλλευση των καπιταλιστών;

2ον Τά Κ.Κ. που έναν αιώνα πριν άρχισαν τη σταδιοδρομία τους, μέ ελάχιστες εξαιρέσεις, άμφιλεγόμενες κι αυτές, κατόντησαν περιθωριακά ή ταυτίστηκαν μέ την προοπτική των καθεστώτων του «ύπαρκτου σοσιαλισμού»;

3ον Τό εργατικό κίνημα, ως κοινωνικό κίνημα, κυριαρχείται από τό ρεφορμισμό;

Τά έρωτήματα αυτά, κρίσιμα και δραματικά, δέν άναιρούν τη μαρξική διάγνωση γιά την ένυπαρκτη στην κοινωνική πραγματικότητα της εργατικής τάξης κομμουνιστική τάση. «‘Απλώς» θέτουν πελώρια, πολιτικά και θεωρητικά προβλήματα από την επίλυση των όποιων έξαρτάται ή ένεργοποίηση της τάξης, θέτουν δηλαδή επί τάπητος την άνάγκη της ριζικής άναθεώρησης της έννοιας της πολιτικής. Διότι βρισκόμαστε μπροστά στην έξης κατάσταση: άφ’ ενός ή αντίφαση κεφαλαίου-εργασίας έξακολουθεί να ύπάρχει παρά τίς άκατασίγαστες προσπάθειες του κεφαλαίου και του κράτους του, ενώ άφ’ έτέρου ή πολιτική και ή ιδεολογική πραγματικότητα του κόσμου της μισθωτής εργασίας δέν οδηγείται στην άναγνώριση αυτής της αντίφασης. Πρέπει λοιπόν και να έξηγηθούν οι λόγοι αυτής ιστορικής άνεπάρκειας και να άναιρεθούν μέσα από μιά κίνηση που θά λειτουργούσε και στα δύο επίπεδα.

Τό διάβημα, όσο κι άν μοιάζει σισύφειο δέν είναι ούτε παρωχημένο ούτε ουτοπικό διότι, στίς συνθήκες του άνεπτυγμένου καπιταλισμού, οι παραγωγικές σχέσεις έχουν σε τέτοιο βαθμό προαχθεί κι αυτές προς την κατεύθυνση γενίκευσης της μισθωτής εργασίας ώστε να καλύψουν σχεδόν όλο τό φάσμα των παραγωγικών διαδικασιών και να ένσωματώσουν στην αντίφαση κεφαλαίου-εργασίας τό σύνολο των κοινωνικών παραγωγικών δυνάμεων.

Πράγματι, ή βασική παραγωγική τάξη, ή εργατική, —ύποκείμενη στην καπιταλιστική έκμετάλλευση και σε όλο τό πλέγμα των έξουσιαστικών σχέσεων που τό κεφάλαιο επιβάλλει γιά να διασφαλίζει την κυριαρχία του—, έχει τό

‘Αλλά αυτοί που κρατούσαν, τότε περισσότερο και τότε λιγότεροι, συναρτούσαν την πολιτική τους δράση μέ την ύπαρξη του ΚΚΕ έσωτ. Μέ αυτό συνδέονταν οι προσδοκίες τους — να τό στρέψουν στο καλύτερο, ιδίως όσο οι ήγέτες τους τό έσπρωχναν στο χειρότερο.

Τώρα ύπάρχει, όντως, ένα νέο δεδομένο: οι κομμουνιστές της άνανέωσης, κομμουνιστές χωρίς κόμμα και άριστεροί χωρίς άριστερά, χωρίς ούτε καν αυτό τό μισό κι άνέπληρο ΚΚΕ έσωτ., βρίσκονται παρά μέ την άπορία τους. ‘Η τελική άποκάλυψη, ή δημοσιοποίηση της εδτέλειας, έκανε πολλούς διανύστερους, σε κανέναν όμως δέν έδωσε τη σιγουριά γιά τό ποιο πρέπει να είναι τό έπόμενο βήμα.

Τό πρόβλημα φυσικά δέν είναι ή δέν είναι μόνο ή κομματική στέγη που θά λείπει αλλά ή άίσθηση της ένταξης σε μιά παράταξη, ή συνείδηση της άριστερης ταυτότητας, ή άποκατάσταση της τεμαχισμένης γλώσσας της άριστερας, ή πεποίθηση τελικά γιά τόν καθένα ότι βρίσκεται από τη σωστή μεριά σε κάθε στιγμή που ξετυλίγεται τό άέναο παιχνίδι της πάλης των ιδεών και τό δράμα της πάλης των τάξεων, γιατί μόνο αυτές έννοσηματώνουν την πραγματικότητα της πολιτικής γιά τόν άριστερό. Και ποιά είναι ή σωστή πλευρά του χαρακώματος σε μιά κοινωνία τόσο βαθιά ταλαιπωρημένη, τόσο κατακερματισμένη, τόσο έτερο-

διευρυνθεί πού καμιά σύγκριση δέν μπορεί νά γίνει μέ παλαιότερες έποχές. Π.χ. στά χρόνια του Μάρξ ή εργατική τάξη τής 'Αγγλίας, τής χώρας του τότε προηγμένου καπιταλισμού, αντιπροσώπευε μόνο το 5% του συνολικού ένεργου πληθυσμού.

Βέβαια ή μισθωτή εργασία δέν είναι όλη παραγωγική, μεγάλο τμήμα της στις σύγχρονες κοινωνίες άπασχολείται στις ύπηρεσίες, στις διαδικασίες έλέγχου-όργάνωσης τής παραγωγής, στην κυκλοφορία των έμπορευμάτων, στην επάνδρωση τής κρατικής και ιδιωτικής γραφειοκρατίας, πράγμα πού θέτει πολλά λεπτά θεωρητικά και πρακτικά προβλήματα. 'Επιλέον είναι γνωστό ότι στις σύγχρονες κοινωνίες παρατηρείται ή τάση ανάπτυξης του τριτογενούς τομέα ενώ παράλληλα ή επιστήμη ένσωματώνεται ολοένα και περισσότερο στις παραγωγικές δυνάμεις έτσι ώστε τό εργαζόμενο, πνευματικά και χειρωνακτικά, δυναμικό ύφίσταται σοβαρές αλλαγές ως προς τήν ταξική του συγκρότηση. 'Αλλά και αυτές οι αλλαγές πού χαρακτηρίζουν τή δομή των εργαζόμενων τάξεων στην έποχή μας είναι αλλαγές πού προκύπτουν εξαιτίας τής ανάπτυξης του καπιταλισμού, εξαιτίας τής ανάπτυξης τής παραγωγικής του βάσης. Δέν είναι φαινόμενα αυτοφυή πού αναπτύσσονται άφ' έαυτών και ανεξάρτητα από τήν παραγωγική βάση τής κοινωνίας.

ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΤΑΞΗ, ΠΟΙΑ ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΤΑΞΗ;

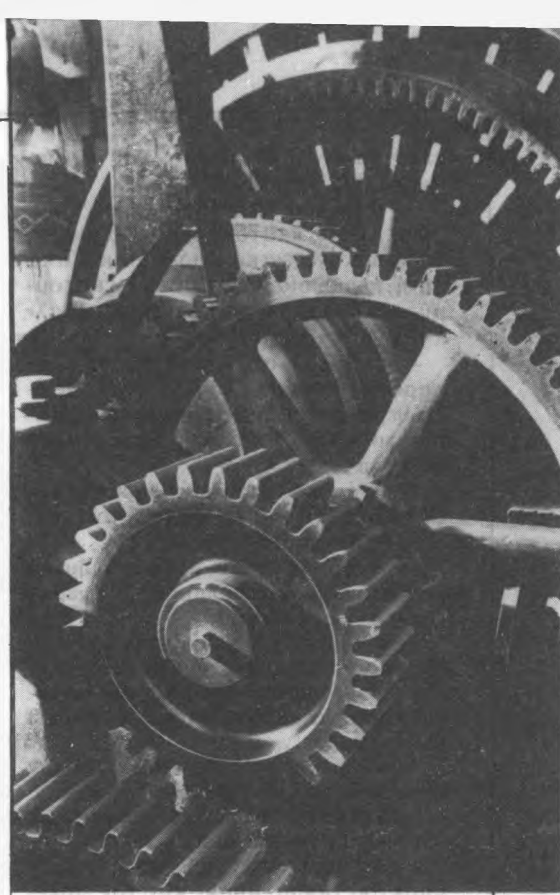
Μετά από αυτές τίς συνοπτικές προκαταρκτικές έπισημάνσεις εδλογα θά μπορούσε νά θέσει κανείς τό έρώτημα: ύπάρχει στον τόπο μας εργατική παραγωγική τάξη ώστε ή τάση του κομμουνισμού νά έχει κάποια αντικειμενική βάση;

Δέν θέτω τό έρώτημα γιά νά μωρέσω στη συνέχεια νά άπαντήσω θριαμβευτικά, ναι, ύπάρχει, και άρα, καταπώς ορίζουν «οί ιερές γραφές», ιδού ή λύση: ή εργατική τάξη, καθοδηγημένη από τό κόμμα της, θά εκπληρώσει τόν ιστορικό της προορισμό, τόν κομμουνισμό, γενικώς πάμε καλά και τά υπόλοιπα δέν είναι παρά μικροαστικές ασθένειες. Τό θέτω κυρίως γιά νά υποστηρίξω τήν ανήκουστη άποψη ότι στις γραμμές τής ανανεωτικής άριστερας ή κύρια έκτροπή πού ταλαιπώρησε και ετέλεισε τελικά τό κοινωνικό της δράμα ήταν ακριβώς ή αντίθετη: ή αντίληψη ότι ή εργατική τάξη στον τόπο μας δέν ύπάρχει επαρκώς, ότι ή κοινωνία μας είναι ένα τεράστιο μικρομεσαίο τέλμα, ότι ό «παρασιτισμός» και ή υπερδιόγκωση τής «τριτογενεοποίησης» άπορροφούν τόν ενεργό πληθυσμό, ότι ή «δνομαζόμε-

νη» εργατική τάξη δέν είναι παρά ένα ύβριδίο μιά και οι κάποιοι εργάτες τό άπόγευμα δουλεύουν στά χωράφια, στά σουβλατζιδικα ή γιά λογαριασμό τους, ότι κάθε εργάτης είναι ένας δύναμει μικρομεσαίος πού γρήγορα βλέπει τό δράμα τής ζωής του νά πραγματοποιείται άνοιγοντας αυτόματα πλυντήρια-στεγνοκαθαριστήρια ή άρπάζοντας κάποια άργομισθία τής «'Ολυμπιακής», ότι τελικά από πολιτική άποψη τό κύριο είναι τά περιλάλητα μεσοστρώματα. Θέλω δηλαδή νά υποστηρίξω τή βλάσφημη άποψη ότι ή άνανεωτική άριστερά στό σύνολό της παραγνώρισε τό πραγματικό κοινωνικό βάρος τής εργατικής τάξης, ότι στην καλύτερη περίπτωση τήν έξελάμβανε ως μιά άφηρημένη, νεκρή άλγεβρική κατηγορία τήν όποία άπλώς προσέθετε σέ άλλες ζωντανές και παραγνορίζοντας τήν τήν έκμηδένιζε. Γι' αυτό έκμηδενίζονταν και ή ίδια.

'Ωστόσο, τά κείμενα, οι κομματικές άποφάσεις, όλομέλειες, άποφάσεις συνεδρίων, οι λόγοι άπ' τά μπαλκόνια —πόσα και πόσα μπαλκόνια— δέν κάνουν τίποτε άλλο από τό νά μιλούν γιά τήν εργατική τάξη. Τήν αναφέρουν, δηλαδή, σέ μιά άτέλειωτη σειρά κοινωνικών στρωμάτων και κατηγοριών πού τό πλάτος τους γίνεται κάθε φορά τόσο μεγαλύτερο όσο τό άγχος γιά τήν ανάδειξη των φαρδιών πλατιών συμμαχιών είναι έντονότερο, όσο ή ανάγκη γιά τό «πλάτεμα και το βάθεμα τής δημοκρατίας» βιώνεται έπιτακτικότερα.

'Η κύρια έκφραση τής ανανεωτικής άριστερας, τό ΚΚΕ έσωτ., στις πολιτικές του αναλύσεις εργάστηκε μέ συνέπεια και έπιμονή γιά νά σχετικοποιησει όσο γινόταν τό κοινωνικό βάρος τής εργατικής τάξης, νά καταστήσει άφερέγγυες ή παλαιομοδίτικες τίς άναφορές σ' αυτήν, νά καλλιεργήσει έπομένως γιά τόν έαυτό του και τόν κόσμο ένα πολιτικό λόγο ωθρό, κενό, ρητορικό, πού μυθοποιούσε και φενάκιζε τίς κοινωνικές πραγματικότητες μέ βάση τίς όποιες θά έπρεπε νά πολιτευτεί. Γιατί οι κοινωνικές αναλύσεις του ΚΚΕ έσωτ., μονίμως, διέλυαν μέσα σέ ένα διαταξικό συγκρότημα τό νόημα τής όποιασδήποτε πολιτικής σέ άναφορά προς τήν εργατική τάξη ή έστω τήν έν γένει μισθωτή εργασία. Κανείς δέν θά μπορούσε νά τό κατηγορήσει, όποια κοινωνιολογικής σχολής τίς άρχές κι αν υίοθετούσε, ότι δέν επιδίδονταν σέ έξαντλητική άπαρίθμηση κοινωνικών κατηγοριών, έπαγγελμάτων, και κοινωνικών όμαδώσεων άκόμη. 'Εξέ από τό «μπλόκ των δυνάμεων τής αλλαγής» θά μείνουν μόνο οι μεγαλοαστοί-μεγαλοβιομήχανοι, τραπεζίτες, έφοπιστές, τά μονοπώλια, οι ραντιέρηδες, μεταπράτες και μεσάζοντες. 'Επανελάμβανε αυτά πού λέγονταν στον οικείο χώρο των κομμα-

τικών κειμένων και πριν από τριάντα ή σαράντα χρόνια, μόνο πού τώρα ή κατονομασία των κοινωνικών δυνάμεων τής αλλαγής παράτησε εκείνες τίς χοντροκομμένες κατασκευές (δπως εργατιά, προλεταριάτο, άγροτιά, μικροαστοί) και θά έμφάνισε μιά πίο έκλεπτυσμένη ποικιλία διακρίσεων.

Τό ενδιαφέρον, όμως, δέν είναι οι όνομασίες των κοινωνικών πρωταγωνιστών τής αλλαγής και του σοσιαλισμού αλλά ή άπάλειψη των κοινωνικών αντιθέσεων ή και των ταξικών συγκρούσεων πού συγκροτούν αυτά τά στρώματα και τίς κοινωνικές τάξεις. Τό ΚΚΕ έσωτ. θά θεωρήσει ότι τό σύνολο αυτών των δυνάμεων, ως έχουν σήμερα, μέσα από τήν κοινωνική τους ύπαρξη και κίνηση τήν όποια εικάζει όμόρροπη και χωρίς αντιφάσεις, όλος ό έλληνικός λαός πλην των μονοπωλιών ενδιαφέρεται γιά τήν ύπόθεση του σοσιαλισμού. Αυτή ήταν ή βάση τής «ρεαλιστικής» πολιτικής του ΚΚΕ έσωτ., ή βάση γιά τήν πολιτική ως «τέχνης του έφικτου»: νά θεωρείς ότι όλοι είναι ή μπορεί νά είναι μαζί σου ακριβώς όταν όλοι είναι εναντίον σου και δέν έχει κανέναν πλάι σου. Και τελικά αυτή ή τόσο «ρεαλιστική», και προπάντων μή σεκταριστική πολιτική, πού σήμερα γίνεται ή βάση και γιά τήν Προγραμματική Συμφωνία Βάθους (νέα έκδοση του «μπλόκ των δυνάμεων τής αλλαγής»), ήταν τό πλήρες ξεκόμμα από τήν πραγματικότητα μιά και δέν ήθελε νά

έπισημάνει τις αντιθέσεις και τις διαφορές. Για παράδειγμα ότι:

— ανάμεσα στον άγροτή με τρία, πέντε, δέκα εκατομμύρια δραχμές ετήσιο οικογενειακό εισόδημα και άκίνητη περιουσία πέντε, δέκα εκατομμυρίων δραχμών και τον άγροτοϋπάλληλο υπάρχει μία διαφορά·

— ανάμεσα στον εργάτη μισθωτό-παραγωγό υλικών αγαθών και τον ελεύθερο επαγγελματία, κοινωνικά παρασιτικό κατά κανόνα, υπάρχει μία διαφορά·

— ανάμεσα στον μικρομεσαίο κεφαλαιοκράτη και τους μισθωτούς του πάλι υπάρχει μία διαφορά·

— ανάμεσα στον μονιμοποιημένο μισθωτό του δημοσίου και τον άνεργο υπάρχει μία διαφορά·

— ανάμεσα σ' εκείνον τον «κόσμο της κουλτούρας» που βολεύεται με την κουλτουρίτσα του και τον καταναγκασμένο καταναλωτή της υπάρχει μία διαφορά·

— ανάμεσα στο χριστιανό και τον άθεο υπάρχει μία διαφορά·

— ανάμεσα στον δεξιό και τον άριστο υπάρχει μία διαφορά·

— ανάμεσα στο θαυμαστή του ύπαρκτου σοσιαλισμού και τον πολέμιό του υπάρχει μία διαφορά.

Διότι ανάμεσα στους ανθρώπους, τά επαγγέλματα, τά κοινωνικά στρώματα και τις τάξεις, τις ιδεολογίες και τις νοοτροπίες υπάρχουν διαφορές πολλές οι όποιες, επειδή τις γεννά ή αντίφαση των κοινωνικών θέσεων, δέν γεφυρώνονται και δέν ξεπερνιούνται ούτε όταν αυτοί που κατέχουν τις διαφορετικές και αντιθετικές κοινωνικές θέσεις μεταβαπτίζονται σέ «μη προνομιούχους Έλληνες» ούτε όταν καλούνται νά συναρθρώσουν κάποια πλουραλιστική νεφελοκοκκυγία όπου ό καθένας μόν θά λέει τά δικά του, κανείς όμως δέν θά άκούει κανέναν και άπλως θά κάνει τά δικά του, διότι, τελικά, ή κοινωνία μας είναι πολύ πιο σύνθετη και άδιαφανής άπ' όσο επιτρέπουν νά δοϋμε και νά καταλάβουμε οι προφάνειες των αναλύσεων του ΚΚΕ έσωτ.

Τό ΠΑΣΟΚ μέ την ιδιοφυή κατασκευή περί «μη προνομιούχων» κατασκεύασε την ιδεολογική προϋπόθεση για την ήγεμονία πάνω στα λαϊκά στρώματα ενώ τό ΚΚΕ έσωτ. μέ την άποδοχή της παραπλήσιας κατασκευής των «δυνάμεων του πλόκ της άλλαγής» προώθησε τις προϋποθέσεις του ιδεολογικού άφοπλισμού του. Άλλά αυτές οι κατασκευές πέρα από τις πολιτικές τους συνέπειες —τό ΠΑΣΟΚ στην έξουσία, τό ΚΚΕ έσωτ. στό περιθώριο— δέν ήταν ιδεολογικά άθώες: νομιμοποίησαν την *πλασματική ένταξη* των μικρομεσαίων καπιταλιστικών στρωμάτων του άστικού και του άγροτικού χώρου στό στρατόπεδο των λαϊκών δυνάμεων, παρά τό γεγονός ότι αυτά τά κοινωνικά στρώματα

διαμορφώνονται και ένισχύονται χάρη στις έκμεταλλευτικές σχέσεις, χάρη στην οικειοποίηση της γαιοπροσόδου, την έν γίνει μεταφορά άξιών στη διάρκεια της κυκλοφορίας κ.λπ. Η πενταετής έξουσία του ΠΑΣΟΚ μάς έδειξε ότι μεταξύ των μη προνομιούχων υπήρξαν κάποιοι περισσότερο «μη προνομιούχοι» που ως άνερχόμενοι έδρεψαν προνομιακά τη μερίδα του λέοντος, ένισχύοντας τη θέση τους έναντι άλλων τμημάτων της άστικής τάξης παραδοσιακά ισχυρών.

Άν ή άνανεωτική άριστερά, έναντι αυτής της μυθευτικής άνάλυσης περί «μη προνομιούχων» που από τη μία μεριά έβαζε την τεράστια μάζα του ελληνικού λαού (Ε.Λ.Ε) και από την άλλη τά μονοπώλια και την «αίσχροκέρδεια γενικώς», δέν προέβαλε καμιά αντίσταση, άν ύποστήριζε «κριτικά» την πασοκική έξουσία, όφειλόταν στό ότι ανάμεσα τους υπήρχε μία έκλεκτική συγγένεια, ότι οι κοινωνικές τους αναλύσεις συνέπιπταν.

ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΜΙΑΣ ΠΑΡΑΓΝΩΡΙΣΗΣ

Τό χειρότερο όμως ήταν ότι δέν σπάνιζαν στό χώρο της άνανεωτικής άριστεράς αντίληψεις για την κοινωνική μειονεξία της εργατικής τάξης, για την τριτοκοσμικό τύπου δομή της ελληνικής κοινωνίας, ή αντίληψεις ότι ό καπιταλισμός στον τόπο μας άναπτύχθηκε μέ τη μορφή θυλάκων, ότι ή Έλλάδα είναι ή χώρα της μικρομεσαίας «δύσμορφης» άνάπτυξης. Άν τέτοιες αντίληψεις προέρχονται από επώνυμους φορείς, για τους όποιους θά μπορούσε και νά άδιαφορήσει κανείς, άν συχνά δέν ήταν τίποτε άλλο από διανοούμενες μόδες, ώστόσο ή ιδεολογική τους έμβέλεια δέν στάθηκε άσήμαντη. Συνέθεσαν ένα άβέβαιο, ρευστό, συγκεχυμένο μοντέλο που σχετικοποιούσε τους πραγματικούς ταξικούς όρους συγκρότησης του ελληνικού κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού και υπερέτονιζε στοιχεία περιθωριακά ή δευτερογενή. Ίδιαίτερα εύγλωττη ήταν ή όνομαζόμενη «τρίτη άποψη», της όποιας ή θεωρητική θεμελίωση τροφοδοτήθηκε από την πεποίθηση ότι τά νέα κοινωνικά ύποκείμενα που δέν προκύπτουν από τις ταξικές σχέσεις και συγκρούσεις είναι αυτά που, κυρίως, όρίζουν τους όρους της κοινωνικής άλλαγής.

Άλλά και γενικότερα ή προνομιακή ένασχόληση μέ τά προβλήματα της κουλτούρας, της νεολαίας, του «περιθωρίου», της άναψυχής, του περιβάλλοντος, της οικολογίας, των νέων κοινωνικών κινημάτων (άκόμα και των άνυπαρκτων), της «άλλης ποιότητας ζωής» έκτόπιζε συχνά την προσοχή από την παραγωγική βάση της

κοινωνίας μας και τους φορείς της. Χανόταν έτσι ή δραστηριότητα των σχετικών προβληματισμών και προσπαθειών που μετεωρίζονταν έν κενώ ως άτομικές συμπεριφορές, προσωπικές στάσεις και δραστηριότητες. Δέν είναι τυχαίο τό γεγονός ότι π.χ. για την πραγματικότητα της εργατικής τάξης είναι έλάχιστες οι μελέτες ενώ εκείνες που ξεφεύγουν από τά καλούπια του νωχελικού άκαδημαϊσμού είναι άκόμη σπανιότερες. Η ότι υπήρξε μεγάλη ευαισθησία, δικαιολογημένη άλλωστε, στην περίπτωση του Τσερνομπίλ όπου χιλιάδες άνθρωποι του χώρου — άνδρες γυναίκες παιδιά— βρέθηκαν στη διαδήλωση αλλά μερικούς μήνες πριν, στις άλλεπάλληλες διαδηλώσεις για τό άνήκουστο πραξικόπημα στη ΓΣΕΕ ή παρουσία του ίδιου χώρου ήταν ύποτυπώδης.

Θά ήταν άδικο νά επέρριπτε κανείς αυτή την ιδεολογική παραγνώριση των ταξικών όρων του πολιτικού λόγου της άριστεράς στα μηχανεύματα και τους μηχανισμούς του ΚΚΕ έσωτ. Στο κάτω κάτω της γραφής οι άνθρωποι αυτοί δέν είχαν καμιά θεωρία — μακάρι νά είχαν κι άς ήταν άπαράδεκτη — έκτός από την επανάληψη άπλών γνώσεων του μαρξόφωνου τυφλοσύρτη. Γι' αυτό και βρήκαν τη φόρμουλα του «δημιουργικού» μαρξισμού και έτσι, χάρη σέ έναν άκατανόητο επιθετικό προσδιορισμό, νόμισαν ότι ανακάλυψαν τό νόημα ενός νέου πολιτικού, ιδεολογικού και θεωρητικού ρεύματος.

Σπουδαιότερο όμως είναι ότι για τό σύνολο του κόσμου της άνανεωτικής άριστεράς, και ανεξάρτητα έν πολλοίς από τις πολιτικές του διαφοροποιήσεις σέ ευρωπαϊστές, παραγωγιστές, φιλοηγετικούς, μετεξελεκτικούς, άναβαθμιστές, φιλοπασοκικούς, άντιπασοκικούς, οικολόγους-άριστερούς, φεμινίστριες-άριστερές, υπάρχει μία συνολική παραγνώριση των κοινωνικών, και μάλιστα των ταξικών προϋποθέσεων της άριστεροσύνης μας: παραγνώριση έν τέλει της πραγματικότητας της εργατικής τάξης.

Τό φαινόμενο αυτό θά ήθελε διεξοδική συζήτηση γιατί κι αυτό από τη μεριά του παραπέμπει στην ιστορία της άνανεωτικής άριστεράς τις τελευταίες δύο δεκαετίες, στην ιστορία των ιδεολογιών που διαπέρασαν τό χώρο της, των κοινωνικών τους προϋποθέσεων, των ιδεολογιών δηλαδή που τη συνέθεταν και ταυτόχρονα την άπουσύνεθταν. Μία άλλη ιστορία που κι αυτή δέν έχει γραφεί.

Άς κρατήσουμε, πάντως, τό συμπέρασμα ότι ή άνανεωτική άριστερά χωρίς νά διαγράφει από τον όρίζοντά της την εργατική τάξη, ώστόσο την ταξιθετεί άθροιστικά μέ άλλα, λαϊκά και μη, στρώματα στους δυνητικούς κοινωνικούς πρωταγωνιστές του σο-

σιαλισμού. Έτσι, τό προηγούμενο συμπέρασμά μας δι τή ή κομμουνιστική ανανέωση δέν συνδέθηκε *όργανικά* καί δέν εξέφρασε *πολιτικά* τόν κόσμο τής μισθωτής έργασίας, ούτε τής παραγωγικής ούτε τής μή παραγωγικής, συνοδεύεται από τό αντίστοιχό του γιά τά ιδεολογικά δεδομένα τής αποστράτευσης τής. Οί ιδεολογίες πού διαπέρασαν τό χώρο αυτό απέτρεπαν τή σύζευξη μέ τήν έργατική τάξη καί προσανατόλιζαν τή δράση πρός μιά διάχυση στό διαταξικό πλάσμα τής πλατιάς συνάντησης όλων πλίν μονοπωλίων.

ΚΙ ΟΜΩΣ Η ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΤΑΞΗ ΥΠΑΡΧΕΙ

Μέ όλα τά προηγούμενα παραμονεύει ή ύποψία δι τήν αὐτή ή συνηγορία υπέρ τής κομμουνιστικής τάσης καί τής έργατικής τάξης πού τήν εκτρέφει ήχει παράφωνα καθώς κινείται σέ ένα επίπεδο πολύ απομακρυσμένο από τά ρεάλια τής τρέχουσας πολιτικής καί κοινωνικής ζωής καί ως εκ τούτου είναι κι αὐτή άλγεβρική. Πράγματι. Διότι ή κομμουνιστική τάση φανερώνεται μόνο ως έκρηξη τής ύποκειμενικότητας τής έργατικής τάξης, μόνο ως πρακτική πάλη γιά τήν ανάιρεση του νόμου τής αξίας, δηλαδή δέν έχει άλλο τρόπο νά εκδηλωθεί παρά μόνο πολιτικά. Καί επειδή οί θεσμοί ένσωμάτωσης τών έργατικών μάζων αποδείχθηκαν άνθεκτικοί χάρη στό στέρεα λειτουργημένο συνδυασμό αὐταπάτης, συναίνεσης καί βίας πού δρθωσε ή πολύχρονη άστική ήγεμονία, ή πολιτική καί ή κοινωνική κίνηση δέν ξεπρνά τόν φαύλο κύκλο τής ρεφορμιστικής αὐταπάτης. Βρισκόμαστε, λοιπόν, μπροστά σέ ένα άδιέξοδο, τό βαθύτερο νόημα του οποίου είναι ή απονέκρωση καί ή νοθρότητα του πολιτικού λόγου τής Άριστερας ως λόγου επαναστατικού καί άπελευθερωτικού γιά όλόκληρη τήν κοινωνία, δηλαδή κομμουνιστικού. "Όταν πίο πάνω έλεγαν νά μιλήσουμε πολιτικά μέ άλλους δρους έννοουσα ακριβώς αὐτό: νά σταθούμε άπέναντι στό άδιέξοδο μέ έπίγνωση έχοντας κατανοήσει δι δέν υπάρχουν δρόμοι υπέρβασης, δηλαδή άφελής, κουτοπόνηρη ή βολική παράκαμψη τών προβλημάτων. "Αν μās είναι χρήσιμη σέ κάτι ή ιστορική έμπειρία, άν έχει κάποιο νόημα ή κριτική τής πολιτικής ρητορείας πού συνέχει π.χ. τήν πολιτική του ΚΚΕ έσωτ., είναι ακριβώς γιά νά φανεί δι δέν υπάρχουν παρακαμπτήριες καί δι μέ όλα τά στριφογυρίσματα του κόσμου ξαναρχόμαστε πάλι μπροστά στό ίδιο άδιέξοδο.

Η νευρωτική κινητικότητα τών πέρα από τόν σοσιαλισμό έναλλακτικόν ρευμάτων πού ανά τριετία ή πενταετία, κατασκευάζοντας ένα νέο επαναστικό ύποκείμενο, καταγγέλλουν τό μεγάλο ψύδος, τό ίδιο ακριβώς πού στην προηγούμενη φάση ήταν ή μεγάλη άλήθεια; Η ή άνυποψίαστη άφηση στην έξελικτική διαδικασία ένσωμάτωσης στην καπιταλιστική άναπαραγωγή; Νά διαλέξουμε άνάμεσα σέ δύο θεολογίες εκ διαμέτρου αντίθετες όπου ο παράδεισος τής καθεμιάς είναι ή κόλαση τής άλλης;

Τό πεδίο τής πολιτικής δέν κατοικείται ούτε από θεούς ούτε από δαίμονες αλλά από κοινωνικές καί πολιτικές δυνάμεις. Ο καθένας διαλέγει τις δικές του. Οί κομμουνιστές προσπαθούσαν πάντα νά συμπορεύονται μέ τήν έργατική τάξη. Μερικές φορές ή συμπόρευση αὐτή στάθηκε ιδιαίτερα άρμονική· άλλες φορές όχι. Άλλά καί ή υπαρξη τους είναι άκατανόητη, άνυπόστατη τελικά, άν έχουν πάρε διαζύγιο μέ τόν κόσμο τής έργασίας. Τώρα μπορούμε νά ξέρουμε δι μιά από τις αιτίες, όχι ή λιγότερο σημαντική, τής πολιτικής καχεξίας τής κομμουνιστικής ανανέωσης ήταν ή ύποτίμηση εκ μέρους τής του κοινωνικού βάρους τής έργατικής τάξης μιά καί πρός άλλες κατευθύνσεις έστρεφε τις προσπάθειές τής. Μύθος καθαρός βέβαια αὐτή ή μειονεξία γιάτι οί παραγωγικά εργαζόμενοι καί οί μισθωτοί του τριτογενούς στον τόπο μας, όπως καί σέ όλες τις χώρες μέ καπιταλιστική δομή, είναι οί πολυαριθμότερες καί κοινωνικά σημαντικότερες τάξεις. Ύπενθυμίζω μόνο δι, τό 1981 στην περιοχή τής Πρωτεύουσας, από ένα σύνολο 1.005.975 οικονομικά ενεργών ατόμων τό 50% άπασχολούνταν στους παραγωγικούς τομείς, ενώ στή Θεσσαλονίκη από 227.816 οικονομικά ενεργών τό αντίστοιχό τους ποσοστό άπασχολούμενων στους παραγωγικούς τομείς ήταν 51,25%.* Βέβαια «άπασχολούμενο» δέν σημαίνει άναγκαστικά έργατική τάξη. Μπαίνουμε έτσι σέ περίπλοκα θεωρητικά καί κοινωνιολογικά προβλήματα όρισμού καί μελέτης τής έργατικής τάξης μέ τά όποια θα έπρεπε νά μετρηθούν οί κομμουνιστές τής ανανέωσης ώστε νά μπορεί ο λόγος τους νά είναι πολιτικά μεστός.

Ο κόσμος τής έργασίας είναι ή κατ'άρχη κατεύθυνση — δέν υπάρχουν άλλου κρυμμένοι θησαυροί. Οί θησαυροί βρίσκονται στα χέρια τών εργαζομένων, πνευματικά καί χειρωνακτικά, μισθωτών, «αὐτοαπασχολούμενων» καί «συμβοηθούτων μελών» δηλαδή στα χέρια όσων παράγουν τήν ύλική καί μή ύλική ζωή. Οί θησαυροί βρίσκονται στις στρατιές τών άνέργων, νέων κατά κανόνα, πού ή οικονομική κρίση καί ή νέα τεχνολογία πετούν

στό περιθώριο όχι μόνο τής έργασίας αλλά καί τής κοινωνικής ζωής. Οί κρυμμένοι θησαυροί βρίσκονται στα χέρια του τεράστιου πιά καί στή χώρα μας δυναμικού έπιστημόνων, μηχανικών, τεχνικών, δημιουργικών στελεχών πού γνοιάζονται γιά τή δουλειά τους καί όχι γιά τά προνόμια τους, βρίσκονται στα χέρια τών εργαζομένων, ιδιοκτητών ή μή, πού μετέτρεψαν τήν ελληνική γεωργία σέ μιά από τις παραγωγικότερες του κόσμου.

Στά χέρια αὐτού του κόσμου βρίσκονται καί οί μόνοι δυνάστες συμμαχίες ενάντια στον κόσμο τής συντήρησης, δηλαδή του κεφαλαίου, γιάτι μιά πολιτική συμμαχία είναι βιώσιμη μόνο άν στηρίζεται σέ ζωντανές μορφές κοινωνικής άλληλεγγύης καί συνεργασίας. Έκεί ή πολιτική βρίσκει τις πραγματικές πηγές τής έμπνευσής τής.

Η τροπή πού πήραν τά πράγματα στο χώρο τής ανανεωτικής Άριστερας, πού μέ τά λείψανα τών δυνάμεων της προχωρεί γιά τό «συνέδριο τής άνοιξης», κοντά στις άλλες συνέπειες έχει καί τούτη τήν κεφαλαϊώδη: άπαγορεύει όριστικά νά μιλάμε μέ πολιτικό τρόπο γιά τήν πολιτική. Μπορούμε τουλάχιστον, νά άντισταθούμε σέ αὐτή τήν προοπτική.

*Σχετικές μετρήσεις, βλ. Λίλλα Λεοντίδου, «Αναζητώντας τή χαμένη έργασία: ή κοινωνιολογία τών πόλεων στή μεταπολεμική Έλλάδα», Έπιθεώρηση Κοινωνικών Έρευνών, τεχ. 60, 1986, σελ. 72-108.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΡΟΖΑΝΗΣ, Ο Μανιχαϊσμός τής νεοελληνικής σκέψης — ΤΑΣΟΣ ΠΟΡΦΥΡΗΣ, Η άβάσταχη έλαφρότητα του είναι ενάντιον — ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΑΥΚΙΑΡΔΟΠΟΥΛΟΣ, Η έπιστροφή του Ζορζ — ΝΙΚΟΣ ΦΩΚΑΣ, Συνέχεια του κομμουνισμού αλλά καί συνέχεια τής ποίησης — RENÉE - PAUL ZEMUR - DEBAISIEUX, Σκέψεις γιά τό θέμα τής τρέλας στο έργο του Παπαδιαμάντη καί του Βιζυηνού — ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΡΟΖΑΝΗΣ, Ώς εν κύμασι.

28

ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1986

οικολογία και αριστερά

“ΠΟΛΙΤΟΙΚΟΛΟΓΙΑ”

ΚΑΠΟΥ ΔΕΚΑ ΧΡΟΝΙΑ ΜΕΤΑ

του Λεωνίδα Λουλούδη

Η οικολογική προβληματική χρωμάτισε με σημαντική καθυστέρηση τις πολιτικές συζητήσεις στον τόπο μας. Όχι ότι είχαν λείψει sporadικές αναφορές στα χωροταξικά, πολεοδομικά ή ακόμα και περιβαλλοντικά προβλήματα που συνόδευαν αναπόφευκτα τη ραγδαία οικονομική ανάπτυξη της χώρας, ιδιαίτερα στη δεκαετία του '60. Αυτό που έλειπε ήταν μία συνολική κριτική που θα συνέδεε όλα αυτά τα μερικά φαινόμενα δυσλειτουργίας του αναπτυξιακού προτύπου της χώρας με μία ριζοσπαστική πρόταση εναλλακτικής συγκρότησης της κοινωνικής και πολιτικής δομής της. Ίσχυρίζομαι ότι αυτή η πρόταση άρχισε να διαμορφώνεται μόλις στα τέλη της δεκαετίας που άκολούθησε εκείνη της ανάπτυξης και δέν νομιμοποιήθηκε ως πολιτική πρόταση παρά μόνο στις μέρες μας, με την αποφασιστικής σημασίας συνδρομή της καταστροφής του Τσερνομπίλ.

Μιλήσαμε ήδη για καθυστέρηση της οικολογικής προβληματικής και πού πάνω δίνεται η εγχώρια διάστασή της. Υπάρχει όμως και εκείνη η διάσταση που προκύπτει από τη σύγκριση της εγχώριας με τη διεθνή ανάλογη εμπειρία. Αν υποθέσουμε ότι με τη Σιωπηλή Άνοιξη της Κάρσον ήδη από το 1962 εκκλαίκευονται οι κίνδυνοι διαταραχής των οικολογικών ισορροπιών, δέκα χρόνια αργότερα τό μανιφέστο του Σχεδίου για την επιβίωση θέτει τις βάσεις μιας εναλλακτικής αναπτυξιακής διεξόδου που όμως μόνο στις αρχές της επόμενης δεκαετίας, με τό κίνημα των «Πράσινων» στη Δυτική Γερμανία, αποκτάει πολιτικό κύρος και συγκρότηση.

Βλέπουμε δηλαδή ότι υπάρχει μία σχεδόν δεκαετής καθυστέρηση στη διατύπωση της οικολογικής προβληματικής στον τόπο μας ενώ η πολιτική πρόταση που θα 'πρεπε να τη συνοδεύει ακόμα αναμένεται. Γιατί βέβαια η νομιμοποίηση-Τσερνομπίλ, στην ό-

**‘Από τόν πρόλογο στό βιβλίο
Πολιτοικολογία που θά κυκλοφορήσει
τό Δεκέμβριο από τίς εκδόσεις
Στοχαστής/Νέα Οικολογία**

ποία αναφέρθηκα προηγουμένως, με κανέναν τρόπο δέν έγγυάται την ανάπτυξη οικολογικού κινήματος στην Ελλάδα, απλώς την καθιστά ρεαλιστική δυνατότητα. Όμως ή διαφορά με τη διεθνή εμπειρία δέ βρίσκεται μόνο στό ρυθμό με τόν όποιο καλύφθηκε ή απόσταση ανάμεσα στην κριτική άφύπνιση και τή σύνθεση μιάς αξιόμαχης πολιτικής δύναμης αλλά και στις έπιμέρους εκδηλώσεις που οδηγούν σ' αυτή τή σύνθεση. Και τούτο γιατί άν μόνο στη Δυτική Γερμανία, και ένδεχομένως παλαιότερα στη Γαλλία και στις ΗΠΑ με τίς υποψηφιότητες τών Ντυμόν και Κόμονερ, ή οικολογική προβληματική διεκδικήθηκε πολιτικά σέ έθνικό επίπεδο, έντούτοις σέ έπιμέρους διεκδικήσεις ή εύρηματικότητα και ό δυναμισμός αντίστοιχων κοινωνικών κινήματων ύπήρξε και είναι σημαντικός. Είναι γνωστές οι δραστηριότητες της «Γκρήνης», τών «Φίλων τής γής», τών ποικιλώνυμων φιλειρηνικών-άντιπυρηνικών κινήματων άπανταχού τής γής, τών καθεστώτων «άνατολικού τύπου» έξαιρουμένων. Άντίθετα, στην Ελλάδα όχι μόνο ή πολιτική έκπροσώπηση σέ έθνικό επίπεδο δέν διαφαίνεται καν άλλα και οι έπιμέρους διεκδικήσεις είτε έχουν έναν έξαιρετικά περιορισμένο τοπικιστικό χαρακτήρα είτε έξυπηρετούν στενά συμφέροντα πολιτικών φορέων ένδιαφερομένων μόνο για τήν άλωση τής λαϊκής εύαισθητοποίησης στα οικολογικά προβλήματα. Με άλλα λόγια, ή πορεία πρόσ τήν πολιτική συγκρότηση του οικολογικού κινήματος παρουσιάζεται, ακόμα και μετά τό Τσερνομπίλ, όχι μόνο καθυστερημένη αλλά και έξαιρετικά άμφίβολη.

Δέν έχω τήν πρόθεση νά αναλύσω έδω συστηματικά τούς λόγους που ύποψιάζομαι ότι ευθύνονται κυρίως γι' αυτές τίς καθυστερήσεις. Άλλωστε, τά άρθρα που άκολουθούν αυτή τήν άδράνεια, άλλοτε με άνεκδοτολογικό, άλλοτε με δοκιμακό ύφος, παρακολουθούν μέσα στην κοινωνία και τήν πολιτική της έκπροσώπηση. Αυτό που κυρίως θά με άπασχολήσει είναι όχι ή οικειοποίηση τής οικολογικής προβληματικής γενικά από τήν κοινωνία και τά πολιτικά της ύποκείμενα αλλά ειδικά από τήν Άριστερά και τά κόμματα της. Και τούτο γιατί αυτός είναι ό χώρος μέσα στον όποιο μορφοποιήθηκε ή δική μου σχέση ως άρθρογράφου με τή συλλογική εμπειρία. Θά έλεγα άκριβέστερα, χωρίς τόν κίνδυνο τής ταυτολογίας, ή σχέση ενός άριστερου με τήν Άριστερά. Χωρίς τόν κίνδυνο τής ταυτολογίας; Μιά διευκρίνιση έδω, ίσως είναι άπαραίτητη πρίν προχωρήσω στη σχέση που με ένδιαφέρει.

Έχει αναλυθεί από πολλές πλευρές, και ως φαινόμενο τουλάχιστον από λίγους άμφισβητείται, ή κρίση τής Άριστεράς διεθνώς σέ αυτό τό δεύτερο μισό του αιώνα μας. Κρίση έντεινόμενη, κρίση διαρκείας, κρίση, συνεπώς, μή συγκυριακή, κρίση, μάλλον συνεπιστατα, λόγω και θεωρίας. Οι συνεχείς πολιτικές ήττες αλλά και οι νίκες-φιάσκο τών σοσιαλιστικών κομμάτων τής Νότιας Μεσογείου προσφέρουν εμπειρικά δεδομένα αυτής τής κρίσης τά όποια άποδεικνύουν άντικειμενικά ότι τά θεωρητικά και πρακτικά μέσα κατεδάφισής του, άν όχι έξίσου, πάντως σέ κρίση διατελούντος καπιταλιστικού οικοδομήματος, είναι άνεπαρκή, και τό σοβαρότερο άτελέσφορα. Οι λόγοι είναι πολλοί αλλά, έστω με τόν κίνδυνο τής ύπερβολικής σχηματοποίησης, θά τόνιζα τήν κρίσιμη σημασία ένός: τής διαρθρωτικής κρίσης του ίδιου του καπιταλισμού. Η Άριστερά καταγγέλλει τίς συνέπειες αυτής τής κρίσης

«Ο υπαίτιος να αν ποσόν» (1977) από τον Νάσο

άλλα δέν επιχειρεί νά τήν αξιοποιήσει συνδέοντάς τη μέ τή δική της κρίση. Κατανόωντας ότι ή αυτονομία του σκοπού της δέν τήν απαλλάσσει από τή σχετική έτερονομία του έπαναπροσδιορισμού της. Ή Ήριστερά θά βγει από τήν κρίση της αν βρεί τά μέσα καί τό λόγο πού θά τήν καθιστούν καί πάλι αξιόμαχη άπέναντι σ' έναν καπιταλισμό πού αλλάζει επίσης μέσα καί λόγο.

Στήν Ελλάδα, οί προτεραιότητες του αντιδικτατορικού άγώνα συνέβαλαν ώστε ή κρίση της Ήριστεράς νά εκλάβει μία έπταετή παράταση εκδήλωσης, άμβλύνοντας όσες κριτικές φωνές υπαινίσσονταν τά άδιέξοδα αυτής της κρίσης σέ μία χώρα πού έβγαίνε πιά από τήν «υπανάπτυξη». Ή νέα παράταση πού επέβαλε ή επιχείρηση «σταθεροποίησης τής δημοκρατίας» μετά τή μεταπολίτευση καί ή νεότερη παράταση τής καλοστημένης δημαγωγίας πού διαφημίστηκε ως «άλλαγή», άνέβαλαν διαρκώς αυτό πού για τήν Ήριστερά ήδη από τή δεκαετία του '60 άποτελούσε αναγκαίοτητα ύπαρξης καί στό όποιο άποδόθηκε ό έξαιρετικά μετριοπαθής για τήν έμβέλεια του έγχειρήματος όρος τής «ανά νέωση». Καί ότοδο γιατί, στήν πραγματικότητα, οί συνθήκες γι' αυτή τήν ανανέωση επιδεινώνονταν συνεχώς καθώς τής διαδοχικές αναβολές υλοποίησης της τής συνόδευαν αντίστοιχες προσαρμογές στα πολιτικά καθήκοντα πού επέβαλαν στήν Ήριστερά οί παραδοσιακοί καί οί νεότεροι αντίπαλοί της. Ή φιλελεύθερη Δεξιά καί τό σοσιαλίζον Κέντρο εκτός των τειχών, ή σοβιετόφιλη Ήριστερά εντός αυτών. Άλλά προσαρμοζόμενη καί όχι αντι-παραιτήμενη στα ιδεολογήματα των αντιπάλων της, ή Ήριστερά φτώχυνε τόν παραδοσιακό της λόγο καί κατέστησε πλήρως αναξιόπιστο τό έγχειρημα τής ανανέωσής του.

Έπρόκειτο για μία εξέλιξη πού δέν έμεινε χωρίς οργανωτικές συνέπειες. Οί συνεχείς διαφωνίες για τήν άκολου-

θούμενη πολιτική εκ μέρους του κύριου φορέα τής ανανεωτικής Ήριστεράς οδήγησαν σέ μία άκατάσχετη διαρροή των οργανωμένων μελών του είτε προς τήν ιδιώτευση είτε προς τήν προσωρινή στάμνευση στον εκτός των δικών του πιά τειχών χώρο. Άλλοτε άναγνωριζόμενοι ως «χώρος», άλλοτε ως «άνέντακτοι», αυτοί οί άριστεροί, μαζί μέ τους συντρόφους τους πού ανάλογες διαδικασίες σέ μεγαλύτερα ή μικρότερα σχήματα της Ήριστεράς παρήγαγαν, άποτελούσαν πιά ένα νέο δυναμικό πόλο τής επίδοξης ανανέωσης. Άδέσμευτοι από τή ρουτίνα καί τής δουλειές τής κομματικής γραφειοκρατίας ή τά άμεσα καθήκοντα τής πολιτικής επικαιρότητας, άλλα δεσμευμένοι στήν υπόθεση τής ανανέωσης, έπραξαν τό στοιχειώδες: έθεσαν προς συζήτηση τής κυριότερες προϋποθέσεις αυτής τής ανανέωσης. Σ' αυτή τή συζήτηση —καί τής διαδικασίες πού τήν επέβαλαν— τήν όποία, είναι άλήθεια, συμμερίστηκαν καί άνάλογες αν καί περιθωριακές δυνάμεις εντός του πολιτικού φορέα τής ανανέωσης, θά πρέπει νά άναζητηθούν τά έρείσματα τής συλλογικής έμπειρίας. Δέν μένει παρά νά διευκρινίσω πιά καί τήν προσωπική μου συνάντηση καί σχέση μέ αυτή τήν έμπειρία πού, όπως έλπίζω νά φανεί πιο κάτω, δέν είναι καί τόσο προσωπική...

Ίσχυρίστηκα ήδη ότι ή οικολογική πρόταση άρχισε νά άπασχολεί τήν ελληνική κοινωνία μόλις στα τέλη της δεκαετίας του '70. Έννοείται ότι και νωρίτερα δέν έλειψαν όρισμένες άτομικές διαμαρτυρίες ή συλλογικές πρωτοβουλίες εναντίον τής κρατικής άδιαφορίας άπέναντι στο περιβάλλον. Όμως ακριβώς αυτές οί πρώτες αντιδράσεις άναδείκνυαν περισσότερο τή σημασία τής υποτιμώμενης από τους άναπτυξιακούς φορείς περιβαλλοντικής παραμέτρου παρά πρότειναν ένα έναλλακτικό πρότυπο οικολογικής προέλευσης. Έτσι, από τήν κινητοποίηση των Μεγάρων μέσα στή δικτατορία μέχρι εκείνη του Νεοχωρίου Μεσολογίου έπτά περίπου χρόνια άργότερα, για νά μείνουμε σέ δύο κορυφαίες στιγμές αντίστασης σέ αντιοικολογικές άναπτυξιακές στρατηγικές των τότε κυβερνήσεων, παρατηρούμε μία σταδιακή μετατόπιση τής έμφασης των άγωνιζόμενων ομάδων από τή διάσταση περιβάλλον στή διάσταση οικολογία. Ένδεικτικές άπεικονίσεις αυτής τής ιδεολογικοπολιτικής μετατόπισης, ό ενδιαφερόμενος μπορεί νά άνιχνεύσει καί στις δύο ταινίες-ντοκιμαντέρ πού γυρίστηκαν κατά τής αντίστοιχες κινητοποιήσεις. Πρόκειται βέβαια για μία μετατόπιση αντιφατική ως προς τής πολιτικές της συνέπειες. Ένώ ή άνάδειξη τής οικολογικής προβληματικής μπορεί νά θεωρηθεί μέτρο τής πολιτικοποίησης των

άντίστοιχων κινημάτων, από τήν άλλη ή μετάβαση από τά συγκεκριμένα θέματα των περιβαλλοντικών επιπτώσεων προς τής άφηρημένες ή καί ούτοπικές επαγγελίες των λεγόμενων «άλλων» τρόπων άνάπτυξης, ζωής κ.λπ., καθιστούσε πολιτικά άφερέγγυα αυτά τά κινήματα, τουλάχιστον ως προς τήν έμβέλειά τους σέ ευρύτερα των ήδη μνημένων άκροατήρια.

Σήμερα μπορούμε νά γνωρίζουμε ότι ή προσφυγή στο άφηρημένο ήταν άντικειμενικά αναπόφευκτη, ενώ ή ούτοπική επαγγελία ήταν καί είναι έπιβεβλημένη. Τό πρώτο γιατί πέρα από τής έπιθυμίες των οικολογούντων έλειπαν οί θεωρητικές καί πρακτικές επεξεργασίες πού θά συγκεκριμενοποιούσαν μέ στοιχειώδη ρεαλισμό τής προτάσεις τους. Ή δεύτερη γιατί κάθε νεοδιαμορφούμενο κίνημα έχει περισσότερο ίσως τήν άνάγκη τής άπογείωσης του συνολικού όράματος παρά τήν προσγείωση των έπιμέρους λύσεων τρεχόντων προβλημάτων. Όστόσο, αυτή ή άδυναμία τής πολιτικής άφερέγγυότητας δέν έμεινε, όπως ήταν φυσικό, άνεκμετάλλευτη από τους αντιπάλους του οικολογικού κινήματος. Σύντομα οί υπόλοιπες πολιτικές δυνάμεις «άγκάλιασαν» τήν οικολογική προβληματική, διευκολυνόμενες τόσο από τήν προαναφερθείσα άδυναμία, όσο καί από τήν άσυνεχή καί σποραδική της κατάθεση, άθροίζοντάς τήν άπλώσ στις προγραμματικές τους άρχες. Μάλιστα, οί πλέον δημαγωγικές δέν άρκέστηκαν σ' αυτήν, τή δίκην τσόντας προσθήκη καί ολίγης προστασίας του περιβάλλοντος, αλλά άδιστακτα υποσχέθηκαν καί όλα τά έναλλακτικά «άλλα» πού είχε σωρεύσει στο μεταξύ ή άντικειμενική άδυναμία ή καί ή νεοφώτιστη σπουδή των ειλικρινών οικολόγων. Ή σύγχυση ήταν πλήρης καί στήν άναμυμπούλα πού άκολούθησε είναι γνωστό ποιοί χαιρόνται καί έπωφελούνται...

Ήν για τήν ελληνική κοινωνία θά ήταν σίγουρα ύπερβολή νά ειπωθεί ότι χάθηκε μία ιστορική ευκαιρία έπαναπροσδιορισμού των στόχων καί των αναγκών της, για τήν ανανεωτική Ήριστερά, οργανωμένη καί άνέντακτη, οί εθύνες αυτών των εξελίξεων είναι πράγματι μεγάλες. Καί ότοδο γιατί ή εν λόγω Ήριστερά άποτελεί τή μοναδική συγκροτημένη πολιτική δύναμη μέ μαζικές προσβάσεις, πού προγραμματικά καί επί τής οδίας δεν άποκλείει τή συνεργασία, τή σύνδεση, τή σύνθεση των δικών της διεκδικήσεων καί όραμάτων μέ εκείνα των λεγόμενων κινήματων κοινωνικής κριτικής, εδώ των οικολογικών. Γιατί, βέβαια, δέν μπορούμε νά άναμένουμε παρόμοιες συγκλίσεις σέ πολιτικούς οργανισμούς όπου οί δημοκρατικές διαδικασίες, ή πολιτικότητα, ό διάλογος, οί ιδεολογικοπολιτικές άρχες ή οί θεωρη-

τικές αναφορές αποτελούν τά κραυγαλέα προσχήματα αντίθετων πρακτικών. Όμως η ανανεωτική Άριστερά αντί να ρισκάρει την οικοδόμηση νέων συμμαχιών με κοινωνικές δυνάμεις που αναδείκνυαν άγνοημένες — και από αυτήν — πτυχές του αντικαπιταλιστικού αγώνα, εμπλουτίζοντας έτσι τόν θεωρητικό και πρακτικό της λόγο, προτίμησε τη ρουτινιέρικη επανάληψη όσων οι παραδοσιακοί πολιτικοί της αντίπαλοι επαγγέλλονταν για τη λύση των προβλημάτων της χώρας. Θεωρώντας, άλιμονο, ότι και μόνη ή διάκρισή της από τους αντίπαλους της ως ήθικης δύναμης άρκούσε για να πείσει τό εκλογικό σώμα περί της αποκλειστικής της ικανότητας να αντιμετώπισει τά προβλήματα. Τά αποτελέσματα είναι γνωστά.

Κι όμως, οί δυνατότητες μίας πίο οργανικής εμπλοκής της ανανεωτικής Άριστεράς στους σύγχρονους προβληματισμούς ήταν και ελπίζω ότι εξακολουθούν να είναι ευρύτερες. Και τούτο όχι μόνο εξαιτίας τών προγραμματικών της άρχών πού προανέφερα και οί όποίες μέσα σέ ένα κλίμα άκρατικής έσωστρέφειας κινδυνεύουν να εκφυλιστούν σέ έναν εξίσου άγνοο πολιτικά αυτοκαταναλωτισμό. Άλλά και γιατί ή ανανεωτική Άριστερά διαθέτει στόν οργανωμένο και ιδιαίτερα στόν άνέντακτο «χώρο» της εκείνο τό πολιτικό δυναμικό πού είναι αναγκαίο για να ριχτεί στην περιπέτεια τών νέων συνθέσεων. Αυτό μαρτυρεί τουλάχιστον ή δραστηριότητα ατόμων, περιών, ομάδων τά τελευταία χρόνια. Περιοδικά, βιβλία, συζητήσεις, πολιτικές και πολιτιστικές εκδηλώσεις, καθημερινές συναντήσεις κράτησαν άλλοτε ύποτονικότερα, άλλοτε έντονότερα ζωντανό ένα αίσθημα άναζητήσεων και άνησυχίας άπέναντι στην νέκρα τού έφησυχασμού και της ίσοπέδωσης πού άπλωνόταν όλόγυρα. Χωρίς να ύποτιμώ την έμμεση συμβολή άλλων πάλαιον προσπαθειών, αυτής της συλλογικής εμπειρίας ή Πολιτοικολογία άποτελεί άμεση, έστω και άχνή, άντανάκλαση. Άλλά έπ' αυτού θά ήθελα να γίνω σαφέστερος.

Μέ τη μεταπολίτευση, τά προβλήματα δομής και λειτουργίας τών Άνώτατων Έκπαιδευτικών Ίδρυμάτων της χώρας τέθηκαν μέ ιδιαίτερη έμφαση. Όχι τυχαία, σύντομα αυτά τά προβλήματα συμπυκνώθηκαν σ' ένα επίμαχο σημείο: την κατάργηση της έδρας και τών προνομίων πού είχαν σωρεύσει στά προηγούμενα χρόνια οί καθηγητές κάτοχοί της. Άτυχώς, δέν ήταν τό πίο ενδιαφέρον σημείο. Μπορεί να συγκέντρωνε όλες τις προφανείς ένδείξεις ενός αγώνα για τή νομή της εξουσίας μέσα στα πανεπιστήμια αλλά εξίσου επαρκώς άπέκρυπτε τις άφανεις έκδοχές αυτής της εξουσίας. Η παραγωγή και ή μετάδοση της

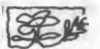

γνώσης πού παρείχαν στους φοιτητές τους ήταν μιά άπ' αυτές τις «έκδοχές», ίσως ή σοβαρότερη. Ώστόσο, ή συζήτηση για τήν ποιότητα, τήν ποσότητα, τό είδος της γνώσης και τις μεθόδους διδασκαλίας της ή δέν έγινε ποτέ ή έγινε στό περιθώριο άλλων καβγάδων. Παρ' όλα αυτά, ύπήρξαν και πλευρές πού έπέμεναν στην κρισιμότητα αυτού άκριβώς τού θέματος. Μέ όρισμένους συναδέλφους της Γεωπονικής Σχολής και άλλων πανεπιστημίων, στους όποιους χρωστώ την επισήμανση αυτής της κρισιμότητας, προσπαθήσαμε να εντάξουμε στό κέντρο τών συνδικαλιστικών μας διεκδικήσεων τό περιεχόμενο τών σπουδών. Άσχετα μέ τήν έπιτυχία της προσπάθειας, αυτοί οί πρώτοι προβληματισμοί κάθε άλλο παρά άγνοο ήταν. Ίδιαίτερα για όρισμένους άπό μäs πού ήθεσαν σέ θετικούς, εφαρμολομένους κλάδους, οί σχέσεις επιστήμης-τεχνολογίας-κοινωνίας απέκτησαν μέ τόν καιρό όχι μόνο τήν άξία τού θεωρητικού ύπόβαθρου τών συνδικαλιστικών μας διεκδικήσεων αλλά και τή γοητεία τού αυτόνομου έρευνητικού αντικειμένου. Στις άκαδημαϊκές μας σπουδές οί σχέσεις αυτές είχαν περιβληθεί τό φωτιστάφανο της προόδου μέσα από αυτόνομες, σχεδόν αυτόματα θετικές συσχετίσεις. Ώστόσο, σέ μιά χώρα πού ήδη είχε πάρει τό δρόμο της ανάπτυξης εγκαταλείποντας τις παραδοσιακές της δομές, οί ένδείξεις περί τού αντίθετου ήταν άρκετές. Και μέσα και έξω από τόν πανεπιστημιακό χώρο.

Μέσα, τόν παραδοσιακό συντηρητισμό ή φιλελευθερισμό τών παλιών άκαδημαϊκών δασκάλων τόν είχε διαδεχθεί ό συντηρητικός — δεξιόστροφος ή άριστερόστροφος — ή νεοφιλελεύθερος εκσυγχρονισμός τών νεότερων. Για πολλά χρόνια ή συνδικαλιστική μας ομάδα θά έψαχνε μέσα από διαδοχικές προσεγγίσεις και αντίστοιχες διαψεύσεις τόν όρισμό τού «προοδευτικού δασκάλου». Έξω, ό εκσυγχρο-

νισμός τών παραδοσιακών παραγωγικών δομών κατέστρεφε τή φύση, δημιουργούσε άβίωτες πόλεις, αλλοίωνε τις κοινωνικές σχέσεις. Ήταν λοιπόν φανερό ότι τόσο στην ιδεολογικοπολιτική συγκρότηση τών εκσυγχρονιστών-τεχνοκρατών, όσο και στην σχέση κοινωνίας και φύσης, ή έπιστήμη και ή τεχνολογία ως βασικές, αν όχι ακόμα κυρίαρχες, νομιμοποιητικές συνιστώσες της επικρατούσας ιδεολογίας άποτελούσαν φορείς εξουσιαστικών σχέσεων διασφαλίζοντας τήν εμπέδωση μίας νέας τάξης πραγμάτων. Γι' αυτό τό λόγο, όποιαδήποτε αντίσταση σέ αυτήν τήν προοπτική ή ακόμα περισσότερο ή χάραξη μίας εναλλακτικής προοπτικής όφειλε κατά προτεραιότητα να τοποθετηθεί ως προς αυτά τά ζητήματα.

Τό καθήκον ήταν και είναι άπεχθές, ταυτόσημο όμως μέ τήν ανανέωση της Άριστεράς. Έπαχθές γιατί και στην Άριστερά ή ανάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων ως προύποθεση της σοσιαλιστικής της επαγγελίας άποτελέσε κύριο ύποστασιακό της μύθο. Λιγότερο επαχθές αν ή ή Άριστερά δέν άγνοήσει άλλα κινήματα πού θέτουν τά ίδια ζητήματα και μάλιστα στό έπικεντρο της προβληματικής τους. Πρώτα άπ' όλα τό οικολογικό, πού διερευνώντας τόν επαναπροσδιορισμό τών σχέσεων κοινωνικής δραστηριότητας και φύσης, κατά ένα φίλο και συνεργάτη, θέτει αυτόουσιο τό πρόβλημα τών παραγωγικών δυνάμεων τού σοσιαλισμού. Μόνο πού τό θέτει άόριστα, βιωματικά, εμπειρικά, επιβάλλοντας, κατά τή διατύπωση άλλου φίλου και συνεργάτη, μιά επίπονη συνάντηση μέ άβέβαιο αποτέλεσμα τών άριστερών πού είναι καταδικασμένοι να γίνουν και οικολόγοι, τών οικολόγων να γίνουν και άριστεροί. Η Πολιτοικολογία δέν είναι παρά τά πρώτα, ίσως άμήχανα αλλά πάντως επίμονα βήματα προς αυτή τή συνάντηση.

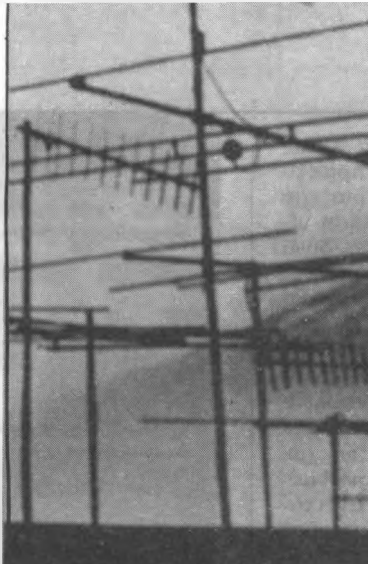

Στη μιάια

Πρός κοινωνία πιά ανοιχτή, ορθάνοιχτη

Ἡ πατρότητα τῆς ἰδέας ἀνῆκε, ὅπως ἔγραψαν, στὸν κ. Γεώργιο Παπανδρέου, πολιτικό γνωστῆς πατρότητας. Καί λύθηκε διὰ δηλώσεως καί στά πεταχτά τὸ κρίσιμο θέμα: τὸ κατά πόσον δηλαδή τὸ Σύνταγμα ἐπιβάλλει κρατικό μονοπώλιο ἢ ἀπλῶς κρατική ἐποπτεία στὰ ραδιοτηλεοπτικά μέσα. Ἡ ἀπάντηση πού δόθηκε εἶναι, ἐπομένως, γενικῆς χρήσεως. «Ἡ δήλωση τοῦ πρωθυπουργοῦ ἀνοίγει ὅλες τὶς πιθανότητες πού υπάρχουν», λέει ὁ γιός. «Τίποτα δὲν ἀποκλείεται», προσθέτει ὁ πρωθυπουργός, «πολλά μποροῦν νὰ συμβοῦν εἰδικά τώρα πού ἐρχεται καί ἡ δορυφορική τηλεόραση». Γιά τὴν ὑποδοχή τῆς ὁποίας ὑπάρχει ἤδη «οργανωτική προετοιμασία», διαβεβαιώνει ὁ κ. Τσοχατζόπουλος. Χιλιάδες λοιπὸν λουλούδια ν' ἀνθίσουν. Τὸ Κανάλι 15 κάνει μὲν ἐκκλήση γιά ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερους ἐλεύθερους ραδιοφωνικούς σταθμούς. Ἄλλὰ ὁ ἐκ τῶν πρωτερργατῶν του κ. Ρ. Κούνδουρος ἐξηγεῖ: «Ἡ ἴδια ἢ ἀπόφαση, ἔτσι ὅπως ἀνακοινώθηκε, κρύβει καί τὸν κίνδυνο νὰ πελαγοδρομήσουμε μὲ τὸ στήσιμο ἀπὸ δῶ κι ἀπὸ κεῖ ὅ,τι σταθμῶν μπορεῖ κανεὶς νὰ φανταστεῖ...». Μὰ δὲν εἶναι ὁ ἀτέρμων πλουραλισμός, ἢ «πολυφωνία», ἢ δυνατότητα ἐκφρασης «τοῦ πολίτη» κ.λπ. ὁ τελικός στόχος; Στόχος δὲν εἶναι «μιά ανοιχτή κοινωνία, ὅπου οἱ ὄριμοι πολῖτες ἀσκοῦν τὰ δικαιώματά τους μὲ ἀπόλυτη ἐλευθερία καί ὄχι

μέσα στὰ πλαίσια ἐνὸς ἐλεγχόμενου συστήματος;» Ναι, ἀλλὰ μιλάμε γιά «σωστούς» ἐλεύθερους ραδιοφωνικούς σταθμούς, καί δὴ ἐθνικῆς ἐμβέλειας. Ἄλλωστε ἐκεῖνο πού προέχει σήμερα εἶναι νὰ δοῦμε ὅτι «ἡ ἀπελευθέρωση τῶν ἠλεκτρονικῶν μέσων ἐνημέρωσης δὲν τεμαχίζεται», ἐπομένως ἀπαιτεῖται ἢ προσπάθεια ὥστε τὸ μέτρο «νὰ ἐπεκταθεῖ καί στὴν τηλεόραση» (καί ἐκεῖ τὸ «ἀπὸ δῶ κι ἀπὸ κεῖ» εἶναι μᾶλλον ἀδύνατο). Αὐτὰ τὰ παραπάνω μπορεῖ τὸ Κανάλι 15 νὰ τὰ λέει ρητὰ ἀλλὰ κανεὶς δὲν τὰ ἔκρυψε. Ἡ ἴδια ἢ ἀπάντηση στά περί κρατικὸ μονοπώλιου-κρατικῆς ἐποπτείας, τὸ ἴδιο τὸ δῆλημα δηλαδή, τὰ ἐμπεριέχει. Μόνο πού τὸ δῆλημα δὲν ἦταν ἀναπόφευκτο. Δὲν ἦταν μοιραῖο «κρατικὴ ἐποπτεία» νὰ σημαίνει ἰδιωτικοποίηση τῶν πάντων. Ἄλλὰ τὸ ΠΑΣΟΚ, κρατώντας σιδηροδέσμια τῆ ραδιοτηλεόραση, ἐφτιαχνε συνάμα τοὺς δρους γιά τὸ «ἀντίθετό» τῆς· ἀκόμα καί τώρα: δίνει γιά νὰ διατηρήσει, μοιράζει γιά νὰ μὴ χάσει τὸ ἔρεισμα του στὰ κρατικά κανάλια. Διατηρώντας μὲ πείσμα τὸ κρατικό, ἀνοίγει πιά τὸ δρόμο στὸ ἰδιωτικό. Ὁ αὐταρχισμός του δὲν ἦταν παρά τὸ δῆμα γιά μιά «πιά ανοιχτή κοινωνία». Ὁρθάνοιχτη, χωρίς ἀντιστάσεις. Καί τὴν πορεία αὐτὴ δὲν χρειάζεται καν νὰ τὴν προωθήσει ἢ δεξιὰ, τὴ δουλειὰ τὴν κάνουν οἱ «φιλελεύθερες φωνές» καί ἢ ἴδια ἢ δυναμικὴ τοῦ παραπαίοντος ἀλλὰ ἀνένδοτου πασοκικοῦ αὐταρχισμοῦ. Τὴν ἰδιωτικὴ τηλεόραση τὴ φτιάχνουν οἱ ἄλλοι ἢ *Μεσημβρινή* ἀρκεῖται νὰ ἐπισημαίνει ὅτι «τὸ αἶτημα τοῦ λαοῦ» εἶναι μὲν «ὁ πλουραλισμός, ἀλλὰ μέσα στὰ κρατικά κανάλια»... Στὸ δῆλημα κρατικὸ μονοπώλιου-κρατικῆς ἐποπτείας, δηλαδή κρατικό-ἰδιωτικό, ὑπῆρχε καί ἄλλη ἀπάντηση. Ἐκεῖνη πού μπορεῖ μὲν νὰ μὴ βουβαίνει ὅσους θέλουν ἐπίμονα νὰ φτάσουμε ἐπιτέλους τὰ προηγμένα στάνταρ τῆς Ἀμερικῆς ὅπου ἢ συσκευῆ

εἶναι ανοιχτὴ κατὰ μεσο ὄρο ἐπτά ὥρες καί δέκα λεπτά τὴν ἡμέρα, ἐκείνους πού ὄνειρεύονται τὴν πλήρη ἐμπορευματοποίηση τοῦ ἐλεύθερου χρόνου, τὴν κατάργησή του δηλαδή — θὰ ἔδινε ὅμως καί κάποια ἐρείσματα, κάποια ἐπιχειρήματα σὲ ὅσους δὲν θέλουν τὴν καθυποταγὴ μας στὴν κυριαρχία τῆς εἰκόνας. Σὲ ὅσους καταλαβαίνουν ὅτι ἄλλο «πλουραλισμός» καί ἄλλο δημοκρατία...

Ἄνωνοι λαϊκοὶ ἀγωνιστὲς (λίγο ναῖφ)

Μέχρι πέρυσι ἢ Νέα Δημοκρατία ἀναστέναζε κάθε πού πλησίαζε ἢ ἐπέτειος τοῦ Πολυτεχνείου. Θὰ τὸ πιόμμε ἀναγκαστικά κι αὐτὸ τὸ ποτήρι, πού θὰ πάει, θὰ περάσει κι αὐτό, ἔλεγαν οἱ ἄνθρωποι, πού δὲν μπορούσαν βέβαια νὰ μὴ συμμετέχουν ἔστω καί τυπικά στὴ γιορτῆ, ἀπ' τὴν ἄλλη ὅμως ἦταν ἀναγκασμένοι νὰ χειροκροτοῦν τοὺς πρωταγωνιστὲς τῆς καί νὰ παρακολουθοῦν τὰ μαζικά μπλόκ τοῦ ΠΑΣΟΚ καί τοῦ ΚΚΕ νὰ παρελαύνουν. Φέτος ὅμως τὰ πράγματα ἄλλαξαν. Ἡ νίκη στίς δημοτικές ἐκλογές ἔδωσε ἄλλο ἀέρα στὸ κόμμα πού «ψαῦει τὴν ἐξουσία» καί ἦταν καί ἢ γραμμὴ τῆς ἐθνικῆς συμφιλίωσης πού ἔπιασε τόπο. Ἔτσι τὶς μέρες γύρω ἀπὸ τὴ φετινὴ ἐπέτειο παρακολούθησαμε ἀπὸ τὶς συντηρητικὲς ἐφημερίδες τὸ νέο στίλ: ὄχι «ναὶ μὲν ἀλλά», ἀλλὰ μονά-ζυγά δικά μας. Τώρα λοιπὸν εἴμαστε ὅλοι μαζί, ἀριστεροί, δεξιοί, κεντρώοι, πού τὸ κάναμε τὸ

Πολυτεχνεῖο σὲ μιά σπάνια ἔξαρση ἐθνικῆς συμφιλίωσης, πού δὲν ἔχει ὁμοίό της παρά μόνο στὴ νέα περί συμφιλίωσης γραμμὴ πού πρεσβεύει τώρα ἢ Νέα Δημοκρατία. Ὅλοι λοιπὸν τὸ κάναμε, ἀλλὰ μερικοὶ τὸ ἔκαναν καλύτερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Ἔτσι π.χ. ἢ *Μεσημβρινή*, σὲ μιά πιά προωθημένη ἐκδοχὴ τῆς νέας γραμμῆς, ἰσχυρίζεται (στὴ βάση συγκεκριμένου πλήν ἀνωνύμου παραδείγματος) περίπου πὺς οἱ ἀριστεροὶ ἐγκλειστοὶ δὲν ἐβλεπαν μὲ καλὸ μάτι τοὺς δεξιούς «συναδέλφους» τους καί ὅτι οἱ πρῶτοι καί εἰδικὰ οἱ τοῦ ΚΚΕ, εἰδοποιημένοι ἀπὸ τὸν κομματικὸ μηχανισμό ὅτι ἐπίκειται εἰσβολή, τὸ ἔστριψαν ἀλά γαλλικὰ γύρω στὰ μεσάνυχτα κι ἔμειναν οἱ δεξιοὶ νὰ φάνε τὸ ξύλο καί τὶς σφαῖρες. Σήμερα αὐτὸς που λάκισε εἶναι στελεχάρα τοῦ ΚΚΕ καί ἢ ἄλλη, κόρη δεξιῶν στρατιωτικῶν, παραμένει ἀνωνύμη λαϊκὴ ἀγωνίστρια.

Βέβαια εἶναι σύνθετος φαινόμενο οἱ παρατάξεις πού ψαῦουν τὴν ἐξουσία νὰ ψαῦουν (μὲ πλαστικὴ διάθεση) καί τὴν ἱστορία. Τὰ ἴδια ἔκανε καί τὸ ΠΑΣΟΚ πρὶν τὸ '81. Φανταζόμαστε πὺς ὅταν μὲ τὸ καλὸ πάρει ἢ παράταξή τους τὴν ἐξουσία, ὅλοι αὐτοὶ οἱ συντηρητικοὶ λαϊκοὶ μαχητὲς τοῦ Πολυτεχνείου θὰ βγοῦν ἐπιτέλους ἀπὸ τὸ καβόκι τους καί τὴν ἀφάουκα ἐν τῇ σεμνότητι γιά νὰ ξεσπάσουν ἐπιτέλους: ὁ ἀγώνας τώρα δικαιώνεται!

Τὶ τηλεφώνω ἔχει, ρέ παιδιά, τὸ φρουραρχεῖο;

Μεσημεράκι καί ὁ κ. Τρίτης γράφει ἱστορία συζητώντας με τὶς ὁμοσπονδίες ἐκπαιδευτικῶν. Ἔνα ἀποφασιστικὸ χέρι, στὰ βόρεια προάστια, σχηματίζει τὸν ἰδιαίτερο ἀριθμὸ τοῦ κ. ὑπουργοῦ στό καντράν. «Ἀντώνη, ἄσε τὴν ἱστορία ἔνα λεπτό καί πετάξου κατὰ Γαλήνη μεριά πού σὲ θέλω». Νίκησα, σκέφτεται ὁ κ. ὑπουργός, καλὰ κράτησα τὸ ταμπόρι μου (ἢ ἐκφραση εἶναι δική του). Οἱ γονεῖς —σκέτο, χωρίς ἐπεξηγήσεις—

και Αιτόφωρα

δπως τήν επιθυμούσατε. Διότι τόν κυβερνητικό εκπρόσωπο ή τόν τάδε ύπουργό τρέχα βρές τόν· ένώ τόν φρούραρχο τόν έχεις μέν στά πόδια σου, στά κέντρα τών αποφάσεων, κι άν κωλύσαι ή άν είσαι μέ τις πιτζάμες ή άν κάνει —καλή ώρα— ψύχρα, τού τό σφυράς και βγαίνει νά κάνει ένημέρωση.

Φρόνιμα γιατί θά σās γράψουν οι έφημερίδες

Πάνε κάμποσοι μήνες πού ό καθημερινός αστικός τύπος, και κυρίως ό δεξιός, μās ένημέρωνε καθημερινά περί ΚΚΕ έσωτ. Ήταν ή έποχή τού τελευταίου συνεδρίου του. Ή ξαφνική έγνοια τού αστικού τύπου για τό κόμμα τής ανανέωσης, τό όποιο γενικώς περνούσε στα ψιλά, είναι δικαιολογημένη έως κατευθυνόμενη: βοήθησε κι αυτή στο νά μās προκύψει φορέας, χτύπησε τήν τάση τής αναβάθμισης, άβαντάρισε τόν Κύρκο, πήρε αποφάσεις για τό συνέδριο πριν τό ίδιο τό συνέδριο. Και έδειξε και τόν ρόλο πού ή μετεξέλιξη και ή ύπέρ του φορέα τάση τού ΚΚΕ έσωτ. επιφυλάσσει στον τύπο. Και μετά νεκρά. Για τό ΚΚΕ έσωτ. θά μιλάμε τώρα; Μέ έξαίρεση βέβαια τις δημοτικές εκλογές όπου ή δεξιά άφριζε μέ τήν αυτόνομη κάθοδο, ή όποια εύνοοσε τό ΠΑΣΟΚ, και οι Κύρκος-Φιλίνης άκουσαν τά σχολιανά τους. Και μετά πάλι νεκρά. Τώρα όμως άρχισε νά μυρίζει ιδρυτικό συνέδριο. Και αιφνιδιαώς οι κονδυλοφόροι αρχίζουν νά ξαναάβουν και νά ξαναπέφτει πράμα. Ή κατεύθυνση είναι γνωστή: δλος ό τύπος κόπτεται για τή συνάντηση τού νέου

φορέα μέ τις μάζες και φοβάται δι τή φιλοκομμουνιστικά θά ανακόψουν τή δυναμική πορεία. Ή Μπανιάς λοιπόν, ό ποίσος-δειξος πού, σύμφωνα μέ σαρτζετακικής γενική δυσλειτουργία στο κόμμα (ίσως γι' αυτό νά μήν πηγαίνουν καλά τά πράγματα, ό Μπανιάς λοιπόν — και ποτέ οι όπαδοί μιας άποψης· όσο πιό προσωποποιημένα γίνονται τά πράγματα τόσο πιό εύληπτα είναι για τούς αναγνώστες και τόσο δραστικότερα παίζουν, έμπλεα ήθους και ύφους, τόν ρόλο τους, ό όποιος συναντά κρυφά διάφορους, συνωμοτεί και ραδιουργεί και δέν σέβεται τις αποφάσεις ό διασπαστής. Ξέραμε βέβαια δι ή ηγετική τάση φορεακών κατευθύνσεων άπέβλεπε πάντοτε στην ύψηλή πολιτική. Ήλλά σάν λίγο χαμηλή δέν πέφτει έτούτη;

Ραδιενεργητική παρέμβαση

Περίεργη τύχη είχε στη χώρα μας ή εκθεση τής Έπιτροπής τών Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων για τις συνέπειες τού Τσερνομπίλ, σύμφωνα μέ τήν όποία οι Έλληνες βρίσκονται στην πρώτη θέση όσον άφορά τή ραδιενέργεια πού ύπολογίζεται δι θά δεχθούν μέσα σε ένα χρόνο. Ή κάθε Έλληνας λοιπόν θά δεχθεί κατά μέσον όρο 370 μικροσίβερετ σε ένα χρόνο, και ακολουθούν οι Λουξεμβούργιοι μέ 210, οι Δυτικογερμανοί μέ 190 και οι ύπόλοιποι μέ λιγότερα. Βέβαια, ή διαφορά από τούς δεύτερους είναι μεγάλη, έχουμε σχεδόν διπλάσιες τιμές. Σίγουρα τό Βρετανικό Έθνικό Γραφείο Προστασίας από τό Ράδιο πού έκανε τή μελέτη, έλαβε ύπόψη του κατά τούς ύπολογισμούς παράγοντες δι και τόσο χειροπιαστούς, όπως π.χ. οι διαιτητικές συνήθειες κάθε λαού (άν δηλαδή τρώει άρνι ή

μοσχάρι, άγρια χόρτα ή τομάτες, πόσο συχνά τρώει τά μέν και πόσο τά δε), καθώς και άλλες συνήθειες τής καθημερινής ζωής, όπως π.χ. πόσες ώρες περνάμε μέσα σε κλειστούς χώρους και πόσες στην ύπαιθρο. Σίγουρα λοιπόν ύπάρχει ένας παράγοντας αυθαιρεσίας έδώ, πολύ περισσότερο πού δέν είναι δυνατόν νά συνυπολογιστεί ή άλλαγή αυτών τών καθημερινών συνθηκών ακριβώς λόγω τού Τσερνομπίλ. Ήλλά ή αυτή ή αυθαιρεσία, όσο ποσοστό λάθους κι άν περιέχει, δέν μπορεί νά άλλοιώσει τό βασικό δεδομένο, δι δηλαδή οι συνέπειες τού Τσερνομπίλ στην Έλλάδα είναι από τις βαρύτερες ή οι βαρύτερες στην Ευρώπη. Κανέναν όμως δέν φάνηκε νά άπασχολεί αυτό τό γεγονός. Αντίθετα, άσχοληθήκαμε πολύ μέ τό είδος τού βρώμικου παιχνιδιού πού παίζουν οι Βρετανοί, μέ τά ύποπτα οικονομικά συμπεριφορές πού πάνε νά πληξουν τά άγροτικά μας προϊόντα και άκόμα άσχοληθήκαμε μέ τό πώς θά άκυρώσουμε τήν εκθεση. Άσκήθηκαν λοιπόν άμέσως πολιτικές πιέσεις στη Κομισιόν κι ή τελευταία, τί νά κάνει, δέχθηκε δι ύπάρχουν αρκετά αυθαίρετα στοιχεία στη μεθοδολογία τής έρευνας και αποφάσισε τήν αναθεώρησή της. Ή άπόφαση είναι βέβαια πολιτική και δι επιστημονική. Και είναι πιθανόν ή μελέτη στην αναθεωρημένη της εκθεση νά καταλήγει σε διπλωματικά και δι επιστημονικά συμπεράσματα. Ήν μάλιστα έντεινουμε λίγο τις πολιτικές πιέσεις, μπορεί ή Κομισιόν νά άποφανθεί δι ποτέ δέν υπήρξε Τσερνομπίλ, πράγμα πού θά άποτελέσει άλλη μία περηφανή νίκη τής Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Κι άν δέν τό καταφέρουμε αυτό, σίγουρα μπορούμε νά καταφέρουμε τό πλάσάρισμα τής Έλλάδας στη δεύτερη θέση, πίσω από τό Λουξεμβούργο, κι άς τους μετά νά διαμαρτύρονται, ποιός τούς άκούει τούς Λουξεμβούργιους;

μυρίζονται τή δουλειά και κυκλώνουν τήν περιοχή. Θα πείσει ό ύπουργός τόν άρχηγό ή ό άρχηγός θά άκούσει τή λαϊκή βάση; Σε λίγο σκάει μύτη ένα γαλόνι: «Ή πρωθυπουργός μου άνέθεσε νά σās πώ δι τό θέμα τών μετεγγραφών λύθηκε όπως έσεις επιθυμούσατε». Ή πρωθυπουργός σε άπευθείας επικοινωνία μέ τό λαό — δηλαδή δι σε έντελώς άπευθείας, μέσω τού φρουράρχου. Και τό θέμα δέν λύθηκε έτσι κι έτσι, λύθηκε «όπως έσεις επιθυμούσατε», ξερέτε έσεις. Ή ιδέα τού φιλολαϊκού φρουράρχου ως κυβερνητικού ή μάλλον πρωθυπουργικού εκπροσώπου δέν είχε φαίνεται ώριμάσει διαν —μετά από εισηγήσεις τού Γιωργάκη, αντιδράσεις τού Ήκη, φασαρία και σάλο— βγήκε αϊφνης κάποια μεσάνυχτα ό κ. Παπανδρέου και δήλωσε: περι έλεύθερης ραδιοφωνίας κουβεντιάζατε τόσες μέρες και δέν μου τό λέτε; Έντάξει, ρέ παιδιά, πάρτε τήν. Ή ύφυπουργός εισηγείται περι ραδιοφωνίας, ό ύπουργός άρνείται εν τή άγνοια του, ό κυβερνητικός εκπρόσωπος άκολουθεί τόν ιεραρχικά άνώτερο, ό πρωθυπουργός παρακάπτει τούς όποιους άρμόδιους, ό κυβερνητικός εκπρόσωπος τραβάει τά μαλλιά του· ό ύπουργός παίρνει για τις μετεγγραφές ένα μέτρο, ό πρωθυπουργός τού τό άλλάζει, μās τό κοινοποιεί ό παρατυχών βαθμοφόρος. Και πού νά δείτε, κύριε Σημίτη —έδώ εισαστε και έδώ είμαστε— πού θά 'ρθει και ή μέρα πού ό δημοφιλής (πλέον) φρούραρχος θά άνακοινώσει δι, έντάξει μάγκες, ή ΑΤΑ

Ὁ νέος νόμος γιὰ τὰ ναρκωτικά

ΤΟΞΙΚΕΣ ΟΥΣΙΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΛΕΣ ΤΟΞΙΚΕΣ ΑΠΟΡΙΕΣ

«ΜΑΛΑΚΕΣ ἢ ΣΚΛΗΡΕΣ» ΑΦΕΤΗΡΙΕΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΑΨΕΙΣ

Θά ξετάσουμε ἐδῶ κατ' ἀρχὴν ὀρισμένα κρίσιμα ζητήματα πού ἀπορρέουν ἀπὸ τὴ χρήση ψυχοτρόπων οὐσιῶν καὶ τὴν ἀντιμετώπισή τους καὶ στὰ τρία πεδία (πρόληψη-θεραπεία-ἀποκατάσταση καὶ κοινωνικὴ ἐπανάταξη). Εἶναι σαφές ὅτι προκειμένου νὰ δοθοῦν ἀπαντήσεις καὶ νὰ προκριθοῦν ἐπιλογές ἀπαιτεῖται ὄχι μόνο ἡ ἀξιοποίηση τῆς εἰδικῆς γνώσης καὶ τῶν ἐπιδημιολογικῶν δεδομένων πού τυχόν ὑπάρχουν ἀλλὰ κυρίως μιά συνολικότερη φιλοσοφικὴ καὶ κοινωνικὴ θεώρηση. Εἶναι σαφές ἐπίσης ὅτι ἡ τοποθέτηση σὲ θέματα σοβαρά καὶ σύνθετα δέν μπορεῖ νὰ ὑπαγορευεῖται ἀπὸ μιά τάση πολιτικῆς ἀξιοποίησης τῶν προβλημάτων πού θά ὀδηγοῦσε σὲ πρόκριση «δημοφιλῶν μέτρων» ὑπὸ τὴν πίεση τῆς γενικότερης κοινωνικῆς δυσφορίας ἀλλὰ καὶ ἀγωνίας.

Μιά πρώτη καὶ κλασικὴ πιά ἀντίληψη ἀφορᾷ τὴ *μυθοποίηση τῶν ψυχοτρόπων οὐσιῶν* ἢ ὁποῖα θεωρεῖ ὡς κεντρικὸ πρόβλημα τὶς «κακές» φαρμακολογικὲς ἰδιότητες τῶν «κακῶν» (= παράνομων) οὐσιῶν καὶ τὴν ἰκανότητα πού ἔχουν νὰ καθιστοῦν «σκλάβο» τους ὅποιον τὶς χρησιμοποιεῖ. Βασισμένη κυρίως στὴ μελέτη τῆς δράσης οὐσιῶν ὅπως ἡ ἠρωίνη καὶ τὰ ἄλλα ὀπιοειδή, ἡ ἀντίληψη αὐτὴ ὀδηγεῖ σὲ στρατηγικὲς ἀντιμετώπισης πού στοχεύουν κυρίως στὸν ἔλεγχο τῆς διάθεσης ὀρισμένων οὐσιῶν. Στόν ἔλεγχο δηλαδὴ τῶν βαθμῶν εὐκολίας/δυσκολίας στὴν ἀπόκτηση τῶν οὐσιῶν ἐκείνων πού συνιστοῦν κατὰ περίπτωση τὸ πρόβλημα. Στὸ ἐπίπεδο τῆς πρόληψης καὶ τῆς θεραπείας, ἡ ἀντίληψη αὐτὴ συνδέεται μὲ πρακτικὲς πού ἀκολουθοῦν τὰ κλασικὰ πρότυπα γιὰ τὰ μεταδοτικὰ νοσήματα, μόνο πού ἐδῶ τὴ θέση τοῦ μικροβίου

Μετὰ ἀπὸ παρατεταμένη κνοφορία ἐντε περὶπου χρόνων δόθηκε στὴ δημοσιότητα τὸ Σεπτέμβρη καὶ κατατέθηκε πρόσφατα γιὰ ψήφιση τὸ νομοσχέδιο γιὰ τὴν «καταπολέμηση τῶν ναρκωτικῶν». ¹ Ἄπὸ καιροῦ εἶχε ἐπισημανθεῖ ἡ ἀνάγκη τῆς ἀντικατάστασης τῆς σημερινῆς νομοθεσίας (ν. 743/71), ὄχι ἀπλῶς γιὰτὶ εἶναι ἀναχρονιστικὴ καὶ ἀναποτελεσματικὴ ἀλλὰ καὶ γιὰτὶ βρίσκεται σὲ ἐμφανὴ ἀναντιστοιχία μὲ πρόσφατες ποσοτικὲς καὶ ποιοτικὲς διαφοροποιήσεις (ἡλικιακῆς, κοινωνικῆς, φαρμακολογικῆς κ.ἄ.) πού χαρακτηρίζουν τὴ σύγχρονη ἐκδήλωση τῶν φαινομένων τὰ ὁποῖα συνδέονται μὲ τὴ χρήση ψυχοτρόπων οὐσιῶν. Τὸ ἐρώτημα πού τίθεται εἶναι ἂν καὶ σὲ ποῖο βαθμὸ μέσα ἀπὸ τὸ σ.ν. ἀναιροῦνται οἱ προηγούμενες ἀρνητικὲς ρυθμίσεις.

τὴν παίρνει ἢ «κακὴ οὐσία» καὶ τὸ ρόλο τοῦ «μικροβιοφορέα» ὁ χρήστης καὶ ὁ διακινητής. Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ εἰκονογραφεῖται χαρακτηριστικὰ στὸ σ.ν.: «...Τιμωρεῖται ὁποῖος ἀναμειγνύει μὲ ὁποιοδήποτε τρόπο ναρκωτικά σὲ τρόφιμα, ποτὰ ἢ ἄλλα εἶδη προορισμένα (sic) ἢ πρόσφορα νὰ εἰσαχθοῦν στὸν ἀνθρώπινο ὄργανισμό» (ἄρθρο 5).

Πέρα ἀπὸ τὴν αὐθαίρετη διάκριση πού προωθεῖ αὐτὴ ἡ ἀντίληψη θεωρώντας τελειῶς ἄλλης ποιότητας πρόβλημα τὴ νόμιμη πλευρὰ τῆς «καθημερινῆς χημείας» (ἄλκοολ, καπνός, ψυχοφάρμακα κ.ἄ.) καὶ πέρα ἀπὸ τὴν ἀποτυχία στὴν ἐξήγηση βασικῶν πλευρῶν τῶν φαινομένων, δέν ἀπαντᾷ σὲ μερι-

κά σοβαρά ἐρωτήματα. Γιὰ παράδειγμα, δέν ἐξηγεῖται ἔτσι γιὰτὶ τελικὰ μόνο 5% ἢ 10% ἀπ' αὐτοὺς πού θά ἔρθουν σὲ ἐπαφὴ μὲ τέτοιες «κακές» οὐσίες θά φτάσουν σὲ κατάσταση ἐξάρτησης («σκλαβιάς»).

Μιά δευτέρη κεντρικὴ ἀντίληψη ἀφορᾷ τὴν *ἠθικοδικαστικὴ*² προσέγγιση τοῦ φαινομένου, τόσο αἰτιολογικὰ ὅσο καὶ στὸ ἐπίπεδο τῆς ἀντιμετώπισης, καὶ ἔχει πυρῆνα τῆς, χονδρικὰ, τὰ ἐξῆς: Οἱ χρήστες οὐσιῶν εἶναι ἄτομα τιμωρητέα, ἐξοβελιστέα, φυλακιστέα, ἀνήθικα καὶ διστραμμένα. Σὲ στενὴ συνάρτηση μὲ τὴ σημερινὴ ἐχθρικὴ καὶ ἀπορριπτικὴ στάση τοῦ «ὕγιου» κοινωνικοῦ συνόλου, μπορεῖ νὰ συμπυκνωθεῖ ὡς ἀντιμετώπιση προληπτικὴ καὶ θεραπευτικὴ περὶπου στὰ ἐξῆς: Αὐστηρότερη ποινικοποίηση πρὸς κάθε κατεύθυνση καὶ ὀργανωμένη καταστολή.

Ἄν μάλιστα ἐμπλουτιστεῖ καὶ μὲ κάποια δόση ἄκριτης *ιατρικοποίησης* (δηλαδὴ ὁ χρήστης εἶναι ἄτομο παθολογικὸ ἢ μειονεκτικὸ), ὅπως συμβαίνει μὲ τὸ συγκεκριμένο σ.ν., καὶ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν κλασικὴ πιά μυθοποίηση τῶν οὐσιῶν πού προαναφέραμε, τότε εὐκολὰ καταλήγουμε στὰ ἀπλοϊκὰ διπολικὰ καὶ τετριμμένα σχήματα: Ὁ ἐμπορος-θύτης καὶ ὁ χρήστης-θύμα, αὐξανόμενη «καταστολή καὶ ποινικοποίηση» καὶ ἐξανασμός γιὰ ἐπιλογὴν ἀνάμεσα στὴν ἐκτίση τῶν ποινῶν καὶ στὴν ὑποχρεωτικὴ (;) θεραπεία.

Αὐτὲς οἱ ἀφετηρίες καὶ οἱ ἐπιλογές πού χαρακτηρίζουν σὲ βασικὰ θέματα τὸ σ.ν. δέν ἀποτελοῦν τελικὰ παρά ἐπανάληψη τῶν συνταγῶν πού δοκιμάστηκαν ἤδη διεθνῶς ἀλλὰ καὶ στὴ χώρα μας γιὰ πολλὰ χρόνια καὶ μὲ γνωστὰ ἀποτελέσματα. Οἱ τρεῖς ἀντιλήψεις πού προαναφέραμε ἐμφανίζουν ἐνα βασικὸ καὶ κοινὸ χαρακτηριστικὸ, δηλαδὴ τὴ βαθιὰ ὑποτίμηση παραμέτρων πού συνδέονται καὶ μὲ τὸ χῶρο

της προσωπικότητας αλλά και μέ διεργασίες ή επιδράσεις κοινωνικού, οικονομικού και πολιτισμικού χαρακτήρα, που τελικά διαμορφώνουν τη διαθεσιμότητα των ατόμων απέναντι στις ουσίες και τη χρήση τους.

Στόν αντίποδα αυτών των αντιλήψεων βρίσκονται οι ψυχοκοινωνικές και κοινωνικές προσεγγίσεις για το φαινόμενο και την αιτιολογία του, οι οποίες θεωρούν ότι στην εκδήλωση των προβλημάτων συνυφαινονται κοινωνικοοικονομικές, πολιτισμικές και ψυχολογικές παράμετροι και επιδράσεις, διαβλέπουν συχνά μία προσαρμοστική ή άμυντική δυσλειτουργία μέσα από τη χρήση απέναντι σε πιέσεις ψυχολογικού ή κοινωνικού χαρακτήρα και μπορούν να φανούν άνεκτικές σε κάποιες όψεις και πλευρές της συμπεριφοράς των χρηστών. Αυτές οι αντιλήψεις απουσιάζουν σχεδόν ολοκληρωτικά από το υπό συζήτηση σ.ν. (μάλιστα, όπως φαίνεται από τα λεγόμενα και τα γραφόμενα και όπως πιστοποιείται από την τελική μορφή του σ.ν., ήττήθηκαν κατά κράτος στη διάρκεια της επεξεργασίας του).

Μέ βάση λοιπόν μία προσέγγιση της κατηγορίας αυτής, μέ ψυχοκοινωνική λογική δηλαδή, ένα νομοσχέδιο για την καταπολέμηση των ναρκωτικών θα όφειλε να ασχολείται σοβαρά μέ την *κωδικοποίηση μιας μεθοδολογίας συνολικής και τρισδιάστατης παρέμβασης* (πρόληψη-θεραπεία-άποκατάσταση) στά εξής κατ' αρχήν πεδία:

1. Η κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα και η σημερινή μορφή οργάνωσης της κοινωνικής ζωής δημιουργεί τελικά σοβαρές συγκρούσεις και αδιέξοδα σε μεγάλα πληθυσμιακά στρώματα, σε μειζονες κοινωνικούς χώρους (οικογένεια, σχολείο, συνοικία κ.λπ.). Η οικονομική συμπίεση, ή υποβαθμισμένη ποιότητα ζωής, ή ισοπέδωση των ανθρώπινων σχέσεων και ή επιτεινόμενη περιθωριοποίηση, τά έντονα προβλήματα δυσπροσαρμογής της νεολαίας και οι δυσλειτουργίες κοινωνικοποιητικών μηχανισμών άποτελούν μερικούς από τους σημαντικότερους παράγοντες που συσχετίζονται αιτιολογικά μέ τά φαινόμενα χρήσης ουσιών. Έπομένως, αν κάποιος στοχεύει στην «καταπολέμηση των ναρκωτικών» είναι υποχρεωμένος να αντιμετωπίσει τά παραπάνω όχι μόνο στο επίπεδο της πρόληψης (πού έχει εδώ απόλυτη προτεραιότητα) αλλά και ως στοιχεία άρνητικής εξέλιξης στη θεραπεία και την άποκατάσταση. (Και ποιός άραγε θά τολμήσει στ' αλήθεια ν' άνοιξει τούς άσκούς του Αϊόλου;).

2. Η συνολική στάση του κοινωνικού συνόλου (άρνητική, έχθρική, τιμωρητική, άπορριπτική) συνιστά παράμετρο που δυσκολεύει σοβαρά την προσπέλαση, την άποκατάσταση και την επανένταξη καθώς και την κινη-

τοποίηση για θεραπεία και τίθεται ως άμεσος στόχος ή άνάγκη διαφοροποίησής της.

3. Από τό πλήθος των πολιτισμικών επιδράσεων που διαπλέκονται στην εκδήλωση του φαινομένου άξιζει νά αναφερθούμε μόνο σε μία.

Η κοινωνία μας διέπεται από την ιδεολογία υπερκατανάλωσης φαρμάκων και ουσιών, που άναπαράγεται και τροφοδοτείται από γνωστούς μηχανισμούς, έξυπηρετεί δέ ιδανικά συγκεκριμένα οικονομικά συμφέροντα (όχι μόνο των φαρμακοβιομηχανιών φυσικά). Τί προβλέπει αλήθεια τό σ.ν. γι' αυτή τη διάσταση των προβλημάτων;

Δέν θά έπεκταθούμε περισσότερο σε άλλες διαστάσεις των ψυχοκοινωνικών προσεγγίσεων και παρεμβάσεων γιατί θεωρούμε πώς μέ βάση τά παραπάνω προσδιορίζεται άρκετά τό στίγμα μιάς τέτοιας όπτικής. Έξάλλου και ή άπλή άνάγνωση του σ.ν. άρκεϊ για νά πείσει για την καθολική άπουσία μιάς άνάλογης λογικής στο περιεχόμενό του. Θά σημειώσουμε μόνο πώς άκριβώς έξαιτίας αυτής της άπουσίας άκόμα και τά λίγα θετικά δείλά βήματα που σημειώνονται κινδυνεύουν νά άκυρωθούν. Ίσως μάλιστα είναι χαρακτηριστικό τό ότι ή λέξη πρόληψη περιέχεται μέν στους γενικούς στόχους άλλά τελικά τό 21 περίπου από τά 32 άρθρα του σ.ν. άφορούν άμεσα ή έμμεσα την καταστολή και την ποινικοποίηση. Κανένα βέβαια νομοσχέδιο δέν λύνει προβλήματα αυτής της κατηγορίας έστω κι αν είναι άριστουργηματικό. Κωδικοποιεί και προσδιορίζει άξονες, στόχους και μεθοδολογία στην παρέμβαση προς όφελος όσων ύφίστανται τις επιπτώσεις των προβλημάτων συνολικά, αλλά και ειδικότερα προσαρμοζόμενο στα δεδομένα και τις επιταγές των καιρών.

Άλλά τό σ.ν.-«σταθμός» ούτε καν αυτή τη διάσταση πετυχαίνει νά άποκτήσει, όσο και αν επιμένουν περί του αντίθετου οι διαφημιστές του.

ΜΕΡΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΘΕΜΑΤΑ ΕΠΙΜΑΧΑ

α. Η διάκριση ανάμεσα στις ουσίες (σκληρές-μαλακές)

Είναι γεγονός ότι ανάμεσα στις διάφορες (όχι μόνο παράνομες) ουσίες ύπάρχουν άξιοσημείωτες διαφορές. Αδτές άφορούν τη φαρμακολογική τους δράση (άλλες δημιουργούν έθισμό άλλες όχι), την τοξικότητα και την επικινδυνότητά τους, την κοινωνική συμπεριφορά του χρήστη (άλλες οδηγούν σε άκοινωνικότητα ή άντικοινωνικότητα άλλες όχι), τη θεραπευτική αντιμετώπιση αλλά άκόμα και την «κλινική εικόνα» (ό χρήστης ήρω-

ίνης έχει συχνά ευαισθησία ότι ύπάρχει πρόβλημα και χρειάζεται άποτοξίνωση ενώ ό χρήστης χασίς ούδέποτε σχεδόν πιστεύει κάτι τέτοιο).

Και στη χώρα μας πρόσφατα έχει άρχισει ζωηρός διάλογος για τό θέμα αυτό. Πολλοί ύποστηρίζουν τη νομιμοποίηση των έλαφρότερων ουσιών όπως τό χασίς, ή έστω την άποποινικοποίηση της χρήσης του ή άκόμα και την κλιμάκωση των σχετικών ποινών που θά μπορούσε νά είναι π.χ. ένα άπλό πρόστιμο για άπλή χρήση στην περίπτωση του χασίς κ.λπ. Έκτός από τό φαρμακολογικό κριτήριο και τη συχνή του έπίκληση (δηλαδή γιατί μία ουσία άβλαβής μάλλον και μη έθιστική νά είναι παράνομη), χρησιμοποιούνται συχνά άναφορές σε άνοιγματα που ήδη έχουν γίνει σε ευρωπαϊκές χώρες (π.χ. Όλλανδία, Ίσπανία κ.ά.) και σε πολιτείες των Η.Π.Α. Πολλά έπιχειρήματα που συνηγορούν για ένα τέτοιο άνοιγμα έχουν θετική βάση. Ό αντίλογος στηρίζεται κυρίως στη «θεωρία της κλιμάκωσης», δηλαδή στο πραγματικό γεγονός ότι ή συντριπτική πλειοψηφία των χρηστών ήρωίνης έχει περάσει άρχικά από τη χρήση χασίς ή έλαφρών ουσιών (χάπια). Βεβαίως, τό αντίθετο δέν ισχύει και τελικά στη συστηματική χρήση ήρωίνης δέν περνά παρά ένα μικρό ύποπλοπλάσιο των ατόμων που έκαναν χρήση χασίς ή άλλων ουσιών. Και γενικά είναι δεδομένο ότι μία τέτοια κλιμάκωση σχετίζεται μέ παραμέτρους της προσωπικότητας του ατόμου αλλά και μέ συνολικότερες συγκυρίες ή πιέσεις πολιτισμικού και κοινωνικοοικονομικού χαρακτήρα.

Και εδώ βέβαια τίθεται τό έπιδημιολογικό έρώτημα. Πώς ένα τέτοιο άνοιγμα θά λειτουργήσει στη δική μας χώρα έστω και βαθμιαία, όταν δέν είναι δυνατόν νά ξέρεις a priori πότε ύπάρχουν οι όροι ή όχι της κλιμάκωσης, ιδίως μάλιστα όταν θέλεις νά προστατεύσεις ομάδες ευπαθείς για λόγους ήλικιακούς ή άλλους, ώστε νά μήν τροφοδοτηθεί τό πέρασμα σε άλλες σκληρότερες ουσίες; Κι αυτό τό θεωρούμε θέμα-κλειδί στο ζήτημα.

Τό δίλημμα είναι κρίσιμο και όχι ψευδοδίλημμα όπως δήλωσε ό κ. Γ. Παπανδρέου σε πρόσφατη συζήτηση.³ Όχι μόνο γιατί ή ισοπεδωτική προσέγγιση του σ.ν. δέν σέβεται την πραγματικότητα, όχι μόνο γιατί ύπάρχει άνάγκη σωστής ενημέρωσης που πάλι ύποτιμάται, ούτε γιατί μέ τη λογική του σ.ν. συγκριτικά «εύεργετείται» ό χρήστης ήρωίνης περισσότερο αλλά κυρίως για έναν άλλο ουσιαστικό λόγο:

Δέν ύπάρχει καλύτερο εργαλείο προκειμένου νά μεταμορφωθεί ένας νεαρός, άνώριμος ίσως, περιστασιακό χρήστης χασίς σε σκληρό άντικοινωνικό τοξικομανή, από τη φυλάκισή του.

β. Τά ζητήματα οργάνωσης

Είναι κατ' αρχήν θετικό νά υπάρχουν κεντρικές κατευθύνσεις και κεντρική πολιτική σέ θέματα αντιμετώπισης και αρμόδια κεντρικά όργανα επιφορτισμένα μέ τήν ύλοποίηση και τήν αναπροσαρμογή της όσάκις προκύπτουν ανάλογες ανάγκες (άρθρο 1). Όμως, γιατί υπάρχει τόσο ασάφεια και άοριστία σέ ζητήματα πού θά καθορίσουν ουσιαστικά τή λειτουργία, τή στελέχωση (π.χ. τά κριτήρια) και τίς αρμοδιότητες τών σχετικών όργανων και γιατί όλα αφήνονται στό έλεος προεδρικών διαταγμάτων, μέ τήν επίσημανση μάλιστα ότι θά γίνουν «έστω και κατά παρέκκλιση από τίς ισχύουσες διατάξεις»; Και τελικά, τί έξυπηρετούν αυτές οι άοριστίες σέ εποχή μάλιστα πού τά φαινόμενα αυθαιρεσίας πληθαίνουν;

Έπίσης τό ζητούμενο γιά ένεργητική συμμετοχή τού κοινωνικού συνόλου και τών φορέων (σέ τοπικό-συνοικιακό επίπεδο κατ' αρχήν και μέ τρόπον αρμόζοντες στίς ανάγκες) στήν προσπάθεια άποτελεσματικότερης παρέμβασης, έξυπηρετείται άραγε από ένα γνωμοδοτικό συμβούλιο άνομοιογενές και πολυάριθμο;

Ίδρύεται Κέντρο Θεραπείας Έξαρτημένων Άτόμων (ΚΕΘΕΑ) στό όποιο υπάγονται οι μέχρι σήμερα σχετικές υπηρεσίες και τού όποιου ή διοίκηση θά διορίζεται από τό ύπουργείο Υγείας πού επίσης θά τό εποπτεύει, θά τό έλέγχει και θά τό χρηματοδοτεί. Τό παράδοξο είναι ότι, τήν εποχή πού «δίνεται ή μάχη τού ΕΣΥ», ό κεντρικός φορέας δημόσιας παρέμβασης στό τομέα θεραπείας, δηλαδή τό ΚΕΘΕΑ, όρίζεται ως νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου και αυτόμάτως τίθεται έκτός ΕΣΥ.

Άν αυτό συνιστά έμμεση όμολογία άποτυχίας τού ΕΣΥ στό χώρο της ψυχιατρικής τουλάχιστον περιθαλψης, πρέπει νά γίνει σαφές και πάντως θά ήταν έξαιρετικά χρήσιμο νά κοινοποιηθεί τό σκεπτικό πού όδήγησε σέ τέτοια έπιλογή. Όταν μάλιστα ή επανάληψη κι εδώ τών ρυθμίσεων έστω και κατά παρέκκλιση τών διατάξεων πού ισχύουν δημιουργεί εύλογες άπορίες.

γ. Σχετικά τά θέματα καταστολής και ποινικοποίησης

Δέν υπάρχει βεβαίως διαφωνία γιά τά άσπληρά μέτρα πού θεσμοθετούνται προκειμένου νά έλεγχθεί τό παράνομο έμπόριο και ή διακίνηση ψυχοτρόπων ουσιών, παρά τόν όποιο σκεπτικισμό προκαλεί ή υπερεκτίμησή τους, δεδομένου ότι στήν πράξη τά άποτελέσματα δείχνουν πώς άκόμα και σέ χώρες μέ τραγικά προβλήματα, μέ άσπληρή νομοθεσία και οργανωμένους

διωκτικούς μηχανισμούς, τό παράνομο έμπόριο συνεχίζει νά άνθει. Ίσως κάποιες άκραίες εκφράσεις τών ρυθμίσεων αυτών χρειάζονται αναδιατύπωση, γιατί, π.χ., όσο κι άν είναι θεμιτό νά παρεμποδιστεί ή μετατροπή τών παράνομων κερδών τών έμπόρων σέ νόμιμα κεφάλαια, ή εισαγωγή τής συλλογικής και τής οικογενειακής ευθύνης όπως τήν επιχειρεί τό νομοσχέδιο (άρθρο 21) δημιουργεί σοβαρά προβλήματα. Ένα σοβαρό ζήτημα άφορά τή διάκριση ανάμεσα στό χρήστη και τόν έμπορο, προκειμένου νά κατοχυρωθεί ή έμμεση έστω διάκριση (και αυτό είναι θετικό) πού προωθεί τό νομοσχέδιο. Η πράξη άποδεικνύει πώς οι χρήστες ψυχοτρόπων ουσιών είναι συνάμα στήν πλειονότητά τους και μικροδιακινητές, προκειμένου νά εξασφαλίσουν τή δική τους δόση, και πώς συχνά οι χρήστες, ευκαιρίας δοθείσης, προμηθεύονται κάποιες ποσότητες γιά τίς δύσκολες μέρες (γιά «καβάτζα»). Άντίθετα, όσοι εμπλέκονται στό «χοντρά κόλπα» κατά κανόνα δέν είναι χρήστες και αυτό γιά λόγους προφύλαξης και άσφάλειας τού κυκλώματος.

Μέ βάση αυτά τά δεδομένα, είναι ίσως αναγκαίος κάποιος ποιοτικός και ποσοτικός προσδιορισμός κατά περίπτωση, ώστε τελικά νά μήν αντιμετωπιστούν οι διάφοροι μικροδιακινητές χρήστες μέ μέτρα και σταθμά πού θά είχαν νόημα μόνο προκειμένου γιά πραγματικούς έμπορους. Τέτοιοι προσδιορισμοί, άτυχώς δέν προβλέπονται. Στήν Ίταλία γιά παράδειγμα, προκειμένου γιά χασίς ή ποσότητα κατοχής μέχρι 50 γραμ. δέν συνιστά άδίκημα έμπορίας αλλά εκτιμάται ότι προορίζεται γιά άπλη ίδια χρήση). Έπίσης, μιλώντας γιά τίς κατασταλτικές όψεις τού σ.ν. αξίζει νά επικριθεί ή αναθεσμοθέτηση τής άπαλλαγής τού «μεταμελημένου καταδότη» (άρθρο 24) καθώς και οι άπεριόριστες δικαιοδοσίες πού δίνονται σέ όρισμένες περιπτώσεις (άρθρο 10) στό άστυνομικά όργανα, μέ παράλληλη περιστολή τών δικαιωμάτων και τών ένδικων μέσων τού ύπόπτου ή τού κατηγορουμένου. Άν μάλιστα συνυπολογιστεί και τό ένδεχόμενο οι ρυθμίσεις αυτές νά αρχίζουν νά εφαρμόζονται «πρός πάσαν κατεύθυνση», τότε τά πράγματα γίνονται άνησυχητικά. (Έξάλλου τά φαινόμενα τύπου Έξαρχείων και ή περίπτωση Ίατροπούλου είναι από πολιτική άποψη ιδιαίτερα διδακτικά). Θα αναφερθούμε μόνο επιγραμματικά στό θέμα τής ποινικοποίησης, πιστεύοντας πώς γι' αυτό και γενικά γιά τήν άποτρεπτική χρησιμότητα τών ποινών υπάρχουν άλλοι καταλληλότεροι και άρμόδιοι (π.χ. κοινωνιολόγοι-έγκληματολόγοι) γιά νά τό συζητήσουν. Δέν πρέπει όμως νά ξεχνάμε πώς:

Η φωτογραφία που παραλαμβάνεται από το θάλασο από το αεροπλάνο, στη διάρκεια της επίθεσης των κομμουνιστών στην Αθήνα, τον Ιανουάριο του 1947.

1. Σέ ό,τι άφορά τούς χρήστες κυρίως ήρωίνης, είναι γνωστό, όπως γράφει και ό Λ. Κανκρίνι και άλλοι συγγραφείς, πώς «δέν υπάρχει περίπτωση νά άποθαρρυνθούν άκόμα και από τίς άσπληρότερες ποινές, δεδομένου ότι ή προσωπικότητα τού χρήστη άποζητά τήν τιμωρία και στή συνέχεια μέσα από τήν έπιβολή της και τίς συνέπειές της πού βρίσκει νέα κίνητρα γιά συνέχιση τής χρήσης τής ουσίας».⁴
2. Η ποινικοποίηση και ή καταστολή, άν μάλιστα προεκταθούν σέ άκραία μορφή, είναι έπιφοβο πώς θά λειτουργήσουν άντιθετικά σέ κάθε ουσιαστική προσπάθεια θεραπείας, άποκατάστασης αλλά και πρόληψης, δημιουργώντας δυσκολίες προσπέλασης, καταγραφής και επιδημιολογικής έρευνας και δυσκολίες στή συνάντηση ύπηρεσιών και χρηστών.

ΓΙΑ ΤΑ ΘΕΜΑΤΑ ΘΕΡΑΠΕΙΑΣ

Άν θεωρήσουμε πώς ή γενικά παραδεκτή άποψη ότι θεραπεία σέ προβλήματα έξάρτησης δέν επιτυγχάνεται χωρίς τήν κινητοποίηση και τό κίνητρο τού ένδιαφερομένου και χωρίς τήν ενεργό συμμετοχή του σ' όλη τή θεραπευτική διαδικασία, τότε χρήζουν άμεσης διευκρίνισης οι έννοιες «όπο-

σία ὄλων τῶν συγγενῶν ὑπηρεσιῶν καὶ προγραμμάτων.

Θὰ σταθοῦμε ὀλοκληρώνοντας σέ ἓνα ἀκόμα ζήτημα στά θέματα θεραπείας. Κατ' ἀρχήν, ὅλα τὰ θεραπευτικά προγράμματα, καὶ κυρίως ὅλες οἱ θεραπευτικές κοινότητες (πού συνιστοῦν καὶ τὴν κύρια δομὴ γιὰ ἀποεξάρτηση), σήμερα ἐμφανίζουν διεθνῶς περίπου τὸ ἴδιο ποσοστὸ ἐπιτυχίας ὡς μάλιστα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς ἐπιμέρους διαφορὲς τους. Τὸ ποσοστὸ αὐτὸ ἀφορᾷ τὸ 33% περίπου τῶν χρηστῶν πού θὰ ἐρθοῦν σέ ἐπαφὴ μὲ τὰ προγράμματα. Προκειμένου δὲ νὰ αὐξηθεῖ ἡ προσέλευση χρηστῶν στά ἀντιστοιχα θεραπευτικά προγράμματα, ἐπιδιώκεται ἡ ἀνάπτυξή τους σέ εὐρύ φάσμα μὲ διαφορὲς στὴ διάρκεια παραμονῆς, στὴν ἐσωτερικὴ ὀργάνωση, στὸν κανονισμό λειτουργίας, στὶς χρησιμοποιοῦμενες τεχνικές, καὶ κυρίως στὴ λογικὴ καὶ τὴν πρακτικὴ τῆς κοινωνικῆς ἐπανεξέτασης καὶ ἀποκατάστασης, ἔστω κι ἂν στηρίζονται βασικά τὶς ἀρχές τῆς θεραπευτικῆς κοινότητας. Ἐτσι ἔχουμε κοινότητες μὲ πρόγραμμα θεραπείας 7-8 μηνῶν καὶ ἄλλες πού φτάνουν τὰ δύο μὲ τρία χρόνια, κοινότητες δημοκρατικῆς καὶ κοινότητες αὐστηρὰ ἱεραρχημένες κ.ο.κ. Ἡ χρησιμότητα ἐνός τέτοιου θεραπευτικοῦ πλουραλισμοῦ εἶναι προφανής: νὰ αὐξηθεῖ ἡ προσέλευση καὶ ἄρα τὰ ποσοστὰ ἀποθεραπείας μέσα ἀπὸ εὐρύτερη δυνατότητα ἐπιλογῆς ἐνός προγράμματος ταιριαστοῦ κατὰ τὸ δυνατόν σέ εὐρὺ ἀριθμὸ χρηστῶν, πού ἔτσι ἔχουν ἐναλλακτικές διεξόδους. Στὴ χώρα μας ὑπάρχει ἓνα ἀξιόλογο πρόγραμμα στὴν κατεύθυνση τῶν θεραπευτικῶν κοινότητων μὲ ἐντελῶς ἐιδικὰ χαρακτηριστικά (ἐξαιρετικὰ μεγάλη διάρκεια, αὐστηρότερη δομὴ στό μεγαλύτερο μέρος του, ιδιαίτερες τεχνικές καὶ ἰδιότυπος προσανατολισμὸς στὴν ἀποκατάσταση-ἐπανεξέταση). Τὰ χαρακτηριστικά αὐτὰ σχετίζονται ἴσως καὶ μὲ τὴ μειωμένη ἔλξη πού ἄσκει στοὺς κύκλους τῶν χρηστῶν οὐσιῶν (πού ἴσως βέβαια δὲν ἔχουν πάντα καὶ ιδιαίτερα σοβαρὸ κίνητρο).

Ἐτσι, παρά τὴ θετικὴ δουλειὰ πού ἔχει γίνει ἐκεῖ, παραμένει ἔντονο τὸ πρόβλημα τῆς προσέλευσης ἀλλὰ καὶ τῶν αὐξημένων ἀναγκῶν, σέ σημεῖο πού θὰ πρέπει σοβαρὰ πιά νὰ ἐκτιμηθεῖ ἡ προοπτικὴ μιᾶς πλουραλιστικῆς ἀνάπτυξης σύμφωνα καὶ μὲ τὰ διεθνή δεδομένα. Βέβαια, εἶναι ἐμφανὲς ἡ προσπάθεια μέσα ἀπὸ τὸ νομοσχέδιο νὰ ἀναχθεῖ τὸ ὑπάρχον πρόγραμμα σέ μιὰ «ἰδιότυπη δομὴ θεραπευτικῆς μονοκρατορίας» καὶ οἱ θεραπευτικῆς ἐπιλογῆς τοῦ προγράμματος αὐτοῦ σέ ἓνα εἶδος «θεραπευτικοῦ θέσφατου», πού θὰ ἐπιβάλλεται διοικητικά. Ἄν πράγματι τὸ πρᾶγμα πηγαίνει πρὸς τὰ κεῖ, τότε πολὺ ἄσχημες ὑπηρεσίες προσφέρει τὸ σ.ν. στό θέμα τῆς θερα-

πείας καὶ τῆς ἀντιμετώπισης.

ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΕΣ

Ἐνα ιδιαίτερο πρόβλημα δημιουργεῖται σήμερα σέ σχέση μὲ τὴν πρακτικὴ καὶ τὴ στάση τῶν ἐπαγγελματιῶν ὑγείας ἀπέναντι στά σχετικὰ προβλήματα καὶ ἡ ὁποία συχνὰ εἶναι ἀρνητικὴ καὶ ἀκατάλληλη, μερικές δὲ φορές πέρα ἀπὸ ἄγνοια ὑποκρύπτει ὀφελὴ καὶ σκοπιμότητες, ἀφοῦ ὁ χώρος τῶν προβλημάτων ἀποτελεῖ προνομιακὸ ἔδαφος γιὰ τέτοιους χειρισμούς. Ἄντι ὁμως νὰ θεσμοθετηθοῦν οἱ ἀπαραίτητες διαδικασίες εὐαισθητοποίησης καὶ ἐκπαίδευσης γιὰ τοὺς κλάδους αὐτοῦ, ὅπως καὶ γιὰ ἄλλους μὲ «στρατηγικὴ σημασία» γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων (π.χ. ἐκπαιδευτικοὶ δημοσιογράφοι κ.λπ.), στό σ.ν. ἐπιλέγεται ἡ χειρότερη μέθοδος: ἡ διοικητικὴ ἐπιβολὴ τῆς «μόνης ἀποδεκτῆς ἀλήθειας» γιὰ θέματα ἐπιστημονικὰ σύνθετα, μέσα ἀπὸ ὑπουργικὲς ἀποφάσεις (ἄρθρο 7 γιὰ τὸ στερητικὸ σύνδρομο, ἄρθρο 14 γιὰ τὸ πρόγραμμα θεραπείας).

Συμπερασματικά τὸ νομοσχέδιο γιὰ τὰ ναρκωτικά εἶναι ἄτολμο σέ κρίσιμα θέματα, δέσμιο συντηρητικῶν ἀπόψεων καὶ προσεγγίσεων γιὰ τὸ φαινόμενο, ἄτυχο ὡς πρὸς τὴν ἀπόπειρα συγκερασμοῦ τῶν διαφορῶν πού ἀνεκῶσαν στὴ διάρκεια τῆς προετοιμασίας του, μὲ λίγα καὶ δειλὰ θετικά βήματα πού κι αὐτὰ ἡ συνολικότερη λογικὴ του κινδυνεύει νὰ τὰ ἀναίρεσει στὴν προσπάθεια ἐξωραϊσμοῦ τῶν πεπαιωμένων συνταγῶν. Τὰ δύσκολα προβλήματα καὶ τὸ βαρὺ κοινωνικὸ καὶ βιολογικὸ τους κόστος δὲν ἐπιτρέπουν οὕτως ἢ ἄλλως θριαμβολογικὲς κορόνες — ἀκόμα καὶ σέ περιόδους προεκλογικῆς ἐξαρσης, ὅπως συνέβη κατὰ τὴν παρουσίαση τοῦ σχεδίου νόμου. Πόσο μᾶλλον τώρα πού διαπιστώνουμε τελικὰ ὅτι στά θέματα τῆς ἀντιμετώπισης πέντε χρόνια κοιλοπονοῦσε τὸ βουνὸ καὶ γέννησε ποντίκι.

Νίκος Μῶρος

1. Ὁλόκληρο τὸ σχέδιο νόμου ἔχει δημοσιευθεῖ στὴν Ἐλευθεροτυπία τῆς 10/9/86 καὶ στό *Τετράδια Ψυχιατρικῆς*, τ.11, 1986.
2. H. Nowlis, *La droga demistificata*, Ed. A. Armando, Ρώμη, 1977.
3. Ἡ συζήτηση πού ἔγινε στὴ γιορτῆ τῆς Ν. ΠΑΣΟΚ '86 καὶ εἶναι διαφωτιστικὴ γιὰ τὸ θέμα δημοσιεύθηκε στὴν Ἐλευθεροτυπία τῆς 23/9/86.
4. L. Cancrini καὶ συνεργ., *Droga*, Ed. Sansoni, Φλωρεντία 1980.

χρεωτικὴ θεραπεία», θεραπευτικὸ κατὰσθημα σωφρονιστικοῦ χαρακτήρα (ἢ καὶ ἀντίστροφα), θεραπευτικοῦ τύπου κράτηση κ.λπ. Εἶναι ἀνάγκη ἐπίσης νὰ ἀναπροσανατολιστεῖ ἡ ὀργάνωση τῶν σχετικῶν ὑπηρεσιῶν μὲ βάση τὴν κάλυψη τῶν ὑπαρχουσῶν ἀναγκῶν καὶ τὴ ζήτηση γιὰ ἀντίστοιχες ὑπηρεσίες. Ἐτσι προέχει:

- Ἡ δημιουργία κέντρων ἄμεσης βοήθειας (γιὰ νὰ καλυφθοῦν ἀνάγκες πού προκύπτουν ἀπὸ τοξικά ἢ στερητικὰ συμπτώματα).
- Ἡ δημιουργία σταθμῶν συμβουλευτικῆς παρέμβασης σέ ἀτομικὸ καὶ οἰκογενειακὸ ἐπίπεδο παράλληλη ὀργάνωση δομῶν σέ καθαρὰ θεραπευτικὸ, ἐπίπεδο μὲ ἐμφαση στὴ διαδικασία ψυχικῆς ἀποεξάρτησης, ὅπως εἶναι π.χ. οἱ θεραπευτικῆς κοινότητες.
- Νὰ συσταθοῦν ὑπηρεσίες πού σήμερα εἶναι κυριολεκτικὰ ἀνύπαρκτες ὥστε νὰ ὀργανωθεῖ ὑπεύθυνα καὶ σοβαρὰ ἡ προληπτικὴ παρέμβαση πού εἶναι καὶ τὸ σημαντικότερο ὄπλο.
- Νὰ ὀργανωθοῦν ὑπηρεσίες γιὰ ἀποκατάσταση καὶ κοινωνικὴ ἐπανεξέταση πού ἀπουσιάζουν παντελῶς. Καὶ τέλος, προσπάθεια γιὰ τὴ λειτουργικὴ διασύνδεση καὶ συνεργα-

στημονικές κοινότητες, ή όποια δέν είναι ούτε αναγκαία ούτε ικανή γιά νά παραχθεί έπιστημονικό έργο. Είναι όμως απαραίτητη στην κοινωνία ή καλύτερα στην έξουσία και θά δούμε παρακάτω γιati.

• Η παραγωγή έπιστημονικού έργου

• Η παραγωγή έργου έξαρτάται από παράγοντες όπως ή καταλληλότητα των έπιστημονικών θεωριών, ή γόνιμη διατύπωση προβλημάτων, τά εργαλεία του έπιστήμονα, οι πειραματικές διατάξεις και συσκευές, οι πειραματικές μετρήσεις.

Κατά τό Μεσαίωνα και άργότερα μέ τίς έπιστημονικές επαναστάσεις, έπιστημονικό έργο παραγόταν όχι μόνο χωρίς αναγνώριση αλλά παρά και κόντρα στην αντίθεση και την έχθρική στάση τής κοινωνίας, τής εκκλησίας, άκόμη και αυτών των ίδιων των ακαδημαϊκών. Οι φυσικές έπιστήμες γιά νά αναπτυχθούν έπρεπε νά δημιουργήσουν τά δικά τους κέντρα μακριά από τά πανεπιστήμια, τά όποια, συνδεδεμένα καθώς ήταν μέ την καθολική εκκλησία και καθοδηγούμενα άπ' αυτήν, είχαν άφοσωθεί στην μελέτη και τή διατήρηση τής άριστοτελικής φιλοσοφίας.

Οι πρώτες έπιστημονικές έταιρείες δημιουργήθηκαν γιά νά διευκολύνουν τό διάλογο ανάμεσα στους έπιστήμονες πού ζούσαν άπομονωμένοι. Πολύ άργότερα, και συνήθως όταν συνδέθηκαν μέ τό κράτος, ή συμμετοχή σ' αυτές θεωρήθηκε τιμητική διάκριση. Παλαιότερα τά μέλη τους ήταν δραστήριοι και άνήσυχτοι έρευνητές. Σήμερα είναι κυρίως καταξιωμένες διασημότητες.

• Η ιεραρχία στην έπιστήμη

Οι έπιστήμονες όμως, πέρα από τή θέση και τό ρόλο τους στην έπιστημονική παραγωγική διαδικασία —θέση ή όποια υπόκειται, προκύπτει από τό γνωστικό έπιστημονικό παιχνίδι— είναι και φορείς ιδεολογίας. • Η έπιστήμη υπάρχει μέσα στην κοινωνία. • Όπότε, έχουμε και τους έξωτερικούς ως πρός την έπιστημονική παραγωγή προσδιορισμούς (πολιτικούς, ιδεολογικούς, οικονομικούς, ψυχολογικούς κ.λπ.). • Αν είχαμε άρκεστεί στους έξωτερικούς παράγον-

τες και στην προτεραιότητα τους, άν δηλαδή βλέπαμε τήν πρόοδο τής έπιστημονικής γνώσης μόνο ως άντανάκλαση έξωτερικών καταστάσεων —συχνά ύποστηρίζεται χονδροειδώς και ως μαρξιστική θέση—, τότε δέν θά μπορούσαμε, στη βάση μόνο των ήδη γνωστών έξωτερικών δρων, νά εξηγήσουμε τή γένεση νέων έπιστημονικών έννοιών και θεωριών.

Τέτοιοι λόγοι μπορούν π.χ. νά εξηγήσουν τήν ένίσχυση, τήν ύποτίμηση ή και τήν άγνόηση όλόκληρων τομέων έρευνας (βλ. π.χ. περίπτωση Λυσένκο, έρευνα γιά στρατιωτικούς σκοπούς κ.λπ.). Μπορούν νά εξηγήσουν και τή φύση και λειτουργία όλου του πλέγματος των έπιστημονικών βραβείων.

Μέ τίς συνηθισμένες και πολύμορφες ύλικές και τιμητικές διακρίσεις μπαίνουν τά θεμέλια, χτίζεται σιγά σιγά τό ύπόβαθρο τής ιεραρχίας στις έπιστημονικές κοινότητες. Αυτός π.χ. πού δουλεύει σ' έναν τομέα αϊχμής θά έχει και μεγαλύτερη οικονομική ένίσχυση. Αυτό σημαίνει περισσότερα όργανα, περισσότερους έρευνητές, όπότε και περισσότερο και σημαντικότερο ίσως έργο. Αυτό μέ τή σειρά του σημαίνει περισσότερες δημοσιεύσεις, μεγαλύτερο κύρος ανάμεσα στους συναδέλφους του, περισσότερες άναφορές στην βιβλιογραφία. Αυτό πάλι οδηγεί στην άνάληψη καιρίων θέσεων, είτε σε έπιστημονικό είτε σε κρατικό επίπεδο. Π.χ. ύπεύθυνος έκδοσης έπιστημονικών περιοδικών, βαρύνουσα θέση στό σύστημα κρίσεων έπιστημόνων και έπιστημονικών δημοσιεύσεων αλλά και στό σύστημα χρηματοδότησης τής έρευνας. • Επίσης, συμμετοχή σε κρατικά όργανα και γνωμοδοτικά συμβούλια. • Όλο αυτό τό πλέγμα λειτουργεί προφανώς και άναδραστικά, επανατροφοδοτεί πολλαπλασιαστικά τήν άλυσίδα. • Ό κάτοχος τώσων διακρίσεων άποκτά φήμη και φυσικά προσελκύει άκόμη περισσότερους και ικανότερους έρευνητές, έχει περισσότερα μέσα στην διάθεσή του, δουλεύει —άν δουλεύει— σ'τά καλύτερα πανεπιστήμια, μνημονεύεται και άναγνωρίζεται περισσότερο και ούτω καθεξής. • Η σχέση τώρα ιεραρχίας και άτομικής ικανότητας γίνεται όλο και άσθενέστερη, άφου ή έρευνα στις έπιστήμες γίνεται όλο και πιό όμαδικά.

Τά βραβεία Νόμπελ

Τά βραβεία Νόμπελ, ύψιστη τιμητική διάκριση γιά τους έπιστήμονες, έρχονται νά έπισφραγίσουν όχι τό έπιστημονικό έπίτευγμα αλλά μία ήδη παγιωμένη ιεραρχία.

Είναι χαρακτηριστικό ότι παρά τή ρητή άπαιτηση του ίδιου του Νόμπελ στην διαθήκη του, τά βραβεία νά δίνονται γιά έπιστημονικές άνακαλύψεις, έπινοήσεις ή βελτιώσεις κατά τήν προηγούμενη χρονιά, παρατηρείται τό φαινόμενο, ή έπιλογή αυτών πού παίρνουν τελικά τό βραβείο νά γίνεται μέ καθυστέρηση δεκαετιών από τό χρόνο πού έγινε ή άνακάλυψη, και άφου προηγουμένως ή συνεισφορά τους έχει άναγνωριστεί ποικιλοτρόπως και επανειλημμένα.

• Ό Άϊνστάϊν δημοσίευσε τό 1905 τή θεωρία γιά τήν κβαντική φύση του φωτός και βραβεύτηκε γι' αυτήν τό 1921. • Ό Μάξ Μπόρν βραβεύτηκε τό 1954 γιά τήν συνεισφορά του στην κβαντική μηχανική, μέ καθυστέρηση είκοσι περίπου χρόνων. Μόλις φέτος ό Έρνστ Ρούσκα βραβεύτηκε, σε ηλικία 79 ετών, μέ τό ήμισυ του βραβείου φυσικής γιά τήν άνακάλυψη του ηλεκτρονικού μικροσκοπίου πού έκανε τό 1931. Φέτος επίσης βραβεύτηκαν, στην φυσιολογία ή Ρίτα Λέβι-Μονταντίνι και ό Στάνλεϋ Κοέν γιά έρευνα πού έγινε τό 1953, και στην χημεία οι Χέρσμπαχ, Λή και Πολάνυ γιά έρευνα πού έγινε στό τέλος τής δεκαετίας του '50. Τά παραδείγματα είναι πολλά. • Ό μέσος όρος καθυστέρησης γιά τήν περίοδο 1901-1972, γιά όλα τά βραβεία Νόμπελ στις έπιστήμες είναι 13,5 χρόνια.

• Επιπλέον, ή άναγνώριση τήν όποια άπολαμβάνουν οι νομπελίστες πρίν τή βράβευσή τους είναι σχεδόν καθολική και οι ύπευθυνότητες τους ποικίλες. Ποτέ οι άνακοινώσεις των όνομάτων των νικητών δέν προκαλούν έκπληξη. • Όλοι είναι διεθνούς φήμης και οι περισσότεροι, περίπου τά 2/3, έχουν και πολλές έξωερευνητικές άρμοδιότητες (π.χ. ύπεύθυνοι έκδοσης περιοδικών, πρόεδροι έπιστημονικών έταιρειών και συλλόγων κ.λπ.).

Συνεπώς ή πράξη, χωρίς νά ύπονομεύει, δέν φαίνεται νά ύπηρετεί ενεργά τόν όμολογούμενο στόχο των άθλοθετών των βραβείων ό όποιος δέν είναι μόνον ή άναγνώριση τής συνεισφοράς πού έχει ήδη γί-

νει στην έπιστήμη αλλά και ή λειτουργία τους ως κινήτρων γιά τήν παραγωγή έργου μελλοντικά. Αυτή ή έκ των ύσέρων, και μέ τόση χρονική διαφορά, έπιβράβευση δέν γεννά παραδόσεις. (• Ίσως νά τίς έπισφραγίζει). • Άλλά και ή παραγωγικότητα των ίδιων των βραβευμένων πέφτει σημαντικά τόσο σε ποσότητα όσο και σε ποιότητα (σε σχέση μέ πρίν), στα χρόνια μετά τήν άπονομή.

• Ο ιδεολογικός ρόλος των βραβείων στην κοινωνία

• Η κοινωνία (ή έξουσία) θέλει οι νομπελίστες νά άυτονομηθούν από τήν έπιστήμη και νά άποδοθούν σ' αυτήν γιά νά ένσαρκώσουν τόν ιδεολογικό ρόλο πού τους έχει άνατεθεί. Συχνά οι νομπελίστες άποφαινόνται ως άθθεντες επί παντός έπιστητού, άνεξαρτήτως ειδικότητας, και έμπλέκονται σε πολυσχιδείς δραστηριότητες. Διορίζονται σε σώματα διεθνή και έθνικά και «νομιμοποιούν» μέ τό κύρος τους έπιλογές και άποφάσεις σχετικές μέ τήν έπιστήμη —όχι όμως άπαραίτητα και μέ τήν ειδικότητά τους— αλλά και μέ τήν πολιτική. Καταλαμβάνουν άνώτατες θέσεις σε έπιχειρήσεις, γίνονται άστέρες των μέσων μαζικής ένμέρωσης, δίνουν άκόμη και τό σπέρμα τους περιμόνοντας νά γεννηθούν ιδιοφυείς.

«• Η καλύτερη στρατηγική τής ιδεολογίας είναι ή στρατηγική του διαβόλου» λέει ό Λεβύ-Λεμπλόν. Σε κάνει νά μήν πιστεύεις ότι ύπάρχει. • Η διακριτική παρουσία έξασφαλίζει τήν άποτελεσματικότητά.

3. Είναι γεγονός, πού μπορεί νά ύποστηριχθεί και μέ άμεση έμπειρική παρατήρηση αλλά και πειροστατικές μελέτες πού γίνονται κατά κόρον στην σύγχρονη κοινωνιολογία τής έπιστήμης, ότι ή παραγωγικότητα δέν συμβαδίζει μέ τή φήμη. • Η άμεση συμμετοχή ενός διακεκριμένου έπιστήμονα στην παραγωγή έπιστημονικού έργου μειώνεται λόγω τής έπιπτώσεως πού άπλώνει άσκει σε μία όμάδα έρευνητών και λόγω των έξωερευνητικών του δραστηριοτήτων.

* Τά στοιχεία γιά τά βραβεία Νόμπελ προέρχονται από τό βιβλίο τής Η. Zuckerman, *Scientific elite*, The Free Press, 1977.

ΚΑΜΠΟΥΣ, ΒΟΥΝΑ, ΠΟΤΑΜΙΑ,
ΝΗΣΙΑ, ΣΥΝΕΙΔΗΣΕΙΣ, ΘΑΛΑΣΣΕΣ,
ΟΛΑ! ΦΟΡΟΑΠΑΛΛΑΓΕΣ, ΔΑΝΕΙΑ,
ΠΑΡΟΧΕΣ, ΤΑ ΠΑΝΤΑ!
ΓΥΝΑΙΚΕΣ...

ΚΑΛΑ, ΚΑΛΑ, ΤΑ
ΎΧΟΥΜΕ ΠΕΙ. ΚΡΥΨΟΥ
ΓΑΜΟΤΟ, ΑΦΟΥΞΕΡΕΙΣ...

Ε, ΛΟΙΠΟΝ ΘΑ ΓΡΑΦΟΥΜΕ
ΕΜΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΠΑ
ΣΟΣΙΑΛ ΜΠΑ
ΜΠΑ
ΜΠΑ
ΜΠΑ

12/86

ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ

άνθρωπινη χειραφέτηση και κριτική και κριτική τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου στό «Ἑβραϊκό Ζήτημα» τοῦ Κ. Μάρξ

Ἀνθρώπινα και πολιτικά
δικαιώματα, δικαιώματα
τοῦ ἀνθρώπου και
δικαιώματα τοῦ πολίτη, μιά
παλιά διαμάχη μέ κρίσιμες
συνέπειες. Ὁ Μάρξ, ἤδη
ἀπό τήν ἐποχή τοῦ
«Ἑβραϊκοῦ Ζητήματος»
προειδοποιούσε...

τοῦ Κώστα Σταμάτη

Η ἐπιδείνωση τοῦ ἤδη δυσβάσταχτου πολιτικού κλίματος στή Γερμανία γύρω στά 1842-1843 ὁδήγησε πολλούς προοδευτικούς διανοούμενους στό δρόμο τῆς αὐτοεξορίας στό ἔξωτερικό. Ἀρκετοί ἀπό αὐτούς συνέρρευαν στό Παρίσι, τό κατ' ἐξοχήν κέντρο ἰδεολογικῶν ζυμώσεων, ἰδιαίτερα σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν, ἄν και ὑπό τή σκιά τῆς αὐταρχικῆς διακυβέρνησης τοῦ Γκιζό. Ὅταν ὁ Μάρξ κατέφθασε στή γαλλική πρωτεύουσα, ἡ σκέψη τῆς ἔκδοσης μιᾶς γερμανογαλλικῆς ἐπιθεώρησης εἶχε κιόλας ὠριμάσει σέ ἕναν κύκλο Γερμανῶν διανοουμένων,¹ μέ πρωτεργάτη τόν Ἄρνολντ Ρουῦγκε.

Σέ πείσμα διάφορων ἀντιξοοτήτων τελικά ἐγίνε δυνατή, γιά σύντομο ὅμως χρονικό διάστημα, ἡ ἔκδοση τῶν *Γερμανογαλλικῶν Χρονικῶν*. Ὁ Μάρξ συμμετείχε μέ δύο ἄρθρα (Φεβρουάριος 1844).² Τό πρῶτο ἀπό αὐτά —σέ δύο μέρη— ἀποτελοῦσε ἀπάντηση σέ δύο πρόσφατα ἄρθρα τοῦ γνωστοῦ νεοεγελιανοῦ Μπροῦνο Μπάουερ, γιά τό Ἑβραϊκό Ζήτημα. Τό δεύτερο προοριζόταν γιά Εἰσαγωγή στήν *Κριτική τῆς ἐγελιανῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου*, τήν ὁποία ὁ Μάρξ εἶχε ἤδη συγγράψει, ἄν και δίχως νά τήν ἔχει ὀλοκληρώσει. Καί τά δύο κείμενα ἐντάσσονταν στό πνεῦμα

τῆς *Kritik des Hegelschen Staatsrechts*,³ ἔδιναν ὅμως στό συγγραφέα τους τήν εὐκαιρία νά ἐμβαθύνει περισσότερο στό ἐπίπεδο ἀναλύσεων τοῦ ἔργου ἐκείνου. Μπόρεσε ἔτσι νά καταλήξει —στό δεύτερο ἀπό τά ἄρθρα αὐτά— σέ μιά πρώτη ἀπάντηση στό πρόβλημα τοῦ ἱστορικοῦ ὑποκειμένου τῆς κοινωνικῆς ἀπελευθέρωσης, κάνοντας ἕνα

1. Ἐλάχιστα ὁμοιογενή, μάλιστα, ἀφοῦ εἶχαν ἐκδηλώσει ἐνδιαφέρον σχετικά ὄχι μόνο οἱ ριζοσπάστες δημοκράτες Froebel, Herwegh ἢ ὁ Ruge, ἀλλά και ὁ σοσιαλιστής Ἐνγκελς, ὁ ποιητής Χάινε καθώς και οἱ ὀπαδοί ἐνός ἀναρχικοῦ κομμουνισμοῦ Hess καί Bakunin. Ἀναφορικά μέ τή δράση και τήν τύχη τῆς ἐπιθεώρησης, βλ. David McLellan, *The young Hegelians and Karl Marx*, Macmillan Press, ἐπανάκδ. 1980, σ. 33-47. Τοῦ ἴδιου, *Marx before marxism*, Macmillan Press, 2η ἔκδ., 1980, σ. 129-131, 157-161. T.I. Oizerman, *The Making of marxist philosophy*, Progress Publ., Μόσχα, 1981, σ. 192-201.

2. Περιλαμβάνονται στήν ἑλληνική ἔκδοση, Κάρλ Μάρξ, *Τό Ἑβραϊκό Ζήτημα*, Ὁδυσσεύς, Ἀθήνα, 1978, σ. 59-113 καί 115-141. Στήν ἴδια ἔκδοση βλέπε ἀναλυτική παρουσίαση τῶν δύο κειμένων ἀπό τόν Mario Rossi. σ. 9-58. Εἰδικά γιά τό Ἑβραϊκό Ζήτημα

‘Η πολιτική χειραφέτηση είναι ίσως αναγκαῖος ὅρος, ὄχι ὅμως καί ἐπαρκής καθ’ ἑαυτόν, γιά νά ἐκλείψει μακροπρόθεσμα ἡ θρησκευτικό-τητα. Αυτό θά μπορούσε νά συμβεῖ, μονάχα μέ τήν ἐπίτευξη κάποτε τῆς ὀλοκληρωμένης ἀνθρώπινης χειραφέτησης.

ἀποφασιστικό βῆμα πρὸς τήν κατάκτηση μιᾶς μὴ οὐτοπιστικῆς ἀντίληψης γιά τήν ἀταξική κοινω-νία.

Τό παρόν σημείωμα ἀσχολεῖται μέ τά δύο μεί-ζονα θεωρητικά ζητήματα πού ἀντιμετώπισε ὁ νεαρός Μάρξ μέ ἀφορμή τό ‘Εβραϊκό Ζήτημα:⁴ τήν κοινωνική ἀπελευθέρωση ὡς ὀλοκλήρωση καί ὑπέρβαση τῆς κοινωνικῆς χειραφέτησης (I) καί τήν κριτική τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ πολίτη (II). Προβλήματα πού μέ τήν τραγική ἐπικαιρότητά τους σφραγίζουν τόν ιστο-ρικό ὀρίζοντα καί τῆς δικῆς μας ἐποχῆς.

Πολιτική καί/ ἡ κοινωνική χειραφέτηση

1. Μέ τήν ἀπολυταρχική Παλινόρθωση καί τήν πρόσκαιρη τροχοπέδηση τῆς δυναμικῆς πού ἀπο-δέσμευσε ἡ γαλλική ἐπανάσταση, μεταξύ ἄλλων σημειώθηκαν καταπατήσεις καί ἐπιβλήθηκαν πε-ριορισμοί τῶν ἀστικῶν καί πολιτικῶν ἐλευθεριῶν τῶν ‘Εβραίων τῆς Πρωσίας. Φιλελεύθερα πνεύ-ματα στίς γερμανικές χῶρες ἐναντιώθηκαν τότε στήν ἄνιση νομική καί πολιτική ἀντιμετώπιση τῶν ‘Εβραίων. “Ὁμως ἡ ἀδράνεια καί διστακτι-κότητα πολλῶν φιλελευθέρων νά ἐμπλακοῦν σέ ἐνεργητική συμπάραταξ, μέ τούς ριζοσπάστες δη-

μοκράτες ἀπέναντι στήν πρωσική αὐθαιρεσία, δη-μιουργήσε μεταξύ τῶν τελευταίων μιᾶ ἐκδηλη ἐ-πιφυλακτικότητα ὡς πρὸς τήν ὑποστήριξη τῆς ἐ-βραϊκῆς ὑπόθεσης.

Σέ δύο ἄρθρα του σχετικά μέ τό ζήτημα αὐτό, ὁ Μπρούνο Μπάουερ ἰσχυρίστηκε κατ’ ἀρχήν πῶς οὔτε ἀστικά οὔτε πολιτικά δικαιώματα μπο-ροῦν νά ἰσχύσουν σέ ἕνα ἀπολυταρχικό καθεστῶς, ἀδιάκριτα ἂν πρόκειται γιά Χριστιανούς ἢ ‘Ε-βραίους ὑπήκοους. ‘Ενόσω τό δῆθεν «χριστιανι-κό» πρωσικό κράτος παραμένει αὐταρχικό, εἶναι ἀδύνατο νά χειραφετηθοῦν οἱ ‘Εβραῖοι, ὅπως ἄλ-λωστε καί οἱ Χριστιανοί Γερμανοί πολίτες. Κάτι τέτοιο θά ἦταν δυνατό μονάχα σέ ἕνα δημοκρατι-κό καθεστῶς χωρισμοῦ κράτους καί θρησκείας (ἢ ἐπίσημης ‘Εκκλησίας). Στήν περίπτωση αὐτήν ὁ Μπάουερ προσδοκοῦσε μάλιστα τή βαθμιαία ἐξά-λειψη τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος γενικά, ἐφόσον ἡ θρησκεία δέν θά ἐπιβαλλόταν πλέον ἀπό τό κράτος. Εἰδικά ὅμως γιά τούς ‘Εβραίους πί-στευε ὅτι ὑπάρχει μιᾶ πρόσθετη δυσκολία, ἀφοῦ ὁ ‘Εβραῖος θεωρεῖ τόν ἑαυτό του μέλος τοῦ «πε-ριούσιου» λαοῦ τοῦ Θεοῦ, συνεπῶς ξένο πρὸς τό κράτος, τῆ δημόσια ζωή καί τίς πολιτικές διεκδι-κῆσεις.

2. ‘Ο Μάρξ θέτει τό ‘Εβραϊκό Ζήτημα σέ διαφο-ρετική βάση. Τό κύριο σφάλμα τοῦ Μπάουερ ἐν-τοπίζεται στό ὅτι «ὑποβάλλει σέ κριτική μόνο τό «χριστιανικό κράτος» καί ὄχι τό «κράτος γενικά», [ἐπίσης] ὅτι δέν ἐρευνᾷ τή σχέση μεταξύ πολιτικῆς καί ἀνθρώπινης χειραφέτησης».⁵ ‘Ο Μάρξ διαπιστώνει κατ’ ἀρχήν ὅτι τό ζήτημα τῶν ἐβραϊκῶν μειονοτήτων τίθεται μέ διαφορετικούς ὅρους ἀνάλογα μέ τή χώρα καί τήν ἐποχή. Στή Γερμανία π.χ., ὅπου τό πρωσικό κράτος ταυτίζε-ται μέ τή χριστιανική θρησκεία, ὁ ‘Εβραῖος ὑπή-κοος βρίσκεται μαζί του σέ μιᾶ ἀντίθεση θρησκευ-τική καί ταυτόχρονα δημόσιου χαρακτήρα. Στά βορειοαμερικανικά «ἐλεύθερα» κράτη ἀντίθετα, τό ἐβραϊκό ζήτημα χάνει τή θρησκευτική καί «δημοσίας τάξεως» σημασία του καί ἐκλαμβάνε-ται ὡς ὑπόθεση ἐγκόσμια καί ἀκραιφνῶς ἰδιωτι-κή, ἀφοῦ ἐκεῖ ἀναγνωρίζεται ἡ ἐλευθερία ὁποιο-δήποτε θρησκευματος. Παρ’ ὅλα αὐτά, παρατη-ρεῖ ὁ Μάρξ, ἡ βορειοαμερικανική ‘Ομοσπονδία εἶναι ἡ κατ’ ἐξοχήν χώρα τῆς θρησκευτικότητας. Πράγμα πού ἀποδεικνύει, ἀντίθετα μέ τά λεγό-μενα τοῦ Μπάουερ, ὅτι ἡ πολιτική χειραφέτηση εἶναι ἴσως ἀναγκαῖος ὅρος, ὄχι ὅμως καί ἐπαρκής καθ’ ἑαυτόν, γιά νά ἐκλείψει μακροπρόθεσμα ἡ θρησκευτικότητα. Αυτό θά μπορούσε νά συμβεῖ, κατά τόν Μάρξ, μονάχα μέ τήν ἐπίτευξη κάποτε τῆς ὀλοκληρωμένης ἀνθρώπινης χειραφέτησης ἀπό κάθε εἶδους κοινωνικά ἢ ἰδεολογικά δεσμά.⁶

Κατά συνέπεια, τό κράτος μπορεῖ μέν νά ἔχῃ ἐλευθερωθεῖ ἀπό τόν ἐναγκαλισμό τῆς θρησκείας

(Zur Judenfrage) βλ. ἀκόμη D. McLellan, *Marx before marxism*, σ. 132-142· T.I. Oizerman, ὁ.π., σ. 201-208· ‘Αλεξάνδρα Δεληγιώργη, *‘Ο κριτικός Μάρξ, 1843-1844* (Gutenberg, Ἀθήνα, 1985), σ. 80-89. Πρβλ. Μυρτώ Δραγώνα-Μονάχου, *Φιλοσοφία καί ἀνθρώπινα δικαιώματα*, ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα, 1986, τ. Α’, σ. 159-170.

3. Κάρλ Μάρξ, *Κριτική τῆς ἐγγελιανῆς φιλοσοφίας τοῦ Κράτους καί τοῦ Δικαίου* (ἐλλ. μετ. Μπ. Λυ-κούδη, ἐκδ. Παπαζήση, 1978).

4. Στό πρῶτο μέρος τῆς ἀπάντησης τοῦ Μάρξ σέ ὁ-μότιτλο ἄρθρο τοῦ Μπάουερ. Λόγω τοῦ ἀντικειμένου τῆς παρούσας μελέτης ἀφήνονται κατά μέρος τά θέμα-τα κριτικῆς τῆς θρησκείας πού θίγει ὁ Μάρξ, ἰδίως στό δεύτερο μέρος τῆς ἀπάντησής του, σχετικά μέ τό ἄρ-θρο τοῦ Μπάουερ, «‘Η ἰκανότητα τῶν σημερινῶν ‘Εβραίων καί Χριστιανῶν νά γίνουν ἐλεύθεροι» (1843). Τό τελευταῖο ἄρθρο περιέχεται στήν ἐλληνική ἐκδοση συλλογῆς μελετῶν τοῦ Μπάουερ, *Θέσεις τῆς καθα-ρῆς Κριτικῆς* (Ἀναγνωστίδη, Ἀθήνα, δίχως χρονο-λογία), σ. 189-210. Σχετικά μέ τή θρησκευτικο-πολιτική κριτική τοῦ Μπάουερ χρήσιμη εἶναι καί ἡ ἀνάγνωση τῆς μελέτης του, *Τό χριστιανικό Κράτος καί ἡ ἐποχή μας*, ὁ.π., σ. 4-46. Γιά μιᾶ εὐρύτερη ἐνημέρωση γιά τίς ἰδέες του βλ. τόν ‘Επίλογο τοῦ Hans Martin Sass, στήν ἴδια ἐκδοση, σ. 241-286. ‘Επίσης D. McLellan, *The young Hegelians and Karl Marx*, σ. 48-84.

5. Κ. Μάρξ, *Τό ‘Εβραϊκό Ζήτημα*, ὁ.π., σ. 68.

ένω ἡ συντριπτική πλειοψηφία τῶν πολιτῶν παραμένει θρησκευόμενη. Κάτι ἀνάλογο συμβαίνει μέ τό ἐκλογικό δικαίωμα, ὅταν αὐτό ἀποδεσμεύεται ἀπό τήν περιουσιακή κατάσταση τῶν πολιτῶν, ἔτσι ὥστε ὅλοι νά ἔχουν ἐξίσου τό δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καί ἐκλέγεσθαι. Ἡ κατάργηση τοῦ τιμηματικοῦ (censitaire) ἐκλογικοῦ συστήματος δέν ἐπιφέρει ὡστόσο οὔτε στό παραμικρό κατάργηση τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας.⁷ Ὁ Μάρξ ἐπισημαίνει ὅτι τό ἀστικό κράτος κηρύσσει πολιτικά ἀδιάφορες τίς διαφορές καταγωγῆς, κοινωνικῆς κατάστασης, μόρφωσης, θρησκείας, ἐπαγγέλματος ἢ ἀτομικῆς ιδιοκτησίας. Ἐντούτοις:

«Τό κράτος ὄχι μόνο δέν καταργεῖ αὐτές τίς πραγματικές διαφορές, ἀλλά ἀντίθετα τό ἴδιο ὑπάρχει μόνο μέ τήν προϋπόθεση, ὅτι ὑπάρχουν αὐτές οἱ διαφορές· νιώθει τόν ἑαυτό του ὡς πολιτικό κράτος καί ἐκδηλώνει τόν καθολικό χαρακτήρα του μόνο σέ ἀντίθεση μέ τούτα τά στοιχεῖα του».⁸

3. Ὁ Μάρξ φτάνει ἔτσι στήν καρδιά τῆς προβληματικῆς πού ἐκθέτει στό *Ἐβραϊκό Ζήτημα*. Πρόκειται οὐσιαστικά γιά τή σχέση τοῦ κράτους ὡς ξεχωριστοῦ πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ μέ τίς κοινωνικές προϋποθέσεις του. «Ἐκεῖ ὅπου τό πολιτικό κράτος ἔχει φτάσει τήν ἀληθινά ἀνεπτυγμένη μορφή του, ὁ ἄνθρωπος διάγει ὄχι ἀπλῶς στή σκέψη, στή συνείδηση, ἀλλά στήν πραγματικότητα, στή ζωή, μιά διπλή —μιά ἐπουράνια καί μιά γήινη— ζωή, τή ζωή μέσα στήν πολιτική κοινότητα, ὅπου ἐκδηλώνεται ὡς κοινότητα, καί τή ζωή μέσα στήν κοινωνία τῶν ιδιωτῶν, ὅπου δρᾷ ὡς ιδιώτης ἄνθρωπος, βλέπει τούς ἄλλους ἀνθρώπους ὡς μέσο, ὑποβιβάζει τόν ἑαυτό του σέ μέσο καί γίνεται πιόνι ξένων δυνάμεων».⁹

Προεκτείνοντας τίς ἀντίστοιχες ἀναλύσεις τῆς Κριτικῆς τῆς ἐγγελιανῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου, ὁ Μάρξ εἶναι πιά σέ θέση νά ἐπεξηγήσει τή διαφορά μεταξύ πολιτικῆς καί ἀνθρώπινης χειραφέτησης. Καί τό πράττει μέ βάση τό διχασμό τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς στό σύγχρονο ἀστικό κράτος, ἀφ' ἑνός σέ μιά δημόσια καί ἰδεατή σφαῖρα, χῶρο τῆς ὑποτιθέμενης καθολικότητας τοῦ ἔθνους, καί ἀφ' ἑτέρου στήν ιδιωτική, ὕλική, οὐσιαστικά ἐγωκεντρική πλευρά, ὅπου ἐπομένως τό κοινωνικό πράττειν ἐλαύνεται ἀπό κριτήρια ιδιωφείλειας τῶν ἀτόμων. Ὁ διχασμός ὅμως αὐτός δέν ἀποτελεῖ διαστροφή ἀλλά ὀλοκλήρωση τῆς πολιτικῆς ἀπελευθέρωσης, ἐξηγεῖ ὁ Μάρξ.¹⁰ Ἡ πολιτική χειραφέτηση, τήν ὁποία ἡ ἀστική ἐπανάσταση ἀνέγραψε στίς σημαῖες τῆς, ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς μεγάλη ἱστορική πρόοδο μέσα στή διαλεκτική κίνηση τῆς ἱστορίας. Δέν ἐξαντλεῖ μολαταῦτα ἀπό μόνη τῆς ὀλόκληρο τό πλούσιο περιεχόμενο μιάς ὀλόπλευρης ἀνθρώπινης χειραφέτησης.

Ἐπιστρέφοντας λοιπόν στό ζήτημα τῆς σχέσης

τῆς θρησκείας μέ τό ἀστικό κράτος, ὁ νεαρός Μάρξ διαπιστώνει πῶς μέσα σ' αὐτό ἡ θρησκεία τείνει νά μὴν ἀποτελεῖ πλέον κρατική ἰδεολογία ἀλλά πολιτισμική ὑπόθεση τῆς κοινωνίας ιδιωτῶν. Στό ἐξῆς ἡ θρησκεία ἐμπλέκεται στό ἀνταγωνιστικό πνεῦμα πού ἀναπτύσσεται στους κόλπους τῆς κοινωνίας ιδιωτῶν, κάτι πού πιστοποιεῖται κατ' ἐξοχήν στό πολυεθνικό περιβάλλον τῆς βορειοαμερικανικῆς Ὁμοσπονδίας, μέ τήν πληθώρα θρησκευτικῶν δογμάτων καί αἱρέσεων. Μιά πού τό θρησκευμα θεωρεῖται πιά ὡς πρόβλημα καθαρῶς ἀτομικῆς ἐπιλογῆς, αὐτό πού ἐκφράζει

«δέν εἶναι πιά ἡ οὐσία τῆς κοινότητας ἀλλά ἡ οὐσία τῆς διαφορᾶς. Ἐγινε ἡ ἔκφραση τοῦ χωρισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τήν κοινότητά του, ἀπό τόν ἑαυτό του καί ἀπό τούς ἄλλους ἀνθρώπους».¹¹

Στήν ἀφηρημένη ἀνθρωπολογική κριτική τῆς θρησκείας ἀπό τόν Φόουερμπαχ, τό νεανικό αὐτό κείμενο τοῦ Μάρξ ἐνοφθαλμίζει μιά πρόδηλη ἱστορική διάσταση, πού ἔλειπε σ' ἐκείνην. Ἄν ἡ ριζική κριτική τῆς θρησκείας κατέστη δυνατή στήν ἀστική κοινωνία, αὐτό συμβαίνει διότι μόνο σ' αὐτό τό ἱστορικό πλαίσιο μεταβάλλεται οὐσιωδῶς ἡ ἴδια ἡ συμβολική τῆς λειτουργία.

Στό μὴ ὀλοκληρωμένο ἀστικό κράτος ἀντίθετα, ὅπως τό λεγόμενο χριστιανικό κράτος τῆς Πρωσίας, «ἡ χριστιανική θρησκεία τοῦ χρησιμεύει σάν ὀλοκλήρωση καί καθαγίαση τῆς ἀτελείας του. Γι' αὐτό ἡ θρησκεία του γίνεται κατ' ἀνάγκην ἕνα μέσο καί τό χριστιανικό κράτος εἶναι τό κράτος τῆς ὑποκρισίας... Τό δημοκρατικό κράτος, τό πραγματικό κράτος, δέν χρειάζεται τή θρησκεία γιά τήν πολιτική του ἀρτίωση».¹²

6. Στό ἴδιο, σ. 68-71.

7. Ὁ.π., σ. 73-74.

8. Ὁ.π., σ. 74.

9. Ὁ.π., σ. 75. Ὁ ὅρος «κοινωνία ιδιωτῶν» χρησιμοποιεῖται ἐδῶ ὡς μεταφραστική ἀπόδοση τῆς *bürgerliche Gesellschaft/société civile*. Προτιμήθηκε ἀπό τόν ὄρο «κοινωνία πολιτῶν», κατ' ἀρχήν ἐπειδή ὁ τελευταῖος ἴσως προκαλοῦσε σύγχυση μέ τήν «πολιτική κοινωνία» (*société politique*) ἢ τό «πολιτικό κράτος» (*politischer Staat*). Ἐπειτα, ἡ «κοινωνία ιδιωτῶν» μᾶλλον ἀποδίδει παραστατικότερα τό νόημα τῆς *ιδιωτικῆς* πλευρᾶς τῆς κοινωνικῆς ὑπαρξῆς τῶν ἀνθρώπων τῆς ἀστικῆς κοινωνίας. Μέ ἐπίγνωση βέβαια ὅτι, σέ ἀντίθεση μέ τίς φεουδαρχικές διαρθρώσεις, τά ἄτομα στήν ἀστική κοινωνία ἐπιδίδονται ἀκριβῶς σέ *ιδιωτικές* δραστηριότητες ὡς πολῖτες (*citoyens*), δηλαδή ἄτομα πολιτικά ἀπελευθερωμένα ἀπό τά παντοειδή φεουδαρχικά δεσμά.

10. Ὁ.π., σ. 77-79.

11. Ὁ.π., σ. 78.

12. Ὁ.π., σ. 81.

«Ἐκεῖ ὅπου τό πολιτικό κράτος ἔχει φτάσει τήν ἀληθινά ἀνεπτυγμένη μορφή του, ὁ ἄνθρωπος διάγει ὄχι ἀπλῶς στή σκέψη, στή συνείδηση, ἀλλά στήν πραγματικότητα, στή ζωή, μιά διπλή —μιά ἐπουράνια καί μιά γήινη— ζωή...»

Κ. Μάρξ

Ο Μάρξ διαβλέπει αρκετά καθαρά ήδη πώς τό άτομο τής κοινωνίας ιδιωτών βιώνει τά αποτελέσματα μιᾶς πραγματικότητας ρυθμιζόμενης μέσα από τούς αυτοματισμούς, τό «άόρατο χέρι», τής άστικῆς άγορᾶς. Ἡ πραγματικότητα αὐτή μοιάζει ἔτσι νά ἐπιβάλλεται στήν άστική συνείδηση μέ φυσική άναγκαιότητα.

Χωρίς αὐτό βέβαια νά σημαίνει ὅτι ἡ θρησκευτική ἔλευθερία εἶναι άσυμβίβαστη μέ τά πολιτικά δικαιώματα τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Μάρξ καταλήγει γι' αὐτό στό συμπέρασμα ὅτι δέν εἶναι καθόλου άπαραίτητο νά άπεμπολήσουν οἱ Ἑβραῖοι τήν ἰουδαϊκή τους πίστη, προκειμένου νά χειραφετηθοῦν πολιτικά, αντίθετα πρὸς ὅσα διατεινόταν ὁ Μπάουερ.¹³

Κριτική τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ πολίτη

1. Μήπως, ὅμως, ἔκτός ἀπό πολιτικά δικαιώματα ὁ Ἑβραῖος μπορεῖ νά διεκδικήσει καί νά ἀπολαύσει τά λεγόμενα δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου; Ὁ Μπάουερ ἔδινε άρνητική άπάντηση στό ἑρώτημα, τήν ὁποία καί πάλι άνασκευάζει ὁ νεαρός Μάρξ.¹⁴

Ὁ Μπάουερ ὑποστήριζε, ὀρθά βέβαια, ὅτι τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου οὐδόλως εἶναι ἔμφυτα

καί προαιώνια, ὅπως πρέσβευαν οἱ ἰδαλγοί τοῦ φυσικοῦ δικαίου. Δέν εἶναι δῶρο τῆς φύσης στόν ἄνθρωπο, ἀλλ' ἄρχισαν νά κατακτώνται μόλις ἀπό τό 18ο αἶώνα καί ἔντεῦθεν, μέσα ἀπό άγῶνες ἑναντίον τοῦ τυχαίου τῆς γέννησης καί τῶν προνομίων πού ἴσχυαν στή φεουδαρχική τάξη πραγμάτων. Ὁ Μπάουερ ὅμως φρονοῦσε περαιτέρω ὅτι φορεῖς τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου ἀξίζουν νά εἶναι ὅσοι, ἄσχετα ἂν εἶναι Ἑβραῖοι ἢ Χριστιανοί, κατάφεραν νά ξεφύγουν ἀπό τήν ἰδεατή ἀπομόνωση ἀπό τούς συναθρώπους τους, πού τούς ἐπιβάλλει τό θρησκευμά τους. Μόνον ὅσοι παραιτήθηκαν ἀπό τίς θρησκευτικές προκαταλήψεις τους καί κατόρθωσαν νά ἀρθοῦν στό ὕψος τῆς καθολικότητας τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπινου γένους, μόνον αὐτοί εἶναι ἀληθινά ἀξιοί νά διεκδικήσουν δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου τόσο γιά τόν ἑαυτό τους ὅσο καί γιά ὅλους τούς ἄλλους, κατέληγε ὁ Μπάουερ.

Ἀντικρούοντας τόν Μπάουερ, ὁ Μάρξ ὑπενθυμίζει κατ' ἀρχήν τή διάκριση τῶν δικαιωμάτων τοῦ πολίτη ἀπό ἐκεῖνα τοῦ ἀνθρώπου. Στρέφεται πρὸς τοῦτο στόν ἰδεολογικό λόγο «ἐκείνων πού τά ἀνακάλυψαν», τῶν Βορειοαμερικανῶν καί Γάλλων ἑπαναστατῶν, ὅπως ἀποκραυστάλλωθηκε στίς Διακηρύξεις καί τά συνταγματικά κείμενά τους.¹⁵ Ὅπως κατέδειξε ἡ προηγούμενη ἀνάλυση, ὁ Μάρξ διατράνωσε τήν πεποίθηση, ὅτι ἀπό τή σκοπιά τῶν δικαιωμάτων πολιτικῆς ἔλευθερίας δέν προαπαιτεῖται ἡ θετική κατάργηση τῆς θρησκείας, ἄρα οὔτε καί ἡ ἀπαγόρευση τῆς ἑβραϊκῆς λατρείας, ὅπως αντίθετα διατεινόταν ὁ Μπάουερ. Ἀπομένει λοιπόν νά διασαφηνιστεῖ μήπως ἡ θρησκευτική ἔλευθερία ἀντιβαίνει πρὸς τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου.

2. Ἐπικαλούμενος τίς διακηρύξεις τῆς άστικῆς ἑπανάστασης ὁ Μάρξ εἶναι κατηγορηματικός: ἡ ἔλευθερία τῆς συνείδησης, ἰδίως τό δικαίωμα νά ἄσκει κανεῖς ὅποιαδήποτε θρησκευτική λατρεία, ἀναγνωρίζεται ρητά ὡς δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου.¹⁶ Ἀπό ἐκεῖ καί πέρα ἀκολουθεῖ μιᾶ κριτική ἀποτίμηση τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, πού ξεκινᾶ ἀπό τή θέση ὅτι

«τά droits de l' homme, σέ διάκριση πρὸς τά droits du citoyen, δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά τά δικαιώματα τοῦ μέλους τῆς κοινωνίας τῶν ιδιωτῶν, δηλαδή τοῦ ἐγωιστῆ ἀνθρώπου, τοῦ χωρισμένου ἀπό τόν ἄνθρωπο καί τήν κοινότητα».¹⁷

Στήν πραγματικότητα, λοιπόν, ἡ φύση τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀτομιστική καί ἀντικοινωνική, ἀφοῦ αὐτά ἀναδύονται ὡς ἀπολήξεις τῆς ἀνταγωνιστικῆς δομῆς τῆς άστικῆς κοινωνίας.

Σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 2 τῆς γαλλικῆς Διακήρυξης τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ

13. Ὁ.π., σ. 87.

14. Κ. Μάρξ, *Τό Ἑβραϊκό Ζήτημα*, σ. 88 ἐπ.

15. Ὁ.π., σ. 89 ἐπ.

16. Ὁ.π., σ. 89.

17. Ὁ.π., σ. 91.

πολίτη, ως θεμελιώδη δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου, φυσικά καί ἀπαράγραπτα, κατονομάζονται ἡ ἰσότητα, ἡ ἐλευθερία, ἡ ἀσφάλεια, ἡ ἰδιοκτησία. Ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸ τοῦ περιεχομένου καθενὸς ἀπὸ αὐτά, ὁ Μάρξ παραθέτει ἀποσπάσματα τῶν γαλλικῶν ἐπαναστατικῶν Διακηρύξεων (1789 καί 1791) καί Συνταγμάτων (1793 καί 1795), ἀντιπαραθέτοντας τὴ δική του κριτικὴ ἀξιολόγηση.

Ἡ ἐλευθερία συνίσταται κατὰ τὴν ἀστική ἰδεολογία στό ὅτι καθένας μπορεῖ νά πράττει καθετί πού δέν βλάπτει τὰ δικαιώματα τοῦ ἄλλου, σύμφωνα μέ ὅρια πού συνήθως προδιαγράφει ὁ νόμος. Ἔτσι ὅμως ὀριζόμενο τό δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου στήν ἐλευθερία

«δέν βασιίζεται στή σύνδεση τοῦ ἀνθρώπου μέ τὸν ἄνθρωπο ἀλλά ἀντίθετα στήν ἀπομόνωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Εἶναι τό δικαίωμα αὐτῆς τῆς ἀπομόνωσης, τό δικαίωμα τοῦ περιορισμένου, τοῦ κλεισμένου στὸν ἑαυτὸ του ἀτόμου». ¹⁸

Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου ὑλοποιεῖται, ὑποτίθεται, στήν ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, δηλαδή τό δικαίωμα ὁποιουδήποτε νά ἀπολαμβάνει καί νά διαθέτει τὴν περιουσία του κατὰ τό δοκοῦν, ἀδιάφορο ἂν αὐτὸ προσκρούει σέ εὐρύτερες κοινωνικὲς ἀνάγκες. Ὅμως τό δικαίωμα αὐτὸ «κάνει τὸν κάθε ἄνθρωπο νά βρῖσκει στὸν ἄλλο ἄνθρωπο ὄχι τὴν πραγμάτωση ἀλλὰ τό φραγμὸ τῆς ἐλευθερίας του». ¹⁹

Ἡ ἰσότητα πάλι ἔχει ἓνα καθαρὰ πολιτικὸ νόημα καί καθόλου κοινωνικό. Πρόκειται γιὰ ἰσότητα στήν ἐλευθερία, δηλαδή ἀπλῶς γιὰ τὴν τυπικὴ ἰσότητα ὄλων τῶν πολιτῶν ἀπέναντι στό νόμο. Τέλος, ἡ ἀσφάλεια συνίσταται στήν προστασία πού πρέπει νά παρέχει ἡ κοινωνία σέ κάθε μέλος τῆς, γιὰ τὴν προάσπιση τοῦ προσώπου, τῶν δικαιωμάτων καί τῆς ἰδιοκτησίας του. Ἡ κοινότητα ὡς συλλογικὴ ὑπαρξὴ χάνει ἔτσι ὁποιαδήποτε αὐταξία, ἀφοῦ ὡς μοναδικὸ μέλημά τῆς θεωρεῖται ἡ παροχὴ ἀποτελεσματικῆς ἀσφάλειας στό ἄτομο γιὰ τὴν ἰδιοτελὴ ἄσκηση τῶν δικαιωμάτων του.

Ἡ Διακήρυξη τοῦ 1791 (ἄρθρο 2) εἶχε ὀρίσει πῶς ὁ σκοπὸς κάθε πολιτικῆς ἔνωσης εἶναι ἡ διαφύλαξη τῶν φυσικῶν καί ἀναπαλλοτρίωτων δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπὸ αὐτὸ ὅμως παρέρχεται ὅτι

«ἡ πολιτικὴ κοινότητα ὑποβιβάζεται ἀπὸ τοὺς φορεῖς τῆς πολιτικῆς χειραφέτησης σέ ἀπλό μέσο γιὰ τὴ διαφύλαξη αὐτῶν τῶν λεγόμενων δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι δηλαδή ὁ πολίτης θεωρεῖται ὑπηρετῆς τοῦ ἐγωιστῆ ἀνθρώπου, ὅτι ἡ σφαῖρα μέσα στήν ὁποία ὁ ἄνθρωπος συμπεριφέρεται ὡς μέλος τῆς κοινότητας (Gemeinwesen) βρῖσκεται πιο χαμηλά ἀπὸ τὴ

σφαῖρα μέσα στήν ὁποία συμπεριφέρεται ὡς μερικὸ ὄν, ὅτι τέλος δέν εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὡς citoyen, ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος ὡς homme, πού θεωρεῖται ὁ καθαντό καί ἀληθινὸς ἄνθρωπος». ²⁰

Τὸ συμπέρασμα τοῦ Μάρξ εἶναι ὅτι κανένα ἀπὸ τὰ λεγόμενα δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου

«δέν ξεπερνᾶ τὰ ὅρια τοῦ ἐγωιστῆ ἀνθρώπου, τοῦ ἀνθρώπου ὡς μέλους τῆς κοινωνίας τῶν ἰδιωτῶν, δηλαδή ὡς ἀτόμου ἀποτραβηγμένου στὸν ἑαυτὸ του, στό ἰδιωτικὸ του συμφέρον καί στήν ἰδιωτικὴ του αὐθαιρεσία καί ἀπομονωμένου ἀπὸ τὴν κοινότητα. Ὁ ἄνθρωπος δέν θεωρεῖται καθόλου, μέσα σέ τοῦτα τὰ δικαιώματα, ὡς μέλος τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους — ἀπεναντίας, ἡ ἴδια ἡ ζωὴ τοῦ εἴδους, ἡ κοινωνία, ἐμφανίζεται ὡς ἓνα πλαίσιο ἐξωτερικὸ γιὰ τὰ ἄτομα, ὡς περιορισμὸς τῆς ἀρχικῆς τους αὐτοτέλειας». ²¹

Ἡ κριτικὴ τοῦ Μάρξ εἶναι βέβαια «ἐξωγενής», μέ τὴν ἔννοια ὅτι ἡ ἀφετηρία καί ἐν γένει ὀπτική του τοποθετεῖται καταφανῶς ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς

Ἡ ἀνθρώπινη χειραφέτηση τότε μονάχα θά πραγματοποιηθεῖ σέ ὄλο τῆς τό βάθος, ὅταν ἐπανενωθοῦν στὸν ἄνθρωπο οἱ μέχρι σήμερα διχασμένες πλευρὲς τῆς ὑπαρξῆς του σέ ἰδιώτη καί πολίτη, στό πλαίσιο μιᾶς κοινωνίας διαθρώπινης ἀλληλεγγύης.

18. Ὁ.π., σ. 92.

19. Ὁ.π., σ. 93.

20. Ὁ.π., σ. 95.

21. Ὁ.π., σ. 94.

κρινόμενης άστικης ιδεολογίας, άν και χωρίς ή μαρξική κριτική νά αυτοχαρακτηρίζεται άκόμη ρητά ως «σοσιαλιστική». Άλλά άκόμη και μιά «ένδογενής» κριτική τής επαναστατικής πρακτικής στή Γαλλία θά μπορούσε νά φέρει στό φώς τίς αντιφάσεις τής τελευταίας μέ τή θεωρία τών ανθρώπινων δικαιωμάτων. Ό Μάρξ παραθέτει μιά σειρά από περιοριστικές ρήτρες τών δικαιωμάτων του άνθρώπου, οι όποιες και σχετικοποιούν άισθητά τήν έλεύθερη άσκηση τους. Ό παραβίαση του άπορρήτου τών έπιστολών ή ό περιορισμός τής έλευθεροτυπίας, όταν αυτή εκθέτει σε κίνδυνο τή δημόσια ασφάλεια, είναι δύο πρόχειρα παραδείγματα πού χρησιμοποιει.²² Ό κύρια αντίφαση πού έντοπίζει ό Μάρξ είναι ή άκόλουθη: από τή μιά μεριά ή θεωρία (ιδιαίτερα του Τζ. Λόκ) άπονέμει στό κράτος ρόλο άπλου έγγυητή τών δικαιωμάτων του άτόμου· από τήν άλλη όμως πλευρά, ή επαναστατική νομοθεσία περιορίζει τήν άκώλυτη άσκηση τους, έφόσον έρχονται σε σύγκρουση μέ τό συμφέρον τής Πολιτείας.

3. Ό Μάρξ έπιχειρεί νά λύσει τό «αίνιγμα» αυτό προσφεύγοντας άλλη μιά φορά στήν κοινωνική ιστορία.²³ Τοποθετεί τή διαμόρφωση τής άστικης κοινωνίας σε ιστορική προοπτική και άναζητεί τήν ιδιαιτερότητά της σε σχέση μέ τή φεουδαρχική κοινωνία, από τά συντρίμια τής όποίας και άναδύθηκε. Στο κοινωνικό έδαφος τής ευρωπαϊκής φεουδαρχίας, τά στοιχεία τής ζωής του ιδιώτη — ή οικογένεια, ό τρόπος εργασίας, ή ιδιοκτησία — διαμεσολαβούνταν από ένα δίκτυο πολλών ιεραρχικών σχέσεων έξουσίας του άρχοντα, του κοινωνικού στρώματος ή τής συντεχνίας. Άπέρρεε έτσι ένα σύστημα κύκλων κοινωνικής συσσωμάτωσης, καθένas από τούς όποιους τελούσε σε κατάσταση σχετικού χωρισμού από τά άλλα συστατικά μέρη τής κοινωνίας. Έντούτοις, έστω κι έτσι οι λειτουργίες και συνθήκες ζωής τής φεουδαρχικής κοινωνίας ιδιωτών διέθεταν ένα χαρακτήρα μή άυστηρά ιδιωτικό αλλά «πολιτικό», λέει ό νεαρός Μάρξ. Άπέκλειαν φυσικά τό άτομο από την κρατική ζωή, ταυτόχρονα όμως συνεπάγονταν μιά ταύτιση τών ιδιωτικών συμφερόντων και δραστηριοτήτων προς εκείνες τής συντεχνίας στήν όποία άνήκε τό άτομο. Άποτέλεσμα ήταν ή ιδιαίτερη θέση τής συντεχνίας μέσα στή ζωή του κράτους νά επιβάλλεται ως τό επίπεδο κοινωνικότητας διαμέσου του όποιου τό άτομο συμμετέχει στή ζωή του λαού. Άντίστοιχα, ή κρατική έξουσία θεωρούνταν ως άποκλειστικό προνόμιο

και ιδιωτική ύπόθεση ενός ήγεμόνα άποκομμένου από τίς λοιπές κοινωνικές δραστηριότητες.

Ό άστική επανάσταση, συνεχίζει ό Μάρξ, όχι μόνο διεκδίκησε τή διαχείριση τών ύποθέσεων του κράτους από τό σύνολο τών πολιτών, μέ αντιπροσώπους τους έλεύθερα εκλεγμένους, αλλά και συνέτριψε τά συντεχνιακά κοινωνικά στρώματα και τά ποικίλα προνόμια, πού ήταν αντίστοιχες εκφράσεις του κατατεμαχισμού τής κοινότητας. Γενετικά σημεία τής άστικης πλέον κοινωνίας ιδιωτών στάθηκαν τά άπελευθερωμένα από τούς φεουδαρχικούς δεσμούς άτομα, άποτραβηγμένα τό καθένα στήν ιδιωτική του σφαίρα δραστηριοτήτων και άπόλαυσης δικαιωμάτων.

Συγχρόνως όμως ή πολιτική διάσταση τής κοινωνικής ζωής, πού στή φεουδαρχία άπορροφούνταν μέσα στις συντεχνιακές κοινωνικές διαρθρώσεις της, έννοποιήθηκε σε μιά καθολική σφαίρα τής άστικης κοινότητας «σάν κάτι ιδεατά άνεξάρτητο από τά ιδιαίτερα στοιχεία τής ζωής τών ιδιωτών».²⁴ Έπομένως, ή σύσταση του κράτους ως ξεχωριστής βαθμίδας πολιτικής κυριαρχίας από τή μιά και ή άποσύνθεση του φεουδαρχικού κοινωνικού ίστού σε άνεξάρτητα άτομα από τήν άλλη είναι παραπληρωματικές όψεις τής ίδιας ιστορικής κίνησης. Οι άμοιβαίες σχέσεις τών άτόμων στήν άστική κοινωνία ρυθμίζονται από τό δίκαιο, τό όποιο εκφέρεται ως σύνολο γενικής ισχύος κανόνων συμπεριφοράς. Ένώ, αντίθετα, οι άμοιβαίες σχέσεις τών μελών τών φεουδαρχικών κοινωνικών στρωμάτων και συντεχνιών συνάπτονταν και ρυθμίζονταν στή βάση ιδιαίτερων προνομίων.²⁵

Άκολούθως ό Μάρξ επανακάμπει στό προγενέστερο έρώτημα: γιατί τά δικαιώματα του άνθρώπου προβάλλουν στήν άστική συνείδηση ως «φυσικά»; Και άπαντά ότι ό έγωιστής άνθρωπος τής άστικης κοινωνίας ιδιωτών εμφανίζεται ως παθητικός μέτοχος μιάς ιστορικής διαδικασίας έξατομίκευσης του παλαιού (φεουδαρχικού) κοινωνικού σώματος. Μιάς διαδικασίας τήν όποία θεωρεί άναπόφευκτη, άρα «φυσική», άκριβώς έπειδή άδυνατεί νά τήν έλέγξει συνειδητά, άφου οι κινητήριες δυνάμεις της λειτουργούν μέ αντικειμενικότητα πού υπερακοντίζει τίς ύποκειμενικές του δυνάμεις. Ό Μάρξ διαβλέπει άρκετά καθαρά ήδη πώς τό άτομο τής κοινωνίας ιδιωτών βιώνει τά άποτελέσματα μιάς πραγματικότητας ρυθμιζόμενης μέσα από τούς αυτόματισμούς, τό «άόρατο χέρι», τής άστικης άγοράς. Ό πραγματικότητα αυτή μοιάζει έτσι νά επιβάλλεται στήν άστική συνείδηση μέ φυσική άναγκαιότητα. Άρα και τά δικαιώματα πού διεκδικεί ό άνθρωπος μέσα στον κόσμο τών άναγκών, τής εργασίας, τών ιδιωτικών συμφερόντων, του φαίνονται έξίσου «φυσικά».

Ό Μάρξ ύπονοεί ίσως ότι τά «δικαιώματα του

22. Ό.π., σ. 96.

23. Ό.π., σ. 97-100.

24. Ό.π., σ. 98.

25. Ό.π., σ. 100.

άνθρώπου» ριζώνουν σέ τελευταία ἀνάλυση στά αίτήματα τῆς ἐλεύθερης ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς καί κυκλοφορίας. Ἐπειδή ὅμως οἱ παραγωγικές διαδικασίες ἐκτυλίσσονται στήν πραγματικότητα βάσει τῆς «φυσικῆς» ἀναγκαιότητας, τῶν σιδερένιων οἰκονομικῶν νόμων, τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἀγορᾶς, γιά τό λόγο αὐτό τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου διεκδικοῦνται ὡς «φυσικά», δηλαδή σύμφωνα μέ τή φύση τοῦ (ἀστοῦ) ἀνθρώπου καί τοῦ κόσμου του. Σέ διάκριση ἀσφαλῶς μέ τά «δικαιώματα τοῦ πολίτη», τά ὁποῖα προϋποθέτουν ἐνεργό, ἄρα συνειδητή, πολιτική συμμετοχή, ἀρχικά στήν οἰκοδόμηση καί ἀκολούθως στή λειτουργία τοῦ νέου (ἀστικού) κράτους. Αὐτή εἶναι ἡ βαθύτερη αἰτία, συμπεραίνει ὁ Μάρξ, πού στή διάκριση μεταξύ δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καί ἐκείνων τοῦ πολίτη, τά πρῶτα μόνο θεωροῦνται πῶς ἐκφράζονται τή «φυσική», αὐθεντική ὑπαρξή τοῦ ἀνθρώπου καί συγχρόνως τό σκοπὸ τῆς συγκρότησης μιᾶς πολιτικῆς κοινωνίας πού θά τά προστατεύει. Ἀπέναντι στόν *homme*, μέ τά συγκεκριμένα κάθε φορά κοινωνικά χαρακτηριστικά, ὁ *citoyen* δέν εἶναι παρά ἓνα ἀφηρημένο, «ἀλληγορικό, ἠθικό πρόσωπο». ²⁶

Κλείνοντας τό πρῶτο μέρος τῆς ἀπάντησής του στόν Μπάουερ, ὁ Μάρξ φαίνεται νά ἐπιχροτεῖ μιᾶ ἀληθινά ἐπαναστατική ἐξαγγελία τοῦ Ρουσσώ, ²⁷ πού ἡ ἀστική ἐπανάσταση τήν ἄφησε ἀνεκπλήρωτη. Ἡ πολιτική ἀπελευθέρωση θά πρέπει νά εἶναι τέτοιας πνοῆς, ὥστε νά ὀδηγήσει σέ ἀλλαγὴ καὶ αὐτῆς ἀκόμη τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Ὡστε νά μεταμορφώσει ἐπομένως κάθε ἄτομο, μέχρι τώρα ὑπαρξή μοναχική, σέ ὀργανικό μέρος ἐνός ἐυρύτερου ὅλου, ἀπ' ὅπου καθένας θά ἀντλεῖ τό εἶναι του καί θά γεμίζει τή ζωή του. Ἐτσι ὁ ἄνθρωπος θά ἀνακάλυπτε πρωτόφαντες δυνάμεις καί δυνατότητες ὁλοκλήρωσης τῆς προσωπικότητάς του, τίς ὁποῖες δέν θά μπορούσε νά ἐνεργοποιήσει «δίχως τή βοήθεια τῶν ἄλλων».

Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ χειραφέτηση στήν ὁποία προσέβλεπε ὁ πολίτης τῆς Γενεύης περιοριζόταν ἀκόμη στήν «ἀφηρημένη ὑπόσταση τοῦ πολιτικοῦ ἀνθρώπου», γιά τήν ὁποία ὁ Μάρξ ἐκτιμᾷ ὅτι «περιγράφεται ὀρθά ἀπό τόν Ρουσσώ». ²⁸ Ἡ μετατροπὴ κάθε ἀτόμου σέ «μερική καί ἠθική» ὑπαρξή, στό πλαίσιο μιᾶς ἀληθινά δημοκρατικῆς Πολιτείας, σταματοῦσε στό πρόβλημα τῆς ἀμεσῆς πολιτικῆς συμμετοχῆς, ἄρα τῆς πολιτικῆς ἀπλῶς χειραφέτησης. Ὁ ὀρίζοντας τῶν ἱστορικῶν ἐμπειριῶν καί ὀραματισμῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ Ρουσσώ δέν ἐπέτρεπε φυσικά στόν τελευταῖο νά συλλάβει τή βασική ἀντίφαση τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, πού ὑπάρχει μεταξύ τοῦ κοινωνικοῦ χαρακτήρα τῆς παραγωγῆς καί τῆς ἀτομικῆς ἰδιοποίησης τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος τῆς. Οὔτε ἦταν ἐπομένως κἀν νοητὴ ἀπὸ τόν Ρουσσώ ἡ δυσκολία ἀποτελεσματικῆς λειτουργίας τῆς (ἄμεσης) πολι-

τικῆς δημοκρατίας δίχως κοινωνικὴ δημοκρατία τῶν πολιτῶν ὡς ἐλεύθερα συνασπισμένων παραγωγῶν.

Ἄλλωστε, παρόμοια προβληματικὴ ὑπερέβαινε ἀσφαλῶς ἀκόμη καί τό ἐπίπεδο ἀνάλυσης τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα τοῦ *Έβραϊκοῦ Ζητήματος*. Προαπαιτοῦσε μιᾶ ἐδραία κατάρτιση οἰκονομικῆς θεωρίας, ²⁹ τήν ὁποία ὁ νεαρός Μάρξ θά ἄρχιζε νά ἀποκτᾷ ἀπὸ τά (παρισινά) *Οἰκονομικοφιλοσοφικά Χειρόγραφα* (1844) καί μετέπειτα. Ἡδὴ ὅμως ἀπὸ τίς σελίδες τοῦ *Έβραϊκοῦ Ζητήματος* ὁ Μάρξ προσανατολίζεται ἀποφασιστικά πρὸς τήν κατεύθυνση αὐτή, ἔστω καί ὑπὸ τύπον ἐρευνητικοῦ καί πολιτικοῦ συνάμα προγράμματος. Ἡ ἀνθρώπινη χειραφέτηση τότε μονάχα θά πραγματοποιηθεῖ σέ ὅλο τῆς τό βάθος, ὅταν ἐπανενεθῶν στόν ἄνθρωπο οἱ μέχρι σήμερα διχασμένες πλευρές τῆς ὑπαρξῆς του σέ ἰδιώτη καί πολίτη, στό πλαίσιο μιᾶς κοινωνίας διανθρώπινης ἀλληλεγγύης. Ὅταν δηλαδή οἱ ἄνθρωποι θά ἔχουν κατανοήσει καί ὀργανώσει τίς δυνάμεις «τους» ὡς κοινωνικῆς δυνάμεις, ³⁰ συνειδητά καί συλλογικά διαχειριζόμενες ἀπὸ τούς ἴδιους καί ὄχι ἀπὸ κάποια ὑπερέχουσα πολιτικὴ ἐξουσία ἐπ' ὄνοματί τους.

26. Ὁ.π., σ. 100.

27. Ὁ.π., σ. 100-101. Jean-Jacques Rousseau, *Le contrat social*, Ed. Sociales, 1971, II7, σ. 97-98. Συσχέτιση τῆς περίφημης αὐτῆς σκέψης τοῦ Rousseau μέ τῆ χειραφετητικὴ προοπτικὴ τοῦ Μάρξ βλ. σέ Iring Fetscher, *Rousseaus politische philosophie*, Suhrkamp V., Frankfurt, 1980, σ. 109-111 καί 323-324. Wolfgang Fritz Haug, «Marx, Ethik und ideologische Formbestimmtheit der Moral», σέ E. Angehrn/G. Lohmann (ἐκδ.), *Ethik und Marx* (Athenäum V., 1986) σ. 39-41. Galvano Della Volpe, *Rousseau et Marx* (γαλλ. μετ., Grasset, Παρίσι, 1974), σ. 185-186.

28. Κ. Μάρξ, ὁ.π., σ. 100.

29. Δηλαδή συστηματικὴ κριτικὴ ἀνάλυση τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καί συνεπῶς ἓνα προωθημένο πλέγμα κατηγοριῶν πρόσφορων γιά τὴ λογικὴ συναγωγή τῆς μορφῆς «κράτος» ἀπὸ τίς οἰκονομικῆς δομῆς τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς. Γιά τό λόγο αὐτόν δέν ἦταν προσωρινά σέ θέση νά ἐμβαθύνει ἐπαρκῶς καί μέ τρόπο ἱστορικά ὑλιστικὸ στίς διαμεσολαβητικῆς σχέσεις ἀνάμεσα στίς οἰκονομικῆς διαδικασίες καί τούς δικαιοπολιτικούς θεσμούς. Βλ. σχετικὰ Bader, Berger, Gansmann, Knesbeck, *Einführung in die Gesellschaftstheorie* (Campus V., Φραγκφούρτη, 1976), σ. 323 ἐπ. Γιώργου Πάσχου, *Πολιτικὴ δημοκρατία καί κοινωνικὴ ἐξουσία*, Παρατηρητῆς, β' ἐκδ., 1981, σ. 49-53. Ἄλλωτὸς ὁ Λούτσιο Κολέτι, *Γιά τό νεαρό Μάρξ*, ἑλλ. μετ., Ὀδυσσεύς, 1977, σ. 68-69 καί ὁ Αὐγουστος Μπαγιόνας, «Μεθοδολογικῆς ἀπόψεις τοῦ Μάρξ στά πρῶμα ἔργα του γιά τὴν κριτικὴ τοῦ ἀστικού κράτους» (*Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν*, τεῦχος 23, 1975), σ. 26.

30. Κ. Μάρξ, ὁ.π., σ. 101.

Στήν πραγματικότητα, ἡ φύση τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀτομιστικὴ καί ἀντικοινωνικὴ, ἀφοῦ αὐτὰ ἀναδύονται ὡς ἀπολήξεις τῆς ἀνταγωνιστικῆς δομῆς τῆς ἀστικῆς κοινωνίας.

ΕΠΙΧΡΟΜΠΟ ΤΚΙΝΩΝΙΚΟ ΕΩΝΙΟ ΔΙΤΑΕΚΟΜΠΟ ΔΙΤΚΙΤ ΕΠΟ ΤΟΥΛΚΑΝΟ ΣΥΝΕΜΑΛΕ 30 ΤΕΛΕΣΑΝΟΝ ΣΥΧΑΝΟΥΝ ΣΥΧΑΝΟΥΝ ΣΥΧΑΝΟΥΝ

ΕΠΙΧΡΟΜΠΟ ΤΚΙΝΩΝΙΚΟ ΕΩΝΙΟ ΔΙΤΑΕΚΟΜΠΟ ΔΙΤΚΙΤ ΕΠΟ ΤΟΥΛΚΑΝΟ ΣΥΝΕΜΑΛΕ 30 ΤΕΛΕΣΑΝΟΝ ΣΥΧΑΝΟΥΝ ΣΥΧΑΝΟΥΝ ΣΥΧΑΝΟΥΝ

Στό ξεκίνημα του Έμφύλιου Πολέμου

Τόν Μάρτιο του 1947 τό Γενικό Άρχηγείο του Δημοκρατικού Στρατού τής Ελλάδας άπηύθυνε στην Έξεταστική Έπιτροπή του ΟΗΕ ένα υπόμνημα, «Γιά τά αίτια πού προκάλεσαν τόν έμφύλιο πόλεμο και ή γνώμη μας για τό σταμάτημά του».

Τό κύριο σώμα του υπόμνηματος άποτελείται από μιά άτέλειωτη καταγραφή συμβάντων στους μετά τή Βάρκιζα μήνες. Συμβάντων πού παρουσιάζουν ανάγλυφα αυτό τό κλίμα τής τρομοκρατίας, αυτόν τόν εφιάλτη μέσα από τόν όποιο γεννήθηκε ό έμφύλιος. Ήταν έποχές πού οί ανθρώπινες πρωτοβουλίες είχαν επικίνδυνα για τήν τάξη των ισχυρών διευρυνθεϊ, έποχές πού οί πολλοί ανακάλυπταν τή δυνατότητα διαχείρισης τής δικής τους μοίρας. Ήταν έποχές πού έπρεπε νά ταπεινωθοῦν, νά έξευτελιστοῦν, νά τρομοκρατηθοῦν οί πάντες ώστε νά έξασφαλιστεϊ ή επάνοδος στους καιρούς των γονατιστών ύπηκόων.

Θάνατος λοιπόν και ταπείνωση. Καί τό υπόμνημα του ΔΣΕ επίκαιρη κραυγή διαμαρτυρίας στή δική μας έποχή όπου οί πολλές «συμφιλιώσεις» προσπαθοῦν νά θάψουν βαθιά τίς μνήμες. Τίς μνήμες πού βεβαιώνουν ότι κάποτε, στον τόπο αυτό, άγωνίστηκαν, βασανίστηκαν και πέθαναν οί άνθρωποι διεκδικώντας τό δικαίωμά τους νά χτίσουν τόν δικό τους κόσμο.

Όλόκληρο τό κείμενο του υπόμνηματος θά έκδοθεϊ σέ λίγο καιρό από τίς εκδόσεις «Γλάρος».

ΙΣΤΟΡΙΑ

Ἡ τρομοκρατία μετά τή Βάρκιζα

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΣ ΣΤΡΑΤΟΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΓΕΝΙΚΟ ΑΡΧΗΓΕΙΟ

ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ—ΓΡΑΦΕΙΟ Πα Σ.Δ. Γενικοῦ Ἀρχηγείου 14 Μαρτίου 1947

Πρός

τήν Ἐξεταστική Ἐπιτροπή τοῦ Ο.Η.Ε.

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

“Γιά τά αἷτια πού προκάλεσαν τόν ἐμφύλιο πόλεμο καί ἡ γνώμη μας γιά τό σταμάτημά του”.

Ὁ Ἑλληνικός Λαός ἀπό τήν πρώτη μέρα πού ἄρχισε ὁ πόλεμος τῶν Δημοκρατικῶν Λαῶν ἐναντία στήν φασιστική ὀπισθοδρόμηση καί σκλαβιά, βρέθηκε στίς ἐπάλξεις τοῦ ἀγῶνα αὐτοῦ καί ἀπό τούς πρώτους δέχτηκε τά χτυπήματα τοῦ Γερμανοϊταλικοῦ φασισμού μέ τήν τετράχρονη κατοχή τῆς χώρας του κάτω ἀπό ἀφάνταστα βασανιστήρια. Πιστός ὁ Ἑλληνικός Λαός στή Συμμαχική ὑπόθεση τῆς συντριβῆς τοῦ φασισμού καί ἀποφασισμένος —ὑστερα ἀπό πολύχρονη ζωή κάτω ἀπό φασιστικό καθεστῶς καί πρό τῆς κατοχῆς— νά ζήσει ἐλεύθερος καί ἀνεξάρτητος, ἀπαλλαγμένος ἀπό κάθε εἶδους φασισμό, ὠργάνωσε μέ ἀφάνταστες στερήσεις καί θυσίες μά καί ἀπαράμιλλο ἡρωισμό τόν ἀγῶνα τῆς ἀντίστασής του ἐναντίον στούς κατακτητές καί τούς κουίςλιγκ ὄργανά τους.

Τόν ἀγῶνα αὐτόν ὠργάνωσε καί καθοδήγησε —ὅπως ἦταν φυσικό γιά τή χώρα μας— τό Ε.Α.Μ. μέ συνέπεια μέχρι τέλος καί τή βοήθεια —ἠθική κυρίως— τῶν μεγάλων μας Συμμάχων. Ὁ Ἑλληνικός Λαός ἐνωμένος μέχρι τέλος ἔφερε σέ νικηφόρο τέλος τόν αἱματηρό του ἀγῶνα καί μέ τή βοήθεια τῶν Συμμάχων ἔδωξε τούς κατακτητές ἀπ’ τή χώρα του.

Δέν ὑποπτευόταν ὁ λαός μας καί οἱ ὀργανώσεις του πού τόν καθοδήγησαν στόν ἀγῶνα του ὅτι τό τέλος τῆς σκλαβιάς του θά εἶχε σάν ἀποτέλεσμα νά βρεθεῖ σέ μιᾶ ἄλλη, αὐτή τή φορά συμμαχική καί φιλική, μά πιό ἄγρια καί ἐξοντωτική. Δέν ὑποπτευόταν ὅτι ἦταν δυνατό ποτέ, νά παραγνωρισθοῦν οἱ τόσες μεγάλες θυσίες του, τά ἀμέτρητα θύματα, ἡ ὀλοκληρωτική καταστροφή του. Δέν ὑποπτευόταν ὅτι ἦταν δυνατόν οἱ κουίςλιγκ πράκτορες τῶν κατακτητῶν πού βοήθησαν ὅσο μπορούσαν τούς Γερμανοϊταλοβουλγάρους κατακτητές ληστές, πού συμπολέμησαν χέρι μέ χέρι μέ τούς κατακτητές, ντύθηκαν τήν γερμανική στολή καί ἐξωπλίστηκαν, ὅτι οἱ λεγεωνάριοι καί ταγματασφαλίτες κάθε χρώματος, θά ἔρχονταν ἐποχή πού θά μπορούσαν ἀκόμη μιᾶ φορά νά σηκώσουν τό δολοφονικό τους χέρι ἐναντίά του γιά νά τόν δολοφονήσουν, γιά νά τόν ὑποτάξουν σέ νέους ἀφέντες μέ νέα πιό γερά δεσμά.

Ὁ λαός μας δέν ἔδωσε καί πολλή σημασία στίς ραδιοσυργίες ξένων πρακτόρων πού βρίσκονταν στά ἐλεύθερα βουνά του κοντά στό μαχόμενο λαό καί στρατό τῆς ἀντίστασης στά τέσσερα χρόνια τῆς σκλαβιάς του. Τά ἀπέδιδε σέ κακή ἔρμη-

νεία, παρανόηση τῶν ἀποφάσεων καί διακηρύξεων τῶν συμμάχων ἐθνῶν. Δέν πίστευε ποτέ ὅτι αὐτές οἱ διαβολές μπορούσαν νά εἶναι ἔκφραση μελλοντικῆς πολιτικῆς ἐνός ἀπό τούς συμμάχους μας. Καί στήν προσπάθεια κατασυκοφάντησης τοῦ ἀγῶνα του ἀπό ξένους καί ντόπιους, ἀπό τούς ὁποίους ἄλλοι μὲν τά δίπλωσαν μπροστά στόν κατακτητή κάνοντας ἕνα ἀτιμωτικό συμβιβασμό, ἄλλοι δέ ἀντέδρασαν φανερά περνώντας τυπικά καί οὐσιαστικά στό ἀντισυμμαχικό στρατόπεδο, ὁ λαός μας μέ τήν πανεθνική ὀργάνωσή του τό Ε.Α.Μ. ἀπάντησε μέ τήν πραγματοποίηση τῆς ἐθνικῆς ἐνότητας, μέ τό σχηματισμό ἀντιπροσωπευτικῆς Ἐθνικῆς Κυβέρνησης.

Καί ὅταν ἀπ’ τή χώρα μας διώχτηκαν οἱ κατακτητές ὁ λαός μας μέ ἀφάνταστο ἐνθουσιασμό καί ἀνυπόκριτη ἀγάπη δέχτηκε τά πρώτα στρατιωτικά τμήματα τῶν Συμμάχων μας Ἕγγλων. Εἶχε πιστέψει ὅτι μπῆκε τέλος στά βάσανά του, ὅτι ἀνεξάρτητος καί λεύτερος καί μέ τή βοήθεια τῶν μεγάλων μας συμμάχων θά τακτοποιοῦσε τό νοικοκυριό του ὅπως αὐτός νόμιζε καλύτερα, θά ἀνοικοδομοῦσε, θά γιάτρευε τίς πληγές του.

Ἡ διαδοχή ἀπό κατάσταση κατοχῆς σέ κατάσταση ἀπελευθέρωσης καί ἀποκατάστασης τῆς Ἐθνικῆς καί Λαϊκῆς κυριαρχίας ἔγινε μέ ἀπόλυτη τάξη. Μέ τήν Κυβέρνηση Ἐθνικῆς Ἐνότητος ἐπικεφαλῆς, μέ τή συμβολή τῆς Πανεθνικῆς ὀργάνωσης τοῦ Ε.Α.Μ., μέ τόν Ἐθνικό Στρατό Ε.Λ.Α.Σ. καί τήν Ἐθνική Πολιτοφυλακή του κάτω ἀπ’ τίς ὁδηγίες τῆς Κυβέρνησης, ἐπί τρεῖς ὀλόκληρους μῆνες ἐπικράτησε παραδειγματική τάξη καί ἄρχισε τό ἔργο τῆς ἀνοικοδόμησης μέ λαϊκό ἐνθουσιασμό πρωτοφανῆ, σέ κάθε γωνιά τῆς χώρας μας.

Ὅμως ὅπως ἐξελίχτηκε ἡ πολιτική κατάσταση στή χώρα μας στό τρίμηνο αὐτό διάστημα, τά δραματικά γεγονότα πρό τοῦ Δεκέμβρη, ὁ Δεκέμβρης καί ἡ περίοδος μετά τό Δεκέμβρη, ἔπεισαν τό Δημοκρατικό Ἑλληνικό λαό καί τούς Ἀγωνιστές τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης ποιές ἦταν οἱ πραγματικῆς προθέσεις τῶν συμμάχων Ἕγγλων καί τῶν ντόπιων πρακτόρων τους στήν Ἑλλάδα. Σήμερα καμιά ἀμφιβολία δέν μένει στό λαό μας, καί τούς ἀγωνιστές τῆς Ἐθνικῆς ἀντίστασης ὅτι ἡ σημερινή κατάσταση πού ὑπάρχει στή χώρα μας, καλά καί

Μά ή ηγεσία του Δημοκρατικού Λαού με την πατριωτική χειρονομία να υπογράψει τή συμφωνία της Βάρκιζας, απόδειξε ακόμα μία φορά ότι χωρίς κομματικούς υπολογισμούς θέλει να αποφύγει πάρα πέρα λαϊκές θυσίες και έδωσε τή δυνατότητα απ' τή δική της πλευρά να μπει ή χώρα στον όμαλό πολιτικό βίο.

Τό τί έπακολούθησε μετά τή Βάρκιζα εις βάρος του λαϊκού δημοκρατικού κινήματος, των αγωνιστών τής Έθνικής Αντίστασης ιδιαίτερα, είναι ανώτερο πάσης περιγραφής. Τά χιτλερικά μεσαιωνικά μέσα μαρτυριών ώχριούν μπροστά στά βασανιστήρια στά όποια ύπεβλήθησαν χιλιάδες αγωνιστών απ' τά χέρια των πρώην ταγματασφαλιτών και πρακτόρων των Γερμανών κατακτητών πού βαπτίστηκαν μέ τ' όνομα του «έθνικόφρονα» και μέ λύσσα πέσαν έναντία στον όπλο και ανυπεράσπιστο λαό. Καί σ' όλο αυτό τό διάστημα των όργίων και του αίματος κανένας δολοφόνος και βασανιστής όχι μόνο δέν τιμωρήθηκε από τά δικαστήρια αλλά όλοι αυτοί οί έγκληματίες άπετέλεσαν έξέχοντα στελέχη του μοναρχοφασισμού, τιμήθηκαν μέ ανώτερα αξιώματα τής πολιτείας. Οί σύμμαχοι Άγγλοι πού αυτοί πολέμησαν τον Έλληνικό Λαό τό Δεκέμβρη μαζί μέ τους ταγματασφαλίτες τής κατοχής, σαν έγγυητές τής συμφωνίας τής Βάρκιζας, όχι μόνο δέν ύποχρέωσαν τίς έκάστοτε κυβερνήσεις να εφαρμόσουν τή συμφωνία αυτή, αλλά αντίθετα βοήθησαν μέ όλα τά μέσα τό μοναρχοφασισμό στον έκτραχλησμό.

φύχραιμα μελετήθηκε κι άρχισε να μπαίνει σ' εφαρμογή απ' τήν έποχή ακόμη τής Γερμανοφασιστικής κατοχής, έποχή πού ό Λαός μας άδιαφορώντας για τίς καταστροφές πού πάθαινε πολεμούσε άδιάκοπα.

Πιστεύουμε ότι τά ντοκουμένα και άποδείξεις πού παρουσίασε ή ηγεσία του Λαϊκού Δημοκρατικού κινήματος μπροστά στην παγκόσμια κοινή γνώμη, πώς και πού προκλήθηκε ό Δεκέμβρης, αλλά και οί όμολογίες των ντόπιων πρωταγωνιστών του Δεκέμβρη —όπως του τότε πρωθυπουργού Παπανδρέου— δείχνουν όλοκάθαρα ότι ό Δημοκρατικός Λαός και ή ηγεσία του, όχι μονάχα δέν είχαν συμφέρον να προκαλέσουν τά Δεκεμβριανά γεγονότα άλλ' αντίθετα είχαν κάθε συμφέρον να άποφευχθεί ό πόλεμος του Δεκέμβρη. Συμφέρον είχαν και τον προκάλεσαν οί σύμμαχοι Άγγλοι και οί πράκτορές του, μοναρχοφασίστες γιατί γι' αυτούς ή Έλλάδα έπρεπε να μήν ακολουθήσει τό δρόμο τής Δημοκρατίας, τό δρόμο τής Λαϊκής κυριαρχίας, αλλά να άποτελέσει κράτος άποικιακό, εξαρτημένο, κράτος δοσιλόγων ύποτακτικών σε σκοπούς και σχέδια αντίθετα από τό πνεύμα του συμμαχικού αντιφασιστικού άγώνα. Μοναδικό όμως έμπόδιο στά σχέδια αυτά ήταν τό λαϊκό δημοκρατικό κίνημα του Ε.Α.Μ. — Ε.Λ.Α.Σ. και αυτό έπρεπε να άφανισθεί. Οί σφαγές του Άθηναϊκού Λαού μέ τά πιό σύγχρονα πολεμικά μέσα του στρατηγού Σκόμπυ, οί χιλιάδες αγωνιστές τής Δημοκρατίας πού στάλθηκαν στην Άφρική, είναι ή πρώτη μαρτυρία.

ΠΕΡΙΟΧΗ ΑΡΧΗΓΕΙΟΥ ΧΑΣΙΩΝ

Χωριό Τρικουκιά

Άπό τή Βάρκιζα μέχρι τέλος του '45:

Τήν 14-9-45 ξυλοκοπήθηκαν από τήν άστυνομία Καρπερού Γρεβενών οί: Ν. Μανισιώτης, Δ. Ρίζος και Κ. Μανισιώτης. Άπό τήν άστυνομία Τρικουκιάς ό Γρ. Χαρισιάδης. Τήν 6-11-45 ξυλοκοπήθηκε από τήν άστυνομία Κατάκαλης ό Ε. Μανισιώτης. Άπό τήν άστυνομία Τρικουκιάς οί Ν. Μεσημέρης και Βαγγέλης Μεσημέρης. Τήν 20-12-45 ξυλοκοπήθηκε από τό φυλάκιο Τρικουκιάς ή Παναγία σύζυγος Μεσημέρη. Τήν 22-10-45 ξυλοκοπήθηκαν από τό φυλάκιο Τρικουκιάς, οί Χρ. Καραδήμας και Γ. Κληματσούδας. Τήν 12-10-45 ξυλοκοπήθηκε από Ράμμο ό Β. Καραδήμος. Τήν 28-7-45 από άπόσπασμα χωρ/κής ό Β. Μουσάς. Τήν 13-9-45 ξυλοκοπήθηκε από τή Χωρ/κή Τρικουκιάς ό Βαγγέλης Μουσάς και Β. Μουσάς. Τήν 30-10-45 από τήν χωρ/κή Τρικουκιάς ό Βαγγέλης Μουσάς και Β. Μουσάς. Τήν 7-9-45 ή χωρ/κή Κατάκαλης κατέσχεσε τό Λαϊκό φαρμακείο του χωριού. Οί παρακάτω κάτοικοι Τρικουκιάς ύποχρεώθηκαν να δίνουν 6 φορές τή μέρα παρόν και επί 45 μέρες συνεχώς στο φυλάκιο Τρικουκιάς: Απ. Γράβαλος, Αθ. Γράβαλος, Άθανασία Γραβάλου, Καλλιόπη Γραβάλου, Β. Μουσάς, Ευάγγ. Μουσάς, Κ. Λάχανος, Βάγια Λάχανου, Β. Πινιάρας, Έλευθερία Πινιάρα, Πανάγιω Μεσημέρη, Ζωίτσα Γούλα, Γρ. Χαρισιάδης, Ι. Φακίτσας, Ν. Μανισιώτης, Κ. Μανισιώτης, Ευθ. Μανισιώτης, Ευάγγ. Μεσημέρης, Ήλ. Γκουτσάνης, Βάγια Γκουτσάνη, Γ. Κληματσούδας, Γ. Κρανιάς, Ν. Πούλιος, Αθ. Τσακνάνης και Άνδρ. Γκουτσιογιάννης.

Άπό 1-1-46 μέχρι 31-7-46:

Τήν 26-7-46 ή άστυνομία έκανε μπλόκο τό χωριό Τρικουκιά ή άστυνομία Άγιοφύλλου. Τήν 1-4-46 ξυλοκοπήθηκαν από τήν άστυνομία Τρικουκιάς οί παρακάτω: Κ. Σαμαράς, Β. Καραδήμας, Γ. Μακρής, Γ. Νάζος, Ν. Νάζος και Θ. Κληματσούδας διότι δέν ψήφισαν στις εκλογές τής 31-3-46. Τήν 15-1-46 ή χωρ/κή Τρικουκιάς ξυλοκόπησε τους Ι. Καραδήμα και Ι. Λάχανο. Επίσης 15-6-46 τό Λ. Φίλιο. Τήν 2-7-46 ξυλοκοπήθηκαν από τήν άστυνομία Άγιοφύλλου οί Γ. Νάζος και Παναγ. Μεσημέρης. Τους ίδιους τους ξυλοκόπησαν και στις 6-11-46. Τήν 16-1-46 ξυλοκοπήθηκε από τήν άστυνομία Τρικουκιάς ή Τασιώ Μπέλτεου. Τήν 15-4-46 και 17-4-46 ξυλοκοπήθηκε από τήν άστυνομία Τρικουκιάς ό Γ. Κρανιάς. Τήν 15-5-46 ξυλοκοπήθηκε από τήν άστυνομία Τρικουκιάς ό Άθ. Γκατζής και Ν. Ρίζος.

Επίσης οί μοναρχοφασιστικές δυνάμεις και συμμορίες διέπραξαν στο χωριό Τρικουκιά τίς παρακάτω ώμότητες, λεηλασίες, πυρπολήσεις κ.λπ.: Του Ευαγγέλου Μεσημέρη του κάψαν τό σπίτι, 2 μαντριά, 800 όκ. στάρι, 200 βρίζα, 100 τυρί στις 17-8-46 στρατ. και χωρ/κες. Τήν ίδια μέρα οί ίδιοι σκότωσαν τον Ν. Πούλιο, κάψαν τό σπίτι του μέ 800 όκ. στάρι και 200 όκ. βρίζα. Στις 18-10-46 χωρ/κες και στρατιώτες κάψανε του Στ. Χριστοδουλόπουλου τό σπίτι μέ 120 όκάδες βρίζα και 20 όκάδες τυρί. Του Αθ. Βρανέτα μιά άχυρώνα, του Κυρ. Νάτσια 1 άχυρώνα. Τής εκκλησίας 1 ύδρόμυλο. Στις 8-12-46 στρατός και χωρ/κή μέ τή μοναρχοφασι-

στική συμμορία Βαζουραίων έκαψαν του Εύθ. Γκάντζη δυό μαντριά. Στίς 18-10-46 στρατιώτες και χωρ/κες τραυματίσαν τό Σταμ. Καραδημο. Στίς 5-9-46 στρατιώτες και χωρ/κες έδειραν τον Ελ. Γραβαλα. Στίς 10-8-46 στρατιώτες και χωρ/κες δείρανε τους Χρ. Μακρη, Β. Μουσα, Β. Πινιάρα, Σπυρινία Πινιάρα, Σοφ. Νάζου, Ν. Ζάρα, Η. Κόταν, 'Αθ. Ζιάνον, Η. Μουσα, Χρ. Μακρη. Στίς 27-9-46 χωρ/κή Γρεβενών έδειρε τους Β. Κόταν και Μαρία Ζιούτα. Στίς 8-12-46 στρατιώτες και χωρ/κες δείρανε και φυλάκισαν τους Κ. Κινίτσαν, Β. Καραδημον, Κ. Σιούταν. Τήν ίδια μέρα δείρανε τον Ν. Τσακνάκη. Στίς 17-8-46 στρατιώτες και χωρ/κες δείρανε τον Παν. Μεσημέρη. Στίς 13-11-46 στρατιώτες και χωρ/κες έπιασαν και φυλάκισαν τους Μαρία Κρανια, 'Αγόρω Μουσα, Ζίνα Χριστοδουλόπουλου, Χάιδω Κόττα, Γραμμακαραδήμου, 'Ελπινίκη Μανισιώτη. Στίς 18-8-46 χωρ/κες φυλάκισαν τή Μαγδαλινή Μουσα.

Στίς 8-12-46 στρατοχωροφύλακες φυλάκισαν τον 'Αθ. Τσακνάκη και Δ. Βασιλειάδη. Στίς 10-4-46 στρατοχωροφύλακες φυλάκισαν τον 'Αντ. Μακρη.

Στίς 18-12-46 στρατιώτες πήραν από τους παρακάτω:

'Από τον Χ. Καραδημον 40 όκ. δημητριακά, 20 όκ. τυρί. 'Από τό Θανάση Γκουργκούλια 1 γουρούνι και 30 όκ. τυρί. 'Από τό Δ. Φωτόπουλο 140 όκ. δημητριακά. 'Από τον 'Απ. Νάτσιο 60 όκάδες δημητριακά. Στίς 13-1-46 στρατιώτες πήραν από τό Β. Μουσα 1 γουρούνι, 80 όκ. φασόλια, 200 όκάδες δημητριακά, 5 όκ. μέλι, 70 όκ. τυρί και 50 όκ. μαλλιά. Στίς 15-9-46 στρατιώτες πήραν από τό Ν. Γεωργίου 2 πρόβατα, 15 όκ. τυρί και 6 βελέντζες. Στίς 18-8-46 στρατοχωροφύλακες πήραν από τον Ευάγγελο Μεσημέρη 22 γιδοπρόβατα, 100 όκάδες τυρί, 4 βελέντζες, και από τό Θαν. Μανισιώτη 5 πρόβατα, 30 όκ. τυρί και 3 βελέντζες. Στίς 8-12-46 στρατός και χωρ/κή πήραν από τους Ι. Τσακνάκη 120 όκ. δημητριακά, Ι. Σιωμο 120 όκ. δημητριακά, Β. Πανιάραν, 2 γίδια, Α. Φίλιον 1 βόδι, 30 όκ. τυρί και από τό Ν. Πούλιο 1 γαιδούρι. Στίς 17-5-46 στρατοχωροφύλακες βάζοντας φωτιά προξένησαν στον Κ. Λάχανο ζημιά 750.000 δραχμών.

Χωριό Παλιογιά Γρεβενών

'Από τή Βάρκιζα μέχρι του τέλους 1945 ξυλοκοπήθηκαν από χωροφύλακες των γύρω σταθμών οι παρακάτω: Ι. Καλτσούνης στίς 10-9-45, Ε. Τότσικας τήν 20-8-45, Ν. Ζανιός τήν 5-9-45, Κ. Παπαδόπουλος στίς 13-10-45, Προκόπης Φουντικίδης, τήν 13-10-45, Κυριάκος Ναβρουζίδης και Γ. Καρυπίδης τήν 13-10-45. 'Από τίς αρχές του 1946 μέχρι τέλος 'Ιούλη 1946 ξυλοκοπήθηκαν από τή χωρ/κή Κατάκαλης οι παρακάτω:

Δ. Πιτσούλας τήν 15-2-46, Ε. Ζουμπούκας τήν 10-4-46, 'Αγγλένα Τζάτσου τήν 10-4-46, Γ. Ζιανός τήν 13-2-46, Σ. Τσουφλίδης τήν 10-3-46, 'Αντ. Φουντουκίδης τήν 10-3-46, Προκόπης Φουντουκίδης και Ι. Φωτιάδης τήν 10-3-46, Χ. Λαζήσης τήν 20-5-46, Ε. Παλάσχος τήν 10-3-46, Σ. Παλάσχος τήν 12-2-46, Ι. Φωτιάδης τήν 20-7-46, Κ. 'Εμιξειδης τήν 20-7-46, Ι. Ναυροζίδης τήν 11-2-46, Ε. Παπαδόπουλος τήν 11-2-46, Κ. Μπουκλας τήν 10-3-46, Λ. Κυραμήδας τήν 15-3-46, 'Ηλίας Κυραμήδας, 'Αθαν. Κυραμήδας, Ι. Κυραμήδας, Κ. Λάτσιος τήν 15-3-46, Πρόδρομος Ντουβεντζίδης, Γ. Κυρασίδης τήν 14-4-46 και Παναγιώτης Ζουμπούκας τήν 15-2-46.

'Από τον Αύγουστο 1946 μέχρι σήμερα τμήματα στρατού και χωροφυλακής λεηλάτησαν τους παρακάτω κατοίκους του χωριού Παλιογιά: Στίς 14-12-46 τμήματα στρατού πήραν από τον Χ. Φουντουκίδη ένα γουρούνι, τον Ι. Βασιλειάδη 3 κότες, τον Ν. Τζάρα του κάψαν τό μαντρί. Τήν 15-2-46 ό χωρ/κας Γ. Γκούτμας έβίασε τήν Πανάγιω Ζουμπούκα.

Χωριό Γιωργίτσα

'Από τή Βάρκιζα μέχρι τέλους του 1945 τήν 2-10-45 ξυλοκοπήθηκαν από τον υπενωματάρχη Λάμπρου και τον χωρ/κα Μαρκόπουλο οι Ι. Λόλας, Ευθύμης Βαζούτας και Γ. Στέφος. Τήν 15-10-45 συνελήφθησαν από χωρ/κή οι Γ. Στέφος, Κ. Ζυγούρας και Δ. Μπλαντής. Τους έκλεισαν στα κρατητήρια Γρεβενών.

'Από αρχές 1946 μέχρι 'Ιούλη 1946: Τήν 28-3-46 ή χωρ/κή έκανε μπλόκο στο χωριό για να συλλάβη τον Θανάση Ζυγούρα και 'Αντ. Βαγγελοπούλου. Τόν Μάιο 1946 ό τρομοκράτης τής περιοχής ένωματάρχης Ράμος ξυλοκόπησε στα Γρεβενά τον 'Αλεξ. Παπαϊωάννου γιατί δέν ψήφισε στίς εκλογές στίς 31 Μαΐου. Τήν 10-10-46 τμήματα στρατού πιάσαν και ξυλοκόπησαν τό Δ. Γιαννούλαν, πήραν τους Ι. Παπαϊωάννου, Ι. Ζυγούραν, 'Αλεξ. Παπαϊωάννου και 'Ηλία Παπαγεωργίου, τους κράτησαν 6 μέρες και ξυλοκόπησαν τον 'Ηλία Παπαγεωργίου. Τήν 12ην-10-46 οι μοναρχοφασίστες αρχισυμμορίτες Γιωργουλαίοι μέ χωρ/κή ξυλοκόπησαν τον Χρ. Παπαϊωάννου.

Στίς 7-8-46 χωρ/κες πήραν από τον Α. Ζησόπουλο 3 πρόβατα. Στίς 15-8-46 στρατός πήρε από τον Ι. Ζησόπουλο 1 πρόβατο και από τον Κ. Ζυγούρα ένα πρόβατο. Στίς 10-10-46 στρατιώτες πήραν από τον Δ. Γιαννούλα, Ν. Βαγγελοπούλο και Παρασκευή Τσέκλημα από ένα πρόβατο.

Χωριό Κατάκαλη

'Από τή Βάρκιζα μέχρι του τέλους 1945 ξυλοκοπήθηκαν από τή χωρ/κή Κατάκαλης οι παρακάτω: 29-8-45 οι Γ.

Προύφας, Η. Βλάχος, Χ. Λιόλιος, Η. Κρίκος, Ἄθ. Ζησάρας, Ἄννα Ζάκα, Ἰωάννα Προύφα, Ἐλένη Ζάκα καὶ Εὐαγγελὴ Γκατζούρα. Στίς 9-10-45 ὁ Ἄν. Λαζαριώτης. Στίς 17-10-45 ὁ Στέρ. Λαζαριώτης. Στίς 12-10-45 ὁ Μ. Κακάλης, στίς 12-10-45 ὁ Στεφ. Λαζαριώτης. Στίς 12-10-45 ὁ Μ. Κακάλης, στίς 12-10-45 ὁ Ἰ. Ζάκας, στίς 21-10-45 ὁ Ἡλ. Προύφας, στίς 21-10-45 ὁ Λ. Ρέπας, Ἰ. Γαλάνης καὶ Ε. Κακάλης. Στίς 15-10-45 ὁ Ἡλ. Ζάκας, στίς 16-10-45 ὁ Β. Μπότας, στίς 21-10-45 ὁ Θ. Γκατζούρας, στίς 20-10-45 ὁ Θ. Ζάκας, στίς 24-10-45 ἡ Γιάννω Προύφα, στίς 27-10-45 ἡ Φροσὺνα Προύφα, στίς 27-10-45 ὁ Δ. Σουλιώτης, στίς 28-10-45 ὁ Ε. Παπάρας. Τὴν 29-8-45 φυλακίστηκε ὁ Γ. Προύφας καὶ τὴν 21-10-45 ὁ Ἡλίας Προύφας. Ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 1946 μέχρι Ἰούλιος 1946 ξυλοκοπήθηκαν ἀπὸ τὴν χωρ/κὴ Κατάκαλης οἱ παρακάτω:

Ἄθ. Κατῆς στίς 30-3-46, Γρηγ. Λαζαριώτης στίς 10-1-46 Στέργιος Προύφας στίς 10-1-46, Ἰ. Ρέπας στίς 10-1-46, Ε. Στεργιόπουλος στίς 15-5-46, Ν. Προύφας στίς 10-10-46, Β. Μπότας στίς 2-5-46, Σωτ. Τριμήντιος στίς 8-8-46, Μ. Γκατσιούρας, Α. Παπάρας, Αχ. Μπαρούτας στίς 8-8-46.

Ἀπὸ τὸν Αὐγούστο 1946 μέχρι σήμερα ξυλοκοπήθηκαν οἱ: Στίς 29-12-46 ἀπὸ στρατό καὶ χωρ/κὴ οἱ Μόρφω Γκατσιούρα, Σουλτάνα Γκατσιούρα, Βασίλω Γκατσιούρα, Ζωίτσα Λαζαριώτη, Δάφνω Κακάλη, Κωνσταντινιά Ζιάκα, Θανασώ Κακάλη, Κ. Κοτσαλιάρης, Γ. Καμπόρης καὶ Ν. Φασούλας.

Ἐξορίστηκαν οἱ Δ. Γκατσιούρας στίς 29-12-46 καὶ Χρ. Ζιάκας. Φυλακίστηκε ὁ Ν. Μπούφας στίς 10.10.46. Δολοφονήθηκαν ὁ Χρήστος Λιόλιος στίς 29-12-46 ἀπὸ μοναρχοφασίστες καὶ ὁ Β. Μπότας στίς 9-6-46 ἀπὸ χωρ/κες.

Ληηλατήθηκαν οἱ: Ν. Προύφας πού τοῦ πῆραν 5 βελόντζες καὶ διάφορα εἶδη ἀξίας 500.000 δραχμῶν καὶ Σ. Κακάλης. Τοῦ ἔγινε ζημιὰ στὸ σπίτι του ἀξίας 300.000 δραχμῶν.

Πυρπολήθηκαν: Τοῦ Σ. Κακάλη 1 μαντρί.

Χωριό Αἰμιλιανός

Ἀπὸ τὴ Βάρκιζα μέχρι τέλους τοῦ 1945 ἔγιναν οἱ παρακάτω ὠμότητες, λεηλασίες κ.λπ. στὸ χωριό:

Στίς 22-9-45 οἱ ληστοσυμμοριτὲς Γ. καὶ Τ. Μαχαιρᾶς πῆραν γιδοπρόβατα ἀπὸ τοὺς Β. Γιάκαν 5,3 ἀπὸ τὸ Δ. Δαμασκηνό, 4 ἀπὸ τὸ Δ.Δ. Δαμασκηνό, 2 ἀπὸ τὸν Β. Νταμπίκη, 3 ἀπὸ τὸν Εὐθ. Νταμπίκη, 2 ἀπὸ τὸ Ἰ. Δαμασκηνό, 3 ἀπὸ τὸ Γ. Πορτίακ, 2 ἀπὸ τὸ Θ. Πορτίακ, 3 ἀπὸ τὸ Χαρ. Φορλίγγαν καὶ 2 ἀπὸ τὸν Ἀθ. Τσάγγταν.

Στίς 26-9-45 χωρ/κες τοῦ σταθμοῦ Μελισσίου πιάσανε τοὺς Δ. Μπασνᾶ καὶ Ἰ. Γκίνα καὶ τοὺς φυλάκισαν. Στίς 10-11-45 χωρ/κὴ τοῦ σταθμοῦ Μελισσίου ξυλοκόπησε τὸ Γ. Γιάκα μέχρι ἀναισθησίας. Ἀπὸ 1-1-46 μέχρι 31-7-46: Στίς 15-5-46 ξυλοκόπησαν τοὺς ἀδελφούς Ν. καὶ Βαγγ. Λάμπρου. Ἀπὸ 1-8-46 μέχρι σήμερα: Τοῦ πῆραν 40.000 δραχμές. Τοῦ Δ. Τσάντα 30.000 δραχμές, 15 ὄκ. βούτυρο, 30 ὄκ. κάδες τυρί. Ἄπ' ὄλο τὸ χωριό πῆραν 85 ὄκ. κάδες τυρί. Στίς 20-9-46 ἀπόσπασμα χωρ/κῆς ξυλοκόπησε τὸ Δ. Χαρισόπουλο. Τὸ Σεπτέμβρη 1946 ξυλοκοπήθηκαν στὰ Γρεβενά ἀπὸ τὴν Χωρ/κὴ οἱ: Ἰ. Λιάκου, Ν. Φουρλίγκα, Κωνσταντῖνα Παπαδήμου καὶ Δάφνου Μποζοβίτη.

Χωριό Φιλί Γρεβενῶν

Τὴν 10-11-46 φυλακίστηκε ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμα Λάμπρου

ὁ Γ. Μποζοβίτης. Στίς 18-11-45 φυλακίστηκε ὁ Κωτούλας Ἄποστολος. Στίς 6-12-45 τὸ ἀπόσπασμα χωρ/κῆς Λάμπρου ξυλοκόπησε τοὺς παρακάτω: Π. Πάντον, Ν. Τεντζόγλου καὶ Ν. Ντόκον. Ξυλοκοπήθηκαν ἀπὸ τοὺς μοναρχοφασίστες ληστοσυμμοριτὲς Στέργιο Γιωργούλα, Χρ. Ράμμο, Κώστα Μπάτζιο καὶ Ἡρακλῆν Καραχισαρίδη οἱ παρακάτω: Στίς 25-8-46 ὁ Ν. Κωτούλας. Στίς 4-9-46 ὁ Ἰ. Κουτούλας καὶ στίς 5-9-46 οἱ Χ. Γκουντούλας, Λογ. Γκουντούλας, Ν. Βλάχος, Ἄθ. Πάντου, Θωμ. Πάντου, Εὐθυμία Γκουντούλα, Ν. Κουτούλας, Στέρ. Γκουμούλας, Μιχ. Εὐθυμιάδης, Μ. Κουτούλας καὶ Π. Κουτούλας.

Πυρπολήθηκαν καὶ λεηλατήθηκαν οἱ παρακάτω:

Τοῦ Χρ. Κουταλῆ 1 μαντρί, τοῦ Β. Καγκελάρη πυρπολήθηκε 1 μαντρί, τοῦ Εὐαγγ. Γκαντίραγα 1 μαντρί, τοῦ Χρ. Παπαευθυμίου 1 μαντρί, τοῦ Δ. Παπαχρήστου 1 μαντρί, τοῦ Γ. Μποζοβίτη 1 μαντρί στίς 20-10-46 ἀπὸ στρατό καὶ χωρ/κὴ. Τοῦ Ν. Βλάχου 1 μαντρί, Στερ. Γκουμούλα 1 μαντρί, Στερ. Τζίκα, 1 μαντρί, Σ. Σκεντέρη 1 μαντρί, Ἀθ. Καγκελάρη τὸ σπίτι του στίς 5-9-45 ἀπὸ τὴν συμμορία Γιωργούλα καὶ Ράμμου. Τὴν ἴδια μέρα οἱ ἴδιοι κάψαν τὸ σπίτι τοῦ Π. Πάντου καὶ πῆραν ἀπὸ τὸν Θ. Γκουμούλια 100 ὄκ. στάρι καὶ 1 γουρούνι. Στίς 20-10-46 χωρ/κες ἄρπαξαν ἀπὸ τὸ Ν. Βλάχο 100 ὄκ. τυρί καὶ ἀπὸ τὸ Ν. Τζάλα 100 ὄκ. κάδες κρασί.

Χωριό Ἐλευθεροχώρι

Στίς 20-9-45 δείρανε τὸ Σταῦρο Μπουκουβάλα, Λάμπρο Γιαννακόπουλο καὶ Βλ. Μπουκουβάλα. Στίς 30-10-45 χωρ/κες πιάσαν καὶ φυλάκισαν τὸν Εὐάγγελο Νικολακόπουλο. Τὴν 1-8-46 οἱ μοναρχοφασίστες ληστοσυμμοριτὲς Γιωργουλαῖοι καὶ Ράμμος δείρανε τὸ Ζ. Μπουκουβάλα καὶ Εὐθ. Παπαστεργίου. Στίς 6-8-46 οἱ ἴδιοι πιάσανε καὶ φυλάκισαν τὸ Σπύρο Μπουκουβάλα. Στίς 8-8-46 οἱ ἴδιοι δείρανε τοὺς Γ. Ματέρη, Δ. Ματέρη, Χ. Νικολακόπουλο καὶ Δ. Παπαστεργίου τὸν ὁποῖο μετὰ τὸν ξυλοδαρμό τὸν φυλάκισαν. Ἐπίσης δείρανε τὸν Πολ. Παπαστεργίου, Δέσπω καὶ Κούλα Παπαστεργίου, Π. Πατέρη, Εὐάγγελο Μπαρσάμη, Σουλτάνα καὶ Ἀναστασία Κατσάνου, Χρ. Μπιζάκη, Εὐθυμία Γιαννακοπούλου, Ν. Ματέρη, Ἰ. Μπουκουβάλα καὶ Περικλῆ Κατσάνο τὸν ὁποῖο καὶ σκοτώσανε. Τὴν 1-8-46 στρατιῶτες κάψανε τοῦ Βαγγέλη Νικολακόπουλου τὴν ἀχυρῶνα καὶ τοῦ Π. Κατσάνου τὸ μαντρί. Στίς 10-8-46 οἱ στρατιῶτες πῆραν ἀπὸ τοὺς Περικλῆ Κατσάνο 1 γουρούνι, 2 γίδια καὶ ἀπὸ τὸ Σταῦρο Μπουκουβάλα 2 κότες. Στίς 13-1-47 οἱ μοναρχοφασίστες συμμοριτὲς ἀδελφοὶ Βαζουραῖοι δολοφόνησαν τὸν Ἰ. Τζέκα καὶ Δ. Γούλα.

Χωριό Ἐλάφι

Στίς 2-9-45 ἡ ἀστυνομία Καρπεροῦ ἔπιασε, ἔδειρε τοὺς Γεώργιο Λαφτζίδη, Θ. Μαυρίδη καὶ Ν. Μαυρίδη τὸν ὁποῖο καὶ φυλάκισε. Στίς 19-10-45 ἡ ἀστ. Καρπεροῦ ἔδειρε καὶ φυλάκισε τοὺς Π. Κωνσταντινίδη καὶ Π. Μαυρίδη. Ἐδειρε τὴν Ἀναστασία Κωνσταντινίδου, Παρθένα Κωνσταντινίδου (πέθανε στίς 18-1-46 ἀπὸ τὸν ξυλοδαρμό), Βασιλικὴ Κωνσταντινίδου, Χαράλαμπο Κωνσταντινίδη, Κατερίνα Κωνσταντινίδη, Εὐστάθιο Καραχισαρίδη, Μαρία Καραχισαρίδη, Χαρίτων Μαυρίδη, καὶ τὴ Φ. Μακρίδου. (Ἡ Φωτεινὴ Μακρίδου πέθανε ἀπὸ τὸν ξυλοδαρμό). Στίς 10-11-45 τὸ ἀπόσπασμα Παπαδάκη ἔδειρε τὴ Δέσποινα Μαυρίδου καὶ Ν. Λαφτζίδη.

Ἐπίσης τὸ ἴδιο ἀπόσπασμα ἔδειρε καὶ φυλάκισε τοὺς παρακάτω: Στίς 10-11-46 τὸν Ἰωσήφ Μαυρίδη καὶ τὸν φυλάκισαν. Στίς 3-5-46 ἔδειραν τὴν Συμέλα Μαυρίδου, Χρ. Ἀμαντιάδη, Γεώργιο Σιδηρόπουλο, Π. Κωνσταντινίδη, Δ. Μακρίδη καὶ Π. Κ. Κων/νίδη. Στίς 5-5-46 τὸ ἴδιο ἀπόσπασμα ἔδειρε τὸν Π. Μαυρίδη, Θ. Λαφτζίδη, Π. Κων/νίδη καὶ τὴν Ὀλγα Λαφτζίδη. Στίς 6-5-46 οἱ ἴδιοι δέϊραν τὸν Ἀντώνη Λαφτζίδη. Στίς 6-5-46 ὁ χωρ/κας Γιάννης Κατσώνης ἔδειρε τὸν Π. Κων/νίδη καὶ στίς 6-5-46 τὸ ἀπόσπασμα Παπαδάκη ἄρπαξε ἀπὸ τὸν Ἡλία Καραχισαρίδη 150.000 δραχμές.

Χωριό Μελίσσι

Στίς 8-8-45 χωρ/κες δείρανε τοὺς: Χρυσ. Χαμαλίδου, Ἄλαξ. Γκανάτσα, Θεόπ. Παπαδοπούλου, Κων. Παπαδόπουλο, Σοφ. Παπαδοπούλου, Θεόδ. Κωνσταντινίδου, Ἐλένη Μπελιτζίδου, Βαρβάρα Ναπολέοντα, Φώτη καὶ Ἡλία Πελετισίδη, Νικ. Μακρίδη, Γ. Τοπαλίδη, Ζαχαρούλα Τόσκα, Φωτεινὴ Χατζηανίδου, Χαρ. Χατζηανίδη. Στίς 18-9-45 χωρ/κες δείρανε τοὺς Στυλιανὸ Χαμαλίδη, Λάμπρο Πελετισίδη, Γεώργ. Παπαδόπουλο, Κων. Σεβαστιάδη. Στίς 28-9-45 χωρ/κες δείρανε τοὺς: Θεόπιστο Πελετισίδη, Λουκᾶ Παπαδόπουλο, Γεώργιο Πελετισίδη. Στίς 18-2-45 χωρ/κες δείρανε τὸ Νικ. Παπαδόπουλο. Στίς 8-8-45 χωρ/κες τραυμάτισαν τὸ Φώτη Πελετισίδη. Στίς 8-8-45 χωρ/κες κούρεψαν τίς Χρυσούλα Χαμαλίδου, Ἀλεξάνδρα Κανάτσιου καὶ Θεοπίστη Παπαδοπούλου. Στίς 27-8-46 χωρ/κες δείρανε τοὺς Ἡλία, Εὐστάθιο καὶ Γεώργιο Κωνσταντινίδη, Παντελῆ καὶ Μαυροφόρα Χαμαλίδη, Εὐθυμία, Εὐστάθιο καὶ Βασίλη Πελετισίδη, Παῦλο Δημητριάδη, Χαράλαμπο, Οὐρανία καὶ Ζαχαρούλα Τόσκα, Χαράλαμπο καὶ Βαρβάρα Παπαδοπούλου, Δημ. καὶ Θανάση Καλπίνη.

Στίς 17-8-46 στρατιῶτες, χωρ/κες καὶ οἱ μοναρχοφασίστες ληστοσυμμορίτες Ράμμος καὶ Γιωργουλαῖοι ἄρπαξαν ἀπὸ τοὺς: Λ. Παπαδόπουλο, 100 ὄκ. καλαμπόκι καὶ 20 ὄκ. φασόλια, Εὐστάθιο Τοκαλίδη 150 ὄκ. καλαμπόκι καὶ 10 κότες, ἀπὸ Ἀν. Χαμαλίδη 200 ὄκ. σᾶρι, 100 ὄκ. καλαμπόκι, 40 ὄκ. τυρί, 10 ὄκ. βούτυρο, 5 κότες καὶ 2 πρόβατα. Ἀπὸ Π. Δημητριάδη 100 ὄκ. σᾶρι, 50 ὄκ. καλαμπόκι, 25 ὄκ. φασόλια καὶ 10 κότες. Ἀπὸ Ε. Κωνσταντινίδη, 50 ὄκάδες σᾶρι, καὶ 10 κότες, ἀπὸ Χαρ. Σιατανίδη 100 ὄκ. σᾶρι καὶ 6 κότες, ἀπὸ Φωτεινὴ Ἀτσιανίδου 150 ὄκάδες καλαμπόκι, 20 ὄκ. φασόλια καὶ 10 κότες, ἀπὸ Β. Πελετισίδη 70 ὄκ. σᾶρι καὶ 8 κότες. Ἀπὸ Φ. Παπαδόπουλο 100 ὄκάδες σᾶρι, 5 ὄκάδες βούτυρο, 20 ὄκ. φασόλια καὶ 7 κότες. Ἀπὸ Νεόφυτο Καστανίδη 50 ὄκ. σᾶρι, 100 ὄκ. καλαμπόκι καὶ 5 κότες. Ἀπὸ Γερ. Παπαδόπουλο 500 ὄκ. σᾶρι, 200 ὄκ. καλαμπόκι, 80 ὄκ. φασόλια 15 κότες καὶ 2 γουρούνια. Ἀπὸ Σοφ. Παπαδοπούλου 100 ὄκ. σᾶρι καὶ 5 κότες. Ἀπὸ Θεόπιστο Πελετισίδη πῆραν 17 κότες, 18 πρόβατα καὶ τοῦ κάφαν τὸ σῆτι. Ἀπὸ τὸ Λουκᾶ Παπαδόπουλο, πῆραν 50 ὄκ. σᾶρι, 5 ὄκ. βούτυρο, 20 ὄκ. φασόλια καὶ 17 κότες. Ἀπὸ τὸν Ἀναστάσιο Κωνσταντινίδη πῆραν 50 ὄκάδες σᾶρι καὶ 10 κότες. Ἀπὸ Ἀπόστολο Γκαμάτσο 60 ὄκ. καλαμπόκι καὶ 5 κότες, ἀπὸ Εὐάγγελο Γκαμάτσο 40 ὄκ. καλαμπόκι καὶ 8 κότες, ἀπὸ Χαρ. Πελετισίδη πῆραν 100 ὄκ. καλαμπόκι καὶ 12 κότες. Ἀπὸ Ι. Φιλίτση 50 ὄκ. σᾶρι, 30 ὄκ. τυρί καὶ 3 κότες. Ἀπὸ Χαρ. Φιλίτση πῆραν 50 ὄκ. καλαμπόκι, 20 ὄκ. φασόλια καὶ 3 κότες. Ἀπὸ Χαρ. Φιλίτση πῆραν 50 ὄκ. καλαμπόκι. Ἀπὸ Ι. Ἀριβηματαῖα 60 ὄκ.

σᾶρι, 10 ὄκ. φασόλια καὶ 5 κότες. Ἀπὸ Χαρ. Ἀριβηματαῖα πῆραν 55 ὄκ. σᾶρι καὶ 3 κότες. Ἀπὸ Θωμᾶ Πελετισίδη 80 ὄκ. σᾶρι, 5 ὄκ. βούτυρο καὶ 6 κότες. Ἀπὸ Ἰορδάνη Δημητριάδη πῆραν 100 ὄκάδες σᾶρι, 30 ὄκ. τυρί, 10 ὄκ. βούτυρο καὶ 2 πρόβατα. Ἀπὸ τὴν Κλειφίλη Χαμαλίδου 100 ὄκ. καλαμπόκι, 10 ὄκ. τυρί καὶ 10 ὄκ. φασόλια. Ἀπὸ τὴν Εὐ. Χατζήδη 150 ὄκ. σᾶρι, 60 ὄκ. καλαμπόκι, 4 ὄκ. βούτυρο, 20 ὄκ. φασόλια, 8 κότες καὶ 2 πρόβατα. Ἀπὸ τὸ Ν. Καλαγασίδη πῆραν 45 ὄκάδες καλαμπόκι καὶ 7 κότες. Ἀπὸ Ἄλεξ. Παπαδόπουλο 200 ὄκ. σᾶρι, 60 ὄκάδες καλαμπόκι, 4 ὄκ. βούτυρο, 20 ὄκ. φασόλια, 8 κότες καὶ 2 πρόβατα.

Χωριό Πηγαδίτσα

Στίς 15-10-45 χωρ/κες τοῦ Κηπουργιοῦ ἔδειραν καὶ φυλάκισαν τοὺς: Ἀχ. Τατσανίδη, Γ. Συμεωνίδη, Σάββα Ἰωαννίδη, Ἀθ. Χασατσιάδη, Φ. Παναγιωτίδη καὶ Ἀναστ. Σουρνατσιδῆ.

Στίς 27-12-46 χωρ/κες ἔδειραν καὶ φυλάκισαν τὸν Ἀνθιμο Φωτιάδη. Τὴν ἴδια μέρα φυλάκισαν τὸν Κυριάκο Σιδηρόπουλο. Στίς 20-8-46 ἔδειραν καὶ φυλάκισαν τὴ γυναῖκα τοῦ Χαράλαμπου Μεντετζίδου. Στίς 25-10-45 χωρ/κες τοῦ σταθμοῦ Μελισσιῶ ξυλοκόπησαν τὸν Ἀν. Φωτιάδη. Στίς 20-10-46 οἱ ληστοσυμμορίτες Μαχαιραῖοι μαζί με τὴ χωρ/κὴ πῆραν ἀπὸ τοὺς: Δ. Κουτίδη 5 γίδες, ἀπὸ τὸ Χαρ. Μεντετζίδη 5 γίδες, καὶ τὸ Χρ. Ματέρη 2 γίδες.

Χωριό Σιταράς

Στίς 18-6-45 ἡ χωρ/κὴ Γρεβενῶν ἔδειρε τὸν Ἰωάννη Στεφανόπουλο. Στίς 15 Σεπτεμβρίου 1945 ἡ χωρ/κὴ ἔδειρε τοὺς: Παναγιώτη Τόλιο καὶ Χρ. Τσιρέ. Στίς 12-2-46 ὁ ὑπενωμοτάρχης Δασκαλάκος ἔδειρε τὸ Γιάννη Στεφανόπουλο. Ἐπίσης ὁ ἴδιος τοὺς: Εὐθ. Μπαρτζώκα, Μ. Μπάτσιον, Γ. Ζιώγαν καὶ Δ. Τόλιον. Στίς 15-3-46 οἱ χωρ/κες Γρεβενῶν μετὸν τρομοκράτη Ράμμο ἔδειραν τοὺς Γ. Μπάτσιον, Ευστ. Τόλιον, Στερ. Μπαλαφέραν, Χρ. Ρήγον καὶ Ι. Μπαλαφέραν. Στίς 15-9-46 στρατῶς καὶ χωρ/κὴ ἔδειραν τοὺς Θαν. Ζέρβαν, Χρυσ. Ρίγκον, Γιάννη Στεφανόπουλον, Ευστ. καὶ Βασιλικὴ Τόλιου, Χρ. Ρίγκο καὶ τὸν Παναγ. Στεργ. Μπάτσιον. Ἐπίσης χτύπησαν τὴ Χαίδω Στεφανοπούλου ἡ ὁποία καὶ πέθανε. Στίς 25-9-46 χτύπησαν τὸν Αχ. Μπάντσιο. Στίς 10-6-45 φυλάκισαν στὰ Γρεβενὰ τὸ Γιάννη Στεφανόπουλο. Στίς 15-9-45 φυλάκισαν τοὺς: Ν. Μπάτσιον, Σ. Τόλιον, Π. Τόλιον, Χ. Ρίγκον, Πανάγια Ζυγουρά, Ν. Παναγιώτη, Εἰρήνη Παλαφέρα, Κυρατσῶ Λιάκου, Αχ. Μπάτσιον, Ευστ. Τόλιον, Στέφ. Μπαλαφέρα, Χρ. Ρίγκο, Ἀνθοῦλα Τόλια, Εὐθ. Τόλια, καὶ Βασιλικὴ Τόλιου. Ἐπίσης τὴν ἴδια μέρα ἔπιασαν τὸν Αθαν. Ζέρβα τοῦ ὁποίου ἀγνοεῖται ἡ τύχη. Ἡ χωρ/κὴ πῆρε ἀπὸ 1 πρόβατο ἀπὸ τοὺς παρακάτω: Αθ. Παναγιώτη καὶ Π. Παναγιώτη. Στίς 15-9-46 πῆραν ἀπὸ τοὺς παρακάτω: Αθ. Ζέρβα 1 τραγί, Ι. Στεφανόπουλο 20 πρόβατα, 1 γουρούνη, διάφορα εἶδη ἀξίας 300.000 δραχμῶν καὶ 1 βόδι. Τὸν Ελ. Ζέρβα τοῦ κάνανε ζημιὰ 100.000 δραχμῶν. Τὸν Δ. Τόλιο τὸν κάνανε ζημιὰ 2.000.000 δραχμῶν καὶ τοῦ πῆραν 350 ὄκάδες σᾶρι, 30 ὄκ. τυρί καὶ 7 τραγιά.

Μυθοπλασία και κοινωνική ϊδεολογία.

τό παράδειγμα μέ τό μύθο του 'Ηρακλή

του Γιάννη Αναστασίου

Γιά τή φύση και τή σημασία του μύθου έχουν ειπωθεί πολλά και θά είπωθούν άκόμα, όσο ή έπιστήμη ή οι έπιστήμες πού έχουν άντικείμενό τους τή μυθολογία θά προσπαθούν συνεχώς νά προσεγγίσουν τό φανέρωμα αυτό του άνθρώπινου πολιτισμού, πού άποτελεί ό μύθος.

Ό δρόμος τής προσέγγισης του μύθου είναι άναπόφευκτο νά άνοίγει συνεχώς από τήν άρχή, έπειδή κάθε έποχή και κάθε γενιά προσπαθεί νά δει μέ τά δικά της μάτια, μέσα από τά δικά της προβλήματα, τίς δικές της ευαισθησίες, τίς δικές της γνωστικές ανάγκες τό μύθο ή μάλλον τούς μύθους πού οι μνημες του παρελθόντος δημιούργησαν ως έμπειρία ζωής και ως έλπίδα κυριαρχίας πάνω στή ζωή και τήν ιστορία της.

Γιά μās σήμερα ή άνάγνωση των μύθων είναι ή άνάγνωση μιās ιστορίας πού δέν έγινε, αλλά θά μπορούσε νά είχε γίνει, έτσι όπως επιθύμησαν και νοστάλγησαν οι άνθρωποι νά τήν κάνουν. "Όσα δέν μπόρεσαν νά πραγματοποιήσουν στή ζωή τά άποτύπωσαν στους μύθους, πού έγιναν ή ζωή τής σκέψης και των συναισθημάτων τους. Γι' αυτό για μās μυθολογία σημαίνει άνάγνωση και άποκρυπτογράφηση τής γραμματικής τής σκέψης του άνθρώπου,¹ καθώς δημιουργούσε τό μύθο πριν από τήν ιστορία ή δίπλα από τήν ιστορία. Αυτό πού λέγεται έδω δέν πρέπει νά κατανοηθεί στήν έννοια ότι ό μύθος λειτουργεί έξω από τήν ιστορία ή αντίθετα προς αυτή. Σέ μιιά τέτοια άποδοχή θά μās διέψευδαν και οι ίδιοι οι μύθοι αλλά και ό φορέας πού τούς μετέφερε μέχρι σήμερα: ή λογοτεχνία και ή τέχνη γενικότερα πού τρέφονται από τήν ιστορία στήν ευρύτερη έννοιά της.

Πρέπει άκόμα νά γίνει και άλλη μιιά έπισήμανση πού τή θεωρώ σημαντική για νά μπορέσουμε νά προσεγγίσουμε τό μύ-

θο μέ μιιά προβληματική πού ύπονοεί ό τίτλος τής όμιλίας. 'Ό μύθος είναι μιιά μορφή όμαδικής ποίησης τής κοινότητας και μάλιστα σέ μιιά πρωτογονική φάση, όπου συνδέεται άκόμα μέ τή γενική έκφραση του θρησκευτικού βιώματος, καθώς αυτό διοχετεύεται στό μύθο. Ξέρουμε όμως ότι τό πρωτόγονο αυτό θρησκευτικό βίωμα είχε μιιά άλλη ουσία και σημασία από τό σημερινό. 'Ανάμεσα στα άλλα ήταν για τόν πρωτόγονο άνθρωπο ένας δρόμος νά «διακοσμήσει» τόν κόσμο, νά τόν βάλει σέ τάξη, νά τόν μορφοποιήσει και νά τόν κατανοήσει. 'Η θρησκευτική έέργεια γίνεται λοιπόν μιιά γνωστική λειτουργία και ό μύθος συνεπώς είναι ένας δρόμος νά μορφοποιήσει, σέ ένα πρώτο στάδιο, τίς άντιλήψεις του άνθρώπου για τόν κόσμο και νά τίς κοινοποιήσει. Δηλαδή κοινοποιώντας ό μύθος τίς άντιλήψεις στήν κοινότητα τήν βοηθάει νά πραγματοποιήσει ένα δρόμο γνώσης του κόσμου και τής ζωής. Κλασικό παράδειγμα μιās τέτοιας προσπάθειας νά ένταχθούν σέ ένα γνωστικό σύστημα τά στοιχεία του κόσμου πού έκφράστηκαν στή γλώσσα και τήν έννοιολογία και σημαντική του μύθου είναι ή Θεογονία του 'Ησιόδου, πού άποτελέσει τήν πρώτη γνώση και κωδικοποίηση του μυθολογικού ύλικού πού μās σώθηκε. "Αν περιορίσουμε τό μύθο μόνο στή σήμανση των συναισθημάτων είναι φανερό ότι του μισερεύουμε τή φύση και σίγουρα δέν τόν κατανοούμε, όπως δέν θά κατανοούσαμε και τό έργο τής ποίησης άν τό περιορίζαμε στα ίδια όρια. 'Από τέτοιες μονομερείς αποφάνσεις και περιορισμούς έχουμε πιά συνειδητά έλευθερωθεί σήμερα.

Στή διαδικασία λοιπόν αυτή στήν οποία ό μύθος γίνεται ένα διάμεσο κατανόησης και διάρθρωσης του κόσμου, γίνεται συγχρόνως και φορέας επικοινωνίας και διοχέτευσης πίστευων και ιδεών, είτε περιπτωσιακών είτε πιό μόνιμων και σύνθετων πού άποτελούν τήν έκφραση μιās περισσότερο ολοκληρωμένης ιδεολογίας. 'Εδω πρέπει νά κάνω δύο διασαφήσεις:

α) 'Ό όρος ιδεολογία νοείται ως ένα πρωταρχικό και ευρύ πλαίσιο πού περιλαμβάνει συνολικές άντιλήψεις για τή ζωή και τόν κόσμο και οι όποιες έκφράζουν ένα κοινοτικό-όμαδικό πνεύμα. Παρουσιάζονται γενικά ως προεκτάσεις δύο βασικών τοποθετήσεων. 'Από τή μιιά έχουμε άποτύπωση κανόνων και προτύπων κοινωνικής ήθικης και συμπεριφορών πραγματικών πού άποτελούν ύπερυψωμένες και έξιδανικευμένες προεκτά-

* Εισήγηση στό Συνέδριο «Μύθος και άνθρωπος» πού έγινε από 25/9 έως 17/10/1985 στήν 'Αθήνα.

1. Για νά μεταφέρουμε έδω μιιά διατύπωση του Marcel Detienne, «'Ό μύθος. 'Ορφείας και τό μέλι», στό: Ζ.Λ. Γκόφ-Π. Νορά, *Τό έργο τής ιστορίας*, τόμ. Β', 'Αθήνα 1983, σελ. 192.

σεις από κοινωνικές καταστάσεις, επιδιώξεις, αιτήματα και έλπίδες που ξεκινάνε από ανθρώπινα μέτρα, ό,τι ονομάζουμε κοινωνική δεοντολογία. Από τήν άλλη καταγράφονται στο μύθο προβολές μεταφυσικών και φανταστικών επιθυμιών, θρησκευτικού μεσσιανισμού και υπέρβασης τής ανθρώπινης φύσης, όπως νίκη πάνω στο θάνατο, αποθέωση, αθανασία.

β) Δέν θά μιλήσουμε για ιδεολογία του μύθου αλλά για ιδεολογία, για ιδέες που φανερώνονται στη διαδικασία σχηματισμού ή μεταλλαγής του μύθου. Στη δεύτερη περίπτωση πρόκειται για παρέμβαση του κοινοτικού πνεύματος (που μπορεί να τό εκφράζει και ένας συγγραφέας) μέσα στην παράδοση, μέ αποτέλεσμα να αλλάξει ή διάρθρωση ή τό περιεχόμενο του μύθου. Η διαπίστωση των διαδικασιών αυτών είναι φυσικά πράγμα ιδιαίτερα δύσκολο, καθώς τά διάφορα επίπεδα και φάσεις στη δημιουργία και στην ολοκλήρωση κάθε μύθου υπεισέρχονται τό ένα μέσα στο άλλο και συνδυάζονται μέ τίς διάφορες επιλογές ή τούς νεοτερισμούς και επινοήσεις του ατομικού συγγραφέα ή μυθολόγου. "Όπου μάς έχουν σωθεϊ παραλλαγές, μπορούμε σχετικά πίο εύκολα να παρακολουθήσουμε, έστω και περιγραφικά, τίς προσπάθειες για μία άλλη ανάγνωση ενός μύθου και να πιστοποιήσουμε ακριβώς τίς παρεμβάσεις των νεότερων επιλογών και τή μεταφορά των αξόνων σήμανσης του μύθου.

Αυτά όλα, που λέγονται σέ κάπως θεωρητικό επίπεδο έδω, θά διασαφηνιστούν περισσότερο στη συνέχεια, όταν θά τά δούμε συγκεκριμένα στο παράδειγμα του μύθου του 'Ηρακλή, στον όποιο βασικά αναφέρονται. Παραδείγματα για όμοιες διεργασίες θά μπορούσε κανείς να προσθέσει και από άλλους μύθους του αρχαίου κόσμου.

‘Ο μύθος ως κοινωνική λειτουργία εξουσίας

Έκτός από τό φιλτράρισμα τής ιδεολογίας μέσα στο μύθο πρέπει να επιστημόνουμε και μία άλλη λειτουργία που εκφράζεται μέσα από τό μύθο και που θεωρώ ότι ανήκει στίς λειτουργίες συμπεριφοράς μιās κοινότητας, ανεξάρτητα αν ή συγκεκριμένη τάση εκφράζεται από ένα άτομο, τόν συγγραφέα, που διατυπώνει μία όρισμένη αντίληψη. Έννωω έδω ότι μέ τό μύθο, και ιδιαίτερα μέ τίς διαμορφώσεις παραλλαγών του, εκφράζεται κάποτε μία συγκεκριμένη και ιδιαίτερη τοποθέτηση απέναντι σέ συνήθειες, θεσμούς, κωδικοποιημένες απόψεις και διατυπώνεται μία σύγκρουση και αντιπαράθεση σ' αυτές. Διαπιστώνεται ότι μέ τό δρόμο αυτό εκφράζεται σέ μία ιδιαίτερη έννοια μία διεκδίκηση (ή μία προσπάθεια διατήρησης) του χώρου τής ιδεολογικής έπιρροής που ασκείται στο πλαίσιο θρησκευτικών και άλλων ιδεών και μιās αντίστοιχης πρακτικής. Τελικά επιδιώκεται ένα είδος διεκδίκησης εξουσίας στον αντίστοιχο χώρο, έφόσον μέσα από τό μύθο περνάει μία κυρίαρχουσα κοινωνική ιδεολογία. Αυτό θά τό δούμε συγκεκριμένα π.χ. στη σχέση που ανέπτυξε ό μύθος του 'Ηρακλή μέ τό μαντείο των Δελφών και τήν πολιτική του.

‘Ο μύθος που διηγόταν ή κοινότητα ή που άφηνε να κυκλοφορήσει και έξω από τό χώρο της, ήταν τό φυλετικό της μητρώο, ή απόδειξη τής ταυτότητάς της και ή δικαίωσή της. "Όσο περισσότερο διεκδικούσε για τόν έαυτό της έναν ήρωα ή

ένα γεγονός, τόσο μπορούσε σέ μεγαλύτερο βαθμό να ασκήσει έπιρροή και εξουσία σέ εκείνους που δέχονταν και δεσμεύονταν π.χ. μέ τή λατρεία του ήρωα ή του γεγονότος. Η ανάλογη συνειδητή διαμόρφωση ενός μύθου απέβλεπε λοιπόν στο να διευρύνει τό χώρο τής πολιτιστικής (θρησκευτικής, πνευματικής) εξουσίας αυτού που διαμόρφωνε τό μύθο. Αυτό γινόταν τίς περισσότερες φορές βέβαια από τούς κύκλους των ιερατείων και τά κέντρα θρησκευτικής λατρείας. 'Ιδιαίτερα στον 'Ηρακλή θά συναντήσουμε και σύγκρουση όλόκληρων πολιτισμικών ομάδων όπως δωρικής — άχαικής — αίτωλικής. Πίσω από τήν αντιπαράθεσή τους μπορούμε αναλογικά να υποθέσουμε ότι κινούνταν εύρύτερες πολιτικές και πολιτιστικές σκοπιμότητες, όπως θά δούμε συγκεκριμένα στη συνέχεια.

"Όλες αυτές οι άφετηριακές σκέψεις, που τίς θεωρώ προϋποθέσεις για μία γόνιμη προσέγγιση των ελληνικών μύθων, ισχύουν κατά τή γνώμη μου υπό όρισμένους όρους, τούς πίο βασικούς από τούς όποιους ακολουθήσα στην ανάλυση του μύθου του 'Ηρακλή και μάλιστα στον ιδιαίτερο στόχο που έβαλα, να απομονώσω τά σημεία στα όποια φαίνεται ή έκφραση κοινωνικής ιδεολογίας κατά τή δημιουργία του μύθου. Μεθοδολογικά βέβαια δημιουργείται έδω ένα πρωθύστερο, γιατί οι θεωρητικές αυτές προϋποθέσεις είναι γενικευμένες σκέψεις από τήν ανάγνωση και τήν ανάλυση των στοιχείων του μύθου. Τό ότι λοιπόν ή ανάλυση γίνεται μέ βάση τίς αρχές αυτές είναι φαινομενικό και αντίστροφη του έρμηνευτικού δρόμου.

‘Η λειτουργική έκφορα του μύθου

Η έρμηνεία του μύθου πρέπει να γίνει μέ τή συνείδηση ότι σ' αυτόν διατυπώνεται ή γνωστική προσπάθεια του δημιουργού του, όπως ανέφερα πριν, και ότι ό μύθος λειτουργεί ως ή συνισταμένη ύποδοχής των αντίληψεων, διαθέσεων και συμπεριφορών τής ομάδας που τόν δημιούργησε ή του ατόμου (ποιητή, στοχαστή, συγγραφέα) που τόν μετέβαλε. Μέ τόν τρόπο αυτό θά εκτιμήσουμε σωστά και δέν θά παραγνωρίσουμε τίς πλευρές του μύθου στίς όποίες διοχετεύονται αντίληψεις τής κοινότητας. 'Ο γνωστικός αυτός δρόμος του μύθου είναι σαφές ότι μπορεί να λειτουργήσει και εξατομικευμένα σέ μία διαδικασία αυτόνόμησης, τουλάχιστον πέρα από τή συναισθηματική διάθεση του δημιουργού του. Στο γεγονός αυτό οφείλεται ότι δημιουργούνται π.χ. τοπικές παραλλαγές ή διαφοροποιημένες απόψεις, όπως συμβαίνει όταν οι αρχαίοι τραγικοί ποιητές έπεξεργάζονται και συνεπώς παραλλάσσουν συνειδητά ένα μύθο. Τό γνωστικό στοιχείο του μύθου μάς βοηθάει λοιπόν να παρακολουθήσουμε τήν ύπαρξη επιλογών και στρωμάτων απόψεων. Η συναισθηματική ύποδομή αντίθετα παρουσιάζει μεγαλύτερη όμοιογένεια και συναίρει τίς διαφορές.

Σχετικά μέ τό περιεχόμενο και τή δομή του μύθου παίζει αποφασιστικό ρόλο ή αποτύπωσή του σέ λόγο, ή καταγραφή του σέ κείμενο (έπικό, θεολογικό, φιλοσοφικό, θεατρικό, ιστορικό κ.λπ.). Είναι συντελεστικό και αναπόφευκτο ότι τούς αρχαίους μύθους τούς γνωρίζουμε σήμερα όχι από προφορική παράδοση (όπως ένδεχομένως τούς προσλάμβαναν οι αρχαίοι), αλλά μόνο μέσα από κάποιο από τά είδη κειμένου που ανέφερα. Συνεπώς, ό μύθος αποκτά κάτι από τήν προσωπική

σφραγίδα τοῦ τελευταίου καταγραφῆς του, εἴτε ἐπώνυμοι εἴτε ἀνώνυμοι. Ἐδῶ κρατᾷ ὅλη τὴν ἰσχὺ τῆς ἢ διαπίστωση ὅτι ὁ μῦθος τελικὰ διαμορφώνεται τῇ στιγμῇ πού διατυπώνεται καὶ καταγράφεται σὲ μιά ἀπὸ τὶς μορφές λόγου τοῦ ἀντίστοιχου κείμενου. Αὐτὸ εἶναι ἡ πιὸ σίγουρη ἀφετηρία γιὰ τὴν διερεύνησή του, ἐπειδὴ εἶναι ἐξάλλου καὶ ὁ ἀναπόφευκτος τρόπος γνώσης μας τῶν ἀρχαίων μύθων. Προφανῶς ὑπῆρχαν μορφές του πού προηγήθηκαν, ἀλλὰ ἡ ἀπάρτισή του γιὰ μᾶς ἰσχύει ἀπὸ τὴν στιγμὴ πού γίνεται κείμενο καὶ μόνο στὴ μορφὴ αὐτὴ μπορούμε νὰ τὸν γνωρίσουμε. Ἐπειτα μόνο στὴν ἀποτυπωμένη μορφὴ μπορούμε νὰ διαπιστώσουμε καθαρὰ τὰ διαμορφωμένα ἰδεολογήματα καὶ τὸν ἐσωτερικὸ μηχανισμό μὲ τὸν ὁποῖο γεννιοῦνται μέσα στὴν κοινωνικὴ συνείδηση καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο συγκεκριμενοποιοῦνται ὡς συμπεριφορές στὴν ἱστορία.

Ἡ συγκριτικὴ μέθοδος π.χ. μὲ μύθους ἄλλων λαῶν θὰ μᾶς βοηθοῦσε νὰ διαπιστώσουμε τὴν ὁμοιότητα ἢ διαφορὰ τῆς θεματικῆς, δὲν θὰ μᾶς ἀποκάλυπτε ὅμως τὴν ἐσωτερικὴ λειτουργία καὶ σημασία τῶν δικῶν μας μύθων. Ἀντίθετα, ἡ χρησιμοποίηση ἄλλων σημάτων πού ἔχουν γίνει σὲ ἄλλους πολιτισμικούς χώρους θὰ μπορούσε νὰ συσκοτίσει τὴ μοναδικότητα πού ἀποκτᾷ ἡ διατύπωση τοῦ μύθου στὴ συγκεκριμένη κειμενικὴ ἐκφορὰ του. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ, θὰ πρέπει νὰ ἀναγόμεναι συνεχῶς στὸ κείμενο τοῦ μύθου γιὰ νὰ τὸν κατανοήσουμε καὶ νὰ διαπιστώσουμε τὶς συνισταμένες πού τὸν ἀπαρτίζουν. Αὐτὸ ἰσχύει καὶ ὅταν πρόκειται νὰ παρακολουθήσουμε τὰ ἔχνη ἐπιβίωσης ἑνὸς μύθου, ἴσως περισσότερο τότε. Ἀπὸ τὸ σύνολο λοιπὸν τῶν ἐκδοχῶν τοῦ μύθου στὸν ἴδιο πολιτισμικὸν ὄγκον, ἐννοῶ ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο μὲ ὅλες τὶς παραλλαγές του, θὰ μπορούσαμε νὰ φτάσουμε στὴν ἀποκρυπτογράφηση τοῦ μύθου, ἀφοῦ προηγουμένως κάνομε μιά ἀνάλυση τῆς δομῆς του καὶ τῆς λειτουργίας τῶν στοιχείων πού τὸν ἀποτελοῦν στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς δομῆς.

Ὁ μῦθος τοῦ Ἡρακλῆ. Ὁ χαρακτήρας τοῦ ἥρωα

Μὲ βάση λοιπὸν τὶς γενικὲς σχέψεις πού διατυπώθηκαν μέχρι ἐδῶ, θὰ προσπαθῶ νὰ ἐπισημάνω ἐπιλεκτικὰ καὶ μὲ κάθε δυνατὴ συντομία στὸ μῦθο τοῦ Ἡρακλῆ τὰ σημεῖα πού δείχνουν αὐτὴ τὴ λειτουργία παραγόντων κοινωνικῆς ἰδεολογίας. Ἰδιαιτέρως θὰ προσπαθῶ νὰ ἀπομονώσω, ὅσο εἶναι δυνατό, τὰ σημεῖα τριβῆς, δηλαδὴ ἐκεῖνα ὅπου ἡ ἐπίδραση τῶν παραγόντων συντέλεσε στὴν παράλλαξη τοῦ περιεχομένου τοῦ μύθου, μιά διαδικασίαν πού στὴ μυθολογικὴ ἐκφραση μπορεῖ νὰ γίνεται μὲ δύο τρόπους:

α) Στὸ ἓνα καὶ ἀμετάβλητο μυθολογικὸ θέμα ἀναφέρονται περισσότερες καὶ διάφορες ἐρμηνεῖες ἀπὸ ἐπώνυμες πηγές (ποιητές, συγγραφεῖς), π.χ. οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς δίνουν διάφορες ἐξηγήσεις, στὸ ὅτι ὁ Ἡρακλῆς πηγαίνει νὰ μπεῖ στὴν ὑπηρεσία τοῦ Εὐρυσθέα, ὅπως θὰ δοῦμε.

β) Σὲ ἓνα θέμα προβάλλονται συγχρόνως περισσότερες παραλλαγές, πού διηγοῦνται δηλαδὴ διαφορετικὰ τὸ μῦθο σὲ μικρότερο ἢ μεγαλύτερο μέρος του.

Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἔχομε κατὰ βάση μιά μεταλλαγὴ τοῦ περιεχομένου πού ἔρχεται σὲ ἀντίθεση πάντως μὲ τὴν παραδοσιακὴ γραμμὴ τοῦ μύθου.

Ἀπὸ τὴν ἔρευνα² ἔχει διαπιστωθεῖ ὅτι στὸν πρωταρχικὸ πυρῆνα τῆς δημιουργίας τῆς μορφῆς τοῦ Ἡρακλῆ βρίσκεται μιά βασικὴ ἰδέα, ἓνας βασικὸς χαρακτηρισμὸς τοῦ πού τὸν συναντᾷμε σὲ τέτοιους ἥρωες σχεδὸν σὲ ὅλες τὶς μυθολογίες. Ὁ πρωταρχικὸς Ἡρακλῆς ἦταν ὁ δυνατὸς ἄντρας (der starke Hans στὰ γερμανικά καὶ βόρεια παραμῦθια), κάτι σάν τὴν παρουσία μιᾶς φυσικῆς δυνάμης πού ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ ἐπιβάλλεται πάνω σὲ ἄλλες φυσικὲς δυνάμεις, ἀνθρώπους, ζῶα ἢ καὶ στοιχεῖα τῆς φύσης. Ἡ ἐννοια αὐτῆ τοῦ ἰσχυροῦ ἄντρα ἔρχεται ἀκριβῶς κατευθεῖαν ἀπὸ μιά πρωταρχικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν προέκταση τῶν φυσικῶν ἰκανοτήτων τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἰσχυρὸς ἄντρας ἀρχικὰ λειτουργεῖ ὅπως καὶ οἱ ἐκδηλώσεις τῶν φυσικῶν φαινομένων, δηλαδὴ οἱ ἐνέργειές του δὲν ἀποτιμῶνται ἠθικὰ. Ὁ πρωτόγονος τὶς συλλαμβάνει ἀπλῶς ὡς ὑπερύψωση τῶν δικῶν του ἰδιοτήτων καὶ ὡς ἀντίδοτο στὰ στοιχεῖα τῆς φύσης. Ἡ σύλληψη αὐτῆ τοῦ φυσικοῦ, πέρα ἀπὸ κοινωνικὲς συμβάσεις, δυνατοῦ ἄντρα βρίσκεται στὴ βάση τῆς μορφῆς τοῦ Ἡρακλῆ, ὁ ὁποῖος σύμφωνα μὲ τὸ χαρακτήρα του αὐτὸ καὶ σύμφωνα μὲ τὴν τυπικὴ ἐκδήλωση ἑνὸς τέτοιου χαρακτήρα, κάνει πράξεις πού ἀπαιτοῦν τόλμη καὶ σωματικὴ δύναμη καὶ ὁ μῦθος τὶς παρουσιάζει νὰ γίνονται γιὰ νὰ φανεῖ μόνο ἡ χαρὰ τοῦ ἥρωα γιὰ τὴ δυνάμη του καὶ ὁ θαυμασμὸς τῶν ἄλλων γι' αὐτὴ τὴ δύναμη. Τὸ ὅτι ἓνας τέτοιος πυρῆνας βρίσκεται στὴ βάση τῆς μορφῆς τοῦ Ἡρακλῆ γίνεται φανερό ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὑπάρχουν κατορθώματα πού τὰ κάνει ὁ Ἡρακλῆς χωρὶς νὰ ὑπάρχει ἄλλος λόγος, δηλαδὴ χωρὶς νὰ πρόκειται νὰ ἀποτραπῆ ἓνα κακὸ ἢ νὰ προκύψει κάποια φανερὴ ὠφέλεια γιὰ τὸν ἴδιο ἢ γιὰ κάποιον ἄλλον. Τὸ πρωταρχικὸ κίνητρο στὶς πράξεις αὐτές ἦταν νὰ διοχετευθεῖ μιά ἐπιθυμία γιὰ περιπέτεια καὶ ἐπίδειξη σωματικῆς δυνάμης. Σχεδὸν στοὺς μισοὺς ἄθλους ὁ μόνος λόγος πού ἀναφέρεται ὡς κίνητρο εἶναι ὅτι ἀπλῶς ἤθελε ὁ Εὐρυσθέας νὰ ἔχει τὸ ἀντίστοιχο ζῶο ἢ πράγμα. Δὲν ὑπῆρχε οὔτε ἡ περίπτωση νὰ καθαρῆσει ὁ Ἡρακλῆς τὸν κόσμον ἀπὸ ἓνα κακὸ οὔτε νὰ βοηθήσει ἢ νὰ ὠφελῆσει κάποιον. Οἱ ἄθλοι αὐτοὶ ἔγιναν συνεπῶς μόνο γιὰ νὰ δείξει ὁ Ἡρακλῆς τὴ δύναμη καὶ τὴν ἀντρείουσύνη του. Αὐτὸ πού ἀναφέρεται ὅτι ἦταν ἐπιθυμία τοῦ Εὐρυσθέα εἶναι μιά σκιάδης δικαιολογία γιὰ μιά ὑπερηφανὴ σχέση πού προϋπάρχει. Δὲν ἀποτελεῖ αἰτία γιὰ τὴν ἐκτέλεση τῶν ἄθλων. Ὁ Εὐρυσθέας βρίσκεται μᾶλλον στὸ περιθώριο. Τέτοιοι ἄθλοι εἶναι ἡ Κερυνίτις ἔλαφος, ἡ ζώνη τῆς Ἴππολύτης, τὰ βόδια τοῦ Γηρυόνη, ὁ Κέρβερος καὶ τὰ μήλα τῶν Ἑσπερίδων. Ἀντίθετα, στοὺς ὑπόλοιπους ἄθλους ἐπρόκειτο γιὰ ζῶο ἢ τέρας πού προκαλοῦσε καταστροφὴ: λιοντάρι τῆς Νεμέας, Στυμφαλίδες ὄρνιθες, Λερναία ὕδρα, Ἐρυμάνθιος κάπρος, Κρητικὸς ταῦρος, ἢ γιὰ περιστάτικὸ πού χρειαζόταν ἡ βοήθεια τοῦ Ἡρακλῆ καὶ θὰ ὠφελοῦνταν κάποιος (κόπρος τοῦ Αὐγεία). Στὰ ἄλλα τοῦ Διομήδη δὲν πρόκειται νὰ ὠφεληθεῖ κανεὶς, ὡστόσο προξενοῦν καταστροφές, γιατί, παρόλο πού εἶναι δεμένα, εἶναι ἐπικίνδυνα, μιά καὶ τρέφονται μὲ σάρκες ἀνθρώπων πού τοὺς σκοτώνει ὁ Διομήδης. Σὲ μιά παραλλαγὴ ἐξάλλου ἐμφανίζεται καὶ ἡ Κερυνίτις ἔλαφος ὡς καταστρεπτικὸ ζῶο, πράγμα πού δείχνει πάλι τὴν προσπάθεια νὰ ἀποδοθεῖ στὴν πράξη τοῦ Ἡρακλῆ ἓνας λυτρωτικὸς χαρακτήρας καὶ σ' αὐτὸ ἐκφράζεται ὁπωσδήποτε μιά ὀρισμένη τοποθέτηση.

2. Βλ. βασικά τὸ ἄρθρο «Herakles» τοῦ F. Prinz, στὴ *Real Encyclopädie*, Suppl. XIV.

Ἡ σημαντικὴ τῶν ἄθλων καὶ πράξεων τοῦ Ἡρακλῆ

Βέβαια, στό μῦθο ὑπάρχει ἐξήγηση γιά ὅλες τίς πράξεις τοῦ Ἡρακλῆ. Γιά τούς δώδεκα ἄθλους προβάλλεται ἡ ὑπηρετικὴ σχέση πρὸς τόν Εὐρυσθέα. Αὐτὴ πάλι δικαιολογεῖται στίς πηγές μέ διάφορους τρόπους: ἡ ὑποχρέωση τοῦ Ἡρακλῆ νά ὑπηρετήσῃ τόν Εὐρυσθέα ἀνάγεται στό μίσος τῆς Ἥρας γιά τὴν ἀπιστία τοῦ Δία καὶ βρῆκε τόν τρόπο αὐτό, τὴν ὑπεροχὴ τοῦ Εὐρυσθέα πάνω στόν Ἡρακλῆ, γιά νά τόν ἐκδικηθεῖ. Εἶναι ἡ κύρια ἐκδοχὴ πού ἀναφέρεται ἤδη στό ὀμηρικὸ ἔπος. Ἀκόμα δίνεται ἡ ἐξήγηση ὅτι ὁ Ἡρακλῆς ἔκανε τούς ἄθλους ὕστερα ἀπὸ διαβεβαίωση τοῦ Ἑρμῆ καὶ τῆς Ἀθηνᾶς ὅτι μετὰ τὴν ἐκτέλεσή τους θά γίνει ἀθάνατος. Αὐτὴ ἡ ὑπόσχεση ἢ προσδοκία εἶναι ἓνα θέμα κοινὸ σέ μῦθους καὶ θά τό βροῦμε νά συμβολίζεται στοὺς περισσότερους ἄθλους καὶ στίς ἄλλες πράξεις του: ἡ καταπολέμηση καὶ ἐξόντωση τῆς Λερναίας ὕδρας, ὁ αἰχμαλωτισμὸς τῆς Κερυνίτιδος ἐλάφου, τὰ βόδια τοῦ Γηρυόνη, τό ἀνέβασμα τοῦ Κέρβερου ἀπὸ τόν Ἄδη συμβολίζουν

τὴν κατανίκηση τοῦ θανάτου. Ἡ ἴδια ἰδέα ἐκφράζεται ἢ συνοποδηλώνεται καὶ σέ ἄλλα κατορθώματα. Αὐτὴ ἡ ἐρμηγεία ὡστόσο μπορεῖ νά εἶναι καὶ ὕστερογενήνητη καὶ νά δημιουργήθηκε πάνω στόν ἀρχικὸ πυρήνα, σύμφωνα μέ τόν ὅποιο ὁ Ἡρακλῆς κάνει τὰ κατορθώματα ὡς ὁ δυνατός ἄντρας. Πάντως, ἡ ἄποψη ὅτι ὁ Ἡρακλῆς ἔδρασε γιά νά ἀποκτήσῃ τὴν ἀθανασία ἀποδεικνύει ὅτι στὴν ἀρχικὴ μορφή τοῦ μῦθου κάνει τίς πράξεις ἀπὸ δική του παρόρμηση. Συνεπῶς, ἡ ὑπηρετικὴ του σχέση πρὸς τόν Εὐρυσθέα εἶναι δευτερογενὴς καὶ ἀνάγεται σέ μεταγενέστερη ἐπεξεργασία τοῦ μῦθου, ὅταν ἐπέδρασαν κάποιοι κοινωνικὲς ἀντιλήψεις. Ἐνδειξὴ ὅτι δέν πρόκειται γιά πρωταρχικὴ καὶ παραμόνιμη σύνδεση εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἄλλες πηγές ἀναφέρουν ἄλλους λόγους. Ὁ Εὐριπίδης, στόν Ἡρακλῆ του, ἐκπροσωπεῖ τὴν ἄποψη ὅτι ἡ ἐθελοδοουλία τοῦ ἥρωα ὑπαγορεύτηκε ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία του νά γυρίσῃ στὴν πατρίδα τοῦ πατέρα του Ἀμφιτρώνα καὶ μέ τὴν ὑπηρεσία του στόν Εὐρυσθέα νά ἐξιλειωθεῖ γιά τὸ φόνο πού ἔκανε ὁ Ἀμφιτρώνας, πού σκότωσε τόν πεθερό του Ἡλεκτρώνα. Καὶ αὐτὴ ἡ ἐνέργεια εἶναι κοινὸς τύπος καὶ θά τὴν ἐπαναλάβῃ ὁ Ἡρακλῆς (π.χ. ἡ ὑπηρεσία του στὴν Ὀμφάλῃ ἔγινε γιά νά ἐξιλειωθεῖ ἀπὸ τὸ φόνο τοῦ Ἴφιτου). Γενικά ἡ μετάβαση σέ ἄλλο μέρος καὶ ἡ προσφορά ὑπηρεσίας ἦταν ἓνα τρόπος καθαρμοῦ μετὰ ἀπὸ φόνο συγγενοῦς ἢ καὶ ξένου.

Ἡ ἐπιστροφή τοῦ Ἡρακλῆ στὴν Ἀργολίδα καὶ ἡ ἐξαγνιστικὴ ὑπηρεσία του στόν Εὐρυσθέα ὑποδηλώνει τὸν ἐξευμενισμό τοῦ γένους καὶ τὴν ἐπανασύνδεση μέ αὐτό, ἀφοῦ μέ τὸ φόνο τοῦ Ἡλεκτρώνα εἶχε ἀπομακρυνθεῖ μέχρι νά ἐξαγνιστεῖ, ὅπως ἀπαιτοῦσε τὸ πρωτόγονο ποινικὸ δίκαιο. Σύμφωνα μέ αὐτό, ὁ δολοφόνος ἔπρεπε νά πάει ἄλλου νά ἐξαγνιστεῖ γιά νά μπορεῖ νά ξαναγίνει δεκτὸς ἀπὸ τὸ γένος. Ἐδῶ ὑπάρχει ἓνας συμφυρμὸς τῶν διαδικασιῶν γιατί ἡ φυγὴ καὶ ὁ καθαρμὸς ἔγινε ἀπὸ τόν Ἀμφιτρώνα πού πῆγε στὴ Θήβα. Γίνεται μιὰ μεταβίβαση στόν Ἡρακλῆ γιά νά δικαιολογηθεῖ ἡ ἐπιστροφή του στόν ἀργολικὸ χῶρο. Σύμφωνα μέ τόν Ἀπολλόδωρο ἐξάλλου, ὁ ἐξαγνισμὸς τοῦ Ἡρακλῆ δέν γίνεται γιά λογαριασμὸ τοῦ πατέρα του ἀλλὰ τοῦ ἴδιου, γιά τὸ φόνο τῆς πρώτης του γυναίκας, τῆς Μεγάρας, καὶ τῶν παιδιῶν του. Ἐδῶ βλέπουμε τὴν ἐκφραση τῆς κοινωνικῆς ιδεολογίας, ὅπου ὁ χῶρος τῆς Ἀργολίδας ἐπιδιώκει νά διεκδικήσῃ τόν ἥρωα καὶ νά τόν πολιτογραφήσῃ. Πρόκειται γιά τὴν ἐκφραση μιᾶς ἐξουσιαστικῆς διεκδίκησης πού στό ἐπίπεδο τῆς λατρείας καὶ τῆς τοπικῆς χρονογραφίας ἀναμφίβολα ἔπαιξε κάποιον ρόλο. Μπορεῖ τέτοιες ἐρμηγείες νά μὴν εἶναι δεσμευτικὲς γιά τὰ σημεῖα αὐτὰ καὶ ἄλλα τοῦ μῦθου, εἶναι ὅμως στοιχεῖα ἐνδεικτικὰ ὡς μιὰ ἀπόπειρα ἐξήγησης γιά ἓνα φαινόμενο ἀπὸ πρώτη ματιὰ περίεργο: ὁ μεγαλύτερος ἥρωας τῆς ἀρχαιότητος ὑπηρετεῖ ἓνα κατὰ τὰ ἄλλα ἀσήμαντο πρόσωπο, τόν Εὐρυσθέα, πού ὑπάρχει στό μῦθο μόνο γιά νά παίξῃ τὸ ρόλο τοῦ ἀφεντικοῦ τοῦ Ἡρακλῆ.

Σύμφωνα μέ μιὰ ἄλλη ἐκδοχὴ, τὸ μαντεῖο τῶν Δελφῶν τοῦ ἔδωσε ἐντολὴ νά κάνει τόν ἐξαγνισμό μέ τὴν ὑπηρεσία στόν Εὐρυσθέα, μιὰ καὶ ἡ διαδικασία ἐξαγνισμοῦ βρισκόταν σέ ἄμεση σχέση μέ τὴν δελφικὴ λατρεία καὶ συνεπῶς ὑπάρχουν ἐδῶ ἐπιδράσεις τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν. Πρόκειται γιά μιὰ προσπάθεια κατὰ τὴν ὁποία μέ ἐνταξὴ τοῦ μῦθου στόν θηβαϊκὸ μυθολογικὸ κύκλο ἐπιδιώκεται ἡ ἀσκησιμὸς ἐπιρροῆς στόν ἀργολικὸ χῶρο, ἀρχικὴ πατρίδα τοῦ μῦθου, ἢ ἀκόμα μιὰ σύζευξη τῶν δύο χῶρων, ἀργολικοῦ καὶ θηβαϊκοῦ. Ἡ νεότερη

3. Preller – Robert, *Griechische Mythologie* II, σελ. 287.

ἔρευνα,³ σχηματοποιώντας βέβαια σέ μεγάλο βαθμό, θεωρεῖ τήν ἐχθρότητα τῆς Ἥρας πρὸς τόν Ἡρακλῆ καί τήν ἀνταγωνιστικότητα τοῦ δωριέα Εὐρυσθέα καί τοῦ ἀχαιοῦ Ἡρακλῆ ἀπόηχο τῆς σύγκρουσης Ἀχαιῶν καί Δωριέων. Σύμφωνα μέ αὐτό τό σχῆμα, ὁ Ἡρακλῆς ἐξελίσσεται ἀπό δυνατός ἄντρας σέ φυλετικό ἥρωα (μιά σαφῆς ἰδεολογική σημασιολογία) πού ἀποκρούει τούς Δωριεῖς καί τή φυλετική τους θεά, τήν Ἥρα. Ὅπως καί νά ἔχει τό ζήτημα, εἶναι φανερό ὅτι ἡ ὄλη σχέση εἶναι μία ἐπεξεργασία τοῦ ἀρχικοῦ πυρήνα πού γίνεται γιά νά ἐνοφθαλμιστοῦν στό μῦθο ὀρισμένες ἀντιλήψεις κοινωνικῆς καί θρησκευτικῆς ἰδεολογίας καί ἀκόμα καί μιᾶς ὀρισμένης συμπεριφορᾶς πού ἦταν τό φιλτράρισμα στό μῦθο τῆς πολιτικῆς καί τῆς ἐπιρροῆς του μαντείου τῶν Δελφῶν.

Αὐτά εἶναι στοιχεῖα πού κινοῦνται μέσα στίς ἀνθρώπινες ἐπιδιώξεις καί στά μέτρα τῶν ἀνθρώπων. Παράλληλα ὁμως μέσα στούς ἄθλους τούς ἴδιους ἔχουν ἐκφραστεῖ ἰδέες καί ἐπιθυμίες πού πηγαίνουν πέρα ἀπό τά ἀνθρώπινα μέτρα, σέ μεταφυσικό ἐπίπεδο, καί ἀντιπροσωπεύουν τήν πανάρχαιη μεταφυσική ἐπιθυμία τοῦ ἀνθρώπου γιά τή νίκη πάνω στό θάνατο καί τήν ἀπόκτηση τῆς ἀθανασίας. Αὐτή ἡ ἰδέα τελικά βέβαια συνδέθηκε μέ τή μοίρα τῆς ζωῆς τοῦ Ἡρακλῆ, γιατί ὁ μυθογράφος τόν κάνει στό τέλος ἀθάνατο καί τόν ἀνεβάζει στόν οὐρανό, σύζυγο τῆς Ἥρας (= τῆς αἰώνιας νεότητος) ὡς ἀμοιβή μιᾶς τόσο κοπιαστικῆς, πολυτάραχης, ἥρωικῆς καί καταξιωμένης ζωῆς. Αὐτή ἡ ἰδέα ὡστόσο τῆς νίκης πάνω στό θάνατο δέν ἐκπροσωπεῖται μόνο ὡς τελικό ἐπεισόδιο. Παρακολουθεῖ ὅλο τό μῦθο τοῦ Ἡρακλῆ καί ὑποδηλώνεται σέ περισσότερα κατορθώματά του, πολύ πρὶν πλησιάσει τό τέλος τοῦ ἥρωα. Ἡ συνολική πορεία τοῦ Ἡρακλῆ μέσα ἀπό τά κατορθώματά του εἶναι μία πορεία γιά τήν ἀπόκτηση τῆς ἀθανασίας. Ὁ συμβολισμός αὐτός ὑπάρχει ὡς ὑπόγεια σήμανση στή Λερναία ὕδρα, στό ἐλάφι τῆς Κερύνειας, στά βόδια τοῦ Γηρυόνη καί στά μῆλα τῶν Ἑσπερίδων. Εἶναι προφανές στόν Κέρβερο καί στήν κατανίκηση τοῦ Γήρατος, πού σώθηκε σέ παράσταση.

Τό φίδι πού προξενοῦσε καταστροφές καί ζοῦσε στή λίμνη τῆς Λέρνας σχετίζεται ἀπό μία ἀποψη μέ τόν κάτω κόσμο. Οἱ λίμνες γενικά θεωροῦνταν εἰσοδοί γιά τόν κάτω κόσμο καί ἡ λίμνη τῆς Λέρνας ἰδιαίτερα, ὅπου γίνονταν καθαρμοί γιά φόνο καί τελετές ἐξορκισμοῦ. Ἡ ἐξόντωσή τῆς ὕδρας λοιπόν συμβολίζει τή νίκη πάνω στό θάνατο.

Τό ἴδιο σχετίζεται μέ τό θάνατο καί τή ζωή καί ἡ Κερυνίτις ἔλαφος, καθώς σέ μία παραλλαγή συσχετίζεται μέ τά μῆλα τῶν Ἑσπερίδων καί τόν κῆπο στόν ὁποῖο βρισκόνταν καί ὁ ὁποῖος συμβόλιζε τή ζωή. Γι' αὐτό αἰχμαλωτίζοντας τό ἐλάφι κερδίζει τή ζωή ἢ σκοτώνοντάς το νικάει τό θάνατο.

Γιά τόν αἰχμαλωτισμό τοῦ Κέρβερου δέν θά χρειαζόταν νά πεῖ κανεῖς τίποτα ἰδιαίτερο, γιατί ἡ σημασία του εἶναι αὐτονόητη στή σήμανση τοῦ μῦθου πού ἐξετάζουμε. Θά σταθῶ στά βόδια τοῦ Γηρυόνη. Ὁ ἄθλος αὐτός φέρνει τόν Ἡρακλῆ σέ ὅλες τίς χώρες γύρω ἀπό τή Μεσόγειο, πέρα ἀπό τό Γιβραλτάρ καί σέ ὅλο τό χώρο τῆς Βαλκανικῆς μέχρι τή Μικρά Ἀσία καί τή Μέση Ἀνατολή. Στή διάρκεια τοῦ ἄθλου ἐκτός ἀπό τή ἀρπαγή τῶν βοδιῶν καί τήν ἐξουδετέρωση τοῦ Γηρυόνη, ὁ Ἡρακλῆς ἐτέλεσε μιᾶ ὀλόκληρη σειρά ἀπό πράξεις, τά λεγόμενα Πάρεργα. Ὁ κυριότερος χαρακτήρας τους, πού θά μέ ἀπασχολήσει λίγο καί μετά, εἶναι ὅτι ἐξοντώνει ληστές καί

κακούργους, φέρνει τόν πολιτισμό σέ ξένους λαούς, κάνει ὠφέλιμα ἔργα. Ἄς τά κρατήσουμε αὐτά γιά λίγο γιά νά τά συνδέσουμε μέ τή σήμανση τοῦ ἄθλου τῶν βοδιῶν καθ' ἑαυτοῦ. Στόν ἄθλο αὐτό τά στοιχεῖα του ὀδηγοῦν στό συμβολισμό τοῦ κάτω κόσμου. Τό νησί πού βόσκουν τά βόδια λέγεται Ἐρῦθεια, δηλαδή κόκκινη γῆ, βρίσκεται στή Δύση, ἐκεῖ πού βυθίζεται ὁ ἥλιος τό βράδυ καί τή βάφει κόκκινη. Τά βόδια εἶναι ἐπίσης κοκκινότριχα. Τό κόκκινο χρῶμα εἶναι συμβολισμός τοῦ Ἄδη. Ἡ κόκκινη γῆ θεωροῦνταν σημεῖο εἰσόδου στόν κάτω κόσμο. Ὁ Ὀρθος, ὁ σκύλος τοῦ Γηρυόνη, εἶναι παράλληλη μορφή τοῦ Κέρβερου, ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Γηρυόνης εἶναι παράλληλη μορφή τοῦ βοσκού Μενόιτη, πού στό ἴδιο νησί βόσκει τό κοπάδι τοῦ Ἄδη. Ὁ Γηρυόνης ἀνήκει λοιπόν στίς μορφές τοῦ κάτω κόσμου. Σέ παραστάσεις ἐμφανίζεται ὡς δορυφόρος τοῦ Ἄδη καί τῆς Περσεφόνης. Ὅλο τό ἐπεισόδιο τῆς ἀρπαγῆς τῶν βοδιῶν ἐκφράζει λοιπόν πάλι τήν ἀντιλήψη τῆς κατανίκησης τοῦ θανάτου καί τήν ἀπόκτηση τῆς ἀθανασίας. Στή σημασία αὐτή τοῦ ἄθλου μποροῦμε τώρα νά ἐντάξουμε καί τή σημασία τῶν Παρέργων πού κάνει ὁ Ἡρακλῆς: σκοτώνει κακούργους (Ἄνταιο, Βούσιρι, Κάκο), λυτρώνει τόν Προμηθεά σκοτώνοντας τό γύπα πού τοῦ ἔτρωγε τό συκώτι, χτίζει πόλεις, ἀνοίγει διώρυγες, κάνει γενικά ἔργα

πολιτισμού. Έτσι δημιουργείται ή μορφή του λυτρωτή και ευεργέτη των ανθρώπων ως προοίμιο για την απόκτηση της αθανασίας και ως δικαιολογία για την απόκτηση αυτή. Οί πράξεις των Παρέργων με τη σήμανση αυτή είναι μία παράσταση της πολιτιστικής εξέλιξης και πορείας του ανθρώπου και συγχρόνως μία προβολή επιθυμιών και αντιλήψεων σε μία μορφή όπως ο 'Ηρακλής. Φυσικά ή δημιουργία του μέρους αυτού του μύθου είναι μεταγενέστερη έπεξεργασία και διεύρυνσή του, όπου γίνεται αυτό που ονόμασα πριν είσβολή και παρέμβαση κοινωνικής ιδεολογίας στη μυθοπλασία. Τό γεγονός ότι φέρνει τόν πολιτισμό σε λαούς βόρειους, όπως οί Κέλτες, υποδηλώνει και τήν τάση που ανέφερα, να γίνει διεύρυνση της έπιρροής του μύθου, φέρνοντας σε σύνδεση και κάποια σχέση εξάρτησης τούς λαούς αυτούς με τόν έλλαδικό χώρο, που τελικά είναι διεύρυνση ενός τύπου εξουσίας. Από τήν πλευρά πάλι των λαών που δέχτηκαν τό μύθο υποδηλώνεται ως μία προσπάθεια αυτοβεβαίωσης καθώς διεκδικούν τόν 'Ηρακλή ως γενάρχη τους. Πιό έντονα εκφράζεται αυτό και στό έπεισόδιο με τόν Έρυκα, τό βασιλιά της Σικελίας, τόν όποιο ο 'Ηρακλής με άφορμή ότι του έκλεψε τά βόδια του Γηρυόνη, τόν νίκησε σε μονομαχία και τόν σκότωσε. 'Η προβολή του θέματος της διεύρυνσης της εξουσίας έδω είναι σαφής και πρέπει να έχει ιστορικό υπόβαθρο τούς άποικισμούς και τίς διεκδικήσεις των Έλλήνων στην Κάτω 'Ιταλία και Σικελία. Τήν ίδια σημασία έχουν και τά άλλα έπεισόδια που τοποθετούνται στόν ίδιο χώρο. Γενικά ο άθλος αυτός με τά Πάρεργά του είναι ο κατ' έξοχήν έκπολιτιστικός και αυτός που ολοκληρώνει τή μορφή του 'Ηρακλή ως πανευρωπαϊκού ήρωα.

Μία ανάλογη διεύρυνση εξουσίας έχουμε και στόν άθλο του χρητικού ταύρου, στόν όποιο ανάλογα με τίς έπιδράσεις ιδεολογίας έμφανίζονται και οί αντίστοιχες παραλλαγές. Σε μία άρχική μορφή του μύθου ο 'Ηρακλής τόν σκοτώνει στην Κρήτη. "Όταν ο άθλος συνδέθηκε με τόν Εύρυσθέα, τότε φυσικά έπρεπε ο 'Ηρακλής να βγάλει τόν ταύρο από τήν Κρήτη και να τόν φέρει στις Μυκήνες, όπου και τόν θυσιάζει στην "Ηρα. Τό τέλος αυτό του τοπικού άργεϊτικού μύθου δέν ίκανοποιούσε τόν μεταγενέστερο μυθογράφο. "Έτσι σε νεότερη έκδοχή ή "Ηρα δέν δέχεται τήν προσφορά του μισητού σ' αυτήν 'Ηρακλή, για να μή διαιωνίσει περισσότερο τή φήμη του. Με τήν άρνηση αυτή μεθοδεύεται κιόλας ή διεύρυνση του μύθου και της έπιρροής του. Ο 'Ηρακλής δέν θυσιάζει τόν ταύρο, που φεύγει και έρχεται στην Άττική για να τόν πιάσει ο Θησεάς. Σε παραλλαγή μάλιστα ο ίδιος ο Εύρυσθέας τόν έφερε στην Άττική, όπου είχε έναν πύργο και όπου δηλαδή έπεκτεινόταν ή κυριαρχία του. Στην έπεξεργασία αυτή έχουμε λοιπόν διεύρυνση του χώρου εξουσίας από τή μεριά της Άργολίδας, αλλά και διεκδίκηση του μυθικού ήρωα από τήν πλευρά της Άττικής. Συγχρόνως βέβαια μεθοδεύεται μία προσπάθεια ένοποίησης των μυθολογικών κύκλων.

Μέσα από τίς παραλλάξεις και τίς διαφορετικές σημάσεις περνάει και τοπικιστική πολιτική. Έτσι διαπιστώνουμε σε μερικές περιπτώσεις ένα αντιδωρικό πνεύμα που τό εκπροσώπησε κυρίως ο Θηβαίος Πίνδαρος. Στην έστρατεία κατά του Αύγεία και των Άκτοριόνων στην άρχή νικιέται ο 'Ηρακλής από αυτούς. "Όμοια στό έπεισόδιο με τόν 'Ιφιτο, τό γιό του Εύρυτου, του βασιλιά της Οίχαλίας, που τόν πέταξε από τά τείχη και τόν σκότωσε σε μία κρίση τρέλας, εμφανίζεται ο 'Ηρακλής σε ένα άρνητικό φως. Στην έστρατεία στη Σπάρτη

και στόν πόλεμο με τούς 'Ιπποκοοντίδες άφου πρώτα νικιέται και πληγώνεται (πάλι έδω ή μειωτική τάση), νικάει τόν 'Ιπποκόοντα και τά παιδιά του και ξαναφέρνει τό νόμιμο βασιλιά, τόν Τυνδάρεω. Έδω έχουμε παρέμβαση για διαρρύθμιση και άποκατάσταση της νόμιμης εξουσίας. Σχέσεις δηλαδή που είναι άπόλυτα έναρμονισμένες με παραστάσεις και πολιτικές αντιλήψεις από ιστορικούς χρόνους. Ο 'Ηρακλής, τελείως σε ανθρώπινα μέτρα, είναι φορέας πολιτικών πρωτοβουλιών. Μία προδωρική φάση και τοπική έκδοχή εκφράζεται στην έστρατεία στην Κω, όπου ο 'Ηρακλής με τούς άντρες του δέν μπόρεσε να αντιμετώπισει τούς Μέροπες αλλά υπό τήν πίεσή τους αναγκάστηκε άρχικά να φύγει. "Όταν όμως αξιόηθη τό δωρικό στοιχείο παίρνει τά χαρακτηριστικά της δωρικής ήρωικής παράδοσης και νικάει άμέσως τούς αντιπάλους του.

Αντιδωρική τάση εκφράζεται και στό έπεισόδιο με τήν 'Ομφάλη, όπου ο 'Ηρακλής συγκρούεται με τόν 'Απόλλωνα καθώς άρπάζει τόν ιερό τρίποδα, γιατί ή Πυθία δέν ήθελε να τόν καθαρίσει από τό φόνο του 'Ιφιτου. Έδω πρόκειται για σύγκρουση με τό μαντείο των Δελφών, καθώς έκδηλώνεται μία αντίδραση του μαντείου στην τάση να είσχωρήσει στόν αίτωλικό μυθολογικό χώρο ο «δωρικός» 'Ηρακλής. Ακόμα, ή σύγκρουση αυτή υποδηλώνει ίσως και τάσεις των παλιών ήγεμόνων της Μαλίδας και της Θεσσαλίας που έποφθαλμιούσαν τήν έπιρροή στό μαντείο και κήρυξαν τόν 'Ηρακλή πρόγονό τους. Σε μία πρώτη φάση φαίνεται ότι τό μαντείο μπόρεσε να άντισταθεί στην έπίθεση και να διατηρήσει τά δικαιώματα της λατρείας του. Αυτό εκφράστηκε στό μύθο με τήν υποχρέωση που επέβαλε στόν 'Ηρακλή να ύπηρετήσει τήν 'Ομφάλη.

Προσεταιρισμός του μύθου

Βέβαια, άργότερα με τό θάνατο και τήν άποθέωση του ήρωα πάνω στην Οίτη φαίνεται πως είσχωρούν πιά οί δωρικές τάσεις ή μάλλον ότι φτάνουμε σε μία μορφή συμβιβασμού και συγχώνευσης των μυθολογικών κύκλων. Ακόμη, μπορούμε να τό δούμε και ως έπίδιωξη του μαντείου να προσεταιριστεί τό μύθο του 'Ηρακλή και να διευρύνει έτσι τήν εξουσία του. Πάντως είναι χαρακτηριστικό ότι αυτές οί τάσεις που δείχνουν τήν προβολή μιας πιό προχωρημένης, δηλαδή πιό σύνθετης προβληματικής μέσα στό μύθο, έκδηλώνονται στό μέρος του μύθου που τό ονομάζουμε Πράξεις. Περιλαμβάνει τίς έστρατείες που έκανε ο 'Ηρακλής σε διάφορες περιπτώσεις. Οί Πράξεις άποτελούν ένα βήμα πιό πέρα στην διαδικασία του μυθογράφου να άποσπάσει τόν ήρωα από τό πρωτόγονο περιγραμμά του, να τόν έκπολιτίσει και να τόν πλησιάσει σε ανθρώπινα μέτρα. Έδω λειτουργεί μία νέα ανθρωπολογική διάσταση καθώς εκφράζονται νέες κοινωνικές άπόψεις και μία ευρύτερη ιδεολογία καθορίζει τή διαμόρφωση των περιστατικών.

Για μερικά θέματα που εκφράστηκαν στις Πράξεις, όπως για διεύρυνση εξουσίας, ήγεμονιστικές τάσεις μαντείου Δελφών, μίλησα κιόλας. Έδω πρέπει να υπογραμμιστεί μία νέα παρέμβαση άλλου έπιπέδου. Στις Πράξεις, που άποτελούν όπωσδήποτε νεότερες δημιουργίες, γίνεται προσπάθεια να συ-

στοιχηθεῖ ὁ μῦθος μέ τήν ἱστορία ἢ τουλάχιστον μέ ἱστορικές μνήμες. Ἡ κοινωνική ἰδεολογία ἐδῶ κατεβάζει πλέον τήν ἥρωική πράξη ἀπό τό ὕψος τοῦ φανταστικοῦ καί ὑπερφυσικοῦ στό ἐπίπεδο τοῦ ἀνθρώπινα ἥρωικοῦ. Ἡ μυθοπλασία τοῦ μέρους αὐτοῦ τοῦ μύθου, τόσο ἀπό τή θεματική της ὅσο καί ἀπό τή μορφολογία τῆς σύνθεσής της, εἶναι ἐκδηλο ὅτι συντελέστηκε στό πλαίσιο τῆς ἥρωικῆς ἐπικῆς παράδοσης. Τά ἱστορικά συγκεκριμένα στοιχεῖα καί οἱ ἀνθρωπολογικές συνισταμένες τῆς ἥρωικῆς ἐποχῆς τοῦ 8ου καί 7ου αἰώνα εἶναι ἐξόφθαλμες. Ὁ Ἡρακλῆς δέν δρᾷ πλέον μόνος, ἀλλά μέ ὀργανωμένο στρατό, κατά τό πρότυπο τῆς Ἰλιακῆς ἢ Ἀργοναυτικῆς ἐκστρατείας. Τά γεωγραφικά στοιχεῖα, ἡ κίνηση τῶν ἐκστρατειῶν στό Αἰγαῖο δείχνουν συγγένειες καί ἀναμνήσεις τῶν πρώτων ἀποικισμῶν, δηλαδή ὑπάρχει μιά προσπάθεια ἔνταξης σέ ἱστορικό ἐπίπεδο. Αὐτό ὅμως ἔχει ὡς συνέπεια νά μεταβάλλεται ἡ ἀνθρωπολογική εἰκόνα τοῦ ἥρωα. Ἐξομοιώνεται μέ τούς ἥρωες τῶν ὀμηρικῶν ἐπῶν, πού ἐνῶ δέν κάνουν φανταστικές καί ἐξωανθρώπινες πράξεις, ὅμως κρατᾶνε μιά ἀνάμνηση ἀπό τήν παλιά ἐξομοίωσή τους μέ ὑπερφυσικές μορφές. Ἀνήκουν στούς ἡμίθεους. Ἐτσι στίς Πράξεις ὅλα αὐτά τά νέα στοιχεῖα διαμορφώνουν νέες καταστάσεις μέσα στίς ὁποῖες καθρεφτίζονται κάποιες κοινωνικές ἀντιλήψεις γιά τό χαρακτήρα τοῦ ἥρωικοῦ. Ἐχουμε οὐσιαστικά τή συνάντηση μέ μιά νέα πολιτισμική βαθμίδα.

Μέ τόν ἐπικό χαρακτήρα τῶν Πράξεων βρισκόμαστε σέ ἕνα κομβικό σημεῖο τῆς ἐξέλιξης τοῦ μύθου. Ὁ Ἡρακλῆς τοῦ Δωδεκάθλου μέ τά δωρικά χαρακτηριστικά ἔρχεται ἀπό τή μυκηναϊκή θρησκεία. Εἶναι θνητός ἀλλά ἔχει μέσα του τόν

ἀμφίσημο χαρακτήρα τοῦ ἡμίθεου, τοῦ θνητοῦ-ἥρωα, πού εἶναι ἡ ἐξέλιξη τοῦ θνητοῦ-ἥρωα, τοῦ ἔραστη τῆς μυκηναϊκῆς θεᾶς. Στό σημεῖο τῶν ἐπῶν ἀρχίζει ἡ ἥρωολατρία νά ἀποσπᾶται ἀπό τόν ἀμφίσημο μυκηναϊκό ἥρωα καί νά προχωρεῖ πρὸς τήν ὀμηρικῆ θεολογία, ὅπου πλέον ἀρχίζουν καί δημιουργοῦνται νέοι θεοί ἀπό τό γένος τοῦ Δία, οἱ διογενεῖς καί διοτραφεῖς ἥρωες τοῦ ὀμηρικοῦ κόσμου.

Στήν κατεύθυνση αὐτή πρέπει νά κατανοήσουμε καί τήν ἀποθέωση τοῦ Ἡρακλῆ, ὅπου ἐκφράζεται μιά ὀρισμένη θρησκευτική ἰδεολογία. Πρόκειται γιά τή μεταμόρφωση τοῦ δωρικοῦ καί μυκηναίου Ἡρακλῆ στόν πανελλήνιο Ἡρακλῆ τῆς ἐποχῆς τῶν ἐπῶν, ὅπου μέσα ἀπό τή βαθμίδα τοῦ ἡμίθεου (πού πιστοποιεῖται στήν ὀδυσσειακή Νέκυια⁴) ἐντάσσεται στούς θεούς. Ἐτσι δημιουργεῖται τό πέρασμα γιά νά κατασιγάσουν οἱ παλιές ἀντιθέσεις. Ἡ Ἡρα δέχεται ἐπιτέλους τόν ἥρωα μέ τή συμβολική πράξη τῆς υἰοθεσίας, τοῦ δίνει γυναίκα τήν Ἡβη, πού σημαίνει ὅτι ὁ Ἡρακλῆς ἔγινε πιά δεκτός ὡς θεός δίπλα στούς ἄλλους. Ἐδῶ ἴσως ἰσχύει αὐτό ὡς διπλό παράλληλο μέ τόν ἥρωα θνητό πού στέκεται δίπλα στή μυκηναϊκή θεά. Ἀποτυπωμένο ὅμως στίς σχέσεις τῆς νέας θρησκείας τοῦ δωδεκάθεου.

Μέ τήν τελική αὐτή πράξη ὀλοκληρώθηκαν πιά τά ὅρια τοῦ μύθου, συντελέστηκε ἡ συμφιλίωση τῶν ἀντιθέτων ἡ μορφή τοῦ Ἡρακλῆ, πλήρης καί δικαιωμένη, ἀρχίζει πιά τό ταξίδι της μέσα στήν ἀνθρώπινη μνήμη.

4. Ὀδύσεια, λ 601-604.

Αλέξης Πανσέληνος

Η ΜΕΓΑΛΗ ΠΟΜΠΗ

Ἐνα μυθιστόρημα σαν κόμικ
Ἐνα κόμικ σαν μυθιστόρημα

Τρίτη ἔκδοση

ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΜΕ ΣΚΥΛΟΥΣ
(3η ἔκδοση)

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΕΔΡΟΣ

Ναί ή Όχι στά άρχαία ελληνικά;

Τέσσερα έρωτήματα για τά άρχαία ελληνικά

Η δήλωση του κ. Τρίτη για την επαναφορά των άρχαίων ελληνικών στο Γυμνάσιο, άνοιξε έναν έντονο δημόσιο διάλογο, στον οποίο θεωρήσαμε υποχρεωσή μας να συμμετάσχουμε. Δημοσιεύουμε πιδ κάτω ένα κείμενο της Χρύσας Προκοπάκη και τις άπαντήσεις έξι διανοσόμενων στα έρωτήματα που θέσαμε.

1. Ο ύπουργός Παιδείας άνακίνησε πρόσφατα τό θέμα της διδασκαλίας των άρχαίων ελληνικών στο γυμνάσιο. Πώς εκτιμάτε έσεις μία τέτοια προοπτική;

2. Πιστεύετε ότι ή έξοικείωση με τά άρχαία ελληνικά και ή διαχρονική προσέγγιση της γλώσσας εμπλουτίζει γλωσσικά τόν Νεοέλληνα, συντελεί στην κατάκτηση ενός πιο ισχυρού και δραστικού έκφραστικού όργάνου, βοηθά γενικότερα την πολιτιστική άνάπτυξη; Και άν ναί, μήπως παρ' όλα ταύτα τό κόστος ενός τέτοιου έγχειρήματος είναι μεγαλύτερο από τά κέρδη;

3. Πιστεύετε ότι ή συνηγορία για τή διδασκαλία των άρχαίων είναι δυνατόν να ταυτίζεται σήμερα με διαμάχες άλλων εποχών μεταξύ δημοτικιστών και γλωσσαμυντόρων;

4. Διαβλέπετε κάποιους κινδύνους ιδεολογικής μετατόπισης από χειρισμούς που θά άλλοίωσαν τό πνεύμα μιας έπιστημονικής άντιμετώπισης του γλωσσικού και ιστορικού γίνεσθαι;

Διδασκαλία των άρχαίων: δημιουργική σχέση με τό παρελθόν

Ο διάλογος που ζήτησε ο ύπουργός Παιδείας για την είσαςγή — ή την επαναφορά — των άρχαίων ελληνικών στο γυμνάσιο, έτσι κι άλλως, άτυπα, έχει άρχισει. Άρκεσε μία κουβέντα για ν' άνοιξουν οι άσκοί του Αϊόλου. Όλοι, παρ ά τή φαινομενική παραδοχή του τετελεσμένου, βρέθηκαν έτοιμοι, ευάισθητοι στο πρόβλημα. Αυτό κάτι σημαίνει, ύστερα από μία δεκαετία άπουσίας των άρχαίων ελληνικών από τόν πρώτο κύκλο της μέσης εκπαίδευσης. Ίσως σημαίνει προπάντων ότι τά γενικότερα προβλήματα που σοβούν στην εκπαίδευση είναι έκρηκτικά, κι αυτά κυρίως άρχίζουν ν' άναδεικνύονται, με άφορμή αυτή τή συζήτηση.

Μερικοί φοβήθηκαν ότι μ' αυτόν τόν τρόπο κινδυνεύει ν' άναζωπυρωθεί τό γλωσσικό ζήτημα. Γλωσσικό ζήτημα όμως, με την ιστορική έννοια του όρου, δέν μπορεί νά ύπάρξει, βρίσκεται πλέον στο άρχείο. Η δημοτική είναι ή έπίσημη γλώσσα του κράτους, της δικαιοσύνης, της εκπαίδευσης. Κι αυτό έχει γίνει συνείδηση. Άν ύπάρχουν κάποιοι νοσταλγοί της καθαρεύουσας, άς ύπάρχουν: μήπως δέν ύπάρχουν παλαισημερολογήτες και τόσα παράδοξα κατάλοιπα του παρελθόντος;

Η δημοτική καθιερώθηκε από την ίδια τή δεξιά, δέν θά μπορούσε άλλωστε νά γίνει διαφορετικά, τό άπαιτούσε ή βιομηχανική και τεχνολογική άνάπτυξη. Τό σοσια-

λιστικό έπίχρισμα της σημερινής κυβέρνησης υπαγόρευε την άνάγκη και της ιδεολογικής στήριξης αυτής της γλώσσας κι άκόμα κάποιες πρακτικές ρυθμίσεις και μεταρρυθμίσεις. Τό θέμα είναι ότι οι μεταρρυθμίσεις που έμφανίστηκαν ως ριζοσπαστικές, όπως π.χ. ή καθίέρωση του μονοτονικού, τίποτα τό ριζοσπαστικό δέν πρότειναν, άπλως άνοίγανε τό δρόμο σε μία χρησιμοθηρική, εύκολη παιδεία, δρόμος που δέν έχει τέλος, μία και ή έσχατη συνέπεια αυτής της λογικής θά ήταν... ή καθίέρωση του λατινικού αλφαβήτου. Μία λογική που αυτόματα, μ' αυτό τό μικρό, άνώδυνο «ξάφρισμα» των πνευμάτων και των τόνων άπέρριπτε την ιστορική διάσταση της γλώσσας. Έχουν ειπωθεί άρκετά από τούτο τό περιοδικό, δέν θά έπιμείνουμε, άλλωστε δέν είναι άκριβώς τό θέμα μας.

Γλωσσικό ζήτημα, λοιπόν, δέν ύπάρχει για μας, ύπάρχουν όμως γλωσσικά ζητήματα, προβλήματα. Έχουν τεθεί πολύ νωρίς και όχι από τους έχθρους του λαού. Δέν άποδίδουμε άποκλειστικά στην παιδεία αυτή την κακοδαμονία, άλλωστε οι νέες προτάσεις για την εκμάθηση της γλώσσας, που ξεκινούν από τό δημοτικό σχολείο, δέν έχουν άκόμη άποδώσει τους καρπούς τους. Άν ύπάρχει ένας γλωσσικός μαρασμός, κυρίως αυτός έλέγχεται στον δημόσιο λόγο, στον τύπο, στην τηλεόραση κ.λπ. Δύσκαμπτος λόγος που παραπαι-

άνεμεσα στη μετάφραση της καθαρεύουσας και τους άνώριμους νεολογισμούς, που διακατέχεται θαρρείς από τόν πανικό της άνασφάλειας στην άνάγκη του νά λειτουργήσει μέσα στις νόρμες. Δέν μιλάμε καν για βαρβαρισμούς, σολοικισμούς, κοινώς λάθη, αλλά γι' αυτή την άβεβαιότητα με την όποία εκφέρεται ο λόγος, την τάλαντευση, π.χ. προκειμένου νά τονιστεί μία γενική κ.λπ. Όλ' αυτά δέν βοηθάνε στην κατάκτηση ενός άνετου, εύπλαστου όργάνου. Δέν βοηθάει ούτε ή έποχή — τό φαινόμενο παρατηρείται σε παγκόσμιο επίπεδο, δηλαδή στις άνεπτυγμένες χώρες —, όπου ή γλώσσα άκολουθεί μία κατιούσα, εύτελίζεται, θά 'λεγες, εύθώς άνάλογα με τά τσαλαπατημένα δράματα. Θά μπορούσε νά δώσει κανείς άπειρη πίστωση χρόνου. Δέν ξεχνάμε ότι μία γλώσσα που μιλιόταν σ' ένα πρωτογενές επίπεδο ή έστω καλλιεργήθηκε στη λογοτεχνία καλείται νά καλύψει σήμερα όλους τους τομείς του έπιστητού. Με την προϋπόθεση όμως ότι ύπάρχει συνείδηση της έμπλοκής και ότι ή κατεύθυνση είναι προς μία άναζωογόνηση και όχι προς μία άπνεκρωση της γλώσσας, πράγμα που δέν συμβαίνει. Και έδώ τίθεται πάλι τό θέμα της εκπαίδευσης, ή όποία καλείται νά άντιμετωπίσει συνολικά τά προβλήματα, γλωσσικά και μή, γιατί τά μέν είναι συνάρτηση των δέ.

Άν λοιπόν άνακινείται ένα ζήτημα σή-

Η διδασκαλία τῆς λογοτεχνίας στά σχολεῖα

τοῦ Κώστα Μπαλάσα

Δύο ἐπώνυμοι ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων μας (καί ὄχι ἴσως οἱ μόνοι) ἀμφισβήτησαν πρόσφατα, ὁ καθένας μέ διαφορετικό σκεπτικό καί γιά διαφορετικούς λόγους, τή θέση τῆς λογοτεχνίας στήν ἐκπαίδευση. Ὁ κ. Ξ. Κοκόλης ὑποστηρίζει ὅτι ἡ σύγχρονη λογοτεχνία δέν πρέπει νά διδάσκειται στά σχολεῖα τῆς πρωτοβάθμιας καί δευτεροβάθμιας ἐκπαίδευσης καί ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά ἀποσυρθεῖ ἀπό τά ἀναλυτικά προγράμματα. Κυκλοφόρησε μάλιστα καί σχετικό μανιφέστο γιά ὑπογραφές, μέ τή λογική περίπου πού οἱ φοιτητές τῆς Ἀργῶς ἔβαζαν τό ζήτημα τῆς ὑπαρξης τοῦ Θεοῦ σέ ψηφοφορία. (Βλ. Δεκαπενθήμερος Πολίτης, τευχ. 73, 5.9.1986).

Ω

ς βασικό λόγο ὁ κ. Ξ. Κοκόλης προβάλλει τή διάσταση ἀνάμεσα στή λογοτεχνία ἀφ' ἑνός, πού εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ «ἐναντίον τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος» (τοῦ ὁποιοῦδήποτε κοινωνικοῦ συστήματος ὑποθέτω ἐγώ) ἐφόσον «ἀπέναντι στόν πραγματικό κόσμο ἀντιπροτείνει ἕναν ἄλλο, ἀμφισβητώντας ἔτσι τήν ὑπάρχουσα τάξη πραγμάτων» καί στή σχολική ἐκπαίδευση ἀφ' ἑτέρου, πού «στόχο της ἔχει νά "κοινωνικοποιήσει" τόν ἄνθρωπο (δηλαδή νά τόν μετατρέψει σέ χρήσιμο γρανάζι τοῦ συστήματος)». Ἐπομένως, κατά τόν κ. Ξ. Κοκόλη «ἡ ἐκπαίδευση εἴτε χρησιμοποιεῖ τό λογοτεχνικό κείμενο ὡς πηγή "διδάγματος" εἴτε τό ἐξουδετερώνει ὡς φαντασιοπληξία»: ἔτσι ἡ ἀλλιῶς, ἡ ἐκπαίδευση «εὐνουχίζει τή λειτουργία τῆς λογοτεχνίας» ἀποφαίνεται ὁ κ. Ξ. Κοκόλης ὁ ὁποῖος ὡς αὐτόκλητος ἀλλά καί «θέσει» (εἶναι καθηγητής

τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας στό Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης) προστάτης τῆς λογοτεχνίας, ζητεῖ νά τήν ἐξοστρακίσει ἀπό τήν ἐκπαίδευση, ὥστε νά τή διαφυλάξει, διασώζοντας ἔτσι καί τήν ὑπονομευτική καί κοινωνικά ἀνατρεπτική λειτουργία της.

Ἡ κ. Τζένη Μαστοράκη, ἐξάλλου, ποιήτρια, σέ πρόσφατη τηλεοπτική ἐκπομπή (Ὁκτώβριος), ἀμφισβήτησε τή δυνατότητα διδασκαλίας τῆς λογοτεχνίας στά σχολεῖα, μέ κύριο ἐπιχείρημα τήν ἔλλειψη γλωσσικῆς ἀποδοχῆς τῶν μαθητῶν, γεγονός πού καθιστᾶ ἀτελέσφορη τή λειτουργία της ἀποκλίνουσας καί συγκινησιακά φορτισμένης ποιητικῆς γλώσσας. Περιορίζομαι σ' αὐτά τά λίγα, γιά νά μήν προδώσω, ἄθελά μου, τή σκέψη τῆς ποιήτριας, τήν ἀποψη καί τήν εὐαισθησία τῆς ὁποίας σέ κάποιο βαθμό καί κατανοῶ καί συμμερίζομαι.

Στή συνέχεια θά επιχειρήσω νά συζητήσω αὐτές τίς ἀπόψεις πού, μολονότι εἶναι διαφορετικές, συγχλίνουν στό πρόβλημα «λογοτεχνία καί ἐκπαίδευση», ἕνα πρόβλημα πού μέ ἀφορᾷ ὄχι ὡς ἐπιστήμονα τῆς λογοτεχνίας, ὅπως εἶναι ὁ κ. Ξ. Κοκόλης, οὔτε ὡς λογοτέχνη, ὅπως εἶναι ἡ κ. Τ. Μαστοράκη, ἀλλά ὡς φιλόλογο ἐκπαιδευτικό. Ἄς θεωρηθοῦν λοιπόν ὅσα ἀκολουθοῦν ὡς «ἐκπαιδευτική» παρέμβαση.

* * *

Στόν κ. Ξ. Κοκόλη δέν θά ἤθελα νά μιλήσω μέ τόν τρόπο πού σχολίασε τήν ἀποφή του ὁ Δεκαπενθήμερος Πολίτης (ὅ.π.), μέ φράσεις δηλαδή τοῦ τύπου «μήπως τρελαθήκαμε;», «μήπως τρελαθήκαμε γιά τά καλά;», οὔτε μέ τόν τρόπο πού τόν ἀντιμετώπισε ὁ Κώστας Γεωργουσόπουλος (Νέα, 9.9.86), παρόλο πού θεωρῶ αὐτοῦ τοῦ εἶδους τίς ἀντιδράσεις καί ἀπόλυτα δικαιολογημένες καί περισσότερο καίριες. Πιστεύω ὅτι ὁ κ. Ξ. Κοκόλης ἔδωσε στενοῦς ὀρισμούς τόσο στή λογοτεχνία ὅσο καί στήν ἐκπαίδευση, κυρίως στήν ἐκπαίδευση.

Συνθέτοντας λοιπόν στενότερες τοῦ δέοντος προκειμένες στριμώχτηξε σέ ἕνα στενο(καρδο) συμπέρασμα καί κατέληξε σέ μιά στενο(κέφαλη) πρόταση. "Ὅταν ὁ Πλάτων ἔδιωχνε τούς Ποιητές ἀπό τήν Πολιτεία (δηλαδή ἀπό τήν ἐκπαίδευση, ἀφοῦ ἡ Πολιτεία θά ἦταν μιά τεράστια παιδευτική κοινότητα καί θά λειτουργοῦσε ὡς παιδευτική μηχανή), τό ἔκανε ἀκριβῶς γιά νά μήν τοῦ χαλάσουν οἱ Ποιητές τό οἰκοδόμημα μέ τήν ἀπειθάρχητη ἐλευθερία τους καί τήν ἀνατρεπτική τους ἀμφισβήτηση. Ἡ θέση του ἔχει συνέπεια, βασισμένη βέβαια στήν «παλαιά διαφορά» Φιλοσοφίας καί Ποίηση ἢ «λογικοῦ» καί «ἄλογου»

στοιχείου, γιά νά θυμηθοῦμε τό Διάλογο τοῦ Σεφέρη μέ τόν Τσάτσο. Ὁ κ. Ξ. Κοκόλης ὁμως ἐξορίζοντας τήν ποιητική δημιουργία ἀπό τήν ἐκπαιδευτική διαδικασία ἔχει τήν ἐντύπωση ὅτι ἐνισχύει τόν ἐπαναστατικό χαρακτήρα της. Ἄρα, ἂν ἐξορίσουμε τή λογοτεχνία ἀπό παντοῦ, τότε ἔχει ἀκόμα περισσότερες πιθανότητες νά ἐκτραγεῖ καί νά ἀνατρέψει τήν ὑπάρχουσα τάξη πραγμάτων...

Ἡ λογοτεχνία θέτει πράγματι «ἐρωτήματα στό ὑπαρκτό, ὑπονομεύοντάς το» ἀλλά αὐτή ἀκριβῶς ἡ ὑπονόμηση, ὡς ὑπέρβαση καί ὡς διεύρυνση τοῦ πραγματικοῦ καί τοῦ ὑπαρκτοῦ, εἶναι αὐτόχρημα καί κατεξοχῆν «μορφωτική», δηλαδή διαμορφωτική τῆς ἄλλης ὄρασης, νόησης καί στάσης. Εἶναι ἡ διάσταση πού δέν θέλησε ἡ δέν μπόρεσε νά δεῖ ὁ κ. Ξ. Κοκόλης στή λειτουργία τῆς τέχνης καί τῆς λογοτεχνίας. Ἡ ἐκπαιδευτική διαδικασία ἐξάλλου, ἔστω καί ὡς διαδικασία κοινωνικοποίησης, δέν νοεῖται μόνο ὡς προσπάθεια ἔνταξης τοῦ νέου στή δεδομένη κοινωνία, στό συγκεκριμένο μοντέλο της, ὥστε νά γίνει ὁ νέος «χρήσιμο γρανάζι τοῦ συστήματος» (ἡ ἐπεξηγήση αὐτή περιορίζει ἀπελπιστικά τό χαρακτήρα τῆς ἐκπαίδευσης) ἀλλά κυρίως νοεῖται ὡς προσπάθεια ὥστε νά καταστῆ ὁ νέος ἰκανός, μαζί μέ τήν ἔνταξή του στό πραγματικό καί στό ὑπαρκτό, νά θέτει ἐρωτήματα ἀλλά καί νά προβαίνει σέ πράξεις πού ἀποσκοποῦν στόν κοινωνικό μετασχηματισμό ὡς πορεία βελτίωσης τοῦ πραγματικοῦ καί τοῦ ὑπαρκτοῦ. Σ' αὐτή λοιπόν τήν κατεύθυνση ἡ λογοτεχνία βοηθαί πολύ ἀποτελεσματικά τό ἐκπαιδευτικό ἔργο — ἴσως περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλο μορφωτικό ἀγαθό. Ἐπομένως, ἂν ὁ κ. Ξ. Κοκόλης ἐπιδιώκει τήν ὑπονόμηση τοῦ ὑπαρκτοῦ κ.λπ., θά ἔπρεπε νά εἶναι ἰκανοποιημένος πού ὑπάρχει σήμερα στά σχολεῖα μας «ζωντανή» λογοτεχνία, νά ζητήσει ἴσως τήν αὔξησής της ἢ τήν καλύτερη ἀξιοποίησή της καί θά ἦταν ἔτσι καί περισσότερο συνεπῆς στή δουλειά πού κάνει.

Ἡ ἀποψη τοῦ κ. Ξ. Κοκόλη ὅτι «ἡ ἐκπαίδευση εἴτε χρησιμοποιεῖ τό λογοτεχνικό κείμενο ὡς πηγῆ «διδάγματος» εἴτε τό ἐξουδετερώνει ὡς φαντασιοπληξία» δέν ξέρω ἂν ἀποτελεῖ πόρισμα κάποιας ἐρευνας ἢ ὑπόθεση κάποιας ἐργασίας ἢ ἂν εἶναι ἕνας ἐπιπλέον ἀφορισμός. Θά ἤθελα ὁμως νά πῶ ὅτι τό λογοτεχνικό κείμενο εἶναι πράγματι πηγῆ «διδάγματος», ἂν βέβαια ὡς διδάγμα θεωρήσουμε τό ἴδιο τό κείμενο ὡς σημαῖνον σύνολο καί ὄχι πάντως τά «πρέπει» τῆς διδακτικῆς ἠθικολογίας καί τοῦ παιδαγωγικοῦ φρονηματισμοῦ, μέ τά ὁποῖα συντηροῦνται, δυστυχῶς, ἀκόμη ἀρκετοί διδάσκοντες. Ὁ σκοπός εἶναι νά βγοῦν τά πραγματικά «διδάγματα», δηλαδή νά λειτουργήσῃ σωστά τό κείμενο, νά μεταδοθεῖ τό μήνυμα καί πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση θά περιμένουμε νά συμβάλουν οἱ πανεπιστημια-

κοί και ό κ. Ξ. Κοκόλης, αποκαλύπτοντας ή βοηθώντας τούς φοιτητές και αβριανούς εκπαιδευτικούς νά ανακαλύφουν τή δύναμη τής λογοτεχνίας και μάλιστα αϋτής πού θέτει έρωτήματα στό πραγματικό και στό ύπαρκτό.

“Όπως ή τέχνη και ή λογοτεχνία, έτσι και ή εκπαίδευση τήν ίδια κοινωνία καθρεφτίζουν, από τήν καρβάνα τής τρέφονται. Στό βαθμό πού υπάρχει μιά «ζωντανή» λογοτεχνία, υπάρχει και μιά ζωντανή εκπαίδευση — έννοω κάποιου ζωντανού εκπαιδευτικού ικανού νά διευρύνουν άθόρυβα και δημιουργικά τό θεσμικό πλαίσιο αξιοποιώντας τίς παρεχόμενες σήμερα δυνατότητες ή (σέ άλλες εποχές) δημιουργώντας δυνατότητες. Οϋτε λίγοι είναι αϋτοί οϋτε μικρή ή προσφορά τους, ώσπε ό κ. Ξ. Κοκόλης νά ύποτιμά τόσο τήν εκπαιδευτική διαδικασία.

Τέλος, οι ιδιότητες πού ό κ. Ξ. Κοκόλης αποδίδει μόνο στή λογοτεχνία ισχύουν και για άλλα μαθήματα. Η φιλοσοφία, ή κοινωνιολογία, ή ιστορία, ή πολιτική έπιστήμη, ή πολιτική οικονομία κ.ά., στό βαθμό πού διαθέτουν «ζωντανό» περιεχόμενο θέτουν έρωτήματα, ύπονομεύουν κ.λπ. Πρέπει κι αϋτά νά φύγουν; Πρέπει στήν εκπαίδευση νά μείνουν μόνο τά «φοβία»;». Έδω καταλήγει ή συλλογιστική του κ. Ξ. Κοκόλη.

* * *

“Έρχομαι στήν άποψη τής κ. Τζένης Μαστοράκη. Νομίζω πώς τό έρώτημα αν μπορεί νά διδαχτεί στό σχολείο ή λογοτεχνία, και ιδιαίτερα ή ποίηση, είναι θεμιτό και εύλογο. Βέβαια, αν φανεί ότι δέν μπορεί νά διδαχτεί, τότε οδηγούμαστε πάλι, έμμεσα, στό ότι δέν πρέπει νά διδάσκειται, άφου, μή μπορώντας, οϋσιαστικά έξουδετερώνεται. Γιατί όμως δέν μπορεί νά διδαχτεί ή ποίηση; Η πιθανή ανεπάρκεια, προκατάληψη, άδυναμία κάποιων διδασκόντων δέν άποτελεί, πιστεύω, έπιχείρημα, δέν είναι ή περίπτωση πού μάς άπασχολεί έδω οϋτε και ή εξέταση των λόγων. Κύριο και οϋσιαστικό έπιχείρημα παραμένει ή δυνατότητα γλωσσικής προσπέλασης του ποιητικού λόγου στό λεξιλογικό, γραμματικό, συντακτικό και σημασιολογικό επίπεδο τής γλώσσας —μέ τή συνδηλωτική ιδιότητα, τό βιωματικό ύπόβαθρο και τή συγκινησιακή φόρτιση του λόγου— και τήν ειδική διαπλοκή όλων αϋτών πού χαρακτηρίζει τήν ποίηση και τό ποίημα ώς «μορφή».

Γενικότερα, ή γλωσσοτεχνική σύνθεση του ποιητικού λόγου, προϊόν προηγμένου γλωσσικού αισθήματος, προϋποθέτει βαθύτερη γνωριμία, άναστροφή και οικείωση μέ τή γλώσσα, χωρίς τά όποια ή ποίηση ίσως δέν λειτουργεί. Ο έπαρκής άναγνώστης τής ποίησης όφείλει νά είναι πρώτα γλωσσικά έπαρκής, ώστε κινούμενος μέ άνεση στή γλωσσική όμαλότητα νά δυνηθεί νά συλλάβει τήν ποιητική άπόκλιση. Διαφορετικά, ή ποιητική άπόκλιση από τή γλωσσική νόρμα μένει άδικαίω-

τη και άνενεργός. Τό έρώτημα λοιπόν είναι: ‘Υπάρχει στους μαθητές σήμερα ή άπαιτούμενη γλωσσική ύποδομή, ύπάρχει γλωσσική έπάρκεια ικανή νά διασφαλίσει μιά γνήσια συνομιλία μέ τον ποιητικό λόγο; “Ένα τέτοιο έρώτημα είναι καλό νά τίθεται και νά συζητιέται μέ στόχο τήν ένίσχυση τής προσπάθειας —πού ποτέ δέν είναι άρκετή— για γλωσσική κατάρτιση των μαθητών, όχι όμως για νά δώσουμε σ’ αϋτό μιά γενική άπάντηση θετική ή άρνητική. Η άπάντηση έξατομικεύεται άναγκαστικά. ‘Υπάρχουν μαθητές πού έχουν αϋτή τήν έπάρκεια και ύπάρχουν άλλοι πού δέν τήν έχουν, όπως ύπάρχουν και κείμενα περισσότερο ή λιγότερο δυσανάγνωστα, περισσότερο ή λιγότερο προσιτά σέ μιά όρισμένη ήλικία (και άντιληπτικότητα). Έξάλλου, ως τό ξεκαθαρίσουμε κι αϋτό, δέν είναι όλα για όλους. “Όπως ό ποιητής λέει αϋτό πού λέει όπως μπορεί καλύτερα, άντλώντας τό λόγο του από τό γλωσσικό άπόθεμα του τόπου, έτσι κι ό άναγνώστης αισθάνεται και άντιλαμβάνεται όπως και όσο μπορεί. Τό ίδιο συμβαίνει άναλογικά και μέ τον δοκιμιακό ή τον έπιστημονικό λόγο. “Όλοι μαθαίνουμε μαθητεύοντας, δηλαδή άσκούμενοι στήν άνάγνωσή του.

Προκειμένου για τήν εκπαίδευση, έδω άκριβώς έγκειται ό ρόλος του δασκάλου ως διαμεσολαβητή ύπεύθυνου για τήν όμαλή λειτουργία του κυκλώματος τής έπικοινωνίας και για τή σωστή μετάδοση του μηνύματος, τό όποιο στήν περίπτωση του ποιήματος είναι άπόσταγμα βιωμένης έμπειρίας και ευαισθησίας διατυπωμένο στον κώδικα τής ποίησης. Έπομένως, τό έρώτημα άναγεται στήν έπιμέλεια του διδάσκοντος, αλλά αϋτό είναι ένα άλλο θέμα. ‘Όπωσδήποτε θά συμφωνήσουμε μέ όσους τονίζουν τήν άνάγκη για παροχή όσο τό δυνατόν καλύτερης γλωσσικής παιδείας στους μαθητές.

ΕΠΑΝΟΡΘΩΣΗ

Στό προηγούμενο τεύχος στο άρθρο για την Πηνελόπη Δέλτα παραλήφθηκε το όνομα της συγγραφέως 'Αλεξάνδρας Ζερβού ενώ στην κεφαλίδα αναφερόταν ως 'Αλεξάνδρα Ζέρβα. Χίλια συγγνώμη 'Αλεξάνδρα...

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Τυπολογία του αστυνομικού μυθιστορήματος

«Δύο μικροί νέγροι» (Α. Κρίστι) του Ρενέ Κλαίρ.

Αν προτάσω αυτές τις λέξεις σε μία μελέτη που πραγματεύεται, ακριβώς, όρισμένες «κατηγορίες [espèces]» μέσα στο είδος «αστυνομικό μυθιστόρημα», δέν τό κάνω για νά τονίσω τή διαφωνία μου μέ τούς παραπάνω συγγραφείς, αλλά γιατί αυτή ή άποψη είναι πολύ διαδεδομένη· συνεπώς, είναι ή πρώτη έναντι της οποίας πρέπει νά τοποθετηθώ. Τό αστυνομικό μυθιστόρημα δέν ευθύνεται διόλου γι' αυτή τήν κατάσταση: έδω και δύο περίπου αιώνες γίνεται αισθητή, στίς λογοτεχνικές έρευνες, μία ισχυρή αντίδραση που άμφισβητεί

'Από τήν 'Ανατομία του αστυνομικού μυθιστορήματος που κυκλοφορεί προσεχώς στίς εκδόσεις 'Αγρα.

Τό είδος του αστυνομικού μυθιστορήματος [le genre policier] δέν υποδιαιρείται σε κατηγορίες [espèces]. Παρουσιάζει μόνο μορφές, ιστορικά διάφορες.

BOILEAU - NARCEJAC²

τήν έννοια καθ' έαυτήν του είδους. Γράφουμε είτε για τή λογοτεχνία γενικά είτε για ένα έργο· ύπάρχει μάλιστα μία σιωπηρή σύμβαση, σύμφωνα μέ τήν όποία ή κατάταξη άρχετων έργων μέσα σ' ένα είδος σημαίνει τήν υποβάθμισή τους. 'Η άποψη αυτή διαθέτει μία ικανοποιητική ιστορική εξήγηση: στή λογοτεχνική θεώρηση της κλασικής έποχής, ή όποία αναφερόταν μάλλον στά είδη παρά στά έργα, ήταν επίσης έκδηλη κάποια έπιτιμητική τάση: τό έργο κρινόταν ως κακό, άν δέν ύποτασσόταν έπαρκώς στους κανόνες του είδους. 'Η κριτική αυτή έπιδίωκε συνεπώς όχι μόνο νά περιγράψει τά είδη, αλλά επίσης νά τά προδιαγράψει· οί προδιαγραφές των ειδών προηγούνταν της λογοτεχνικής δημιουργίας άντι νά τήν άκολουθοϋν.

Ἡ ἀντίδραση ἦταν ριζική: οἱ ρομαντικοὶ καὶ οἱ ἐπίγονοί τους ἀρνήθηκαν ὄχι μόνο νὰ ὑποταχθοῦν στοὺς κανόνες τῶν εἰδῶν (κάτι πού ἦταν ὀπωσδήποτε δικαίωμά τους), ἀλλὰ καὶ ν' ἀναγνωρίσουν τὴν ὑπαρξὴ καθ' ἑαυτὴν τῆς ἔννοιας. Ἐπιπλέον ἡ θεωρία τῶν εἰδῶν ὡς τίς μέρες μας κατὰ παράδοξο τρόπο ἐλάχιστα μᾶς ἔχει ἀπασχολήσει. Ἐντούτοις, σήμερα, ἔχουμε μᾶλλον τὴν τάση ν' ἀναζητοῦμε τὸ ἐνδιάμεσο μεταξὺ τῆς ὑπερβολικῆς γενικῆς ἔννοιας τῆς λογοτεχνίας καὶ αὐτῶν τῶν ἐπιμέρους ἀντικειμένων πού εἶναι τὰ ἔργα. Ἡ καθυστέρηση προέρχεται ἀναμφίβολα ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ τυπολογία συναρτᾶ καὶ συναρτᾶται ἀπὸ τὴ γενικὴ θεωρία τοῦ κειμένου· συνεπῶς, ἡ τελευταία εἶναι ἀκόμη ἀδύνατο νὰ διανύει τὴ φάση τῆς ὠριμότητάς της: ἐνὸς μὲν θὰ ἔχουμε κατορθώσει νὰ περιγράψουμε τὴ δομὴ τοῦ ἔργου, θὰ πρέπει νὰ περιοριστοῦμε στὴ σύγκριση τῶν στοιχείων πού μπορούμε νὰ μετρήσουμε, αὐτὸ εἶναι τὸ μέτρο. Παρ' ὅλη τὴν ἐπικαιρότητα τῆς ἔρευνας γιὰ τὰ εἶδη (ὅπως τὸ εἶχε ἐπισημάνει ὁ Τιμπωντέ, πρόκειται γιὰ τὸ πρόβλημα τῶν καθολικῶν ἔννοιων [universalia]), δὲν μπορούμε νὰ τὴ διεξαγάγουμε ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἔρευνα πού ἀφορᾶ τὴ θεωρία τοῦ λόγου [théorie du discours]: μόνη ἡ κριτικὴ τοῦ κλασικισμοῦ μπορούσε νὰ ἐπιτρέψει στὸν ἑαυτὸ της νὰ συναγάγει τὰ εἶδη ἀπὸ ἀφηρημένα λογικὰ σχήματα.

Στὴ μελέτη τῶν εἰδῶν προσμετρεῖται μιὰ ἐπιπρόσθετη δυσκολία πού ὀφείλεται στὸν ἰδιόμορφο χαρακτήρα κάθε αἰσθητικοῦ γνώμονα [norme]. Τὸ μεγάλο ἔργο δημιουργεῖ, κατὰ κάποιον τρόπο, ἕνα νέο εἶδος, καὶ ταυτόχρονα παραβαίνει τοὺς κανόνες τοῦ εἶδους πού ἦταν προηγουμένως ἔγκυροι. Τὸ εἶδος τοῦ ἔργου *Τὸ μοναστήρι τῆς Πάρμας* [La Chartreuse de Parme],³ δηλαδή ὁ γνώμονας στὸν ὁποῖο ἀναφέρεται αὐτὸ τὸ μυθιστόρημα, δὲν εἶναι μόνο τὸ γαλλικὸ μυθιστόρημα τῆς ἀρχῆς τοῦ 19ου αἰώνα· εἶναι τὸ εἶδος «σταυταλικὸ μυθιστόρημα» πού δημιουργήθηκε ἀπὸ αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ἔργο, καὶ ἀπὸ κάποια ἄλλα. Θὰ μπορούσαμε νὰ ἀποφανθοῦμε ὅτι κάθε μεγάλο βιβλίο καθιερῶνει τὴν ὑπαρξὴ δύο εἰδῶν, τὴν πραγματικότητά δύο γνωμόνων: τοῦ εἶδους πού παραβαίνεται ἀπὸ τὸ βιβλίο, εἶδος πού δέσποζε στὴν προηγούμενη λογοτεχνία, καὶ τοῦ εἶδους πού δημιουργεῖται ἀπὸ αὐτὸ τὸ βιβλίο.

Ἐπάρχει ἐντούτοις μιὰ ἰδανικὴ περιοχὴ ὅπου αὐτὸ τὸ παιγνίδι μεταξὺ τοῦ ἔργου καὶ τοῦ εἶδους τοῦ δέν ὑφίσταται: ἡ περιοχὴ τῆς λογοτεχνίας γιὰ τίς μάζες. Τὸ οἰκεῖο λογοτεχνικὸ ἀριστούργημα, ὑπὸ μιὰ ἔννοια, δὲν ἐντάσσεται σὲ κανένα εἶδος, ἐκτός ἂν πρόκειται γιὰ τὸ δικό του καθ' ἑαυτὸ· ἀλλὰ τὸ ἀριστούργημα τῆς λογοτεχνίας

γιὰ τίς μάζες εἶναι ἀκριβῶς τὸ βιβλίο πού ἐγγράφεται κατὰ τὸν καλύτερο τρόπο στὸ εἶδος του. Τὸ ἀστυνομικὸ μυθιστόρημα ἔχει τοὺς γνώμονές του· ἡ «καλύτερη» ἐπίδοση ἀπ' ὅ,τι ἀπαιτοῦν αὐτοὶ οἱ γνώμονες σημαίνει ταυτόχρονα «λιγότερο καλὴ»· ὁποῖος θέλει νὰ «ὠραιοποιήσει» τὸ ἀστυνομικὸ μυθιστόρημα κάνει «λογοτεχνία», ὄχι ἀστυνομικὸ μυθιστόρημα. Τὸ κατ' ἐξοχίαν ἀστυνομικὸ μυθιστόρημα δὲν παραβαίνει τοὺς κανόνες τοῦ εἶδους, ἀλλὰ ὑποτάσσεται σ' αὐτούς: τὸ βιβλίο *Ὅχι ὄρχιδες γιὰ τὴ Μίς Μπλάντις* [No Orchids for Miss Blandish τοῦ J.H. Chase] εἶναι ἐνσάρκωση τοῦ εἶδους, ὄχι ὑπέρβαση. Ἄν εἶχαμε περιγράψει ἐπαρκῶς τὰ εἶδη τῆς λαϊκῆς λογοτεχνίας, θὰ ἦταν πιά ἄτοπο νὰ γίνετο λόγος γιὰ τὰ ἀριστουργήματά της: εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα· τὸ καλύτερο ἀντιπροσωπευτικὸ δεῖγμα θὰ εἶναι ἐκεῖνο γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν ἔχουμε τίποτε νὰ ποῦμε. Πρόκειται γιὰ ἕνα γεγονός πού ἔχει ἐλάχιστα ἐπισημανθεῖ καὶ τοῦ ὁποῖου οἱ συνέπειες προσβάλλουν ὅλες τίς αἰσθητικὲς κατηγορίες: σήμερα εἴμαστε ἐνώπιον μιᾶς τομῆς μεταξὺ τῶν δύο οὐσιαστικῶν ἐκφάνσεων αὐτῶν τῶν κατηγοριῶν· δὲν ὑπάρχει ἕνας μοναδικὸς αἰσθητικὸς γνώμονας στὴν κοινωνία μας, ἀλλὰ δύο· δὲν μπορούμε νὰ μετρήσουμε μὲ τὰ ἴδια μέτρα τὴ «μεγάλη» τέχνη καὶ τὴ «λαϊκὴ» τέχνη.

Ἡ ἀνάγλυψη ἔχθησε τῶν εἰδῶν στὴν ἐνδοχώρα τοῦ ἀστυνομικοῦ μυθιστορήματος ὑπόσχεται συνεπῶς ὅτι θὰ εἶναι εὐκόλη ὑπόθεση. Ἄλλὰ γιὰ νὰ τὴ διεκπεραιώσουμε εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀρχίσουμε μὲ τὴν περιγραφή τῶν «κατηγοριῶν [espèces], γεγονός πού ἐπίσης σημαίνει μὲ τὸν καθορισμὸ τῶν ὀρίων τους. Θὰ θέσω ὡς ἀφετήριον σημεῖο τὸ κλασικὸ ἀστυνομικὸ μυθιστόρημα πού ἔφθασε στὸ ἀπόγειο τῆς δόξας του κατὰ τὸν μεσοπόλεμο καὶ τὸ ὁποῖο μπορούμε νὰ ὀνομάσουμε *μυθιστόρημα αἰνιγμα*. Ὑπῆρξαν ἤδη πολλές ἀπόπειρες νὰ προσδιοριστοῦν οἱ κανόνες αὐτοῦ τοῦ εἶδους (θὰ ἐπανέλθω ἀργότερα στοὺς εἴκοσι κανόνες τοῦ Van Dine)· ὡστόσο, ὡς καλύτερο σφαιρικὸ χαρακτηρισμὸ θεωρῶ αὐτὸν πού δίνει γιὰ τοῦτο τὸ εἶδος ὁ Μισέλ Μπυτόρ στὸ μυθιστόρημά του *Ἡ χρῆση τοῦ χρόνου* [L'emploi du temps, 1956]. Ὁ ἥρωας Τζώρτζ Μπάρτον, συγγραφέας πολλῶν ἀστυνομικῶν μυθιστορημάτων, ἐξηγεῖ στὸν ἀφηγητὴ ὅτι «κάθε ἀστυνομικὸ μυθιστόρημα στηρίζεται σὲ δύο φόνους, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ὁ πρῶτος, πού ἔχει διαπράξει ὁ δολοφόνος, δὲν εἶναι παρά ἀφορμὴ γιὰ τὸν δεύτερο ὅπου ὁ δολοφόνος εἶναι τὸ θῦμα τοῦ αὐθεντικοῦ καὶ ἀτιμώρητου φονιά, τοῦ ντετέκτιβ», καὶ ὅτι «τὸ ἀφήγημα... θέτει δύο ἐπάλληλες χρονικὲς ἀκολουθίες: τίς ἡμέρες τῆς ἔρευνας πού ἔχουν ὡς ἀφετηρία τὸ ἔγκλημα καὶ τίς ἡμέρες τοῦ δράματος πού ὀδηγοῦν στὸ ἔγκλημα».

**Το μαῦρο
μυθιστόρημα
εἶναι ἀστυνομικὸ
μυθιστόρημα πού
συνχωνεῦει τίς
δύο ἱστορίες, ἢ,
μὲ ἄλλους ὅρους,
ἀναιρεῖ τὴν
πρώτη καὶ δίνει
ζωὴ στὴ δεύτερη.**

**Θά μπορούσαμε
νά πούμε ότι
κάποια στιγμή τό
άστυνομικό
μυθιστόρημα
νιώθει σάν
άδικαιολόγητη
έπιβάρυνση τούς
έξαναγκασμούς
πού συγκροτούν
τό είδος και
άπαλλάσσεται
άπό αυτούς γιά
νά σχηματίσει
νέο κώδικα.**

Στή βάση του μυθιστορήματος-αίνιγμα έντοπίζουμε μία δυαδικότητα· αυτή μάλιστα θά μάς καθοδηγήσει γιά νά τό περιγράψουμε. Τό μυθιστόρημα αυτό περιέχει όχι μία, αλλά δύο ιστορίες: τήν ιστορία του έγκλήματος και τήν ιστορία τής έρευνας. Στήν πιό άμιγή μορφή τους, οι δύο αυτές ιστορίες δέν έχουν κανένα κοινό σημείο. Νά οι πρώτες άράδες ενός τέτοιου «άμιγους» μυθιστορήματος:

«Πάνω σέ μία μικρή πράσινη καρτέλα διαβάζουμε αυτές τές δακτυλόγραφες φράσεις:

Ήντέλ Μάργκαρετ

Ήβδομηχοστή Πρώτη Ήδός Ουέστ, άριθμ. 184. Δολοφονία. Στραγγαλισμένη γύρω στις 23.00. Ήνάστατο διαμέρισμα. Κλεμμένα κοσμήματα. Τό πτώμα άνακάλυψε ή "Άμυ Γκίμπσον, καμαριέρα».

[S.S. Van Dine, *The «Canary» Murder Case*].

Ή πρώτη ιστορία, του έγκλήματος, έχει τελειώσει πρίν άρχίσει ή δεύτερη (και τό βιβλίο). "Όμως τί διαδραματίζεται στή δεύτερη; Ήλάχιστα πράγματα. Οι ήρωες τής δεύτερης αυτής ιστορίας, ιστορίας τής έρευνας, δέν δρουν, μαθαίνουν. Τίποτε δέν μπορεί νά τούς συμβεί: ένας κανόνας του είδους αξιώνει τό άπρόσβλητο του ντετέκτιβ. Είναι άδύνατο νά φαντασθούμε ότι ό Ήρακλής Πουαρό ή ό Φίλωνας Βάνς διατρέχουν κάποιον κίνδυνο, είναι θύματα επιθέσεων, τραυματίζονται και, πολύ περισσότερο, σκοτώνονται. Οι εκατόν πενήντα σελίδες πού χωρίζουν τήν άνακάλυψη του έγκλήματος άπό τήν άποκάλυψη του ένόχου είναι αφιερωμένες σέ μία σταδιακή μαθητεία: έξετάζονται ή μία ένδειξη μετά τήν άλλη, τό ένα ίχνος μετά τό άλλο. Τό μυθιστόρημα-αίνιγμα τείνει κατ' αυτό τόν τρόπο πρós μία καθαρά γεωμετρική άρχιτεκτονική: Τό "Έγκλημα στό "Όριεντ Ήξπρές [*Murder on the Orient Express*] τής Ήγκάθα Κρίστι, γιά παράδειγμα, παρουσιάζει δώδεκα ύποπτα πρόσωπα· τό βιβλίο συγκροτείται άπό δώδεκα, και πάλι δώδεκα άνακρίσεις, άπό τόν πρόλογο και άπό τόν επίλογο (δηλαδή άνακάλυψη του έγκλήματος και άνακάλυψη του ένόχου).

Ή δεύτερη αυτή ιστορία, ή ιστορία τής έρευνας, ύπόκειται συνεπώς σ' ένα έντελώς ιδιαίτερο καθεστώς. Δέν είναι τυχαίο ότι συχνά τήν άφηγείται ένας φίλος του ντετέκτιβ, ό όποιος όμολογεί άπερίφραστα ότι αυτή τή στιγμή άσχολείται μέ τή συγγραφή ενός βιβλίου: ή ιστορία αυτή άποσκοπεί, τελικά, νά έξηγήσει πώς είναι δυνατό νά προκύψει αυτό καθ' έαυτό τό άφήγημα, πώς είναι δυνατό νά έχει γραφεί αυτό καθ' έαυτό τό βιβλίο. Ή πρώτη ιστορία άγνοεί έντελώς τό βιβλίο, δηλαδή ούδέποτε παραδέχεται ότι είναι πλασματική (κανένας συγγραφέας άστυνομικών μυθιστορημάτων δέν θά επέτρεπε στον έαυτό του

νά έπισημάνει τόν φανταστικό χαρακτήρα τής ιστορίας, όπως συμβαίνει στή «λογοτεχνία»). Ήντίστροφα, ή δεύτερη ιστορία όχι μόνο ύποτίθεται ότι λαμβάνει ύπόψη τήν πραγματικότητα του βιβλίου, αλλά είναι άκριβώς ή ιστορία αυτού άκριβώς του βιβλίου.

Θά μπορούσαμε επίσης νά χαρακτηρίσουμε τίς δύο αυτές ιστορίες λέγοντας ότι ή πρώτη, του έγκλήματος, άφηγείται «ό,τι πράγματι έχει συμβεί», ενώ ή δεύτερη, τής έρευνας, έξηγει πώς «ό άναγνώστης (ή ό άφηγητής) ενημερώθηκε γιά αυτή τήν ύπόθεση». Ήπομένως, αυτοί οι όρισμοί δέν άφορούν πιά τίς δύο ιστορίες μέσα στό άστυνομικό μυθιστόρημα, αλλά δύο όψεις όποιουδήποτε λογοτεχνικού έργου, τίς όποιες είχαν άποκαλύψει οι Ρώσοι φορμαλιστές στή δεκαετία του '20 αυτού του αιώνα. Διέκριναν, πράγματι, τό μύθο και τήν πλοκή ενός άφηγήματος: ό μύθος είναι ό,τι συνέβη στή ζωή· ή πλοκή είναι ό τρόπος μέ τόν όποίο ό συγγραφέας παρουσιάζει αυτόν τό μύθο. Ή πρώτη έννοια άνταποκρίνεται στήν πραγματικότητα πού μνημονεύεται, σέ γεγονότα όμοια μέ αυτά πού έκτυλίσσονται στή ζωή μας· ή δεύτερη στό βιβλίο καθ' έαυτό, στό άφήγημα, στό λογοτεχνικά τεχνάσματα πού χρησιμοποιεί ό συγγραφέας. Στό μύθο δέν ύπάρχει άντιστροφή μέσα στό χρόνο, τά ενεργήματα άκολουθούν τή φυσική τάξη τους· στήν πλοκή ό συγγραφέας μπορεί νά μάς παρουσιάζει τίς εκβάσεις πρίν άπό τίς αίτίες, τό τέλος πρίν άπό τήν άρχή. Οι δύο αυτές έννοιες, κατά συνέπεια, δέν χαρακτηρίζουν δύο μέρη τής ιστορίας ή δύο διάφορες ιστορίες, αλλά δύο όψεις τής ίδιας ιστορίας, είναι δύο άπόψεις γιά τό ίδιο πράγμα. Πώς συμβαίνει λοιπόν ώστε τό άστυνομικό μυθιστόρημα κατορθώνει νά παροντικοποιεί και τίς δύο, νά θέτει τή μία δίπλα στήν άλλη;

Γιά νά έξηγήσουμε αυτό τό παράδοξο, πρέπει κατ' άρχήν νά επαναφέρουμε στή μνήμη μας τό ιδιαίτερο καθεστώς των δύο ιστοριών. Ή πρώτη, του έγκλήματος, είναι εκ των πραγμάτων ή ιστορία μιας άπουσίας: τό σημαντικότερο χαρακτηριστικό της έγκείται στό γεγονός ότι δέν μπορεί νά είναι άμεσα παρούσα μέσα στό βιβλίο. Μέ άλλα λόγια, ό άφηγητής δέν μπορεί νά μάς διαβιβάσει κατευθείαν τίς άνταπαντήσεις των προσώπων πού έμπλέκονται σ' αυτή τήν ιστορία, ούτε νά μάς περιγράψει τή δράση τους: γιά νά τό κάμει πρέπει κατ' άνάγκη νά προσφύγει στή μεσίτευση ενός άλλου (ή του ίδιου) προσώπου, τό όποίο θά μεταβιβάσει, στή δεύτερη ιστορία, τίς όμιλίες πού άκουσε και τίς πράξεις πού παρατήρησε. Τό καθεστώς τής δεύτερης είναι, τό έχουμε έπισημάνει, έξίσου ύπερβολικό: πρόκειται γιά μία ιστορία πού καθ' έαυτήν είναι άσήμαντη, πού χρησιμοποιείται μόνο ως μεσίτης μεταξύ του άναγνώστη και τής ιστορίας του έγκλήματος. Οι θεωρητικοί του

αστυνομικοῦ μυθιστορήματος πάντοτε συμφωνοῦσαν λέγοντας ὅτι τὸ ὕφος σέ αὐτό τόν λογοτεχνικό τύπο πρέπει νά εἶναι ἐντελῶς διαφανές, θά μπορούσαμε νά ποῦμε ἀνύπαρκτο· ἡ μοναδική ἀξίωση στήν ὁποία αὐτό ὑπακούει τὸ ὑποχρεώνει νά εἶναι ἀπλό, σαφές, ἄμεσο. Κάποιοι μάλιστα ἀποπειράθηκαν —εἶναι ἐνδεικτικό— νά καθαιρέσουν ἐντελῶς τή δεύτερη αὐτή ἱστορία: ἕνας ἐκδοτικός οἶκος εἶχε ἐκδώσει ἀληθινούς φακέλους δικογραφιών πού περιλάμβαναν φανταστικές ἐκθέσεις τῆς ἀστυνομίας, ἀνακρίσεις, φωτογραφίες, δακτυλικά ἀποτυπώματα, ἀκόμη καί μοῦσικες μαλλιών· αὐτά τά «αὐθεντικά» τεκμήρια θά ἔπρεπε νά ὀδηγήσουν τόν ἀναγνώστη στήν ἀνακάλυψη τοῦ ἐνόχου (σέ περίπτωση ἀποτυχίας, ἕνας κλειστός φάκελος, κολλημένος στήν τελευταία σελίδα, ἔδινε τή λύση τοῦ παιγνιδιοῦ: γιά παράδειγμα, τή δικαστική ἀπόφαση).

Πρόκειται, λοιπόν, στό μυθιστόρημα-αἰνίγμα, γιά δύο ἱστορίες, ἀπό τίς ὁποῖες ἡ μία εἶναι ἀπουσία ἀλλά πραγματική, ἡ ἄλλη παρούσα ἀλλά ἀσήμαντη. Αὐτή ἡ παρουσία καί αὐτή ἡ ἀπουσία ἐξηγοῦν τήν ὑπαρξή τῶν δύο μέσα στή συνεχή ροή τοῦ ἀφηγήματος. Ἡ πρώτη εἶναι τόσο ἐπίπλαστη, περιέχει τόσες συμβάσεις καί τόσα λογοτεχνικά τεχνάσματα (πού δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπό τήν ὄψη «πλοκή» τοῦ ἀφηγήματος), ὥστε ὁ συγγραφέας δέν μπορεῖ νά τά ἀφήσει ἀνεξήγητα. Τά τεχνάσματα αὐτά εἶναι, ἄς τό ἐπισημάσουμε, οὐσιαστικά δύο τύπων, χρονικές ἀντιστροφές καί ἰδιόμορφες «θεωρήσεις»: τὸ περιεχόμενο κάθε πληροφορίας καθορίζεται ἀπό τήν προσωπικότητα ἐκεῖνου πού τή διαβιβάζει, δέν ὑπάρχει παρατήρηση δίχως παρατηρητή· ὁ συγγραφέας δέν μπορεῖ, ἐξ ὀρισμοῦ, νά εἶναι παντογνώστης, ὅπως συμβαίνει στό κλασικό μυθιστόρημα. Ἡ δεύτερη ἱστορία ἐμφανίζεται συνεπῶς σάν τύπος ὅπου δικαιώνουμε καί «ἐγκλιματίζουμε» ὅλα αὐτά τά τεχνάσματα: γιά νά τούς δώσει «φυσική ἐκφραση», ὁ συγγραφέας ὀφείλει νά διευκρινίσει ὅτι γράφει ἕνα βιβλίο! Καί ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἐπικρατεῖ ὁ φόβος μήπως ἡ δεύτερη αὐτή ἱστορία γίνεи καθ' ἑαυτὴν ἀδιαφανής, μήπως σκιάσει ἀνώφελα τήν πρώτη, ἔχουν διατυπωθεῖ τόσες συστάσεις γιά νά διατηρεῖται τὸ ὕφος οὐδέτερο καί ἀπλό, νά καθίσταται ἀδιόρατο.

Ἄς ἐξετάσουμε τώρα ἕνα ἄλλο εἶδος μέσα στό χῶρο τοῦ αστυνομικοῦ μυθιστορήματος, αὐτό πού δημιουργήθηκε στίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες λίγο πρὶν καί προπάντων μετὰ τόν Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο καί δημοσιεύθηκε στή Γαλλία στήν ἐκδοτική συλλογή «μαύρη σειρά» [série noire]· μποροῦμε νά τό ὀνομάσουμε **μαῦρο μυθιστόρημα** [roman noir], μολονότι αὐτός ὁ ὅρος ἔχει ἐπίσης μιά ἄλλη σημασία. Τὸ μαῦρο μυθιστόρημα εἶναι ἀστυνομικό μυθιστόρημα πού συγχωνεύει τίς δύο ἱστορίες ἢ, μέ ἄλλους ὅρους, ἀναιρεῖ τήν πρώτη

καί δίνει ζωὴ στή δεύτερη. Δέν εἶναι πιά ἕνα ἔγκλημα πού προηγεῖται τῆς στιγμῆς τοῦ ἀφηγήματος, τὸ ὁποῖο μᾶς ἐξιστοροῦν· τὸ ἀφήγημα τώρα συμπίπτει μέ τή δράση. Κανένα μαῦρο μυθιστόρημα δέν παρουσιάζεται ὑπὸ τῆ μορφή ἀπομνημονευμάτων: δέν ὑπάρχει σημεῖο ἄφιξης ἀπ' ὅπου ὁ ἀφηγητής θά μπορούσε νά ἐποπτεύσει μέ τὸ βλέμμα τὰ παρωχημένα γεγονότα, δέν γνωρίζουμε ἂν θά φθάσει ζωντανός ὡς τὸ τέλος τῆς ἱστορίας. Ἡ προσκόπηση ὑποκαθιστᾷ τήν ἀνασκόπηση.

Δέν ὑπάρχει πιά ἱστορία πού πρέπει νά μαντέψουμε· καί δέν ὑπάρχει μυστήριο, ὅπως ὑπῆρχε στό μυθιστόρημα-αἰνίγμα. Ὡστόσο, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνώστη δέν μειώνεται: ἐφεξῆς ἀντιλαμβανόμαστε ὅτι ὑπάρχουν δύο μορφές ἐνδιαφέροντος, ἐντελῶς διάφορες. Τὴν πρώτη μποροῦμε νά τήν ὀνομάσουμε **περιέργεια**: αὐτή ὀδεύει ἀπὸ τὸ ἀποτέλεσμα πρὸς τήν αἰτία: μέ ἀφετηρία μιά συγκεκριμένη ἔκβαση (ἕνα πτώμα καί κάποια ἐνδεικτικά στοιχεῖα) πρέπει ν' ἀνακαλύψουμε τήν αἰτία (τόν ἐνοχο καί ὅ,τι τόν ὤθησε στό ἔγκλημα). Ἡ δεύτερη μορφή εἶναι ἡ ἀγωνία [suspense = σασπένς, ἐναγώνια προσμονή] καί ἐδῶ ὀδεύουμε ἀπὸ τήν αἰτία πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα: ἀρχικά μᾶς δείχνουν τὰ ἀρκτικά δεδομένα (γκάνγκστερς πού μηχανεύονται παρανομίες) καί τὸ ἐνδιαφέρον μας συντηρεῖται ἀπὸ τήν προσμονή τῶν γεγονότων πού πρόκειται νά συμβοῦν, δηλαδή τῶν ἀποτελεσμάτων (πτώματα, ἐγκλήματα, συμπλοκές). Αὐτός ὁ τύπος ἐνδιαφέροντος ἦταν ἀδιανόητος στό μυθιστόρημα αἰνίγμα, γιὰτί οἱ πρωταγωνιστές του (ὁ ντετέκτιβ καί ὁ φίλος του, ὁ ἀφηγητής) ἦταν, ἐξ ὀρισμοῦ, ἀπρόσβλητοι: τίποτε δέν μποροῦσε νά τούς συμβεῖ. Στό μαῦρο μυθιστόρημα ἡ κατάσταση ἀντιστρέφεται: τὰ πάντα εἶναι ἐνδεχόμενα, καί ὁ ντετέκτιβ διακυβεύει τήν ὑγεία του, ἂν ὄχι τή ζωὴ του.

Παρουσίασα τήν ἀντίθεση μεταξύ μυθιστορήματος-αἰνίγμα καί μαύρου μυθιστορήματος ὡς ἀντίθεση μεταξύ δύο ἱστοριῶν καί μιᾶς μοναδικῆς· ἐδῶ πρόκειται γιά λογική κατάταξη καί ὄχι γιά ἱστορική καταγραφή. Τὸ μαῦρο μυθιστόρημα δέν ἔχει ἀνάγκη, γιά νά ἐμφανιστεῖ, νά πραγματοποιήσει τή συγκεκριμένη αὐτή ἀλλαγὴ. Δυστυχῶς γιά τή λογική, τὰ εἶδη δέν ἐμφανίζονται ταυτόχρονα μέ τή θεωρία, σάν νά ἔχουν ὡς μοναδικό σκοπὸ νά φωτίσουν τίς δυνατότητες πού παρέχονται ἀπὸ αὐτὴν τῆ θεωρία. Τὸ νέο εἶδος δημιουργεῖται γύρω ἀπὸ ἕνα στοιχεῖο πού στό παλαιὸ εἶδος δέν ἦταν δεσμευτικό: τὰ δύο εἶδη κωδικοποιοῦν (καθιστοῦν δεσμευτικά) ἀσύμμετρα στοιχεῖα. Γι' αὐτόν τὸ λόγο ἡ ποιητικὴ τοῦ κλασικισμοῦ ἀπέτυχε ὅσον ἀφορᾷ τῆ λογικὴ τῆς ταξινόμηση τῶν εἰδῶν. Τὸ σύγχρονο μαῦρο μυθιστόρημα συγκροτήθηκε ὄχι γύρω ἀπὸ ἕνα τέχνα-

Πράγματι, γύρω ἀπὸ αὐτές τίς λίγες σταθερές συγκροτεῖται τὸ μαῦρο μυθιστόρημα: τὴ βία, τὸ συχνά αἰσχροῦ ἔγκλημα, τὴν ἠθικὴ ἀδιαφορία τῶν προσώπων.

σμα παρουσίασης, αλλά γύρω από τό αναπαριστάμενο κοινωνικό περιβάλλον, γύρω από ιδιόμορφα πρόσωπα και ήθη· μέ άλλα λόγια, ή συστατική του ιδιομορφία είναι θεματική. Έτσι τό περιέγραφε, στά 1945, ό Μαρσέλ Ντυαμέλ — ό άνθρωπος πού τό ανέδειξε στή Γαλλία: στό μαύρο μυθιστόρημα βρίσκουμε «βία —σέ όλες τίς μορφές της, και ιδιαίτερα ατίς πιό έπαίσχυντες—, ξυλοδαρμούς και σφαγές». «Η άνηθικότητα είναι σ' αυτό τόσο φυσιολογική όσο και τά άγαθά συναισθήματα». «Σ' αυτό υπάρχει επίσης άγάπη —κατά προτίμηση κτηνώδης— άστατο πάθος, άνελέητο μίσος...». Πράγματι, γύρω από αυτές τίς λίγες σταθερές συγκροτείται τό μαύρο μυθιστόρημα: τή βία, τό συχνά άισχρό έγκλημα, τήν ήθική άδιαφορία τών προσώπων. Κεντρική θέση στό μαύρο μυθιστόρημα κατέχει, επίσης δεσμευτικά, ή «δεύτερη ιστορία», αυτή πού έκτυλίσσεται στό παρόν· αλλά ή καθαίρεση τής πρώτης δέν είναι δεσμευτικό χαρακτηριστικό: οί πρώτοι συγγραφείς τής «μαύρης σειράς», ό Ντάσιελ Χάμμετ, ό Ράιημοντ Τσάντλερ διατη-

ρουν τό μυστήριο· τό άξιοσημείωτο έγκείται στό γεγονός ότι έδω ή λειτουργία του μυστηρίου είναι δευτερεύουσα, ύποδεέστερη, και όχι κεντρική όπως στό μυθιστόρημα-άινιγμα.

Αυτή ή περιστολή μέσα στό περιγραφόμενο κοινωνικό περιβάλλον διαχωρίζει επίσης τό μαύρο μυθιστόρημα από τό περιπετειώδες, μολονότι αυτό τό όριο δέν είναι πολύ σαφές. Πρέπει νά λάβουμε ύπόψη ότι οί ιδιότητες πού άπαριθμήσαμε ως έδω, ό κίνδυνος, ή καταδίωξη, οί μάχες, συναντώνται επίσης στό περιπετειώδες μυθιστόρημα [roman d' aventures]· τό μαύρο μυθιστόρημα έντούτοις διατηρεί τήν άυτονομία του. Μπορούμε νά διακρίνουμε πολλές αίτίες πού καθορίζουν αυτό τό γεγονός: ή σχετική έξάλειψη του περιπετειώδους μυθιστορήματος και ή ύποκατάστασή του από τό μυθιστόρημα κατασκοπείας [roman d' espionnage]· κατόπιν ή ροπή τών συγγραφέων του περιπετειώδους μυθιστορήματος πρός τό φανταστικό και τό έξωτικό, τά όποια κατευθύνουν, από τή μιá μεριά, κοντά στό ταξιδιωτικό άφήγημα [récit de voyage] και, από τήν άλλη, στά σημερινά μυθιστορήματα έπιστημονικής φαντασίας [romans de science-fiction]· τέλος, ή τάση πρός τήν περιγραφή, ή όποία παραμένει έντελώς ξένη πρός τό άστυνομικό μυθιστόρημα. Η διαφορά όσον άφορά τήν περιγραφή του κοινωνικού περιβάλλοντος και τών ήθών προστίθεται στίς άλλες διακρίσεις πού μνημονεύσαμε· και άκριβώς αυτή ή διαφορά επέτρεψε τή συγκρότηση του μαύρου μυθιστορήματος.

Ένας συγγραφέας άστυνομικών μυθιστορημάτων, ιδιαίτερα δογματικός, ό S.S. Van Dine, διατύπωσε στά 1928 είκοσι κανόνες στους όποιους πρέπει νά ύποτάσσεται κάθε συγγραφέας άστυνομικών μυθιστορημάτων πού σέβεται τόν έαυτό του. Έκτοτε οί κανόνες αυτοί έχουν επανειλημμένα άναπαραχθεί (βλ., για παράδειγμα, στό βιβλίο πού ήδη μνημονεύσαμε τών Boileau και Nargéjac) και προπάντων άμφισβητηθεί έντονα. Καθώς δέν προέχει για μένα νά προδιαγράψω τόν τρόπο μέ τόν όποιο πρέπει νά άντιμετωπίσουμε αυτό τό πρόβλημα, αλλά νά περιγράψω τά είδη του άστυνομικού μυθιστορήματος, θεωρώ πως έχουμε κάθε λόγο νά σταθοϋμε έδω μιá στιγμή. Υπό τήν πρωτότυπη μορφή τους οί κανόνες αυτοί είναι άρκετά παλλίλογοι, έτσι ώστε μπορούμε νά τους συνοψίσουμε στά όκτώ ακόλουθα σημεία:

1. Τό μυθιστόρημα πρέπει νά έχει ως άνωτερο όριο έναν ντετέκτιβ και έναν ένοχο, και ως κατώτερο ένα θύμα (ένα πτώμα).
2. Ο ένοχος δέν πρέπει νά είναι επαγγελματίας κακοποιός· δέν πρέπει νά είναι ό ντετέκτιβ· πρέπει νά σκοτώνει για προσωπικούς λόγους.
3. Ο έρωτας δέν έχει θέση στό άστυνομικό μυθιστόρημα.

4. Ὁ ἔνοχος πρέπει νά εἶναι σχετικά σημαῖνον πρόσωπο:

α) στή ζωή: νά μήν εἶναι ὑπέρτης ἢ καμαριέρα:

β) στό βιβλίο: νά εἶναι ἕνας ἀπό τούς πρωταγωνιστές.

5. Τά πάντα πρέπει νά ἐξηγοῦνται μέ ἔλλογο τρόπο· τό φανταστικό ἐδῶ δέν εἶναι ἀποδεκτό.

6. Ἐδῶ δέν ὑπάρχει χῶρος γιά περιγραφές οὔτε γιά ψυχολογικές ἀναλύσεις.

7. Πρέπει νά διατηροῦμε τήν ἀκόλουθη ἀντιστοιχία, ὅσον ἀφορᾷ τίς πληροφορίες γιά τήν ἱστορία: «συγγραφέας: ἀναγνώστης = ἔνοχος: ντετέκτιβ».

8. Πρέπει νά ἀποφεύγουμε τίς κοινότοπες καταστάσεις καί λύσεις (ὁ Van Dine ἀπαριθμεῖ δέκα).

Ἄν συγκρίνουμε αὐτό τόν κατάλογο μέ τήν περιγραφή τοῦ μαύρου μυθιστορήματος, θά ἀνακαλύψουμε ἕνα ἐνδιαφέρον γεγονός. Ἐνα μέρος τῶν κανόνων τοῦ Van Dine ἀναφέρεται προφανῶς σέ ὁποιοδήποτε ἀστυνομικό μυθιστόρημα, ἕνα ἄλλο στό μυθιστόρημα-αἰνίγμα. Αὐτός ὁ ἐπιμερισμός συμπίπτει, κατά παράδοξο τρόπο, μέ τό πεδίο ἐφαρμογῆς τῶν κανόνων: ὅσοι ἀφοροῦν τά θέματα, τήν ἀναπαριστάμενη ζωή (ἡ «πρώτη ἱστορία») περιορίζονται στό χῶρο τοῦ μυθιστορήματος-αἰνίγμα (κανόνες 1-4α): ὅσοι ἀναφέρονται στό λόγο |discours|, στό βιβλίο (ἡ «δεύτερη ἱστορία»), εἶναι ἐξίσου ἔγκυροι γιά τά μαῦρα μυθιστορήματα (κανόνες 4β-7· ὁ κανόνας 8 χαρακτηρίζεται ἀπό ἀκόμη μεγαλύτερη γενικότητα). Πράγματι, στό μαῦρο μυθιστόρημα ὑπάρχουν συχνά περισσότεροι τοῦ ἑνός ντετέκτιβς (*For love of Imabelle* τοῦ Chester Himes) καί περισσότεροι τοῦ ἑνός ἐγκληματίες (*The Fast Buck* τοῦ J.H. Chase). Ὁ ἐγκληματίας εἶναι, σχεδόν δεσμευτικά, ἐπαγγελματίας καί δέν σκοτώνει γιά προσωπικούς λόγους («ὁ πληρωμένος φονιάς»): ἀκόμη περισσότερο, συχνά εἶναι ἀστυνομικός. Ὁ ἔρωτας —«κατά προτίμηση κτηνώδης»— ἐδῶ ἔχει ἐπίσης τή θέση του. Ἀπεναντίας οἱ φανταστικές ἐξηγήσεις, οἱ περιγραφές καί οἱ ψυχολογικές ἀναλύσεις ἀποκλείονται: ὁ ἐγκληματίας πρέπει πάντοτε νά εἶναι ἕνας ἀπό τούς πρωταγωνιστές. Ὅσον ἀφορᾷ τόν κανόνα 7, αὐτός ἔχασε τήν καταλληλότητά του μαζί μέ τήν ἐξαφάνιση τῆς διπλῆς ἱστορίας. Τό γεγονός αὐτό ὑποδεικνύει ὅτι ἡ ἐξέλιξη ἔχει προσβάσει προπάντων τό θεματικό μέρος καί, καθώς φαίνεται, ὄχι τή δομή τοῦ λόγου καθ' ἑαυτόν (ὁ Van Dine δέν ἔχει ἐπισημάνει τήν ἀναγκαιότητα τοῦ μυστηρίου καί, συνεπῶς, τῆς διπλῆς ἱστορίας, γιατί τή θεωρεῖ ἀναμφίβολα ὡς αὐτονόητη).

Ὅρισμένα, ἐκ πρώτης ὄψεως, ἀσήμαντα χαρακτηριστικά στοιχεῖα μποροῦν νά ἐνταχθοῦν κωδικοποιημένα μέσα στόν ἕναν ἢ στόν ἄλλο τύπο τοῦ ἀστυνομικοῦ μυθιστορήματος: ἕνα εἶδος

συλλέγει ὀρισμένες ἰδιομορφίες πού βρίσκονται σέ διάφορα γενικευτικά επίπεδα. Ἔτσι τό μαῦρο μυθιστόρημα, πρὸς τό ὅποιο εἶναι ξένη οποιαδήποτε προβολή τῶν λογοτεχνικῶν τεχνασμάτων, δέν ἐπιφυλάσσει τίς ἐκπλήξεις του στίς τελευταῖες ἀράδες τοῦ κεφαλαίου· ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τό μυθιστόρημα-αἰνίγμα, πού νομιμοποιεῖ τή λογοτεχνική σύμβαση καθώς τή διατυπώνει ρητά στή «δεύτερη ἱστορία» του, συχνά θά τελειώσει τό κεφάλαιο μέ μία ἰδιαίτερα ἀπροσδόκητη ἀποκάλυψη («Ἔσεῖς εἶστε ὁ δολοφόνος», θά πεῖ ἐπομένως ὁ Πουαρό στόν ἀφηγητή, στό *Φόνο τοῦ Ρότζερ Ἀκρόρντ* |*The Murder of Roger Ackroyd*|). Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὀρισμένα ὑπολογικά χαρακτηριστικά στοιχεῖα στό μαῦρο μυθιστόρημα τοῦ ἀνήκουν κατ' ἴδιαν. Οἱ περιγραφές ἐκτίθενται δίχως ἔμφαση, ἀκόμη καί ὅταν τά γεγονότα πού περιγράφονται εἶναι φρικτά· μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι οἱ περιγραφές αὐτές ἐκδηλώνουν ψυχρότητα ἄν ὄχι κυνισμό («Ὁ Τζὸ αἰμορραγοῦσε σάν γουρούνι. Ἀπίστευτο γέρος ἄνθρωπος νά αἰμορραγεῖ τόσο πολύ», στό *Kiss Tomorrow Goodbye* τοῦ Horace

Τό μυθιστόρημα-αἰνίγμα περιέχει ὄχι μία, ἀλλά δύο ἱστορίες: τήν ἱστορία τοῦ ἐγκλήματος καί τήν ἱστορία τῆς ἔρευνας. Στήν πρῶτη μορφή τους οἱ δύο αὐτές ἱστορίες δέν ἔχουν κανένα κοινό σημεῖο.

«Κάθε αστυνομικό μυθιστόρημα στηρίζεται σε δύο φόνους, από τους οποίους ο πρώτος, πού έχει διαταράξει ο δολοφόνος, δέν είναι παρά άφορμή για τόν δεύτερο, όπου ο δολοφόνος είναι τό θύμα του άθηντικου και άτιμώρητου φονιά, του ντετέκτιβ».

Mac Coy). Οί παρομοιώσεις άπεικονίζουν κάποια τραχύτητα (περιγραφή των χειρών: «ένιωθα πώς άν ποτέ μέ άδραχναν τά χέρια του από τό λαιμό, θά μου έβγαζαν τό αίμα από τά αυτιά», στό *You Never Know with Women* του J.H. Chase). Η άνάγνωση ενός τέτοιου άποσπάσματος άρχει ώστε νά είμαστε βέβαιοι πώς έχουμε στά χέρια μας ένα μαύρο μυθιστόρημα.

Δέν προξενεί έκπληξη τό γεγονός ότι άνάμεσα σ' αυτές τίς δύο, τόσο διάφορες, μορφές ήταν δυνατό νά προκύψει μιá τρίτη πού συνδυάζει τίς ιδιότητές του: τό *μυθιστόρημα άγωνίας* [roman à suspense]. Άπό τό μυθιστόρημα-αίνιγμα διατηρεί τό μυστήριο και τίς δύο ιστορίες, τήν ιστορία του παρελθόντος και τήν ιστορία του παρόντος· άρνεϊται όμως ν' άναγάγει τή δεύτερη σε άπλή άνίχνευση τής άλήθειας. "Όπως στό μαύρο μυθιστόρημα, έδώ τήν επίκεντρη θέση καταλαμβάνει ή δεύτερη αυτή ιστορία. 'Ο άναγνώστης ένδιαφέρεται όχι μόνο για ό,τι έχει συμβεί προηγούμενος, αλλά επίσης για ό,τι θά συμβεί άργότερα, θέτει έρωτήματα έξίσου για τό μέλλον και για τό παρελθόν. Οί δύο τύποι ένδιαφέροντος συνεπώς έδώ συναρθρώνονται: ύπάρχει ή περιέργεια νά γνωρίσουμε πώς εξηγούνται τά ήδη παρωχημένα γεγονότα· και ύπάρχει άκόμη ή άγωνία [suspense]: τί θά συμβεί στους πρωταγωνιστές; Τά πρόσωπα αυτά παραμένουν άπρόσβλητα, τό θυμόμαστε, στό μυθιστόρημα-αίνιγμα· έδώ διακυβεύουν άδιάκοπα τή ζωή τους. Τό μυστήριο έχει διάφορη λειτουργία από εκείνη πού είχε στό μυθιστόρημα-αίνιγμα: είναι μάλλον σημείο έκκίνησης, έφόσον τό πρωταρχικό ένδιαφέρον προκύπτει από τή δεύτερη ιστορία, ή όποία έκτυλίσσεται στό παρόν.

Ίστορικά, ή μορφή αυτή του άστυνομικου μυθιστορηματος έμφανίστηκε σε δύο στιγμές: χρησιμοποιήθηκε ως μεταβατικό στάδιο μεταξύ του μυθιστορηματος-αίνιγμα και του μαύρου μυθιστορηματος· και ή ύπαρξή της είναι ταυτόχρονη μέ τήν ύπαρξη του μαύρου μυθιστορηματος. Στίς δύο αυτές περιόδους άντιστοιχούν δύο υπό-τυποι του μυθιστορηματος άγωνίας. 'Ο πρώτος, πού θά μπορούσαμε νά τόν ονομάσουμε «ιστορία του ευάλωτου ντετέκτιβ», επικυρώνεται προπάντων από τά μυθιστορήματα του Χάμετ και του Τσάντλερ. Τό πρωταρχικό χαρακτηριστικό του στοιχείο έγκειται στό γεγονός ότι ο ντετέκτιβ χάνει τήν άπρόσβλητη ιδιότητά του, «τόν ξυλοφορτώνουν», πληγώνεται, διακυβεύει άδιάκοπα τή ζωή του, μέ δυό λόγια άφομοιώνεται από τόν κόσμο των άλλων προσώπων, αντί νά είναι άνεξάρτητος παρατηρητής αυτού του κόσμου, όπως είναι ο άναγνώστης (ας θυμηθούμε τήν άναλογία ντετέκτιβ-άναγνώστης του Van Dine). Αυτά τά μυθιστορήματα συνήθως ταξινομούνται ως μαύρα μυθιστορήματα εξαιτίας του κοινωνικου περιβάλλ-

λοντος πού περιγράφουν· ώστόσο έδώ μπορούμε νά άντιληφθούμε ότι μέσω τής σύνθεσής τους γίνονται μάλλον μυθιστορήματα άγωνίας.

'Ο δεύτερος τύπος μυθιστορηματος άγωνίας θέλησε άκριβώς νά άπαλλαγεί από τό συμβατικό κοινωνικό περιβάλλον των επαγγελματιών του έγκλήματος και νά επανέλθει στό προσωπικό έγκλημα του μυθιστορηματος-αίνιγμα, ύποτασόμενος βέβαια στη νέα δομή. Άπό έδώ προέκυψε ένα μυθιστόρημα πού θά μπορούσαμε νά τό ονομάσουμε «ιστορία του ντετέκτιβ-ύπόπτου». Στήν περίπτωση αυτή, τό έγκλημα γίνεται στίς πρώτες σελίδες και οι ύποψίες τής άστυνομίας έστιάζονται πάνω σ' ένα συγκεκριμένο πρόσωπο (πού είναι ο πρωταγωνιστής). Για ν' άποδείξει τήν άθωότητά του, τό πρόσωπο αυτό πρέπει νά βρει μέ τίς δικές του δυνάμεις τόν άληθινό ένοχο, άκόμη και άν διακυβεύει, εξαιτίας αυτού του έγχειρήματος, τή ζωή του. Μπορούμε νά άποφανθούμε, σ' αυτή τήν περίπτωση, ότι τό πρόσωπο αυτό είναι ταυτόχρονα ο ντετέκτιβ, ο ένοχος (σύμφωνα μέ τήν άποψη τής άστυνομίας) και τό θύμα (ένδεχομενο θύμα των άληθινών δολοφόνων). Πολλά μυθιστορήματα του Irish, του Patrick Quentin, του Charles Williams συγκροτούνται σύμφωνα μέ αυτό τό πρότυπο.

Είναι αρκετά δύσκολο νά άποφανθώ άν οι μορφές πού περιέγραφα άνταποκρίνονται σε όρισμένα στάδια μιās εξέλιξης ή μάλλον μπορούν νά ύπάρχουν ταυτόχρονα. Τό γεγονός ότι μπορούν νά έμφανίζονται στον ίδιο συγγραφέα, ο όποιος προηγείται τής μεγάλης άνάπτυξης του άστυνομικου μυθιστορηματος (όπως ο Conan Doyle ή ο Maurice Leblanc), ίσως μάς προδιαθέτει νά υιοθετήσουμε τή δεύτερη λύση, άν λάβουμε μάλιστα ύπόψη ότι οι τρεις αυτές μορφές συνυπάρχουν πλήρως σήμερα. 'Όστόσο είναι αρκετά αξιοσημείωτο ότι ή εξέλιξη του άστυνομικου μυθιστορηματος, συνοπτικά, παρακολούθησε μάλλον τή διαδοχή αυτών των μορφών. Θά μπορούσαμε νά πούμε ότι κάποια στιγμή τό άστυνομικό μυθιστόρημα νιώθει σαν άδικαιολόγητη επίβάρυνση τούς έξαναγκασμούς πού συγκροτούν τό είδος του και άπαλλάσσεται από αυτούς για νά σχηματίσει νέο κώδικα. 'Ο κανόνας του είδους έκλαμβάνεται ως έξαναγκασμός από τή στιγμή πού δέν δικαιώνεται πιά από τή δομή του συνόλου. "Έτσι, στά μυθιστορήματα του Χάμετ και του Τσάντλερ τό καθολικό μυστήριο έχει γίνει καθαρό πρόσχημα και τό μαύρο μυθιστόρημα πού έπεται, άπαλλάσσεται από αυτό, για νά έπεξεργαστεί περισσότερο τήν άλλη μορφή ένδιαφέροντος πού είναι ή άγωνία [σασπένς] και νά συγκεντρωθεί γύρω από τήν περιγραφή ενός κοινωνικου περιβάλλοντος. Τό μυθιστόρημα άγωνίας, πού γεννήθηκε μετά τά λαμπρά χρόνια του μαύρου μυθιστορηματος, έννωσε αυτό τό κοινωνικό περιβάλλον σαν άνώφελο έπι-

καθορισμό και διατήρησε μόνο την αγωνία καθ' εαυτήν. Ταυτόχρονα όμως ήταν αναγκαίο να ενισχυθεί ή πλοκή [intrigue] και να επανακαθιερωθεί το παλαιό μυστήριο. Τά μυθιστορήματα που προσπάθησαν να αγνοήσουν το μυστήριο και συνάμα το κοινωνικό περιβάλλον που προσιδιάζει στη «μαύρη σειρά» —όπως, για παράδειγμα, η *Εγκληματική πρόθεση* [Malice Aforethought] του Francis Iles, ή *Ο ταλαντούχος Κος Ρίπλυ* [The Talented Mr. Ripley] της Patricia Highsmith— είναι τόσο λίγα, ώστε δεν μπορούμε να θεωρήσουμε ότι σχηματίζουν χωριστό είδος.

Έδω φθάνω στο τελευταίο ερώτημα: τί κάνουμε με τά μυθιστορήματα που δεν εντάσσονται στην ταξινόμησή μου; Δεν είναι τυχαίο, μου φαίνεται, ότι μυθιστορήματα σαν αυτά που μνημόνευσα τοποθετούνται συνήθως κατά την κρίση του αναγνώστη στο περιθώριο του είδους, ως ένδιάμεση μορφή μεταξύ του αστυνομικού μυθιστορήματος και του μυθιστορήματος εν γένει. "Αν εντούτοις αυτή η μορφή (ή κάποια άλλη) γίνει τό σπέρμα ενός νέου είδους αστυνομικών βιβλίων, τό γεγονός αυτό δεν μπορεί να είναι επιχειρήμα

πού στρέφεται έναντίον της ταξινόμησης που έχω προτείνει· όπως έχω ήδη επισημάνει, τό νέο είδος δεν συγκροτείται κατ' ανάγκην έχοντας ως άφετηρία την άρνηση του πρωταρχικού χαρακτήρα του παλαιού είδους, αλλά μέ άφετηρία ένα διάφορο πλέγμα ιδιοτήτων, δίχως να μεριμνά ώστε να σχηματίσει μέ τό πρώτο είδος ένα έλλογο αρμονικό σύνολο.

1. Ο Tzvetan Todorov έγραψε τό άρθρο «Typologie du roman policier» στά 1966. Η ελληνική μετάφραση παρακολουθεί τό γαλλικό κείμενο στην άναθεωρημένη έκδοσή του: *Poétique de la prose*, Seuil, coll. Points, 1978, σσ. 9-10· ή προηγούμενη έκδοση έγινε στά 1971, βλ. *Poétique de la prose*, Seuil, coll. Poétique, σσ. 55-65.

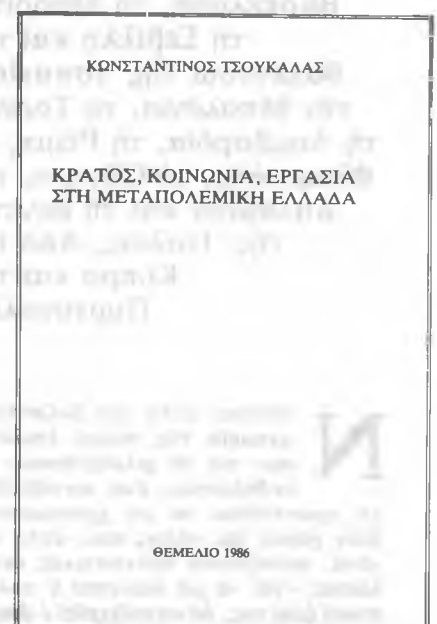
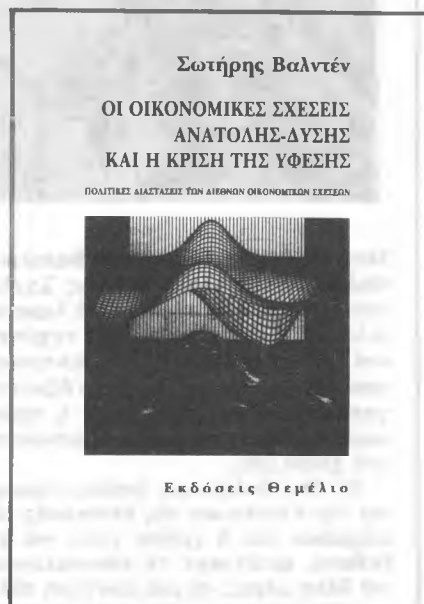
2. *Τό αστυνομικό μυθιστόρημα* [Le roman policier], Παρίσι, Payot, 1964, σελ. 189.

3. Μυθιστόρημα του Σαντάλ, 1839.

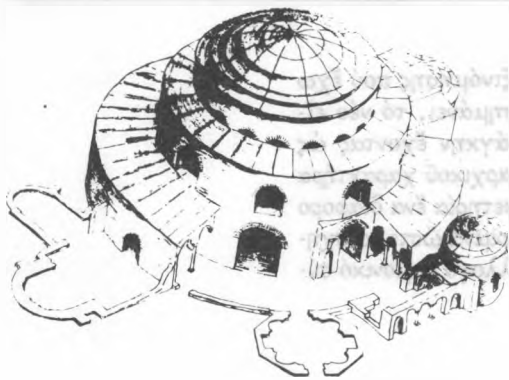
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ, ΣΟΛΩΝΟΣ 84 – ΤΗΛ. 36.08.180/36.02.646

Μόλις κυκλοφόρησαν

ΛΕΣΧΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

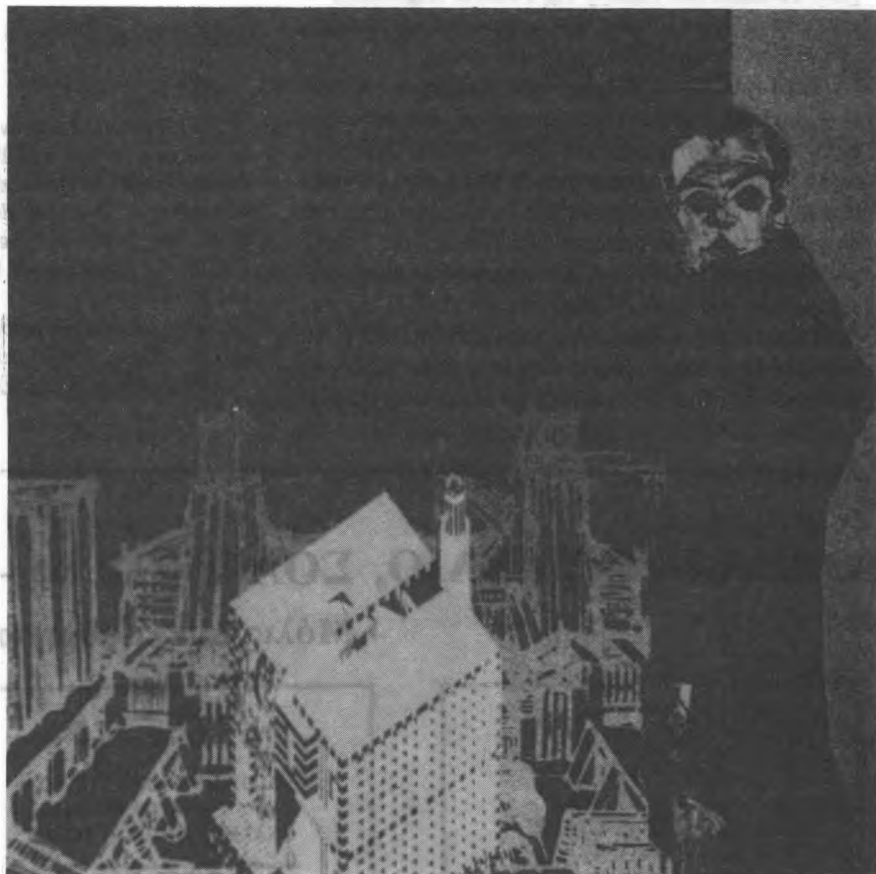
Αναπαράσταση της χριστιανικής φώσης της Ροτόντας

Στή Θεσσαλονίκη τό
 ύπουργείο Πολιτισμού, ή
 Γενική Γραμματεία Νέας
 Γενιάς καί ό δήμος τής
 πόλης, μέ τή βοήθεια τής
 HELLEXPO-ΔΕΘ, στό
 πλαίσιο τών εκδηλώσεων
 τής Β' Μπιενάλε «Νέων
 Δημιουργών τής
 Μεσογείου» φιλοξένησαν
 650 νέους καλλιτέχνες από
 τή χώρα μας, τή Μασσαλία
 καί άλλες πόλεις τής
 Νότιας Γαλλίας, τή
 Λιουμπλιάνα καί τό
 Ντουμπρόβνικ τής
 Γιουγκοσλαβίας, τή
 Βαρκελώνη, τή Μαδρίτη,
 τή Σεβίλλη καί τήν
 Βαλέντσια τής Ίσπανίας,
 τήν Μπολόνια, τό Τορίνο,
 τή Λομβαρδία, τή Ρώμη, τή
 Φλωρεντία, τό Ούντινε, τήν
 Καλαβρία καί τή Βενετία
 τής Ίταλίας, από τήν
 Κύπρο καί τήν
 Πορτογαλία.

Νεότερα, αλλά καί βυζαντινά,
 μνημεία τής πόλης έπελέγη-
 σαν γιά νά φιλοξενήσουν τίς
 εκδηλώσεις, ενώ καταβλήθη-
 κε προσπάθεια νά μή χρησιμοποιο-
 θούν χώροι τής πόλης πού, κατά κα-
 νόνα, φιλοξενούν πολιτιστικές εκδη-
 λώσεις «γιά νά μή διακοπεί ή πολιτι-
 στική ζωή τής, νά καταδειχθεί ό διαφο-
 ρετικός χαρακτήρας αυτής τής διοργά-
 νωσης, αλλά καί νά αποδοθούν, γιά
 πρώτη φορά, στό κοινό χώροι μέχρι
 σήμερα κλειστοί καί ανεκμετάλλετοι».

Έτσι, ή χρήση τής Ροτόντας, τού
 Άλατζά-Ίμαρέτ, τού Άρχαιολογικού

‘Η Μπιενάλε τής Θεσσαλονίκης. Ένας νέος θεσμός

R. Bahovec/V. Crnelic, Λιουμπλιάνα

Μουσείου (Γενί-Τζαμί), τού Βασιλικού
 Θεάτρου, τής Πολυτεχνικής Σχολής
 τού ΑΠΘ, τών αποθηκών τού λιμανιού
 κ.λπ., πού επισκευάστηκαν ταχύτατα
 καί μέ πρωτότυπες αρχιτεκτονικές
 προσθήκες, άποτελούν έργο άξιο συγ-
 χαρητηρίων καί είναι ίσως ή πρώτη
 φορά πού κάτι παρόμοιο οργανώνεται
 στή χώρα μας.

Η όλη εκδήλωση ύπηρεζε άφορμή
 γιά τήν έπίσπευση τής έπισκευής τών
 μνημείων καί ή χρήση τους, γιά τήν
 έκθεση, μετέτρεψε τή Θεσσαλονίκη,
 γιά δέκα μέρες, σέ μιά ζωντανή πόλη-
 μουσείο.

Αυτά όλα συγχωρούν τόν εξοντωτι-
 κό ποδαρόδρομο καί τίς οργανωτικές
 άτέλειες τού συστήματος. Άλλωστε
 από άτέλειες είμαστε συνηθισμένοι,
 πόσο μάλλον όταν άφορούν περισσό-
 τερες από μία μεσογειακές χώρες.

‘Η Μπιενάλε πού παρακολούθησα-
 με είναι πολύ νέα στά πολιτιστικά
 πράγματα τής Νότιας Εύρώπης. Πρω-
 τοεμφανίστηκε πέρυσι στή Βαρκελώ-
 νη, μέ πρωτοβουλία τών Ίσπανών καί
 μέ τήν πρόθεση νά επαναλαμβάνεται
 κάθε δύο χρόνια στήν ίδια πόλη. Οί
 συμμετέχουσες, ώστόσο, πόλεις διεκ-
 δίκησαν, καθεμία γιά λογαριασμό
 τής, τή δυνατότητα μεγαλύτερης άμε-
 σότητας στή διοργάνωση καί τήν προ-
 βολή τών αρχικών στόχων. Προέκυψε
 έτσι ή Μπιενάλε τής Θεσσαλονίκης, έ-
 νώ έτοιμάζεται, γιά τό 1987, ή επόμενη
 τής Βαρκελώνης. Είναι φανερό ότι ό
 νέος θεσμός ενδιαφέρει όλους καί όλοι
 δείχνουν μεγάλη προθυμία γιά τήν έπι-
 τυχία καί τήν κατοχύρωσή του.

Οί εξελίξεις είναι ταχύτατες καί τά
 ζητήματα δύσκολα. Οί συμμετοχές εί-
 ναι πολλές, από όλες τίς χώρες, καί

ΘΑΝΑΣΗΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

τό κέφι άφθονο. Τό άν «τό πνεύμα θά είναι πρόθυμο» αλλά και ή «σάρξ ι-σχυρή» θά μάς τό δείξει ό χρόνος.

Οί γενικοί στόχοι τής Μπιενάλε άποτελούν μία άλλη σειρά ζητημάτων τά όποία άπαιτούν συζήτηση και διευκρινίσεις. Συνοπτικά:

α) Οί μεσογειακές χώρες εκτός άπό γεωγραφική ένότητα μπορούν νά άποκτήσουν μία νέα ιστορική και πολιτιστική διάσταση, πού νά άξιοποιεί τό πλούσιο παρελθόν τους.

β) «Ή εξέλιξη τών νέων τεχνολογιών, ό μεθοδικός τρόπος παρουσίασής τους και ή άπόλυτη έπικυριαρχία τών βόρειων χωρών πάνω στά δίκτυα διανομής «πολιτιστικών προϊόντων» άπαιτεί μία καλά οργανωμένη άπάντηση άπό τόν Μεσογειακό Νότο.»

γ) Ή Μπιενάλε είναι, τέλος, ένα «χρήσιμο έργαλείο» για τήν καθιέρωση νέων καλλιτεχνών (άπό τό χαιρετισμό τής Μελίνας Μερκούρη).

Σ' αυτήν τήν κατεύθυνση βασική ι-

δέα τής επόμενης Μπιενάλε στή Βαρκελώνη θά είναι ή σχέση τών τεχνών μέ τό έμπορικό κύκλωμα και, συνεπώς, ή σχέση τών τεχνών τών νότιων χωρών μέ εκείνες τών βόρειων.

Τά θέματα αυτά άπασχόλησαν, ούσιαστικά, τό τρίμερο τού συμποσίου τής Θεσσαλονίκης μέ θέμα «Πολιτιστικές προοπτικές και τάσεις τών νέων δημιουργών τής Μεσογειακής Εύρώπης». Τό συμπόσιο οργανώθηκε άπό μία άτυπη επιτροπή και συμμετείχαν σ' αυτό θεωρητικοί, ιστορικοί, καλλιτέχνες και γενικά άνθρωποι πού χαράσσουν πολιτιστική πολιτική, Έλληνες και ξένοι.

Άπό αυτά προκύπτουν μερικά σημαντικά προβλήματα:

Οί καλές τέχνες, οί νέες τεχνολογίες επικοινωνίας, τό έμπόριο τών τεχνών είναι δυνατό νά συνεισφέρουν για μία νέα Μεσόγειο, σάν εκείνη τής εποχής τού Φιλίππου τού Β'; Και είναι αυτό τό ζητούμενο; Και τί σχέση έχει ή «μεσογειακή» μέ τήν «ευρωπαϊκή» ιδέα; Πρόκειται για ιδέα συμπληρωματική ή ανταγωνιστική;

Ίδιαίτερα όσον άφορά τή «μεσογειακή» ιδέα, πρέπει νά θυμηθούμε πώς, τουλάχιστον στή χώρα μας (κι αυτό ισχύει σ' ένα βαθμό και για άλλες χώρες), τό μεγαλύτερο ίσως κομμάτι τής εικαστικής μας, για παράδειγμα, παράδοσης τών τελευταίων δύο αιώνων είναι άκριβώς προϊόν τής σχέσης μας μέ τίς βορειότερες χώρες. Τό ζήτημα είναι πώς και σέ ποίο βαθμό, όπως θά 'λεγαν οί ιστορικοί, τά πολιτιστικά μας δάνεια έγιναν έγγενή στοιχεία τού πολιτισμού μας. Άλλωστε είναι γνωστό: ή τέχνη δέν έχει σύνορα.

Είναι φανερό πώς τά έρωτήματα πού θέσαμε ξεπερνούν πολύ τό πλαίσιο αυτού τού σημειώματος. Ή άπάντησή τους, ώστόσο, θά είναι και ό ίδιος τρόπος νά επιζηήσει ό θεσμός στά μέτρα πού μπορεί. Τό εύχόμαστε.

Όμως τό πιο σημαντικό πρόβλημα τής Μπιενάλε είναι: οί τέχνες. Εικαστικά, μουσική, χορός, θέατρο, κινηματογράφος, βίντεο, κόμικς, φωτογραφία, αρχιτεκτονική, σχέδιο, άφίσα, μόδα, κόσμημα και λογοτεχνία. Τέχνες νέες και παλαιότερες, άποδεκτές ως τέτοιες ή πού θέλουν νά γίνουν άποδεκτές στό «καλλιτεχνικό πανόραμα», τέχνες έμπορικές και άλλες πού αυτοσυντηρούνται και κάποιες άλλες πού έλειπαν (χαρακτικά και κεραμικά, άν και ανήκουν στά εικαστικά) και άλλες πού συνταιριάζονται (ήχοθέαμα, μουσική μέ προβολή διαφανειών, χάπενινγκ κ.λπ).

Ό καταγιγισμός τεχνών πού αντιμετώπιζε ό επισκέπτης δέν άφηνε περιθώρια άμφιβολιών. Ή Μπιενάλε τής Θεσσαλονίκης ήταν ένα καλλιτεχνικό γεγονός πού δέν είχε ως άφετηρία «αυτό πού έχουμε στά χέρια μας» αλλά και αυτό πού μέ τά χέρια μας μπορούμε νά φτιάξουμε, ύποθέσεις, προκλήσεις και προσκλήσεις για τό καλλιτεχνικό μας μέλλον.

Μία προσεκτικότερη, ώστόσο, προσέγγιση άποκάλυπτε στόν επισκέπτη τήν έντονη κυριαρχία τού έντυπωσιακού, μία έντονη διάθεση έντυπωσιασμού και (γιατί όχι;) μορφές τέχνης πού άντανάκλουν περισσότερο αυτά πού γίνονται και καταναλώνονται παρά αυτά πού κάποιοι θά θέλανε νά ύποκινήσουν ή νά φτιάξουν. Μέ κίνδυνο νά είμαι άπόλυτος στή διατύπωση αυτή, νομίζω ότι κυριάρχησε δυσανάλογα στήν Μπιενάλε τών νέων ένα είδος τέχνης εις βάρος κάποιου άλλου, αλλά επίσης υπερέτρησαν αισθητά όρισμένες μορφικές κατευθύνσεις.

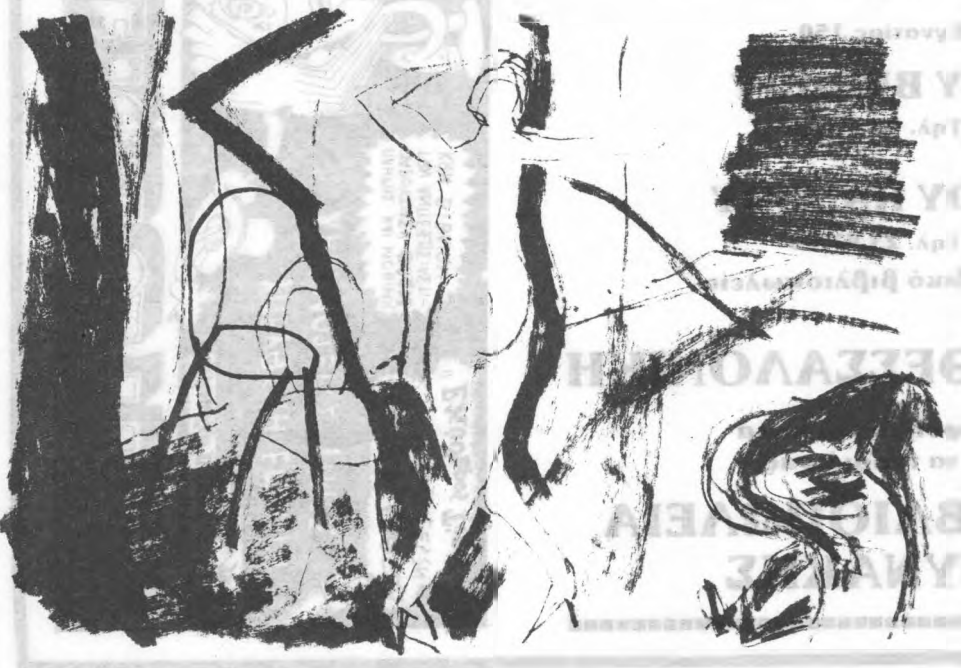
Αυτό ήταν εμφανές στή μουσική, πού συγκέντρωσε τό μεγάλο ενδιαφέρον και τόν πολύ κόσμο (σέ σχέση π.χ. μέ τά εικαστικά). Ήπιπλέον ή ρόκ μουσική κυριάρχησε έντελώς έναντι κάθε άλλης μουσικής έκφρασης. Δέν εξετάζω άν είναι καλό ή κακό ή άν κάποιοι έχουν γι' αυτό εύθύνη. Στήν περίπτωσή μας αυτό είναι άνευ σημασίας.

Τό ζήτημα είναι ότι είδαμε μίαν άντανάκλαση αυτού πού γίνεται στίς κοινωνίες μας, πράγμα πού άφορά πρωτίστως τούς χρήστες και, σέ κάποιο βαθμό, τούς επιστήμονες έρευνητές κοινωνιολόγους.

Θέλουμε, ώστόσο, στήν Μπιενάλε νά παρουσιάζουμε μία εικόνα τών τεκταινομένων στίς κοινωνίες μας ή νά δημιουργήσουμε ένα νέο πεδίο έμπνεύσεων και έρευνας για τίς τέχνες;

Σ' αυτό τό δεύτερο βρίσκεται και ό κύριος ρόλος τής όποιας μελλοντικής πρωτοβουλίας.

Παύλος Κρέμος
Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 75

Carlos Crego, Βαρκελώνη

Από τό Μανχάταν στη Χάνα και τίς αδελφές της

Επτά περίπου χρόνια μετά τό Μανχάταν νιώθουμε όλοι ώριμότεροι. Μπορεί άπαντήσεις νά μήν ύπάρχουν, όμως τά ερωτήματα έχουν τεθεί. Βέβαια οί κύκλοι δέν είναι άκριβώς ταυτόσημοι, είναι όμως επάλληλοι, πού σημαίνει ότι άν δέν συμφωνούμε γιά τήν καρδιά του προβλήματος και τούς όρους διερεύνησής του (άραγε, αυτό δέν είναι ή κρίση;) τουλάχιστον περιφερόμαστε ως ήλεκτρόνια στίς στιβάδες της πρό της «άρχης της άπροσδιοριστίας» εποχής. Όμως άρχισαμε νά διαβλέπουμε τό ότι ή ταχύτητα της κίνησης μας ύπηρεξε άντιστρόφως ανάλογη της πιθανότητας εύρεσης της άκριβούς θέσεώς μας. Μένει νά προσδιορισθεί ή σταθερά πού θά ύλοποιήσει τήν πιό πάνω σχέση και ό Θεός βοηθός...

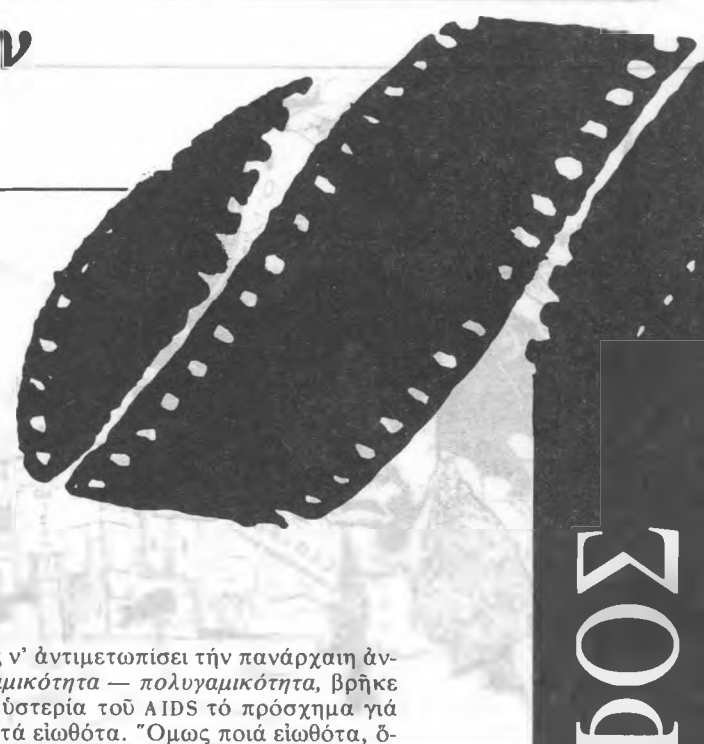
“Η μήπως δέν ύπάρχει αυτή ή σταθερά; Τά προβλήματα τίθενται σε επάλληλες τροχιές αλλά ποιός θά άποφλοιώσει τό κρεμμύδι της κοινωνικής αύταρκειας όταν γιά νά φτάσεις στην καρδιά του θά άπαιτηθεί ή ενεργοποίηση των στομαμένων εκείνων άδένων πού άπελευθερώνουν δάκρυα μέ άδηλο τέλος; Ό Γούντνυ Άλλεν άλλο δέν κάνει παρά νά τό επιχειρεί τοποθετούμενος σε διαδοχικές τροχιές γύρω από τόν πυρήνα, σπρώχνοντας διστακτικά τό μαχαίρι του προς τήν καρδιά, άπελευθερώνοντας μικρές δόσεις έρεθιστικού όξέος. Άποτέλεσμα: ή συγκίνηση.

Πολλά έγιναν αυτά τά έφτά χρόνια στη Δύση. Τό βόλεμα της γενιάς του '68, ή επανάσταση των μανάτζερς, ή επικράτηση του νεοσυντηρητισμού, ή άνοδος του νεοφιλελευθερισμού, ή χρεοκοπία της άριστερας, ή εισβολή των νέων τεχνολογιών. Συνόδός των πιό πάνω ή άναθεώρηση των επαναστατικών ιδεολογικών προσταγμάτων. Ό χιπισμός και ό άναχωρητισμός, ό ήδονισμός και ό άντικομορμισμός έφτασαν στα όριά τους, άφου έδωσαν όσα είχαν νά δώσουν. Οί ίδιοι οί μύθοι έπασαν πιά νά τροφοδοτούν τά έξημμένα μυαλά των νέων. Ό Μάο πέθανε, ό Τσε επίσης, μαζί μ' αυτούς και οί επαναστάσεις τους. Τό τριτοκοσμικό δράμα ξεθώριασε. Ό άντιμπεριαλισμός διαπίστωσε ότι είχε στοχεύσει έλαφρώς έκκεντρα. Η ύπερπολιτικοποίηση, πού κατά τόν Λούτσιο Κολέτι έφερε τήν πολιτική στα κρεβάτια μας, παραχώρησε εύχαρίστως τή θέση της στην άπόλυτη ιδιώτευση. Η σεξουαλική άπελευθέ-

ρωση, έχοντας ν' άντιμετωπίσει τήν πανάρχαιη άντίφαση *μονογαμικότητα — πολυγαμικότητα*, βρήκε πίσω από τήν ύστερία του AIDS τό πρόσχημα γιά τήν επάνοδο στα είωθότα. Όμως ποιά είωθότα, όταν οί ίδιες οί συνθήκες της ζωής αλλάζουν ώστε ή παράδοση νά φαντάζει συχνά ως άναχρονισμός;

Τήν ξέρουμε πιά καλά αυτή τήν πορεία και στην Έλλάδα. Έδώ μάλιστα τή ζήσαμε μέ μιά βιαιότητα πού άφησε ορθάνοιχτες πληγές καθώς ή βίαιη άναπτυξιακή μας πορεία άφησε εκτός λογιστικής τό δυσβάστακτο κοινωνικό της κόστος. Πραγματικά, διανύσαμε ένα μακρύ δρόμο από τίς πρό δεκαπενταετίας μονομανίες ως τή σημερινή άκριτη άποδοχή των πάντων. Τό «παραδοσιακό» πέρασε από τή θεοποίηση στην έξέμεσή του μέ μιά εύκολία πού οδηγεί τόν προσηκτικό παρατηρητή στη θλιβερή διαπίστωση ότι δέν ύπάρχει πιά πολιτισμός εδώ, γι' αυτό ούτε και άντιστάσεις. Βέβαια ζούμε άκόμη τήν ευφορία της άπόρριψης. Ρίχνουμε από τό βάθρο τους τά φαντάσματα των άπαγορεύσεων εκείνων πού μās άφησαν έξω από τό χορό της ζωής, αλλά δέν διαβλέπουμε ήδη μιά σχεδόν νευρωτική άπόπειρα επανεγκαθίδρυσης θεσμών και αξιών άχώνευτων και άνιεράρχητων; Καί άκόμη, αξιών πού καμιά δέν έχουν σχέση μέ τό κοινωνικό, μέ τό πολιτικό, μέ τήν καθημερινότητα, όπως ή συγκυρία τά θέλει;

Άντιμιλιταρισμός. Κατάργηση της προίκας. Άπόρριψη του θεσμού της παρθενίας. Σιωπηρή θεσμοθέτηση των άμβλώσεων. Άθείσμος. Καί άκόμη, χειραφέτηση, άπελευθέρωση, επέκταση του διαζυγίου, άποδοχή της «άπιστίας», όλα αυτά έξελίξεις μιάς εικοσαετίας, της τελευταίας. Ό άπολογισμός άδηλος άκόμη, άν και ίχνη του άρχίζουν νά σχηματοποιούνται. Κι από τήν άλλη ή παλινόρθωση. Τά ιερά και τά όσια της φυλής, ό ιδεολογικοποιημένος λόγος του ΠΑΣΟΚ και του Προέδρου της Δημοκρατίας, οί άριστεροί και τό “Άγιον Όρος, ό Σαββόπουλος και «ή Έλλάδα μας», ή ύποχώρηση του κοινωνικού και ό ξύλινος κομματικός λόγος. Άλήθεια, πόσες άντιφάσεις πού διατρέχουν σε δύο παράλληλες, άντιθέτου διευθύνσεως γραμμές τό σώμα αυτής της κοινωνίας. Καί πόσες λοξοδρομήσεις άφου κοινωνικά ύποσύνολα άλληλεπικαλύπτονται, νέες ύποκουλτούρες (συγχωρήστε μου τόν

ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ

δρο) γονιμοποιούνται, συγκρούσεις θεριεύουν στο ψυχολογικό (ατομικό ίσως) επίπεδο, γιά ν' άποκοιμηθούν μόλις πάλι νά ξεμυτίσουν στον δημόσιο χώρο.

Πέρασαν έφτά χρόνια από τό *Μανχάταν*. Στο μεταξύ έμεις θεωρήσαμε ότι ζήσαμε τό τέλος τής δεξιάς, στή συνέχεια τό τέλος του ΠΑΣΟΚ. Θεωρήσαμε ότι ή περίοδος αυτή σηματοδοτήθηκε από τήν κρίση τής αριστεράς, τό τέλος τών ιδεολογιών, τών μυθοπλασιών, τών έμμονων ιδεών. Πιστέψαμε ότι ήρθε ό καιρός του πλουραλισμού που τόν μπερδέψαμε με τήν δημοκρατία, τής οικολογίας που τήν ταυτίσαμε με τήν υγεία, του φεμινισμού που τόν όρισαμε ως άπόρριψη όλων ανεξαιρέτως τών κοινωνιοβιολογικών δεσμεύσεων του παρελθόντος, τής άντιαυταρχικής εκπαίδευσης που θά εξελισσόταν σε ραχάτι. Πόσο πιο πολύπλοκη είναι όμως ή κοινωνική πραγματικότητα και πόσο ξεροκέφαλη. 'Η εποχή τών αφαιρέσεων δίνει τή θέση της σ' αυτήν τών συνθέσεων. Κι αν ή ποικιλία του οικουστήματος συνεπάγεται τή σταθερότητα, στήν κοινωνία τά πράγματα είναι άπειρος πολυπλοκότερα μιά και ό φονξιοναλισμός ή ό στρουκτουραλισμός δέν έπαρκουν από μόνοι τους. 'Απαιτείται τουλάχιστον νά συνεργαστούν μεταξύ τους.

'Η έγγονή του Χεμινγκουαίη είχε μάθει από τόν παππού της ότι «οί άνθρωποι μπορεί νά μήν είναι φτιαγμένοι για ένα μόνο δεσμό». "Όμως εκεί ή εξέλιξη ήταν όμαλή, έξ ου και ή φυσικότητά της που ταύτιζε τόν ήθοιού με τόν άνθρωπο. 'Ο Χεμινγκουαίη αποτελούσε ένα καθόλου τυχαίο δείγμα τής άμερικανικής θεώρησης για τή ζωή. "Ηταν ό ίδιος πιονιέρος, ήταν κοσμοπολίτης, αποψίλωνε τό έδαφος εκείνο που θά δεχόταν μιά πραγματικότητα συνεχούς κίνησης, άλλαγής προτύπων, άποδοχής νέων αξιών, έμβαπτισμό σε άλλα νερά. Παρ' όλ' αυτά, ό Γούντνυ Άλλεν ήρθε νά μās ρίξει καταπρόσωπο τόν καθρέφτη τής κρίσης. Κρίσης αξιών έλεγε στο *Μανχάταν* αλλά και κρίσης ένταξης. Πώς μπορεί ένας 'Εβραϊός (ή και Χριστιανός), ένας άνδρας, ένας καριερίστας νά προσαρμοστεί στα νέα

δεδομένα; Πώς νά ικανοποιήσει ταυτόχρονα τίς ανθρώπινες ανάγκες του για συντροφικότητα, συνεργασία, συναισθηματική πλήρωση, αυτόν τόν «περίπατο στο πάρκο με τή αγαπημένη σου νά σου κρατάει τό χέρι», με μιά έγγενή τάση άλλαγής, κατάκτησης, οικειοποίησης, που θεσμοθετείται μέσω τής άπόλυτης κυριαρχίας τής εικόνας, επιδεινώνεται από τήν καθημερινή επιτάχυνση και πολυπλοκότητα τών επαφών με τόν άλλο και επικυρώνεται από τήν κρίση τής οικογένειας; Πώς νά συμβιβάσεις τό φόβο τής μοναξιάς με ένα περιβάλλον τριβών και άνταλλαγών, με τόν διαρκή βομβαρδισμό από έξωτερικά έρεθίσματα, με τή γενίκευση τών ταξιδιών, τών μπάρ, τών συναναστροφών, τών διακοπών;

'Η άπάντηση είχε έν μέρος δοθεί με τό *Rhapsody in Blue* του Γκέρσουιν που διέτρεχε τό *Μανχάταν* γεμίζοντας το με τή μελαγχολία του χαμένου όνειρου τής μεγαλούπολης, επιχειρώντας τήν ένταξη στο γκρί όνειρο τής κατακόρυφης δόμησης, βάζοντας σε πρώτο πλάνο τούς έρωτευμένους και σε δεύτερο τή συσσώρευση τών δομικών υλικών τής πραγματικότητάς μας. 'Επτά χρόνια άργότερα με τή Χάνα και τίς άδελφές της ό κύκλος έχει κλείσει. "Αν μη τι άλλο, τώρα πιά τό πρόβλημα είναι άναγνωρίσιμο, ή αντίφαση συγκεκριμένη, ό άνθρωπος παρών. Προσοχή όμως, όχι μόνο ό άνθρωπος, ή ίδια ή κοινωνία στήν άπεγνωσμένη τής άπόπειρα νά άνασταθεί, άνασύρει θεσμούς και λειτουργίες που είχαν περιφρονηθεί ή —έστω— τούς ένεργοποιεί. 'Η οικογένεια μαζεύεται τή Μέρα τών Ευχαριστιών και ίσως τό ξανακάνει τήν παραμονή τής πρωτοχρονιάς ή τή Μέρα τής 'Ανεξαρτησίας. "Όμως όλοι γνωρίζουν ότι αυτό είναι άπλώς τό πρόσημα, ένα κέλυφος που μπορεί νά περιβάλλει προς στιγμήν τά μεταλλασσόμενα στοιχεία που τήν άπαρτίζουν, ποτέ πιά ή ουσία. Οί γενιές είναι παρούσες, ό πατέρας άναθυμάτι στο πιάνο τά νιάτα του και ή μάνα τούς έρωτές της, οι άδελφές ψηλαφούν τίς φρέσκιες άναμνήσεις του τελευταίου χρόνου, προσποιούνται ένδιαφέρον για τήν πορεία τών άλλων, διατίθενται. "Όμως είναι και τά παιδιά, ή ύπενθύμιση του μέλλοντος. 'Η αυτάρκης Χάνα, αυτή που έπιμένει ύστερικά ότι έχει τίς άνάγκες της, δέν θά μās πείσει και τόσο εύκολα. Δέν έχει πιά άνάγκες —τουλάχιστον προς τό παρόν— γιατί ένδύθηκε τό μικροαστικό ένδυμα, έγκατέλειψε τό θέατρο, είναι πιά εύτυχησμένη στο σπίτι της. "Ο άγχωτικός τέως σύζυγος είναι ένα μακρινό παρελθόν, τά έρωτηματικά του δέν τήν άφορούν, ή ίδια έχει τήν πορεία της. "Αλλωστε δέν τόν είχε υποχρεώσει νά αξιοποιήσει τή σύγχρονη τεχνολογία τής τεχνητής γονιμοποίησης; Δέν θά ξεπλύνει τίς τύψεις τής κοινωνίας της υιοθετώντας Βιετναμέζακια; 'Ο ρόλος τής κουνέλας που τόσο θέλει, έμπλουτισμένος με άλλες διαστάσεις: παγκοσμιότητα, γενετική χειραγώγηση. Κι όμως, τό παραδοσιακό έπιβιώνει. Είναι ό φίλος τής οικογένειας που θά δώσει τό σπέρμα του: ό πετυχημένος, ό έξυπνος, ό γεμάτος αυτοπεποίθηση. Πώς είναι δυνατόν νά δεχθούμε τήν κυριαρχία του τυχαίου, έν προκειμένω τά παιγνίδια τών γονιδίων;

"Έχουν περάσει έπτά χρόνια από τό *Μανχάταν* και ίσως δεκαετία από τήν εποχή τής θεοποίησης τής έμπειρίας, τών διακηρύξεων περί σεξουαλικής έλευθερίας, τής άνέμελης εκείνης πεποίθησης ότι ό καθένας μπορεί νά βρει στο πλαίσιο τής παρούσας κοινωνίας αυτόν που του πηγαίνει, ότι είναι έλεύθερος νά διαλέξει μέσα από ένα ικανοποιητικά μεγάλο δείγμα, ότι μπορεί νά συνδυάσει άποκλειστικό-

τητα καί ανεξαρτησία, ὅτι οἱ εὐκαιρίες εἶναι παρούσες. Στό μεταξύ μάθαμε —μέ σχετικά μεγάλο κόστος— ὅτι ὁ ἄλλος εἶναι ἀπὼν ἀκριβῶς τῆ στιγμῆ πού τόν χρειάζεσαι, ἀξιοποιώντας καί κείνος τίς ἐλαστικότητες τοῦ κοινωνικοῦ περιγύρου. Μάθαμε ὅτι οἱ ἐπιλογές προϋποθέτουν ἀναγνώριση τῶν σημείων, προϋποθέτουν δηλαδή τῆ σοφία ἐκείνη πού βρίσκεται σέ σπάνι, ἀκριβῶς γιατί τὰ πάντα ἀλλάζουν μέ ἰλιγγιώδεις ρυθμούς καί εἶναι ἀδύνατο νά διαβάσεις πίσω ἀπό μόδες, ντυσίματα, συμπεριφορές, χειρονομίες ὅταν αὐριο τὰ ἴδια ἀκριβῶς ἄτομα υἰοθετοῦν τὰ ἀκριβῶς ἀντίθετα. Μάθαμε ἀκόμη ὅτι ὑπερπληθυσμός δέν σημαίνει καί δυνατότητες συγκρότησης τοῦ κοινωνικοῦ, μᾶλλον τό ἀντίθετο. Ὅτι οἱ ὑπερβολικές τριβές ὁδηγοῦν σέ τοπική ὑπερθέρμανση, ἐν προκειμένῳ παράνοια. Ὅτι ἀλλαγὴ δέν σημαίνει ἀναγκαστικά βελτίωση καί ἡ ἀνάπτυξη δέν ἔχει σχέση μέ τὴν εὐτυχία. Ὅτι ἡ ζήλια δέν ἀφορίζεται, ὅτι ἡ κατανόηση ἔχει ὄρια καί ὁ σεβασμός τοῦ ἄλλου ἔχει τῆ θέση του σέ ὅλες τίς κοινωνίες.

Ἡ ἱστορία λοιπὸν ὑπάρχει ὡς μπούσουλας. Ἄλλὰ ὑπάρχει καί ἡ προσωπική ἱστορία τοῦ καθενός. Ὁ Μάικλ Καϊν ἐρωτεύεται τῆ μιά ἀδελφῆ τῆς Χάνα γιατί εἶναι παρούσα, γιατί τῆ γνωρίζει, γιατί «τόν ξετρελαίνει ἡ μυρωδιά της», γιατί ἔχει μάθει νά διακρίνει τίς ἀποχρώσεις τῆς συμπεριφορᾶς τῆς στίς οἰκογενειακές συναθροίσεις, ὅλ' αὐτὰ δηλαδή πού δέν μπορεῖ (δέν ἔχει καιρὸ ἴσως) νά ἀναγνώσει στήν ἀγνωστη, τίς χιλιάδες ἀγνωστες, τοῦ γραφείου, τοῦ πεζοδρομίου, τοῦ σινεμά. Κι ἂν δέν πρόκειται τελικά γιά ἔρωτα, κι ἂν ἡ ἐπιστροφή στὰ εἰωθότα ἀποτελεῖ τῆ μόνη λύση, τόσο τό καλύτερο. Τὰ παραδοσιακά ταμποῦ μπορεῖ νά ἔπесαν, ἡ ἐνδογαμία μπορεῖ νά γίνει ἐπιτρεπτή ἀφοῦ οἱ ἀντικειμενικές συνθήκες τό ἐπιτρέπουν (ἡ μεγαλούπολη, τό τηλέφωνο, τό Σέρατον, ἡ ἀνωθυμία), ἀλλὰ τελικά οἱ ἴδιοι οἱ ὄροι διεξαγωγῆς τοῦ παιγνιδιοῦ, ὁ τεράστιος φόβος τοῦ ἀγνωστοῦ ὁδηγοῦν στήν ἐπιστροφή στὰ γνωστά λημέρια, μιά ἐπιστροφή ντυμένη πλέον τό ἐνδύμα τῆς ἠθικῆς: «δέν μπορῶ νά τῆς τό κάνω αὐτό».

Κι ἀπό τὴν ἄλλη ὁ ἴδιος ὁ Γούντνυ Ἄλλεν, μέ καταρρακωμένο τόν ἀνδρισμὸ του, μέ τό φόβο τοῦ θανάτου νά πλανιέται σ' ὀλόκληρη τὴν ταινία ἀφοῦ ἡ ζωὴ δέν μπορεῖ νά τοῦ προσφέρει ἕναν μπούσουλα καί μέ ἀποψη μόνον γιά τὴν καθημερινότητα καί τὴν τέχνη πού τὴν ἐκφράζει (ναί στήν τζάζ, ὄχι στὰ ὑποπροϊόντα τοῦ νιοῦ γουέιβ). Ἰουδαϊσμός, καθολικισμός, βουδισμός, φτηνός ὑπαρξιακός λογισμός, ὅλα καταρρακώνονται. Τό ἴδιο καί οἱ θεομοί, οἱ σαπουνόπερες τῆς τηλεόρασης καί —κυρίως— αὐτό τό παράλογο ἰατρικὸ σύστημα πού ἀναλύει, τελικά διαλύει τόν ἄνθρωπο στὰ ἐπιμέρους στοιχεῖα του.

Ἡ «τυχαία» συνάντηση μέ τὴν τρίτη ἀδελφῆ τίς ὥρες τῆς ἔσχατης ἀπελπισίας δέν εἶναι διόλου τυχαία. Μέσα στό χάος τῆς μεγαλούπολης ἀναζητεῖς σημεῖα ἀναγνώρισης καί ἐπαφῆς. Τὰ βρίσκεις κάποτε καί ἐπιχειρεῖς νά τὰ νοσηματοδοτήσεις, νά τὰ ἐμπλουτίσεις μέ τίς ἐμπειρίες τῶν ὄσων μεσολάβησαν, νά τὰ ἐντάξεις στό προσωπικὸ σου σύστημα ἀναφορᾶς. Ἐκεῖ θά βρεῖ θέση τό πραγματικὸ χιούμορ, ὄχι τό μπουφόνικο, ὄχι ἐκεῖνο τῆς καρικατούρας, ἀλλὰ τό ἄλλο, τό πραγματικὸ, τό καθημερινό. Εἶναι τό χιούμορ τῆς καθαρῆς πού μέσα ἀπὸ δισταγμούς, ἀμφιταλαντεύσεις καί διερευνήσεις θά ἀνακαλύψει τὴν πορεία τοῦ ἄλλου (τῆς τρίτης ἀδελφῆς), τίς ἡττες του, τίς διαψεύσεις του, τὴν ὀριμανσή του. Μέσα στή μεγαλούπολη τῶν ἑκατομμυ-

ρίων βρήκες αὐτόν πού ἤξερες, αὐτόν πού νομοτελειακά ἔμελλε νά συναντήσεις καί ὄχι ὄλους τοὺς ἄλλους. Βρήκες αὐτόν πού ἔμαθες μέσα σ' ἕνα —χάλαρά ἔστω— θεσμοθετημένο πλαίσιο ἀναφορᾶς.

Εἶναι λοιπὸν δυνατό; Κατὰ τόν Γούντνυ Ἄλλεν ναί. Ὑπάρχουν ἀνθρώπινες σταθερές πού δέν ἐπιδέχονται ἀλλαγές ὅσο κι ἂν ἀλλάξει ἡ κοινωνία. Ἡ ἐπαναστατημένη ἀδελφῆ διέγραψε τὴν πορεία τῆς ἀμφισβήτησης ὅπως ἀκριβῶς καί ὁ Γούντνυ Ἄλλεν, ὅπως ἀκριβῶς καί ἡ μυθοπλασία του. Οἱ διανοούμενοι τῆς Νέας Ὑόρκης, ὁ κόσμος τοῦ τριτογενοῦς καί τεταρτογενοῦς, ὅλες αὐτές οἱ ἀνθρώπινες σκιές οἱ ἀπομακρυσμένες ἀπὸ τῆ φύση, μποροῦν νά ξαναβροῦν τῆ φύση τους.

«Εἶμαι ἐγκυος» τοῦ ἐξομολογεῖται ἡ τρίτη ἀδελφῆ, γυναίκα του πιά. Ὁ φόβος τοῦ θανάτου ἔχει ὀριστικά ἐξορκιστεῖ, ἡ γυναίκα ξαναγίνεται γυναίκα, ὁ ἄνδρας ἄνδρας. Ἡ συνέχεια ἔχει ἀποκαταστήσει τίς σημαντικότερες διαστάσεις τῆς. Δέν εἶναι τό τυχαῖο πού θριαμβεύει, εἶναι ἡ στατιστική, τό ξανάπαμε. Γιατί χωρὶς σύστημα ἀναφορᾶς εἶσαι καταδικασμένος. Καί ἂν ἡ κοινωνία δέν φροντίζει νά μᾶς τό προσφέρει, ἄς τό δημιουργήσουμε μόνονι μας, στό χαμηλότερο δυνατό ἐπίπεδο συγκρότησης. Εἶναι κι αὐτό μιά ἐπαναστατικὴ πράξη.

Κατὰ τόν Γούντνυ Ἄλλεν ὑπάρχει λοιπὸν ἐλπίδα. Τὰ χρονικά ἔπιθώρια μόνον δείχνουν στενά, θά πρόσθετα.

Μιχάλης Μοδινός

ΣΑΜΟΥΗΛ ΜΠΩ – ΜΠΟΒΥ (1906 – 1986)

ὁ μεγάλος μουσικολόγος πού ἔφυγε

τῆς Καίτης Ρωμανοῦ

Ὁ Σαμουήλ Μπώ-Μποβύ, πού πέθανε στή Γενεύη λίγες μέρες πρὶν συμπληρώσει τὰ ὀγδόντα του χρόνια, ἄφησε ἓνα ἔργο πού χωρίς ἀμφιβολία ἀποτελεῖ τή σημαντικότερη ἀτομική συμβολή ξένου μουσικολόγου στή μελέτη τῆς ἑλληνικῆς δημοτικῆς μουσικῆς καί συγχρόνως ἀνοίγει νέους δρόμους γιά τήν κατανόηση τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς.

Ο Σαμουήλ Μπώ-Μποβύ γεννήθηκε στή Γενεύη στίς 27 Νοεμβρίου 1906. Ἦταν γιός τοῦ ζωγράφου καί ἱστορικοῦ τέχνης Ντανιέλ Μπώ Μποβύ. Σπούδασε βιολί στό Ὠδεῖο τῆς Γενεύης, φιλολογία στό Πανεπιστήμιο τῆς ἴδιας πόλης καί παρακολούθησε μαθήματα μουσικῆς μέ τόν Νταλκρόζ στό Ἰνστιτούτο Ζάκ Νταλκρόζ.

Τό 1926 στή Βιέννη, μαθήτευσε μέ τόν Νήλιους στή διεύθυνση ὀρχήστρας καί μέ τόν Γκουίντο Ἄντλερ στή ἱστορία τῆς μουσικῆς.

Τό 1927 στό Παρίσι, ἔκανε σύνθεση μέ τόν Πώλ Ντυκά καί μουσικολογία μέ τόν Πιρρό. Ἐκεῖ ἔμαθε καί τά Νέα Ἑλληνικά μέ τόν Οὐμβ. Περνώ καί τήν Πολύμνια Λάσκαρη, στή Σορβόνη. Μετά, παρακολούθησε μαθήματα διεύθυνσης ὀρχήστρας τοῦ Βάινγκάρτνερ στή Βασιλεία καί τοῦ Σέρχεν στή Γενεύη.

Τό 1929 ἔρχεται στήν Ἑλλάδα (πού τήν εἶχε πρωτογνωρίσει σέ ἓνα σύντομο ταξίδι τό 1927) ὡς ὑπότροφος τοῦ τμήματος Νεοελληνικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Γενεύης. Ἰδρυτές αὐτοῦ τοῦ τμήματος καί χορηγοί τῆς ὑποτροφίας ἦταν ὁ Χρήστος Λαμπράκης καί ἡ Λεωνία Λαμπράκη-Μωνοῦάρ.

Στήν Ἀθήνα, μέσω τοῦ Περνώ καί τῆς Λάσκαρη, γνωρίζεται μέ τή Μέλπω Μερλιέ καί τούς συνεργάτες της στό Μουσικό Λαογραφικό Ἀρχεῖο τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν (πού εἶχε ἰδρύσει καί διηύθυνε ἡ Μερλιέ) καί συμμετέχει στίς μεγάλης ἔκτασης ἠχογραφήσεις παραδοσιακῆς μουσικῆς πού πραγματοποιήθηκαν τό 1930 στήν Ἀθήνα μέ ἔξοπλισμό προηγμένης γιά τήν ἐποχή τεχνολογίας ἀπό τό Παρίσι, πού προμήθευσε ὁ Περνώ.

Λίγο νωρίτερα, τό 1930, ὁ Μπώ-Μποβύ ἔκανε τό πρῶτο του ταξίδι στά Δωδεκάνησα γιά ἐπιτόπου καταγραφή τῆς λαϊκῆς μουσικῆς. Ἀκολούθησαν ἄλλα δύο, τό 1931 καί τό 1933. Κυκλοφορεῖ τότε σέ δύο τόμους (1935, 1938) ἡ πρώτη μεγάλη μελέτη τοῦ Μπώ-Μποβύ γιά τό ἑλληνικό τραγούδι, τά *Τραγούδια τῶν Δωδεκανήσων* (Ἐκδόσεις Μουσικοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, Ἀθήνα). Οἱ δύο τόμοι περιλαμβάνουν 286 μελωδίες πού κατέγραψε ὁ Μπώ-Μποβύ ἐπιτόπου (μέ

τό αὐτί) στά τρία του ταξίδια καί 70 μελωδίες, πού κατέγραψε ἀπό τίς ἠχογραφήσεις τοῦ 1930 Δωδεκανησίων ἐγκατεστημένων στήν Ἀθήνα καθώς καί ἄλλων πού ταξίδεψαν εἰδικά, μέ ἔξοδα τῆς Π.Σ. Δέλτα.

Ἐνας τρίτος τόμος ἀπό τήν ἔρευνα αὐτή, πού διαπραγματεύεται τά κείμενα τῶν τραγουδιῶν, ἀπέτελεσε τή διδακτορική διατριβή του στό Πανεπιστήμιο Γενεύης (1936).

Ἐπιστρέφοντας στή Γενεύη, τό 1933, γίνεται διευθυντής τῆς μαθητικῆς ὀρχήστρας τοῦ Ὠδείου Γενεύης. Τό 1938 ἀνέλαβε τή διεύθυνση τῆς Ἑταιρείας Ἱεροῦ Μέλους (ἴδρυμα γιά τή διάδοση τῆς χορωδιακῆς θρησκευτικῆς μουσικῆς). Τό 1955 ἐκλέχτηκε πρόεδρος τῆς Ἑνώσεως Ἑλβετῶν Μουσικῶν (ἔμεινε μέχρι τό 1960) καί τό 1957 ἔγινε διευθυντής τοῦ Ὠδείου Γενεύης (ἦταν συνδιευθυντής ἀπό τό 1947), ἐνῶ τό 1959-62 ἀνέλαβε τήν προεδρία τῶν περιόριμων Διεθνῶν Διαγωνισμῶν Μουσικῆς Ἑρμηνείας τῆς Γενεύης.

Τό 1977 παραιτήθηκε μέ δική του πρωτοβουλία ἀπό τίς θέσεις πού διεύθυνε, γιά νά ἀναλάβουν νεότεροι μουσικοί.

Ἡ ἐπαφή του μέ τήν Ἑλλάδα ἀπό τό 1933 εἶναι στενή. Τό 1948, καταγράφοντας στό Μουσικό Λαογραφικό Ἀρχεῖο τραγούδια τῆς Ρούμελιας ἀπό τίς ἠχογραφήσεις τοῦ 1930, ἐντυπωσιάζεται ἀπό τά κλέφτικα, πού γίνονται τό θέμα τῆς ἐπόμενης μελέτης του. Τό 1950-56 ἐκθέτει τίς παρατηρήσεις του σέ ἄρθρα καί διαλέξεις καί τό 1958 ἐκδίδεται, στά γαλλικά, ἀπό τό Γαλλικό Ἰνστιτούτο τῆς Ἀθήνας, τό δεύτερο μεγάλο ἔργο του γιά τή δημοτική μουσική, *Études sur la Chanson Cléftique*. Περιέχει τίς καταγραφές δεκαεπτὰ κλέφτικων τραγουδιῶν καί ἡ ἀνάλυσή τους ἐπικεντρώνεται κυρίως στήν ἰδιόμορφη σχέση ποιητικοῦ στίχου καί μουσικῆς στροφῆς: ἡ δεύτερη ἀντιστοιχεῖ πρὸς ἓναν καί μισό ποιητικό στίχο, κάτι πού, παρατηρεῖ ὁ Μπώ-Μποβύ, δέν συναντᾶται σέ καμιά μουσική ἄλλης ἐθνικότητας.

Ἐν τῷ μεταξύ, ἀπό τίς 4 μέχρι τίς 28 Ἀπριλίου τοῦ 1954 περιηγεῖται ὀλόκληρη τήν Κρήτη μέ δύο μαγνητόφωνα (πού τά χειρίζονται ὁ γιός του καί ὁ εἰκοσάχρονος φίλος του Ντομινίκ Μπρόν) καί ἠχογραφεῖ διακόσιους πενήντα σκοπούς. Ἡ ἀποτελεσματικότητα τῆς περιοδείας ὀφείλεται σέ προετοιμα-

σία πού είχαν κάνει τό προηγούμενο καλοκαίρι ή Δέσποινα Μαζαράκη και ή 'Αγλαΐα 'Αγιουάντη, συνεργάτιδες του Μουσικού Λαογραφικού 'Αρχείου.

Μελετώντας τά κρητικά τραγούδια, ό Μπώ-Μποβύ διαπίστωσε πώς αυτά της ανατολικής Κρήτης έχουν τά μουσικά χαρακτηριστικά της νησιώτικης ελληνικής μουσικής, ενώ της δυτικής Κρήτης έχουν έντονες ομοιότητες με τή μουσική της ήπειρωτικής 'Ελλάδας. Τά τραγούδια της δυτικής Κρήτης έλκουν πρώτα τό ενδιαφέρον του Μπώ-Μποβύ και είναι τό θέμα του τρίτου μεγάλου έργου του. Τό *Chansons Populaires de Crète Occidentale* εκδίδεται τό 1972 στή Γενεύη (Editions Minkoff) και είναι ή μεγαλύτερη και πληρέστερη έκδοση του Μπώ-Μποβύ. Τήν αφιέρωσε στον Ντομικόν Μπρόν, πού πέθανε στά είκοσι δύο του χρόνια.

Τό έργο αυτό, πού έπρόκειτο νά τό ακολουθήσουν και άλλοι τόμοι αφιερωμένοι στις υπόλοιπες περιοχές της Κρήτης, είναι μία κριτική έκδοση πενήντα σκοπών. 'Υπερέχει από τις προηγούμενες έθνομουσικολογικές εκδόσεις του Μπώ-Μποβύ κατά τό ότι: α) περιέχει αρκετές παραλλαγές πολλών από τους πενήντα σκοπούς, β) δίνει τήν καταγραφή όλοληρου του τραγουδιού (και όχι μόνο της πρώτης στροφής, γ) καταγράφεται με κάθε ευαισθησία και λεπτομέρεια τό παραμικρό τσάκισμα ή άλλο «πάθος» της φωνής και των οργάνων (και όχι μόνο τό βασικό μελωδικό σχήμα, πού συνάγεται από τήν ακρόαση όλων των στροφών του τραγουδιού). Για τους λόγους αυτούς, τά *Λαϊκά Τραγούδια της Δυτικής Κρήτης* είναι ή πρώτη μελέτη για τό ελληνικό δημοτικό τραγούδι πού ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της σύγχρονης έθνομουσικολογίας.

Τό τελευταίο μεγάλο του έργο για τή δημοτική μουσική τό έγραψε ό Μπώ-Μποβύ μετά από προτροπή του "Ελληνα έθνομουσικολόγου Φοίβου 'Ανωγειανάκη. Δέν είναι λοιπόν τυχαίο ότι τό *Δοκίμιο για τό ελληνικό δημοτικό τραγούδι* (έκδοση του Πελοποννησιακού Λαογραφικού 'Ιδρύματος, Ναύπλιο 1984) όπου ό συγγραφέας συνοψίζει τις παρατηρήσεις, τά συμπεράσματα και τις θέσεις του για τήν ελληνική παραδοσιακή μουσική, έχει όσα προσόντα απαιτούνται από

ένα εκπαιδευτικό έγχειρίδιο αυτού του θέματος. Μπορεί σέ μεγάλο βαθμό νά συμβάλει στή γνωριμία των 'Ελλήνων με τις νεότερες επιστημονικές έρευνες γύρω από τήν παραδοσιακή τους μουσική, αλλά και με τήν ίδια τή μουσική τους (έκτός από τις καταγραφές των μουσικών παραδειγμάτων, τό έργο συνοδεύεται και με τις ήχογραφήσεις τους, σέ δύο κασέτες). Τό *Δοκίμιο για τό ελληνικό δημοτικό τραγούδι* πρέπει νά χρησιμοποιηθεί στήν ελληνική μουσική παιδεία.

Οί ποικίλες σπουδές και γνώσεις του Μπώ-Μποβύ δέν δηλώνουν διάσπαση του ενδιαφέροντός του, αλλά, αντίθετα, τήν επιθυμία νά αποκτήσει τά εφόδια για βαθιά και σφαιρική κατανόηση της μουσικής πού τον έλκει. Μεγάλο μέρος του έργου του μαρτυρεί πόσο ή επιτυχία του βασίστηκε στις συσχέτισεις των «ειδικοτήτων» πού κατείχε. 'Η ευρύτητα των γνώσεων του του έδινε τή δυνατότητα νά έρευνά τά προβλήματα από όλες τις πλευρές και νά τά αφομοιώνει. 'Η μελέτη του της ελληνικής μουσικής δέν διαμόρφωσε μόνο τις γενικές του θέσεις για τή μουσική· έπηρέασε και τό χαρακτήρα του. Πολλοί 'Ελβετοί συνάδελφοί του —τους οποίους τό ελληνικό δημοτικό τραγούδι δέν τους ενδιαφέρει— αναγνώρισαν στή διδασκαλία του στο 'Ωδεϊο της Γενεύης και στο έργο του για τον δυτικό μουσικό πολιτισμό κάτι από τον ανθρωπιστικό χαρακτήρα της αρχαίας 'Ελλάδας.

'Ο χαρακτήρας του Μπώ-Μποβύ (γενναιόδωρος, σεμνός και ανεξάρτητος: επιφυλακτικός με κάθε σύμβαση αλλά ανοιχτός σέ κάθε ιδέα) δέν ήταν ό ελάχιστος συντελεστής της μοναδικής σχέσης (σέ σύγκριση με κάθε άλλον δυτικό μελετητή της παραδοσιακής μας έν γένει μουσικής) πού απέκτησε με τους "Ελληνες μουσικούς. 'Ο Μπώ-Μποβύ ήταν ένας δικός μας άνθρωπος.

'Αντιμετώπισε με αγάπη, σεβασμό και, πολύ συχνά, ειλικρινή θαυμασμό, όχι μόνο αυτή τήν ίδια τή μουσική μας παράδοση, αλλά και τους "Ελληνες πού τή μελέτησαν, οι οποίοι είχαν πολύ διαφορετικού τύπου μόρφωση και πολύ διαφορετική σχέση με τό πρόσ μελέτη θέμα. "Ας σημειωθεί ότι πολλοί Ευρωπαίοι ή και "Ελληνες με σπουδές στή Δύση, πού μελέτησαν τήν ελληνική παραδοσιακή μουσική, αντιμετώπισαν τά σχετικά ελληνικά κείμενα (των αρχών ιδίως του αιώνα, ανθρώπων όπως του Ψάχου, του Δημ. Περιστερή κ.ά.) ως επιστημονικά ανεπαρκή. 'Ο Μπώ-Μποβύ σύντομα άντελήφθη πώς ή έρευνα πού ανταποκρινόταν στις απαιτήσεις της δυτικής επιστήμης οδηγούσε συχνά σέ συμπεράσματα πού ταυτίζονταν με τις θέσεις αυτών των κειμένων.

Τά θέματα πού ιδίως άρνοούνται νά δεχτούν κατά κανόνα οι δυτικοί μουσικολόγοι είναι όσα μαρτυρούν τή συνέχεια της ελληνικής παράδοσης, τήν οποία κυρίως επιδιώκουν νά τονίσουν τά ελληνικά κείμενα του δέκατου ένατου αιώνα και των αρχών του δικού μας. 'Ο Μπώ-Μποβύ έκτίμησε τή βαρύτητα πού έχουν οι γνώμες των 'Ελλήνων μουσικών και τις εξέτασε με εύπιστία.

'Η έλλειψη έξωμουσικών κινήτρων (έθνική έπιβεβαίωση π.χ.) στις έρευνές του εκδηλώνεται με μία πιό προσεκτική διατύπωση των εύρημάτων για τή συνέχεια της παράδοσης, πού δέν άναιρεί τις θέσεις των 'Ελλήνων έρευνητών, αλλά άλλες μέν τις έμπεριέχει και άλλες τις θεμελιώνει πιό πειστικά.

Δείχνει π.χ. πώς πολλά από τά γνωρίσματα της αρχαίας ελληνικής μετρικής και μουσικής, πού συναντώνται και στή σύγχρονη 'Ελλάδα, δέν συνιστούν έθνικά χαρακτηριστικά, αλλά είναι σύμφυτα σέ ευρύτατες πολιτισμικές περιοχές. 'Ο

πυρρίχιος, ό ΐαμβος, ό τροχαίος κ.λπ., ανάγονται σέ ένα σύστημα πού ό Ρουμάνος έθνομουσικολόγος Μπραϊλίου εντόπισε σέ περιοχές από τή Ρωσία μέχρι τήν Ίσπανία και σέ εποχές από τόν Μεσαίωνα μέχρι σήμερα. Τό σύστημα συνίσταται στή διαδοχή συλλαβών πού έχουν δύο μόνο χρονικές διάρκειες, τή μία διπλάσια τής άλλης. Ή σχέση μιας μακράς συλλαβής προς μία βραχεία (2/1) στή μετρική τών αρχαίων Έλλήνων είναι αποτέλεσμα αυτής τής ευρύτατης τάσης. Σίγουρα, στόν πεζό λόγο, λέει ό Μπώ-Μποβύ, δέν μπορεί νά υπήρχε τέτοια σχέση.

Ή από τήν άλλη μεριά, παρατηρεί, στή μουσική τών αρχαίων Έλλήνων οι μακρές συλλαβές συχνά αποκτούσαν μεγαλύτερες διάρκειες και προσαρμόζονταν σέ μουσικά ρυθμικά σχήματα και δομές ευρύτατα διαδεδομένα, πολλά και από αυτά, στό χώρο και στό χρόνο.

Ένα από τά πιό γνωστά και άρτια μνημεία τής αρχαίας ελληνικής μουσικής, τό σκόλιο του Σείκιλου, δείχνει αυτά τά γνωρίσματα και τίς σχέσεις. Ό ρυθμός και ή δομή του (ή σχέση του ποιητικού στίχου μέ τίς μελωδικές φράσεις) είναι ίδια μέ τών τσαμικών, πού λέγονται και ως τραγούδια τής τάβλας. Ένώ όμως οι ομοιότητες αυτές έχουν διαπιστωθεί και από παλαιότερους Έλληνες μουσικούς, ό Μπώ-Μποβύ προσθέτει τή σημαντική διευκρίνιση πώς τά ίδια χαρακτηριστικά τά συναντά κανείς «σέ όλη τή Μεσόγειο και στά Βαλκάνια: δέν είναι αποκλειστικά ελληνικά γνωρίσματα».

Υπάρχουν όμως και αποκλειστικές σχέσεις μεταξύ σύγχρονης και αρχαίας ελληνικής μουσικής. Μία πολύ ευγλωττη είναι ό ρυθμός του καλαματιανού (7/8). Παρόλο πού στά Βαλκάνια έν γενεί υπάρχουν πολλοί ανισόχρονοι χορευτικοί ρυθμοί,¹ ό ρυθμός του καλαματιανού συναντάται μόνο στήν Ελλάδα και ό Μπώ-Μποβύ, μελετώντας αρχαίες ελληνικές πηγές, συνεπέρανε μέ βεβαιότητα πώς, όπως υποστήριξαν οι Έλληνες μουσικοί από τίς αρχές του αιώνα, ό ρυθμός του Καλαματιανού είναι ό β' επίτριτος τών αρχαίων. Παραδέχτηκε δέ πώς λανθασμένα είχε νωρίτερα άρνηθεί αυτή τή θεωρία, παρασυρμένος από τόν Θρασύβουλο Γεωργιάδη.

Όμοιότητες σάν αυτή ενισχύουν όλο και περισσότερο τήν άποψη πού έμμονα υποστήριξε ό Μπώ-Μποβύ, πώς οι Έλληνες κατά τούς μετά Χριστόν αιώνες συμπεριφέρθηκαν μέ μεγάλη συντηρητικότητα, διατηρώντας όχι μόνο τή γλώσσα, αλλά και τίς αντιλήψεις πού ούτε οι δύο σχεδόν χιλιετίες χριστιανισμού δέν έχουν μεταβάλει (όπως τήν αντίληψη για τή μοίρα του ανθρώπου μετά τό θάνατο: ό Χάρος θά τόν οδηγήσει στόν Άδη, στόν Κάτω Κόσμο).

Έτσι, από ένα σημείο και πέρα, οι έρευνες του Μπώ-Μποβύ για τή λαϊκή μας μουσική γίνονται συγχρόνως και έρευνες για τήν αρχαία ελληνική μουσική. Σχολιάζοντας τόν αποκλεισμό τής σύγχρονης ελληνικής παράδοσης από τίς έρευνες τών Ευρωπαίων μελετητών τής αρχαίας ελληνικής μουσικής, στήν Άπω Άνατολή, στίς Ίνδιες, στόν άραβικό κόσμο και στά ελληνόφωνα χωριά τής Καλαβρίας και τής Σικελίας, ό Μπώ-Μποβύ γράφει: «Όταν όμως αναλογιστεί κανείς πόσο επίμονα διατήρησαν οι Έλληνες τά έθιμα, τίς δοξασίες, τή γλώσσα τους, άπορεί γιατί ένας μουσικολόγος προτείνει νά αναζητηθούν τά ίχνη τής αρχαίας μουσικής όχι στόν σύγχρονο ελληνικό χώρο, αλλά σέ απομονωμένα χωριουδάκια τής Σικελίας, τής Καλαβρίας και τής Σαρδηνίας». Δικαιολογεί τούς Δυτικούς, λέγοντας πώς άντέδρασαν στόν

υπερβολικό έθνικισμό τών Έλλήνων του παρελθόντος και πώς γι' αυτό έδωσαν υπερβολική βαρύτητα στίς αλλαγές τής μουσικής φύσης τής γλώσσας, θεωρώντας πώς ό μουσικός ρυθμός ταυτιζόταν στούς αρχαίους μέ τό μέτρο τής γλώσσας (παρόλο πού μαρτυρείται, όπως είδαμε, τό αντίθετο).

Ή παράλληλη μελέτη τών δημοτικών τραγουδιών και τών διατριβών περί τής αρχαίας ελληνικής μουσικής τόν οδήγησαν στήν πεποίθηση πώς στή δημοτική μουσική τής σύγχρονης Ελλάδας υπάρχει άπόλυτη διάκριση ανάμεσα στή Μικρά Άσία, τά νησιά, τά παράλια και τή Θράκη άφ' ενός και τήν Ήπειρο και τή Θεσσαλία άφ' ετέρου. Τά αποκλειστικά γνωρίσματα στίς δύο αυτές περιοχές είναι άρκετά, αλλά τό σημαντικότερο είναι πώς οι ήχοι τους ανάγονται σέ δύο συστήματα, όπως πρέπει νά συνέβαινε και μέ τούς αρχαίους ελληνικούς τρόπους (πράγμα πού δείχνουν οι ονομασίες τους: Δώριος, Φρύγιος κ.λπ.). Τό ένα σύστημα περιλαμβάνει κλίμακες μέ ήμιτόνια (στίς πρώτες περιοχές) και τό άλλο, κλίμακες χωρίς ήμιτόνια (στή μουσική του Μοριά, τής Ρούμελης και τής Μακεδονίας συναντούμε και τά δύο συστήματα).

Όπως και στήν αρχαία ελληνική μουσική, έτσι και στήν παραδοσιακή τής σύγχρονης Ελλάδας οι μελωδίες δομούνται μέ βάση τό τετράχορδο και όχι τήν οκτάβα (τής δυτικής μουσικής).² Και στίς δύο εποχές, τά τετράχορδα χρησιμοποιούνται είτε συζευγμένα, είτε διαζευγμένα³ και έχουν άλλους φθόγγους σταθερούς και άλλους κινητούς.⁴ Πολλά δημοτικά τραγούδια αποτελούνται από τούς σταθερούς μόνο φθόγγους του τετραχόρδου ενώ ακόμη πιό πολλά παρουσιάζουν μεγάλη αστάθεια στή δεύτερη βαθμίδα του τετραχόρδου.

Πολλά συμπεράσματα πού έβγαλε ο Μπώ-Μποβύ από τήν παράλληλη αυτή μελέτη για τή φύση τής αρχαίας ελληνικής μουσικής αναθεωρούν αντιλήψεις κοινώς αποδεκτές επί αιώνες. Τά πιό σημαντικά και άνατρεπτικά είναι:

α) Ό δεκαπεντασύλλαβος στίχος τής δημοτικής ποίησης (πού θεωρείται ένετική έπιρροή) υπήρχε στήν αρχαία Ελλάδα. Χρησιμοποιούνταν όμως από λαϊκούς στιχουργούς και όχι από τούς μεγάλους ποιητές, πού τόν περιφρονούσαν. Και ένα από τά σφάλματα, παρατηρεί ο Μπώ-Μποβύ, πού κάνουν όσοι φάχουν νά βρουν τίς σχέσεις (ή, μάλλον, τίς μη σχέσεις) τής σύγχρονης και τής αρχαίας Ελλάδας, είναι ότι συγκρίνουν έναν λαϊκό πολιτισμό προς έναν έντεχνο. Τό ίαμβικό καταληκτικό τετράμετρο (πού είναι ο δεκαπεντασύλλαβος) μαρτυρείται έντούτοις και ένα θαυμάσιο παράδειγμα είναι ό παρακάτω στίχος από τόν Πλουτο του Άριστοφάνη, όπου, έπιπλέον, συμπίπτουν οι τονισμοί μέ τίς κύριες μακρές συλλαβές:

«Ός ήδομαι και τέρπομαι και βούλομαι χορεύσαι».

β) Τό χρωματικό τετράχορδο υπήρχε στούς αρχαίους στήν ίδια μορφή πού υπάρχει και στήν εκκλησιαστική και δημοτική μας μουσική. Τά χρωματικά τετράχορδα συντίθενται από δύο διαστήματα ήμιτονίου (ας πούμε Α) και ένα διάστημα τριών ήμιτονίων (ας πούμε Γ). Μέχρι σήμερα ήταν κοινώς άποδεκτό πώς ή διάταξη του χρωματικού τετραχόρδου τής δημοτικής και εκκλησιαστικής μας μουσικής (ΑΓΑ) συναντάται μόνο στήν Άνατολή και ότι ή μουσική αυτή στήν Ελλάδα δηλώνει τουρκική έπιρροή και έμφανίζεται μετά τήν Άλωση. Γιατί μέχρι σήμερα ήταν κοινώς άποδεκτό τά τετράχορδα τών αρχαίων Έλλήνων είχαν τή διάταξη ΑΑΓ, πού είναι κάτι πολύ διαφορετικό στό άκουσμα.

Δύο γεγονότα ώθησαν τόν Μπώ-Μποβύ νά αναζητήσει τή χρήση τοῦ χρωματικοῦ τετραχόρδου ΑΓΑ ἀπό τούς ἀρχαίους Ἕλληνες. Τό ένα εἶναι οἱ ἔρευνες τοῦ μουσικολόγου Γιώργου Ἀμαργιαννάκη, πού ἀπέδειξαν τήν ὑπαρξή του σέ ἐκκλησιαστικά μέλη τοῦ δεκάτου τετάρτου τουλάχιστον αἰώνα. Τό ἄλλο εἶναι ἡ ὑπαρξή αὐτοῦ τοῦ τετραχόρδου σέ δημοτικά τραγούδια πού ἀνήκουν στόν κύκλο τῆς ζωῆς (μοιρολόγια, ναουρισματα κλπ.), λέγονται κατά κανόνα ἀπό γυναῖκες καί εἶναι τά λιγότερο ἐκτεθειμένα σέ ξένες ἐπιρροές καί λιγότερο μεταβαλλόμενα μέσα στό χρόνο. Διαβάζοντας λοιπόν ἐκ νέου τίς ἀρχαίες θεωρητικές διατριβές, ὁ Μπώ-Μποβύ διαπίστωσε πώς σέ καμία δέν ἀναφέρεται ὅτι ἡ μόνη διάταξη πού χρησιμοποιοῦνταν ἦταν ἡ ΑΓΑ καί πώς, ἀντίθετα, ὑπάρχουν πολλές ἐνδείξεις πώς στό χαμένο μέρος τοῦ Τρίτου Βιβλίου τῶν Ἀρμονικῶν Στοιχείων τοῦ Ἀριστόξενου θά ἀκολουθοῦσαν οἱ διάφορες ἄλλες διατάξεις τοῦ χρωματικοῦ τετραχόρδου, ὅπως γίνεται, ἀντίστοιχα, ἀναφορά στό σωζόμενο μέρος γιά τά τετράχορδα τοῦ ἐναρμόνιου γένους.

Ἐπιπλέον, ἄλλες μαρτυρίες ἀρχαίων συγγραφέων βεβαιώνουν πώς τό χρωματικό γένος —ὅπως καί ὁ δεκαπεντασύλλαβος στίχος— ἦταν τό λαϊκό γένος, πού τό περιφρονοῦσαν οἱ μορφωμένοι καί πού ὁ Ἀριστοτέλης τό θεωρεῖ ἀκατάλληλο γιά τή μουσική διαπαιδαγώγηση τῶν νέων.

γ) Μιά ἀκόμη πολύ διαδεδομένη στούς μελετητές τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς μουσικῆς ἀντίληψη, πού ὁ Μπώ-Μποβύ τή θεωρεῖ λανθασμένη, κρίνοντας ἀπό τή σημερινή παράδοση, εἶναι ἡ διάταξη τῶν διαστημάτων τόνων (ἄς ποῦμε Β) καί ἡμιτονίων (ἄς ποῦμε πάλι Α) στό πιό διαδεδομένο τετράχορδο, τοῦ διατονικοῦ γένους, τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ὁ Μπώ-Μποβύ εἶναι πεπεισμένος πώς τό τετράχορδο ἐκεῖνο ἦταν τό ἴδιο μέ αὐτό πού εἶναι καί σήμερα τό πιό συνηθισμένο στήν ἐκκλησιαστική καί τή δημοτική μουσική καί εἶναι το ΒΑΒ καί ὄχι τό ΑΒΒ, ὅπως πιστεύουν οἱ ἐρμηνευτές τῶν ἀρχαίων θεωρητικῶν διατριβῶν.

δ) Τήν ἴδια περίπου πορεία συλλογισμῶν (μέσω τῆς σύγκρισης μέ τή σημερινή παράδοση καί ἐνός φρέσκου βλέμματος στίς ἀρχαίες πηγές) ἀκολούθησε ὁ Μπώ-Μποβύ γιά νά συνα-

γάγει μιὰ ἄλλη θεωρία περί τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς μουσικῆς, πολύ πιό ριζοσπαστική ἀπό τίς προηγούμενες σέ σχέση μέ τίς ἐπικρατούσες ἐρμηνεῖες. Κατ' αὐτήν, ὁ ἀληθινός δώριος τρόπος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων χρησιμοποιοῦσε μιὰ κλίμακα ἀνημιτονική (χωρίς ἡμιτόνια) ὅπως αὐτή πού συναντᾶται σήμερα στή μουσική τῆς Θεσσαλίας καί τῆς Ἡπείρου, πράγμα πού κυρίως θεμελιώνεται ἀπό χωρίο τοῦ διαλόγου *Περί Μουσικῆς* τοῦ λεγόμενου ψευδο-Πλουτάρχου.

Εἶναι μόνο μέ αὐτή τή θεωρία, εἶπε ὁ Μπώ Μποβύ, πού γίνεται κατανοητό γιὰτί οἱ ἀρχαῖοι "Ἕλληνες θεωροῦσαν τόν δώριο τρόπο τόσο πιό ξεχωριστό ἀπό ὄλους τούς ἄλλους τρόπους (πού χρησιμοποιοῦσαν ἡμιτονικά τετράχορδα)." Οἱ οἱ ἔχει νιώσει πόσο διαφορετικός εἶναι ὁ χαρακτήρας ἐνός ἡπειρώτικου τραγουδιοῦ (ὁ δώριος τρόπος) ἀπό ἕνα νησιώτικο, ἀντιλαμβάνεται γιὰτί οἱ ἀρχαῖοι ὀνομάζον μέ τόση ἔμφαση τό ἦθος τοῦ δωρίου τρόπου αὐστηρό, λιτό καί σοβαρό. Γιὰτί ὄλες οἱ θεωρίες πού ἐπικράτησαν μέχρι σήμερα γιά τή φύση τοῦ δωρίου τρόπου, κάνουν ὄλην αὐτή τή φιλολογία περί ἦθους ἀκατανόητη.

Στίς θέσεις αὐτές θαυμάζει κανεῖς τήν ἄλλη μεγάλη προσφορά τοῦ Μπώ-Μποβύ στήν ἐλληνική μουσική. Ἐρμήνευσε τή θεωρία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς μουσικῆς μ' ἕναν τρόπο πού κάνει τή μουσική αὐτή ἀπόλυτα κατανοητή καί οἰκεία στόν σύγχρονο Ἕλληνα.

1. Ρυθμοί, δηλαδή πού οἱ ὑποδιαίρεσεις τους δέν εἶναι οὔτε ἴσες μεταξὺ τους οὔτε διπλάσιες.

2. Οἱ νότες ὄλων τῶν μελωδιῶν, ὅταν μπουδν σέ διαδοχική σειρά, σχηματίζουν μιὰ σκάλα πού ἔχει τόνους καί ἡμιτόνια σέ μιὰ διάταξη πού ἐπαναλαμβάνεται ἴδια κάθε τέσσερις νότες (τετράχορδο) ἢ κάθε ὀκτώ νότες (ὀκτάβα).

3. Συζευγμένα εἶναι ὅταν ἡ τελευταία νότα τοῦ πρώτου τετραχόρδου εἶναι ἡ πρώτη τοῦ ἐπόμενου καί διαζευγμένα ὅταν ἡ τελευταία νότα τοῦ πρώτου τετραχόρδου ἀπέχει ἀπό τήν πρώτη τοῦ ἐπόμενου διάστημα ἐνός τόνου.

4. Δηλαδή φθόγγους πού ἔχουν πάντα ἀκριβῶς τό ἴδιο τονικό ὕψος (σταθεροί) καί φθόγγους πού λέγονται ἄλλοτε λίγο πιό ψηλά, ἄλλοτε λίγο πιό χαμηλά, ἀκόμη καί στό ἴδιο τραγούδι.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ ΣΟΛΩΝΟΣ 84, ΤΗΛ. 3608180 - 3602646

Κυκλοφόρησαν

στην καινούρια σειρά «ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΓΙΑ ΠΑΝΤΑ»

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ - ΛΕΣΧΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΣΟΛΩΝΟΣ 84

ΚΕΡΜΑΤΑ

Μήν κρίνετε για νά μήν κλυννεθείτε

«Άριστέρως δεξιῶν ἀρχῶν καί σοσιαλιστικῶν ἀποκλίσεων μέ ἀναρχικές τάσεις καί γι' αὐτό ἀκριβῶς κοινῶς ἀποδεκτός» δηλώνει στίς συνεντεύξεις του (δές, π.χ., στόν *Ἐλεύθερο Τύπο*, 24.11.86) ὁ Χάρρυ Κλύνν.

Πλὴν πρῶτον: Τελικά δέν τυγχάνει καί τόσο «κοινῶς ἀποδεκτός». Ἡ Ἑλένη Βαροπούλου, λόγου χάρη, στό *Βῆμα τῆς Κυριακῆς* (23.11.86) ψέγει τήν καινούργια του ἐπιθεώρηση «Σ' ὅλο τόν κόσμο εἶναι ἴδια, στήν Ἑλλάδα σπάει καρῦδια» καταμαρτυρώντας τῆς «κίτς προστυχάντζες, ὀπτικοακουστική ξηρασιά, πλουταλαζονεία καί νοηματική ἀκράτεια» καί ἐπισημαίνοντας πῶς ὁ ἴδιος ὁ συν-συγγραφέας καί πρωταγωνιστής «ταπεινώνει, ἀποχαυνώνει, ἐκμαυλίζει, εὐνουχίζει τό κοινό». Ὅποτε, πλὴν δευτέρου: Τά ὄρια τῆς δημοκρατίας, τῆς κριτικῆς, τοῦ διαλόγου παρααποδεικνύονται στενά. Μέ ἐκπληκτική δεξιότητα, ἡ ἀριστεροσύνη κι ὁ, τι (πιθανῶς) σημαίνει, πετιέται στόν κάλαθο τῶν ἀχρήστων, ἤ, ἔστω, χρησιμοποιεῖται δίκην σαντιγύ στόν πρωτακταραυνοῦσιν οἱ «*πουλμημένοι γραφιάδες, μαλάκες, λεσβίες καί ἀδελφές, οἱ ὑπουλοὶ ἐχθροὶ τῆς δημοκρατίας*».

Εἶπαμε νά κρίνουμε (ἐπ' ἀμοιβῆ φυσικά) τοὺς πάντες καί τά πάντα, ἀλλά ὄχι καί νά μᾶς κρίνουν. Ἐμεῖς στό ἀπυρόβλητο, αὐτοδικαίως, ἐκπρόσωποι ὑψηλοῦ τῆς «κοινῆς γνώμης», τοῦ λαοῦ ἐπὶ τό ἀριστερότερον. Τιμητές καί ταγοὶ καί συνηματοδότες καί διευροπάλες. Κι ὁποῖος τολμᾷ

νά ἐγειρεῖ ἀντιρρήσεις (καί ἰδεολογικές, ἀφοῦ ἤδη ἡ ἐπιθεώρηση τήν πολιτική παίξει καί τί θά κρίνει ὁ κριτικός; Τά σκηνικά καί τίς, μᾶλλον ἀνυπαρκτες, χορογραφίες;), ὁποῖος, λοιπόν, εὐθὺς διεδικήσει τό δικαίωμα τῆς κριτικῆς τυγχάνει αὐτονοήτως «μαλάκας, λεσβία, ἀδελφή». Καί *παρεμπιπτόντως*, ἐντελῶς ἐπὶ τῆ εὐκαιρία, «ἐχθρός τῆς δημοκρατίας, πουλημένος, προδότης».

Πρῶτα ἡ ἐλαφρῶς ρατσιστική σπύρωση προσώπων, διά τῆς ἀποδόσεως πασῶν τῶν σεξουαλικῶν «ἐκνομιῶν», ὕστερα ἡ πλήρης ταύτιση τοῦ ἐπαγγελματία δημοσιογράφου μέ τήν ἐφημερίδα στήν ὁποία δουλεύει καί ἡ ἐπίκληση τῆς συλλογικῆς εὐθύνης (ἡ ΕΣΗΕΑ ἐσιώπησε...), καί, τέλος, τό μεγάλο ὄπλο, ἡ δημοκρατία. Ἡ δημοκρατία-λάστιχο· ὁ καθείς καί οἱ διαστάσεις τῆς. (Ποῖός θυμᾶται τάχα πῶς κάνα μήνα πρίν, ὁ *Ταχυδρόμος* τοῦ ἴδιου συγκροτήματος εἶχε φιλοξενήσει τῆ βαρύγδουπη «δικιά μας» συνέντευξη μετά σαρτζετακιζουσῶν φωτογραφιῶν; Ἄλλ' αὐτό ἦταν ἀπλῶς προδιαφήμιση...). Ὁ καθείς καί ἡ βολή του δηλαδή.

Ἦβρις λοιπόν ἡ κριτικὴ τῆς κριτικῆς. Κι ἀπόμεινε ὁ Βολταίρος ἄστεγος, νά πλανιέται, φάντασμα αὐτός μ' ἓνα ἄλλο φάντασμα ὑπὸ μάλης· ἐκεῖνο τό ξέπνοο: «Δέν συμφανῶ μαζί σου ἀλλά θά ὑπερασπιστώ μέχρις ἐσχάτου τό δικαίωμά σου νά ἐκφράξεις τῆ γνώμη σου». Ἡ κάπως ἔτσι.

Σπύρος Εὐαγγελίου

Ἡ Ἑλλάδα ἢ Κύπρος καί τά σύμβολα

Λευκωσία, 3 Δεκεμβρίου («Μακάρειον»).

Γιά τίς 28 Ὀκτωβρίου εἶχε ὀριστεῖ κατ' ἀρχήν ἡ ποδοσφαιρικὴ συνάντηση τῶν ἐθνικῶν Κύπρου καί Ἑλλάδας. Σωστά· γιά νά ἀναδειχθοῦν τά μεγάλα Ναί καί τα μεγαλύτερα Ὅχι.

• Οἱ ἐθνικοὶ ὅμοιοι πρῶτα. Ὁ ἐθνικός ὅμοιος δηλαδή. Καί ἔσεται εἰς δύο ἢ σάρκα ἢ μία. Καί, κυρίως, τό πνεῦμα.

Καί τό παιγνίδι ἀρχίζει — χρόνια τώρα.

• Στό 13' (ἡ γρουσουζιά ἢ ἡ καλοτυχία;), μέ *καρφωτὴ* κεφαλιά ὁ Ἀντωνίου (ὁ ἀφέντης δηλαδή) γράφει τό 0-1. Πρῶτο καρφὶ ἀπ' τῆ μητέρα-μητριά-πατρίδα σέ σταυρούς παλιούς.

• Στό 18' πέναλτι ὑπὲρ τῶν Κυπρίων. Λόγω *τρικλοπιδιάς*. «Ἐξω! Ἐξω!» κάποιες φωνές. Μέσα, ὅμως. Στὴν ἀγκαλιά, γράμμα σστημένο λές, τοῦ Μῆνου. Ἡ μῆνης δέν ξεχνάει ἐκεῖνο τό παλιό «μέ τὴν πατρίδα μας κι ἄς τρώμεν πέτρες». Ἡ, πάλι: Ἡ μάνα μου μέ δέρνει γι' αὐτὸ τὴν ἀγαπῶ.

• Στίς κερκίδες φωνές ρυθμικές: «Ἑλλάς σ' ἀγαπῶ». Ἑλλαδίτες φαντάροι (κατὰ τό ἐπίσης δικό τους «Ἑλλάς, Ἑλλάς, θυμήσου μας κι ἐμᾶς») ἄραγε; Κύπριοι ἐνωτικοί; Ὅλοι; Λεπίδα ἐλπίδα...

• Στό 28' ἡ ἰσοφάριση. Καθαρή. Ἀπόπειρα ἀνεξαρτησίας καί αὐτοδυναμίας καί 2-1.

• Στό 45' ὁ καλάμαράς Σαραβάκος τραυματίζεται στήν ὤμοσπλάτη. Παλιότερα ἀνοίγαμε μητροπολίτικα κεφάλια σέ διαδηλώσεις γιά τὴν Κύπρο.

• Στό 48' οἱ Ἑλλαδίτες ἰσοφαρίζουν μέ τῆ σειρά τους σ' ἓναν λογαριασμό μόνιμως ἀνοιχτό. Χρωστῶντας χάρη σέ πλάτες κυπριακές.

• Μετὰ τό 60' οἱ Κύπριοι ὑποχωροῦν. Κούραση σώματος ἢ ψυχῆς; Τό κόστος τῆς προσπάθειας γιά ὑπέρβαση τῆς μῆτρας. Ἐτσι, στό 73', ὁ Μπατσινίλας ἀκάλυπτος δίνει ξανά τό προβάδισμα στήν Ἑλλάδα: 2-3. Ἀκάλυπτος: ὅπως οἱ πληγές. Ὅπως ὁ Ἀττίλας, στά ἔργα τοῦ ὁποῖου παρέπεμψε μέ τῆ σεξιστική, ἐκδικητικὴ χειρονομία του ὁ ἐξ Ἀγρινίου ὀπισθοφύλακας Ἀποστολάκης.

• 85ο λεπτό. Ὁ Σταῦρος Παπαδόπουλος, ἑλληνίστας αὐτός, ἀγκαλιάζει σφιχτά, νά ἐνοθεῖ, τόν Ἀναστόπουλο, παλιό συμπαίκτη τοῦ στόν Ὀλυμπιακό. Πέναλτι. Τιμωρία. Γκόλ. Οἱ πατέρες δέν χαρίζονται.

• Νά ὑπενθυμίσουμε τώρα πού τό παιγνίδι κριθῆκε (!) πῶς ἡ ποδοσφαιρικὴ ομάδα τοῦ ΑΠΟΕΛ δέν πῆγε στήν Πόλη νά παίξει μέ τὴν τουρκικὴ Μπεςίκτας γιά νά μὴ νομιμοποιήσει τοὺς κατακτητές. Ἄλλ' αὐτὰ εἶναι ποδόσφαιρο. Ὁ Μίκης, ὅμως (Ἀλλαχοδράκη τὸν εἶδαμε γραμμένο), πῆγε, νομιμοποιώντας καί τῆ χούντα καί τοὺς εἰσβολεῖς. Ἄλλ' αὐτὰ εἶναι πολιτικὴ.

• Τέλος. Τέλος; Οἱ παῖκτες ἀλλάζουν τίς φανέλες τους. (Ἄσπρο-γαλάζιο. Χρῶμα ἓνα μᾶς μάθαιναν κάποτε). Καί τίς ψυχές τους;

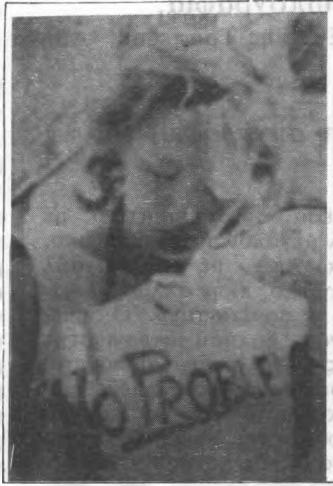
• Ἡ κοινὴ γνώμη. Πλάκα, μεσημέρι τῆς Πέμπτης, 4 Δεκεμβρίου. Τά γκαρσόνια μέ τίς ἀθλητικὲς ἐφημερίδες στά χέρια, περιμένοντας τόν τουρίστα: «Τριάντα χρόνια τοὺς πληρώνουμε τοὺς κωλοκύπριους. Ἐνα πέναλτι δέ θά μᾶς ἐδιανῆ».

• Καί οἱ ἀρχαῖοι, στά συμπόσια τους: «Ἐκαστος οὐδ' ἡμῶν ἀνθρώπου ξύμβολον ἄτε τετμημένος... ἐξ ἑνός δόσεται δὴ ἀεὶ τό αὐτοῦ ἑκαστος ξύμβολον». Ἄει.

Παντελῆς Μπουκάλας

Μπλουζάκια κεκοσμημένα

"Ετσι λοιπόν. Παράδεισος ό τόπος μας κι έμεις, σώματα σωπασμένα από τό μιζεραμπιλισμό, πνεύματα άπραγα, ούτε πού τό 'χαμε πάρει χαμπάρι. Κι όμως, τό λέν οι μπλουζες — όπως παλιά, πολύ παλιά, τό λέγαν οι πετροπέρδικες, σέ γλώσσα άλλη: *Greece is: Sex 90% — Love 1% — Relax 9%*. Γιά νά πειστούν οι ξένοι μας, νά τό δέσουμε κόμπο κι έμεις οι άνύποπτοι. Φταίει ό λαμπρός μας *Sun*, ή γαλανή μας *Sea*, άγνωστον. 'Ισως και νά ενέχεται ή *OYZO POWER*, όπως άλλα μπλουζάκια έπιμένουν.

"Όπως και νά 'ναι, δικαιούμαστε, ωραίοι σάν 'Έλληνες, μοιραίοι 'Ανατολίτες, λαθραίοι 'Αντικοί, νά πετάζουμε εϋθύς άμέσως στών άχρήστων τόν κάλαθον τό φανελάκι με τό ψυχοπλακωτικό εκείνο «*Big Problem!*» και νά βγοϋμε στήν αγορά φορώντας τό άλλο, τό σίγουρο, τό φιλόζωο «*No Problem!*». Καρφώνοντας κι ένα χαμόγελο στά χείλη: ποιος νοιάζεται γιά τόν τύπο των ήλων.

Άδηλο παραμένει ακόμα αν

ή όλη εκστρατεία εκλορευθήκε από τά γραφεία ξενοδοχοεπιχειρηματιών, ιδιοκτητών κέντρων νυχτερινού διασκορπισμού ή ούζοπαραγωγών. Άδηλο αν πρόκειται γιά συμπαιγνία φιλελλήνων ψυχιάτρων πού θέλησαν νά μās ψυχοτονώσουν έθνικώς με αισιόδοξα μπλουζοσυνθήματα, τή βοήθεια βέβαια τής μητρικής αγγλικής.

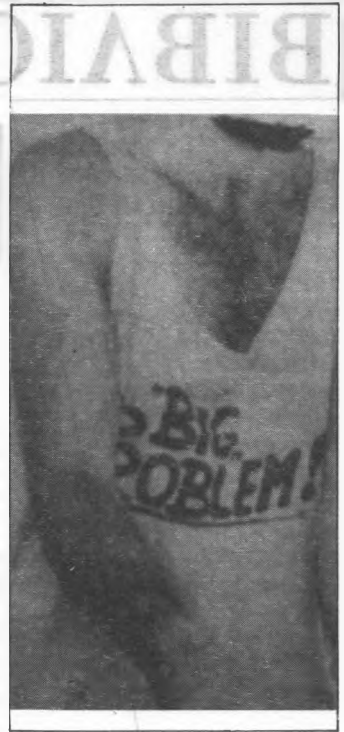
Κάτι από δώ, πάντως, κάτι από κεί, τά φανελάκια, αυτά τά

ανώδυνα τατουάζ (κι αυτό φυσικά μέχρι ν' άποφασίσουν νά μετατρέψουν τό ίδιο τό δέρμα μας σέ πεδίο διαφήμισης) έγιναν *mass media*. Διαφωτίζουν, διαφημίζουν, προκαλοϋν, προσκαλοϋν, κοινοποιοϋν, διεκδικοϋν. Όθόνες όπου προβάλλονται νομίμως έπιθυμίες άπωθημένες (από τό *University* τάδε των Η.Π.Α. μέχρι τή φάτσα του Σταλόνε-Ράμπο). Μεσα ύπενθύμισης καταγωγών και έστιών (*CORFU, SIFNOS* κ.λπ.). Σύμβολα άγώνων άνυπάρκτων (ή έπαρχία Τριφυλίας π.χ. παρουσιάζεται ως νομός αυτοκέφαλος), πρós ίκανοποίηση συμφερόντων τοπικών.

Κι ακόμα, χρησιμοποιοϋνται σάν όπλα στόν τουριστικό ανταγωνισμό: στή Φλωρεντία τής 'Ιταλίας, λόγω χάρη, αρμόδιοι δημοτικοί υπάλληλοι «γδύνουν» τούς άφικνουμένους και τούς υποχρεώνουν νά φορέσουν μπλουζες διαφημιστικές τής πόλης.

Και οϋτω καθεξής.

Δυό-τρία χρόνια πριν, ήταν πολύ τής μόδας νά πηγαίνεις σέ ειδικά καταστήματα (μέχρι και στά λούνα-πάρκ υπήρχαν)

και νά σοϋ σκαρώνουν εν ριπή όφθαλμού μιά μπλούζα με τό πρόσωπό σου σταμπαρισμένο πάνω της. Ένα πεντακοσάριο και ίδου έπιτέλους τό «όνομα», ή «ιδιοκτησία», ή πολυπόθητη «προσωπικότητα» πραγματωμένα. Πρόσωπο ή σκέτη πρόσοψη, είναι και φαίνεσθαι — γράμματα και δράματα ψιλά!

Πα.Μ.

Παραφόρως και καταφόρως

Ίδού, φωτογραφημένο, τεμάχιο έρωτήσεως στή Βουλή των Έλλήνων των βουλευτών τής εσχάτως λεγομένης «εϋρύτερης φιλελεύθερης παράταξης» Σ.

ποίηση παραφέρονται γλωσσικώς οι εκπρόσωποι μας; Ποιός ή ποιοί εισηγήθηκαν τέτοια κατάφωρη παραβίαση του έλληνικώς όμιλείν; Ποιός έρωσ τής

Είναι αλήθεια ότι την 30-4-1986 ο ΟΤΕ ζήτησε ά ν τ ι π ρ ο σ φ ο ρ έ ς από τους έθνους Οίκους; Με ποιό δικαίωμα και ποιιά νομιμοποίηση το έπραξε; Ποιός ή ποιοί το εισηγήθηκαν; Ποιά ύποπτα και σκοτεινά συμπεριφέροντα συζητούνται με τις "αντιπροσφορές", όταν αυτές γίνονται κατά παράφωρη παράβαση του άρθρου 6 των Γενικών Όρων του ΟΤΕ;

Παπαπολίτη, Π. Χατζηνικολάου, Β. Τσουδερού και Ν. Γκελεστάθη. Θέμα της τά εν ΟΤΕ σημεία και σκάνδαλα.

Ποιά ύποπτα και σκοτεινά συμπεριφέροντα εξυπηρετούνται από τέτοια καταφορά εναντίον τής γλώσσας τής έλληνικής; Με ποιό δικαίωμα και ποιιά νομιμο-

ακυρολεξίας παράφορος κατάφερε ν' αλλάξει τά ρήματα και, κυρίως, τις προθέσεις;

(Παράφορα + κατάφωρα): 2 = καταφορά, βαθιά νάρκη, δηλαδή, μεταξύ κώματος και ληθάργου. Και καλή άνάνηψη — πού λέγανε και οι άρχαίοι ήμών, καλή τους ώρα.

Τ.Σιμπούρης

ΒΙΒΛΙΟ

1 ΠΑΣΧΑΛΗ Μ. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗ
 Ίώσηπος Μοισιόδαξ, Οί συντεταγμένες
 τής βαλκανικής σκέψης τόν 18ο αιώνα,
 Νεοελληνική Προσωπογραφία,
 Μορφωτικό Ίδρυμα Έθνικής Τράπεζας, Άθήνα
 1985

ή
Πώς οὐ δεῖ ἱστορίαν συγγράφειν

Ο κ. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ τὸ ὀπισθόφυλλο τοῦ βιβλίου του, εἶναι σχετικὰ νέος ἐπιστήμονας (γεν. 1949). Σπούδασε Πολιτική Ἐπιστήμη καὶ νεότερη Ἱστορία σὲ Πανεπιστήμια τῶν ΗΠΑ καὶ εἰδικεύθηκε στὴν ἱστορία τῶν πολιτικῶν θεωριῶν. Ἀπὸ τὸ 1980 διδάσκει στὴν Νομικὴ Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Παράλληλα εἶναι διευθυντὴς τοῦ Κέντρου Μικραδιατικῶν Σπουδῶν. Πέρα ἀπὸ τὶς εἰδικές αὐτές ἐπιδόσεις φαίνεται πὼς ἀπὸ καιρὸ ἐρωτοτροπεῖ καὶ μὲ τὴ νεοελληνικὴ φιλολογία. Τὸ ὑπὸ κρίση βιβλίο εἶναι μᾶλλον ἀποτέλεσμα τῶν ἐρωτοτροπιῶν αὐτῶν.

Ο Ἰώσηπος Μοισιόδαξ, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, εἶναι ὁμολογουμένως μιά δύσκολη περίπτωση τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας. Δίνει ἐνδεχομένως τὴν ἀντιθετὴ ἐντύπωση, ἐπειδὴ ξεγελάει μὲ τὸν ἀπροσδόκητα ἐξομολογητικὸ χαρακτήρα τῆς Ἀπολογίας του. Ἡ δυσκολία ὅμως μεγαλώνει, ἐπειδὴ μαζί μὲ τὸν Κάλβο ἀποτελοῦν τὶς δύο σπουδαιότερες προσωπογραφικὲς ἀπώλειες τῶν νεότερων γραμμάτων μας. Καθὼς, ἐξάλλου, ἡ ζωὴ του διαγράφεται σαν ἀκέφαλο καὶ κολοβὸ χειρόγραφο (ἀβέβαιη καταγωγή καὶ ἀβέβαιο τέλος) μοιάζει νὰ μετεωρίζεται ὅσο κανένας ἄλλος μέσα στὴν πολὺμορφὴ καὶ πολὺβου νεοελληνικὴ κοινότητα τοῦ 19 αἰ. Ἐδῶ ἴσως θὰ ταίριαζε νὰ μνημονεῦσει κανεὶς τὴν παρατήρηση πού εἶχε διατυπώσει ὁ ἀξέχαστος Χρῆστος Καρούζος ἀναφερόμενος στὸν Φειδία: «Τὰ λίγα αὐτὰ πού ξέρομε δὲν μποροῦν νὰ ἱκανοποιήσουν τὴ νόμιμη ἐπιθυμία μας νὰ ἐπικοινωνήσουμε

ἄμεσα, συναισθηματικά, μὲ τὸν μεγάλον αὐτὸν ἄνθρωπο, ὅπως π.χ. μὲ τὸν Μιχαὴλ Ἄγγελο, πλὴν ἄλλων μέσων μὲ τὰ σονέτα του». Ὁ σημερινός, δηλαδή ἀναγνώστης τῆς Ἀπολογίας αἰσθάνεται πὼς γιὰ νὰ ὀλοκληρωθεῖ ἡ ἐπικοινωνία του μὲ τὸ δημιουργὸ τῆς, ἔχει ἀνάγκη καὶ ἀπὸ ἄλλης λογιῆς διεξόδου, πέρα ἀπὸ ἐκείνες, ὅσες προσφέρει ἡ πλούσια ὄντως συναισθηματικὴ φόρτιση τοῦ συγκεκριμένου ἔργου, ὅπως, ἐνδεχομένως, μὲ τὸ ἀπαραίτητο καὶ συνήθως συνακόλουθο στοιχεῖο γνωριμίας μὲ τοὺς λογίους τῆς ἐποχῆς, τὴν ἀλληλογραφία. Καὶ ἐδῶ ἀκόμη ὅμως ἐσταθῆκαμε ἄτυχοι. Τίποτε σχετικὸ δὲν ἔχει παρουσιασθεῖ ἕως σήμερα.

Ὅπως εἶναι γνωστὸ, τρεῖς εἶναι οἱ ἀπαιτήσεις πού προβάλλει ὁ σημερινός ἀναγνώστης ἀπὸ τὸν προσωπογράφου:

α. Νὰ προσφέρει μὲ καθαρότητα, πληρότητα, πιστότητα καὶ πειστικότητα τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς τοῦ προσωπογραφουμένου.

β. Νὰ προσφέρει μὲ τὶς ἱδίες προϋποθέσεις τὴν προσωπικότητα τοῦ προσωπογραφουμένου. Ὅλα αὐτὰ, βέβαια, μέσα ἀπὸ μαρτυρίες, γεγονότα καὶ ὄχι ἀπὸ αὐθαίρετες ὑποθέσεις καὶ κρίσεις. Καὶ τέλος

γ. Νὰ συνθέσει ἄρμονικὰ τὰ δύο πρῶτα δεδομένα σὲ μίαν ἐνότητα.

Ἄν ὁ συγγραφέας θέλει νὰ ἐπιχειρήσει καὶ ἄλλο τι, θὰ εἶναι πέρα ἀπὸ τὸ minimum τῶν δικῶν μας ἀπαιτήσεων.

Ἡ περίπτωση τοῦ κ. Κιτρομηλίδη μᾶς κατευθύνει νὰ δεχθοῦμε πὼς ὑπάρχει καὶ τὸ ἄλλο τι. Κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο τοῦ βιβλίου του ὑπάρχει ὁ ἀ-

κόλουθος ὑπότιτλος: *Οἱ συντεταγμένες τῆς βαλκανικῆς σκέψης τόν 18 αἰώνα*. Πρόδηλη εἶναι κάποια ἀσάφεια: Μὲ ἀφορμὴ τὸν Μοισιόδακα ὁ ἀναγνώστης θὰ ἐνημερωθεῖ καὶ γιὰ τὶς συντεταγμένες τῆς βαλκανικῆς κ.λπ. ἢ ὁ Μοισιόδαξ ἀποτελεῖ τὶς συντεταγμένες τῆς βαλκανικῆς κ.λπ.; Ὅποιαδήποτε ὅμως ἐκδοχὴ καὶ ἂν ἰσχύει, ὁ ὑπότιτλος ἀναιρεῖται, ἐπειδὴ πουθενά, οὔτε ἀπὸ τὰ Περιεχόμενα οὔτε ἀπὸ τὸ Εὔρετήριο δὲν ὑποδηλώνεται ἕνα τόσο βαρυσήμαντο, θὰ παρατηρούσα, θέμα. Ἄν ἰσχύει ἄπλως ἡ δευτέρη ἐκδοχὴ, πάλι ὁ ἀναγνώστης ἐγκαταλείπει ἀγευστος τὸ βιβλίο, μιά καὶ δὲν ἐξηγεῖται πουθενά στὸ βιβλίο, πὼς ὁ Μοισιόδαξ ἐκέρδισε τὸν χαρακτηρισμὸ πού τοῦ ἀπονέμεται — συντεταγμένη — γιὰ ἕνα θέμα ἀνύπαρκτο τουλάχιστον στὸ βιβλίο, καὶ γιὰ νὰ μὴν προχωρήσω ἀκόμη πιὸ πέρα, καὶ στὴν πραγματικότητα.

Ἀνύπαρκτα συνεπὼς γιὰ τὸ βιβλίο καὶ ἡ βαλκανικὴ σκέψη καὶ οἱ συντεταγμένες, ὅπως θὰ περιμένα κανεὶς ἀπὸ τὸν ὑπότιτλο. Ὡστόσο, γιὰ νὰ εἶμαστε δίκαιοι, ὀφείλουμε νὰ παρατηρήσουμε πὼς ὁ κ. Κιτρομηλίδης περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τὸ θέμα σποραδικά. Ἄς προσεγγίσουμε συνελπίως κάπως ἀναλυτικὰ μιά τέτοια περίπτωση. Γράφει στὴ σ. 37: «Ἡ εἰσοδὸς τοῦ στὸ σύστημα τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, πού ἦταν τὸ κοινὸ σύστημα παιδείας τῶν βαλκανικῶν λαῶν στὸν δέκατο ὄγδοο αἰώνα, καθόρισε τὸ περιεχόμενον τῆς ταυτότητάς του. Ἡ μοναδικὴ αὐτὴ μορφωτικὴ διεξόδος, προσιτὴ στοὺς χριστιανούς τῆς βαλκανικῆς, ἀποτελοῦσε συνάμα ἰσχυρὸ μηχανισμό κοινωνικοποίησης στὰ σύμβολα καὶ τὰ αἰσθήματα ταύτισης μὲ τὴν ἑλληνικὴ παράδοση καὶ λειτουργοῦσε καταλυτικὰ στὴν ἀφομοίωση μελῶν τῶν ὀρθοδόξων ἀλλὰ ὄχι ἑλληνοφώνων ομάδων τῆς βαλκανικῆς κοινωνίας, τῶν ὁποίων τὰ συμβολικὰ ὄρια παρέμεναν ἀσαφῆ στὴν ἐποχὴ πρὶν τὴν ἐμφάνιση τῶν ἐθνικισμῶν». Στὸ χωρίο αὐτὸ θὰ

ἸΩΣΗΠΟΥ ΤΟΥ ΜΟΙΣΙΟΔΑΚΟΣ

ἈΠΟΛΟΓΙΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ.

αψπ. Ἐν τῇ Βιέννῃ τῆς Ἀυστρίας, 1780.

Παρετὶ τῷ Ἐυγενεῖ, καὶ Ἀυτοκρατορικῷ ἢ Βασιλικῷ
Τυπογράφῳ Ἰωάννῃ Θωμάσφ τῷ ἀπὸ Τρετίνην.

εἶχα νὰ διατυπώσω τίς ἀκόλουθες παρατηρήσεις:

1. Σύστημα ἑλληνικῆς παιδείας (ἐκπαίδευσης ἢ πνευματικῆς ζωῆς). Τί σημαίνει σύστημα ἑλληνικῆς παιδείας; Ἄγνοω τὴν ὑπαρξὴ τοῦ πουθενὰ δὲν μαρτυρεῖται.
2. Κοινὸ τῶν βαλκανικῶν λαῶν. Ἀποκλείεται δὲν δικαιολογεῖται ἱστορικὰ ἀπὸ τίποτε.
3. Στὸν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα. Ἀποκλείεται δὲν συμπορεύονται οἱ βαλκανικοὶ λαοί.
4. Καθόρισε τὸ περιεχόμενον τῆς ταυτότητάς του. Ἀποκλείεται κι ἂν ἀκόμη ὑπῆρχε σύστημα, ὃ Μοισιόδαξ θὰ ἦταν ἀπὸ τοὺς δημιουργοὺς του. Ἐξάλλου, ἡ ταυτότητά του εἶναι τόσο ἰδιάζουσα, ὥστε δὲν θὰ μπορούσε νὰ τὴν καθορίσει οἷοδήποτε σύστημα.
5. Ἡ μοναδικὴ αὐτὴ μορ-

φωτικὴ διέξοδος. Ἀσφαλῶς τὸ ἀντίθετο.

6. Προσιτὴ στοὺς χριστιανούς τῆς Βαλκανικῆς. Μὲ ποῖο τρόπο καὶ σὲ ποιά γλώσσα;
7. Συνάμα. Κοντὰ σὲ ποιά ἄλλα;
8. Ἰσχυρὸς μηχανισμὸς κοινωνικοποίησης στὰ σύμβολα καὶ τὰ αἰσθήματα ταύτισης μὲ τὴν ἑλληνικὴ παράδοση. Κατ' ἀρχὴν, τί σημαίνει ἡ διέξοδος ἀποτελεῖ μηχανισμό; Ἐπειτα τί σημαίνει μηχανισμὸς κοινωνικοποίησης καὶ ἀκόμη τί σημαίνει κοινωνικοποίηση στὰ σύμβολα κ.λπ.; Καὶ τέλος, ποιά εἶναι ἐκεῖνα τὰ σύμβολα καὶ τὰ αἰσθήματα πού ταυτίζονται μὲ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία;
9. Λειτουργοῦσε καταλυτικὰ στὴν ἀφομοίωση κ.λπ. Γιατί λειτουργοῦσε καταλυτικὰ ὥστε νὰ ἀφομοιώνει κ.λπ. ἀπὸ τοῦ ἐπαιρνε αὐτὴ τὴν δύναμη;

10. Τὰ συμβολικὰ ὄρια. Τί σημαίνει ὁ ὅρος αὐτός;

Ὁ κ. Κιτρομηλίδης ὑποσχέθηκε νὰ προσφέρει καὶ ἄλλο τι. Δὲν τὸ ἐπέτυχε· δὲν πειράζει. Ἐμεῖς θὰ εἶμαστε ἱκανοποιημένοι ἂν τουλάχιστον, ὅπως δηλώσαμε, εἶχαμε τὸ minimum τῶν ἀπαιτήσεων. Ἄς περάσουμε συνεπῶς στὴν τρίτη, στὴν ὁποία φυσιολογικὰ μᾶς κατευθύνει ἡ σύνθεση τοῦ βιβλίου, καὶ ἄς ὀδηγηθοῦμε στὰ περιεχόμενα.

Ὁ κ. Κιτρομηλίδης μερίζει τριχῆ τὸ βιβλίον του, μετὰ τὸν Πρόλογο καὶ τὴν Εἰσαγωγὴν μὲ τίτλο *Βιογραφία καὶ κοινωνικὲς ἐπιστήμες*. Στὸ α' μέρος παρακολουθεῖ βιογραφικὰ τὸν προσωπογραφούμενον· στὸ γ', τὸ Ἐπίμετρο, προσφέρει ὀλόκληρο τὸ μέχρι πρό ὀλίγου ἄγνωστο τελευταῖο δημοσίευμα τοῦ Μοισιόδακα, *Σημειώσεις Φυσιολογικαί*, καθὼς καὶ ἀποσπάσματα ἀπὸ ἄλλα ἔργα του, ἐκτός ἀπὸ τὴν Ἀπολογία, γιὰ τὴν ὁποία κρίνει προφανῶς πὼς ἡ σχετικὰ πρόσφατη ἐπανέκδοσή της δὲν δικαιολογεῖ τὴν παρουσία της στὸ βιβλίον. Ἀκολουθεῖ μετὰ τὰ τρία μέρη ἀναλυτικὴ ἀναφορά τῶν πηγῶν, ἐκτενέστατη βιβλιογραφία, γενικὸ εὑρητήριο, καὶ σχετικὴ στὸ μέτρο του δυνατοῦ γιὰ τὸ ἀντικείμενόν του εἰκονογράφηση. Φυσικὰ ὁ προσεκτικὸς ἀναγνώστης θὰ ἐπρόσεξε ὅτι ἔκανα μιά μικρὴ ἀταξία: δὲν ἐμίλησα στὴν οἰκεία θέση γιὰ τὸ β' μέρος. Ἡ πρόθεσή μου εἶναι νὰ γίνω ἐδῶ διεξοδικότερος. Τὰ κεφάλαια λοιπὸν τοῦ β' μέρους εἶναι τὰ ἀκόλουθα: Ἀρχαῖοι καὶ νεότεροι. Ὁ Μοισιόδαξ ὡς ἐπιστήμονας — Ἡ παιδαγωγικὴ ὡς κοινωνικὴ κριτικὴ — Πολιτικὴ σκέψη — Ἐπίλογος — Σημειώσεις. Ὁμολογῶ πὼς ὅταν ἐδιάβασα τοὺς τίτλους καὶ τοὺς ἐματαδιάβασα, ἐσχημάτισα τὴν ἐντύπωση πὼς βρέθηκα ξαφνικὰ ἑκατὸ χρόνια πίσω. Ἀναλογίσθηκα δηλαδή: πὼς εἶναι δυνατόν σήμερα ὅταν καταπιάνεται νὰ παρουσιάσει κανεὶς ἕνα πρόσωπο νὰ ἀντιδιαστειλεῖ τὴ ζωὴ ἀπὸ τὸ ἔργο; Τί εἶναι ἡ ζωὴ ἐνός ἀνθρώπου, καὶ μάλιστα

πνευματικοῦ, παρά τὸ ἔργο του, κυρίως καὶ κυριότατα; Ἡ, ἂν θέλετε, καὶ ἀντίστροφα ἀκόμη: Τί εἶναι τὸ ἔργο ἐνός ἀνθρώπου παρά ἡ ἀφήγησις τῆς ζωῆς του, ὄχι χρονολογικά, βέβαια, παρά σὲ μιά ὀλοκληρωμένη σύνθεση ὅλων τῶν συστατικῶν της. Πὼς εἶναι λογικῶς δυνατόν, ὅταν π.χ. ἀναφέρεται κανεὶς στὶς προσπάθειες τοῦ Μοισιόδακα νὰ ἀναμορφώσει τὴν ἐκπαίδευση, νὰ μὴν ἐνσωματώσει ἐκεῖ καὶ τίς παιδαγωγικὰς του ἀπόψεις, ἀλλὰ νὰ στήσει κυριολεκτικὰ τὸν ἀναγνώστη του λέγοντας: Περίμενε με, σὲ παρακαλῶ, νὰ τελειώσω μὲ τὰ πρακτικὰ, καὶ θὰ τὰ ποῦμε ἀργότερα τὰ ἄλλα, δηλαδή νὰ τὸν παραπέμψει στὸ γ' κεφάλαιο τοῦ 2ου μέρους. Πὼς μπορεῖς νὰ ἀνοίγεις τὴν ὄρεξιν σὲ κάποιον γιὰ νὰ γευθῆ ἕνα ὠραῖο φαγητό, καὶ ὅταν ἀρχίσει νὰ τρῶει νὰ τοῦ τραβήξεις τὸ πιάτο ἀπὸ τὸ τραπέζι λέγοντας: φτάνει, τὰ ὑπόλοιπα ἀργότερα. Ἡ ἐπιστῆμη σήμερα, τουλάχιστον στὶς προσωπογραφίες, εἶναι σύνθεση καὶ μόνο σύνθεση. Ἡ σαλαμοποίηση μιᾶς προσωπικότητας ἀνήκει στὸ παρελθόν καὶ ὁποῖος τὴν καλλιεργεῖ ἀκόμη καὶ πιστεῖει πὼς καλλιεργεῖ ἔτσι καὶ τὴν ἐπιστῆμη, ἀνήκει καὶ αὐτός στὸ παρελθόν.

Πρὶν ἀπομακρυνθῶ ἀπὸ τὸν ἐπίμαχο αὐτὸν χώρον, τὸν ὁποῖον θεωρῶ σήμερα ἐντελῶς πρωταρχικὸ ὅταν ἀναλαμβάνει κανεὶς νὰ συνθέσει ἕνα ἔργο προσωπογραφικόν, θὰ ἤθελα νὰ διατυπώσω μιά ἐνδεχόμενη ἀπορία, γιὰ τὸν στοχαστικὸ ἀναγνώστη. Ὁ κ. Κιτρομηλίδης ἐγνώριζε τίς προϋποθέσεις αὐτὲς στὶς ὁποῖες ἀναφέρομαι καὶ βρέθηκε σὲ ἀδυναμία νὰ τίς ἐφάρμοσει ἢ δὲν τίς ἐθεώρησε ὡς προϋποθέσεις καὶ ἐπίστευε ὅτι μπορούμε νὰ συγγράψωμε καὶ χωρὶς αὐτὲς; Δὲν ἐκφέρω γνώμη, θέτω τὸ ἐρώτημα τὸ ὁποῖο συνοδεύω καὶ μὲ μιά, ἄλλη, συμπληρωματικὴ αὐτῆ, παρατήρησις: τὰ τέσσερα κεφάλαια τοῦ β' μέρους πραγματεύονται ἀντίστοιχα τέσσερα μεγάλα θέματα: ἀρχαιότητα, ἐπιστῆμη, παιδαγωγικὴ καὶ πολιτικὴ. Μόνο

ΣΟΚΑΛΔΟΙΣΤΙΚΟ ΤΟΥ ΤΟΠΗΣΩ

τό δεύτερο συνδέεται άμεσα με τό όνομα του Μοισιόδακα· τά υπόλοιπα τρία εμφανίζονται ούδετεροποιημένα. Τί νά σημαίνει άραγε αυτή ή διαφοροποίηση; Δέν άποτολμώ όποιαδήποτε έρμηνεία και περιορίζομαι νά περάσω άπλώς στην β' άπαιτηση τώρα, στην ανασύνθεση τής προσωπικότητας του βιογραφουμένου.

Είναι γνωστό ότι τό βασικό κύτταρο πού θά επεξεργασθεί ένας προσωπογράφος είναι «τό γεγονός», σέ δύο προσφερόμενες δυνατότητες: α' νά περιορισθεί στά ήδη γνωστά ή β' νά προσπαθήσει νά αναζητήσει και νέα. Άν λόγος άσχετοι τόν αναγκάζουν νά άρκεσθεί στά υπάρχοντα, τότε έχει χρέος νά τά ελέγξει, νά τά άποκαθάρει από τήν ενδεχόμενη σκουριά του χρόνου, νά τά ταξινομήσει και νά τά άξιολογήσει. Η περίπτωση του Μ. είναι εντελώς πεπερασμένη. Οί πληροφορίες γιά τό άτομο του είναι όρισμένες και μετρημένες. Τίς περισσότερες τίς προσφέρει ό ίδιος και οι πρόσθετες είναι ολίγες. Έδώ, όφείλω νά τονίσω από μιάς αρχής, πώς ό κ. Κιτρομηλίδης εργάστηκε συστηματικά σάν καλός ερευνητής και θά προσέθετα, και μέ επιτυχία. Έρευνήσε πρós πάσαν κατεύθυνση και μέ υπερβάλλοντα ζήλο, μέ πλήρη βιβλιογραφική ενημέρωση, ώστε τά ήδη γνωστά γεγονότα νά ξαναστιλβούσαν και νά γίνουν χρησιμοποιήσιμα μέ ασφάλεια. Σέ μερικές μάλιστα περιπτώσεις εκφράζει τή λύπη του, επειδή παράγοντες καθαρά εξωτερικοί τόν εμπόδισαν νά ολοκληρώσει τή διερεύνηση πού θά επιθυμούσε. Από τήν άλλη μεριά, όπου τήν ολοκλήρωσε, σημείωσε πολύ καλή επιτυχία. Αναφέρω ένα συγκεκριμένο παράδειγμα: Τό 1980 ό Κ.Θ. Δημαράς μέ ένα σύντομο δημοσίευσμά του πού στηρίχθηκε στά κατάλοιπα του Villoison, έτατίσε κάποιον άναφερόμενον εκεί Ίωσηφ και Ίωσηπο, πού ζει τό 1784 στή Μονή Βατοπεδίου στό Άγιον Όρος, μέ τόν Μοισιόδακα. Έπειδή ή ταύτιση αυτή παρουσίαζε μερικά άσυμβίβαστα

στοιχεία, ό κ. Κιτρομηλίδης έταξίδεψε στό Άγιον Όρος. Τό έγχείρημα επέτυχε και είμαστε τώρα πλέον ή βέβαιοι ότι δέν πρόκειται γιά τόν Ι. Μοισιόδακα. Τό ταξίδι όμως αυτό θά μπορούσε νά τό άποφύγει, άν ό ίδιος είχε έγκαιρα προσφύγει στό έργο του Μανουήλ Γεδεών 'Ο Άθως (Κωνσταντινούπολη 1885) όπου στίς σσ. 224-5 τά πράγματα ξεκαθαρίζουν.

Τό διακριβωμένο λοιπόν γεγονός άποτελεί τή βάση. Είναι σάν τό πρώτο σκαλί του ποιητή. Πέρα από εκεί γιά νά άνθοφορήσει αυτό τό πολύ συγκεκριμένο και στεγνό αντικείμενο, χρειάζεται άνάλογη μέριμνα από τόν βιογράφο, ή διαφορετική, προσεκτική και άποδοτική έρμηνεία. Τώρα, δηλαδή, θά άρχισει νά σκιαγραφείται ό βιογραφούμενος. Άς πλησιάσουμε σενεπώς νά παρακολουθήσουμε τόν τρόπο μέ τόν όποιον εργάστηκε ό κ. Κιτρομηλίδης.

Παράδειγμα 1: Στή σ. 35 σχολιάζει τό άπλό συνηθισμένο γεγονός ότι ό Μοισιόδαξ χρησιμοποιεί ως έπωνυμο τό τοπωνυμικό του. «Και όμως αυτό τό όνομα, πού δέν είναι παρά ένας συλλογικός προσδιορισμός, ταυτίστηκε μέ μία άτομικότητα μοναδική στήν ένταση τής αναζήτησης του συγκεκριμένου εγώ και τής αυτονομής τής προσωπικότητας». Γιατί και όμως;

Παρ. 2. Στή σ. 58 σχολιάζει τήν άλλαγή του ονόματος του από Ίωάννης σέ Ίώσηπος κατά τή χειροτονία του σέ ιεροδιάκονο: «Του έδωσε τήν έξελληνισμένη έκδοχή του βιβλικού ονόματος Ίωσηφ σ' έναν ένδεικτικό παραλληλισμό μέ τήν αντίστοιχη περίπτωση παιδευτικού έξελληνισμού του όμωνυμου έβραίου ιστορικού του πρώτου αιώνα». Ο παραλληλισμός είναι άδιανόητος. Κάτι άλλο θέλει νά πει.

Παρ. 3. Στή σ. 50 αναφέρεται στή μαθητεία του Μοισιόδακα στήν Άθωνιάδα του Βούλγαρη: «Παρά τόν θαυμασμό του γιά τόν άνθρωπο και τό πνευματικό του άνάστημα, καθώς και τήν ύπαρ-

ξητική σχεδόν ανταπόκρισή του στό μήνυμά του, όπως φαίνεται από τήν άδιαμφισβήτητη εύφορία του πνευματικού κλίματος των πρώτων εκείνων χρόνων τής ανανεωμένης Άθωνιάδας». Πώς διαπιστώνεται ή ύπαρξη άνταπόκριση από τήν άδιαμφισβήτητη εύφορία του πνευματικού κλίματος;

Παρ. 4. Στή σ. 75 αναφέρεται στίς επιφυλάξεις του Μοισιόδακα νά αναλάβει καθήκοντα διδακτικά στήν Ακαδημία του Ίασίου. «Μπορούν νά έρμηνευθούν όρθά μόνο στό φώς των συνειδητών του ύπαρξιακών έπιλογών, μέ τίς όποιες έπιζητούσε νά μορφοποιήσει τήν ιδεολογική του διαφοροποίηση από τήν παράδοση». Τί σημαίνει άλήθεια μόνο, και φυσικά κατ' άκολουθία συνειδητές ύπαρξιακές μεταβολές; Και σέ ποιά σχέση βρίσκονται ή ύπαρξιακή ανταπόκριση μέ τίς ύπαρξιακές επιλογές;

Αυτά και μόνο δειγματοληπτικά, βέβαια, στό θέμα «γεγονός». Άς αναζητήσουμε τώρα τόν μηχανισμό τής σκέψης του σέ συνθετότερες μορφές, πάντοτε μέσα στον ίδιο χώρο.

Ο κ. Κιτρομηλίδης φαίνεται νά διαθέτει μία ιδιαίζουσα συλλογιστική τεχνική. Άφήνει τή σκέψη του ένίοτε νά πλανηθεί. «Θά ήταν έλκυστικό», γράφει στή σ. 56, «νά προσθέσουμε άλλη μία ύπόθεση, γιά νά καλύψουμε τά κενά τής βιογραφίας του, προτείνοντας τό ένδεχόμενο ότι μετά τή Σίφνο και πρίν από τήν Βενετία διδάξε στήν Άθήνα». Δέν παρασύρεται όμως και επανακάμπτει στήν έπιστημονική δεοντολογία μέ τρόπο πού δέν αφήνει περιθώρια: «Η ιστορία ώστόσο δέν γράφεται μέ ύποθέσεις», θά άποφθεγματίσει. Σωστά. Και σύμφωνα μέ τόν άτεγκτο όρθολογισμό του θά έπιστημάνει γιά τόν Μοισιόδακα: «Τό ζωηρό του ενδιαφέρον γιά τά έργα του σύγχρονου πολιτισμού, ιδίως όσα άποτελούσαν φορείς τής πολιτισμικής ανάκαμψης πού δραματιζόταν». Θά άποφανθεί λοιπόν, «Γι' αυτό στίς άναμνήσεις του από τήν Άθήνα

συγκράτησε ζωηρή τήν εικόνα τής Σχολής του Ντέκα και όχι τό θέαμα τής Ακρόπολης». Δυσάρεστες, βέβαια, οι παρωπίδες του Μοισιόδακα, αλλά πολύ φοβούμαι πío δυσάρεστες οι παρωπίδες του κ. Κιτρομηλίδη. Γιατί, άλήθεια, αναλογίζεται ό καλοπροαίρετος αναγνώστης, πρέπει σώνει και καλά ένας άνθρωπος από τό παρελθόν νά καταγράφει ό,τι έμεις θά θέλαμε και όχι ό,τι εκείνος ήθελε; Μήπως γιά καλά αιτιολογηθούν οι ύποθέσεις μας;

Άς είναι όμως. Λίγες σελίδες πío κάτω (σ. 65) ή κατηγορηματικότητα του κ. Κιτρομηλίδη (ή ιστορία δέν γράφεται κ.λπ.) ανατρέπεται γιά νά ύποστηριχθεί πώς ό Μοισιόδαξ στήν Πάδοβα «δέν μπορεί νά μνή ηρθε σ' έπαφή μέ όρισμένα άλλα πνευματικά ρεύματα τής εποχής». Έμεις συσχετίζουμε τώρα: δέν συγκράτησε τήν Άκρόπολη, αλλά μέ τά ρεύματα τής Πάδοβας ήρθε σέ έπαφή όπωσδήποτε. Γιατί τά κάνει αυτά ό Μοισιόδαξ; Είλικρινά δέν τός καταλαβαίνω. Αλλά νά πάλι τό ίδιο μοτίβο από τόν κ. Κιτρομηλίδη. Γράφει στή σ. 93: «Είναι παράδοξο ότι κανέναν άπόηχο από τά συνταρακτικά αυτά γεγονότα (Συνθήκη Κιουτσούκ Καϊναρτζή κ.λπ.) δέν ύπάρχει στό έργο του Μοισιόδακα, αλλά αυτό είναι συνάμα ένδεικτικό τής ολοκληρωτικής του άπορρόφησης στό κοινωνικό πρόβλημα τής ελληνικής παιδείας, πού (ποιός τέλος πάντων, ή άπορρόφηση, τό πρόβλημα, ή παιδεία;) διαμόρφωνε άνάλογα τήν όπτική του». Τώρα, έπιτέλους φωτιστήκαμε. Τώρα όδευει μπροστά μας ένας Μοισιόδαξ τόσο άπορροφημένος από τά συγκαιρινά του προβλήματα, πού ούτε τήν Άκρόπολη ούτε τή Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή, ό άθεόφοβος, κρίνει σκόπιμο νά μνημονεύσει, άφου και τό πρώτο τό είδε και τό δεύτερο τό άκουσε. Άν είναι ποτέ δυνατόν!

Υποψιάζομαι πώς ό κ. Κιτρομηλίδης μοιάζει νά μνή εννοχλείται από τίς αντίφάσεις

στις όποιες τόν οδηγεί ή συλλογιστική του. Ίσως και νά θέλγεται κιόλας από αυτήν. Άλλιώς πώς νά εξηγήσω ότι στη σ. 143 θά ξαναγλιστρήσει στον χώρο της φαντασίας γράφοντας: «Όσο παρακινδυνευμένη και άν φαίνεται αυτή ή υπόθεση, θ' αποτελούσε εξαίρετο έρέθισμα για μία μυθιστορηματική βιογραφία του Μοισιόδακα: για μās όμως δέν είναι παρά άσκηση της φαντασίας στον χώρο όπου σταματούν οι ιστορικές μαρτυρίες και μένουν φαίνεται μαρτυρητές οι έντονες περιέργειες γύρω από αυτή την αιγιματική παρουσία, πού μās λέει τόσα πολλά για τόν εαυτό της μόνο και μόνο για νά δημιουργήσει περισσότερα έρωτηματικά». Έπιτέλους, αυτό ήταν. Τώρα ο Μοισιόδαξ ξεσκεπάστηκε στο άθλιο παιγνίδι πού παίζει στον κ. Κιτρομηλίδη και γι' αυτό του μιλάει τόσο λίγο, ώστε να τόν βασανίζει. Εύτυχως όμως πού αυτά όλα συμβαίνουν αποκλειστικά στον κ. Κιτρομηλίδη, γιατί εγώ ομολογώ δέν αισθάνομαι τό ίδιο, και υποθέτω και οι άλλοι άναγνώστες, όσοι έχουν και άμυδρή ιδέα πώς γράφει ένας άνθρωπος του παρελθόντος. Γι' αυτό θά παρακαλούσα από εδώ τόν κ. Κιτρομηλίδη σέ επανέκδοση του βιβλίου του, νά αντικαταστήσει τόν πληθυντικό μέ ενικό.

Θά ήθελα νά σταματήσω εδώ τόν δειγματοληπτικό, ξανατονίζω, αυτόν έλεγχο, αλλά θεωρώ πώς χρειάζεται μια άκόμη άναφορά για νά ολοκληρωθεί ο σχετικός κύκλος. Τό 1784 ο Μοισιόδαξ τυπώνει στο Βουκουρέστι ένα φυλλάδιο 44 σελίδων μέ τίτλο *Σημειώσεις Φυσιολογικάί*, δηλαδή μία έκθεση παρατηρήσεων σέ φυσικά γεγονότα της εποχής. Στην σ. 149 ο κ. Κιτρομηλίδης θεωρεί ότι «τό ισχνό φυλλάδιο τών σαράντα τριών σελίδων (sic) άποσκοπούσε νά έρεθίσει περιέργειες, ώστε νά προκαλέσει την ενίσχυση πού θά καθιστούσε δυνατή τή δημοσίευση τών άνεκδότων έργων του Μοισιόδακα». Τό κρατούμενο: προκαλείται περιέργεια πού καταλήγει σέ οικονομι-

κή ενίσχυση για δημοσίευση κ.λπ. Τέσσερις σελίδες πío κάτω θά επανέλθει: «Τό έργο του Σ.Φ. κατοπτρίζει τήν άπόπειρα ενός άνεργου λογίου νά άποδείξει ότι οι γνώσεις του έχουν πρακτικό αντίκρισμα, για νά μπορέσει νά κινήσει τό ενδιαφέρον τών ηγεμόνων και νά εξασφαλίσει μέ τόν τρόπο αυτό τά μέσα του βιοπορισμού του». Συμπεραίνω: στα προηγούμενα δεδομένα οφείλουμε νά προσθέσουμε τώρα: τόν άνεργο Μοισιόδακα, τό *πρακτικό αντίκρισμα* του έργου, και τήν *εξασφάλιση του βιοπορισμού* του. Λίγες όμως γραμμές πío κάτω, στην ίδια ακριβώς σελίδα γράφει ο κ. Κιτρομηλίδης: «Η έπιλογή του πραγματολογικού περιεχομένου του βιβλίου ύπαγορεύθηκε ενδεχόμενα από τήν άνάγκη νά προκληθεί τό ενδιαφέρον του κοινού και τών ηγεμόνων, μέ άπώτερο σκοπό τή λύση του μόνιμου βιοποριστικού προβλήματος του Ίωσηπου». Στο χωρίο αυτό σημειώνω κατ' άρχήν τό *έπιρρημα ενδεχόμενα*, καθώς και τήν παρουσία *κοινού και ηγεμόνων*, και άκόμη ότι πρόκειται τώρα για τό *μόνιμο βιοποριστικό πρόβλημα* του Μοισιόδακα. Στη συνέχεια, τέλος, ο κ. Κιτρομηλίδης θεωρεί άπαραίτητο νά ερμηνεύσει και τή γλωσσική επένδυση του φυλλαδίου: «Ο θεαματικός εξαρχαϊσμός στη γλωσσική μορφή του κειμένου απέβλεπε νά προσφέρει τά εχέγγυα της νομιμοφροσύνης και της προσαρμογής στις άπαιτήσεις της κοινωνικής άξιοπιστίας πού ήταν άπαραίτητες προϋποθέσεις διασφάλισης της ηγεμονικής ευνοιας». Ύστερα από τήν παραθετική αυτή διαδοχή τών συνεχώς διευρυνόμενων άπόψεων για τή σημασία και τίς ενδιάθετες σκοπιμότητες του μικρού αυτού φυλλαδίου, οφείλω νά ομολογήσω ότι άποκαλύπτομαι στη δαιμονική σύλληψη του Μοισιόδακα νά επιζητήσει τόσο πολλά, έκδοση έργων, εξασφάλιση βιοπορισμού, μέ τό φυλλάδιο αυτό. Άν ο άναγνώστης ικανοποιείται μέ τήν (ο άναγνώστης άς συμπληρώσει μέ δι-

κή του πρωτοβουλία τό άρμόδιο εδώ έπιθετο) συλλογιστική, εγώ δέν έχω τίποτε νά προσθέσω, παρά μόνο ότι μέ τήν επόμενη παράγραφο περνάω στον έλεγχο της τρίτης προϋπόθεσης, πού είναι ή άνασύσταση της εποχής.

Η ολοκλήρωση τών σχετικών παρατηρήσεών μου μέ τό έσχατο αυτό πόνημα του Μοισιόδακα είχε ένα συγκεκριμένο στόχο: θεωρώ ότι ο κ. Κιτρομηλίδης βρίσκεται σέ άδυναμία νά ερμηνεύσει μέ ασφάλεια τό γεγονός, έπειδή ύστερα στοιχειωδώς νά προσεγγίσει τό πνεύμα της εποχής. Πρίν από ένα και μισό αιώνα περίπου ένας άμελημένος σήμερα άπονημονευματογράφος, ο Ν. Δραγούμης, θά παρατηρήσει: «Αί περί προσώπων κρίσεις τότε μόνον ομολογούνται δίκαιαι, όταν γίνονται κατά τάς παραδεδομένας άρχάς, ουχί τών χρόνων καθ' ους ζώμεν, αλλά καθ' ους ήκμασαν οι κρινόμενοι». Συνεπώς ο έλεγχος στο τμήμα αυτό της βιβλιοκρισίας, ελπίζω νά αντιλαμβάνεται ο προσεκτικός άναγνώστης ότι μās οδηγεί άσφαλτα στα ίδια ακριβώς συμπεράσματα στα όποια έχω καταλήξει έως τώρα. Για λόγους όμως δικαιοκρισίας είναι άπαραίτητος νά γίνει.

Χρησιμοποιεί κατ' άρχήν ο κ. Κιτρομηλίδης, έντονα, συστηματικά και έπίμονα —θά έλεγα μέ φορτικότητα— μία σύγχρονη γενικευμένη ορολογία, κυρίως της τρεχούμενης πολιτικής γραφής τών εφημερίδων, καθώς οι λέξεις πολιτισμικός, δόμηση, άναπαραγωγή, ταυτότητα κ.ά. μέ τά αντίστοιχα ρήματα και έπιθετα. Τό κλισέ, γιατί άσφαλώς για κλισέ πρόκειται, επαναλαμβάνεται κάθε φορά πού προσπαθεί νά άναχθεί πέρα από τό γεγονός. Μου προξενεί εντύπωση πώς δέν άνησυχεί ότι ενδέχεται οι όροι αυτοί νά είναι εντελώς άπρόσοφοι όταν χρησιμοποιούνται για μία κοινωνία εντελώς, μά εντελώς διαφορετική από τή σημερινή. Παράδειγμα: σέ μία κοινωνία πού άutoχαρακτηρίζεται όργιωδώς πολιτισμική, ο όρος μπορεί νά περιλάβει τίς άκό-

ΝΙΚΟΣ ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ

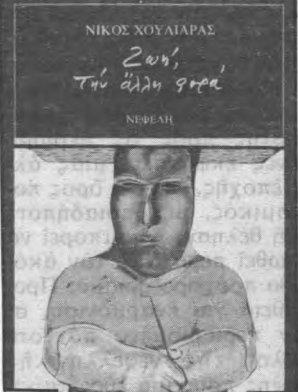

Ζωή, τήν άλλη φορά

Σαράντα σχέδια

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ

Μαυρομιχάλη 9, Άθήνα

Τηλ. 36.07.744-36.04.793

λουθες δύο άκραιοσ περιπτώσεις: τή δημιουργία πνεύμονα πράσινου σέ κάποια περιοχή τής 'Αθήνας, καί αντίστοιχα έκδήλωση τοπικού συλλόγου γιά τόν έορτασμό, άσ πούμε, τών 200 χρόνων από τόν θάνατο του Μοισιόδακα. Ποιό συσχετισμό μπορεί να κάνει ο σημερινός άναγνώστης πρós τις περιορισμένες εκφάνσεις μιás άλλης εποχής, όπου ο όρος πολιτισμικός, μέ οποιαδήποτε καλή θέληση, δέν μπορεί να άπλωθει πέρα από τόν άκόλουθο πρόχειρο όρισμό: Προσπάθεια γιά έναρμόνιση, σ' έναν περιορισμένο πάντοτε κύκλο, τής νεοελληνικής σκέψης πρós μιá ευρωπαϊκή συνείδηση, μέσα πάλι, τονίζω, από τις περιορισμένες δυνατότητες προσέγγισης τών ανθρώπων τής εποχής. Μέ άλλα λόγια θα λέγαμε πώς ο κ. Κιτρομηλίδης πιστεύει στό λεξιλόγιο άγιαστούρα, προκειμένου να κατακτήσει έναν κόσμο που είναι έτελώς άσχετο πρós τόν σημερινό, καί τόν κόσμο αυτόν να τόν προσφέρει σ' ένα σημερινό κοινό, που όχι μόνο είναι άσχετο αλλά καί άπομακρύνεται ταχύρρυθμα από τόν κόσμο αυτό. Έτσι ο κ. Κιτρομηλίδης δίνει τήν έντύπωση ότι προσφέρει στόν σημερινόν άναγνώστη νομίσματα, τά οποία αυτός δέν έχει τή δυνατότητα να τά εξαργυρώσει. Η δυσκολία αυτή γίνεται άκόμη εμφανέστερη, όταν αναλογισθούμε πώς ο Μοισιόδαξ, επειδή άκριβώς βρίσκεται στην πρωτοπορία, άποτελεί έναν από τούς κρίσιμους εκπροσώπους του Διαφωτισμού, οι όποιοι σηκώνουν τήν όρολογία του κινήματος. Ο κ. Κιτρομηλίδης λοιπόν παίζει τήν παρτίδα του μέ τόν όρο πολιτισμικός-η-ο. Τό πνεύμα τής εποχής αναπλάθεται μέ τήν έπιθετο αυτό καί μέ τά άκόλουθα ουσιαστικά: ταυτότητα, άλλαγή, άνάκαμψη, διαφοροποίηση, μεταρρύθμιση, άνανέωση, επανάσταση, μόρφωμα, άνοιγμα, περίγυρο, κλίμα, έπιτευγμα, καθυστέρηση, άναμόρφωση, μετασχηματισμός, έμπειρία, ευαγγελισμός, έξελξη, σύνορα, άκτι-

νοβολία, ρεύματα κ.λπ.

Η μέθοδος, βέβαια, αυτή του άχαλίνωτου συγχρονικού βερμπαλισμού έχρησιμοποιήθηκε παλαιότερα, στή νηπιακή ηλικία τών νεοελληνικών σπουδών. Έκτοτε τά πράγματα άλλαξαν καί ή μεθοδολογία αυτή άρχισε να εκκαταλείπεται χωρίς να έχει έξοβελισθεί όριστικά από τήν επιστήμη. Βέβαια, στό παρελθόν, έχρησιμοποιήθηκε κυρίως από τήν άριστερά, ή όποια γιά λόγους καί άδυναμίας, αλλά καί καθαρά χρηστικούς, είχε υπεραπλουστεύσει τά πράγματα καί είχε ταξινομήσει τούς ανθρώπους σέ στύλ γουέστερν, σέ καλούς καί σέ κακούς. Οι καλοί, ως γνωστόν, πασχίζουν πάντοτε γιά ένα καλύτερο μέλλον, ενώ οι κακοί είναι κατά κανόνα αντίδραστικοί, προσπαθώντας να άναχαιτίσουν τούς καλούς να πράξουν τήν χρέος τους (άλλη πολυσήμαντη καί αυτή έννοια) μόνο καί μόνο γιά να έχουν τή δυνατότητα οι καλοί να μής έπιδείξουν μιá σταθερή άνιούσα άρετών. Πολύ φοβάμαι πώς ο κ. Κιτρομηλίδης, χωρίς ίσως να τό έπιθυμεί κατά βάθος, άλλά από καθαρή άδυναμία, όπως έσημείωσα ήδη, να προσεγγίσει, όχι να κατακτήσει τό πνεύμα τής εποχής, τήν όποια διαπραγματεύεται, έπιχειρεί να άναβιώσει φαντάσματα του παρελθόντος καί να επαναφέρει σέ μοντέρνο στύλ τήν παλαιά διάκριση. Έτσι ο όρος κακός έχει τά έπόμενα συνακόλουθα: Φαναριώτικο κατεστημένο, Ηρακλείς τής συντήρησης, ιδεολογική άνασφάλεια, ιδεολογικός αυταρχισμός, ύπονόμηση καί καταδρομή, φαναριστικός μανδραρινισμός, κοινωνική έμπλοκή τής ντόπιας διάνοησης, ιδεολογικός σκοταδισμός, άνησυχία γιά τήν ύπονόμηση του μηχανισμού ιδεολογικού έλέγχου, συλλογικές εντάξεις καί πειθαναγκασμοί τής παραδοσιακής κοινωνίας, κάθετες αντιπαράθεσεις που πηγάζαν από τή δογματική άποκλειστικότητα τής όρθοδοξης διδασκαλίας, έρμητισμός τής παραδοσιακής άγνοιας τών κοινωνικών άναγκών καί τής ιεράρχησης τών

κοινωνικών προτεραιοτήτων κ.λπ. κ.λπ.

Από τήν άλλη μεριά, ο όρος καλός κινείται σέ άνάλογες φραστικές αντίστοιχίες: Τό όραμα ενός νέου ούμανισμού, επιταγές του έκδοτικού προγράμματος, τό σοκρατικό στοιχείο, μαχητικός διαφωτισμός, άποτυπώνουν πανοραμικά τό μεγαλείο του γένους, άλλοδαπές τών ιδεών καί τής άμφισβήτησης, διευρύνοντας τις ποσοτικές παραμέτρους ο διαφωτισμός κάλασε πρós τήν κορυφή, οι άνάγκες του γένους, ή τραγικότητα τής μοίρας, συνειδητές υπαρξιακές έπιλογές, όδηγός τής στρατεύσεώς του, κάθετες άναπαραγωγές, βίωση τής άπελευθέρωσης, υπαρξιακή άνταπόκριση, ή φροντίδα καί ο βαθύς καημός γιά τό φωτισμό του γένους καί ο άσυμβίβαστος άγώνας ως τή θυσία γιά τήν άνασυσκρότηση τής παιδείας καί τής κοινωνίας, ή βίωση τών εντάσεων μιás άλλης διαδικασίας πολιτισμικής άλλαγής κ.λπ., κ.λπ.

Καί τότε αναλογίζεται κανείς μέ δέος πλέον πώς θα συμπεριφερθούμε στόν παππού τής Νεοελληνικής Γραμματείας, τόν Μ.Ι. Γεδεών, Μεγάλο Χαρτοφύλακα κ.λπ. τής Έκκλησίας μας, ο όποιος τό 1930 άποτόλμησε να «ξεφρονίσει» στήν 'Ακαδημία 'Αθηνών τήν άκόλουθη φράση: «Όταν όμως εν αύτῷ τῷ Φαναρίω άνακαλύπτονται τρεις άθεοι κληρικοί καί μετ' αυτών λαϊκός εΐς, μετά τῷ 1731, βεβαιώς πολύ πρίν αυτού του έτους επωαζόμενοι»; (Η πνευματική κίνησης του Γένους, Έρμης, 'Αθήνα 1976, σ. 24). Που οι καλοί καί οι κακοί πλέον, που οι δικαιοί καί οι άδικοί; Από έδῶ άρχίζει ή πραγματική έρευνα, εκεί δηλαδή όπου σταματάει ο κ. Κιτρομηλίδης.

Ο κ. Κιτρομηλίδης σάν σωστός καί συστηματικός όφειλτής δέν φειδωλεύεται τις ευχαριστίες πρós όλους όσους συνέδραμαν. Ευχαριστεί λοιπόν καί γιά βελτιώσεις σέ θέματα ύφους. Καί όσον άφορά τά όσα προηγήθηκαν, επειδή πρόκειται καί γιά περιεχόμενο, ή ευθύνη πρέπει

να βαρύνει τόν κ. Κιτρομηλίδη, επειδή κανείς πιστεύω από τούς συνεργήσαντες δέν θα ήθελε να άναλάβει τήν ευθύνη να άλλοιώσει ένδεχομένως τό περιεχόμενο προτεινόμενος διορθώσεις στό ύφος. 'Αλλά στά όσα παραθέτω άμέσως πίο κάτω ποιός είναι υπεύθυνος; σ. 67 Νά υπεραμυνθεί τών ήθικών άρχών, 71 Τύχει κάποιας ένίσχυσης, 153 'Ανάξιος τής άπάντησής του, 157 'Υπέρ τής ταύτισης, 104 'Υπέρ τής άποψης, 73 Λόγω τής έκδοσης, 102 Λόγω τής προτίμησης, 102 Λόγω τής αντίδρασης, 95 'Εξαιτίας τής άναχώρησης, 275 Στο κύριο θέμα τής δημόσιας έναντι τής ιδιωτικής εκπαίδευσης κ.λπ. κ.λπ. 'Υστερα από τά παραθέματα αυτά άναρωτιέται κανείς, που τελειώνει ή καθαρεύουσα καί που άρχίζει ή δημοτική, άν τά πάντα συμφύρονται μέ τόν άδέξιο αυτόν τρόπο. Γιατί τάχατες είναι χειρότερα τά άθλια δημόσια έγγραφα; Κατά τί διαφέρουν, δηλαδή;

Μέ όλα πλέον τά δεδομένα αυτά μπορώ να καταλήξω. Πιστεύω πώς όλόκληρη ή διαδικασία συγγραφής τήν όποια παρακολουθήσαμε εκτενέστερα ως κύριο μέρος τής βιβλιοκρισίας αυτής, πείθουν πώς έχουμε μπροστά μας τρία άσχετα μεταξύ τους κείμενα. Θα έπρόσθετα πώς μιá σχετική συγγένεια υπάρχει μόνο άνάμεσα στό α' καί στό β', είναι ή αυθαιρεσία. Κανονικά στό σημείο αυτό θα έπρεπε να λήξει καί ή κρίση μου. Είμαι όμως φιλοπερίεργος, σταμάτησα λοιπόν μέ ευχαρίστηση σέ μιá καινοφανή γιά τά έλληνικά δεδομένα σημείωση στή β' σελίδα του βιβλίου. 'Υπάρχει ή άκόλουθη φράση: «Τό κείμενο πρίν παραδοθεί στό τυπογραφείο έδιάβασε ο συνεργάτης μας κ. Σφυρόερας». 'Επειδή από τήν πρώτη άνάγνωση καί από τή συστηματική μελέτη του βιβλίου δέν έκατάλαβα ποιό νόημα έπαιρνε έδῶ ή χρήση του ρήματος διαβάζω, μετά μάλιστα από τήν φράση πρίν παραδοθεί στό τυπογραφείο, προσπάθησα μέ τις τρέχουσες γνώσεις μου, χωρίς να προσφύγω σέ λεξικό —άλίμονο, δά, είπα μέσα

μου, για τόσο κοινά ρήματα— να θυμηθώ μερικές σημασίες του ρήματος. Τις καταγράφω εδώ πρόχειρα, με σχετικό παράθεμα:

— 'Εδιάβασε την εφημερίδα = 'Ενημερώθηκε στα νέα της ημέρας.

— «Διάβασε κάτι να σου περάσει η ώρα» = διάβασμα επιπόλαιο.

— «Διάβασε το παιδί» = βοήθησε το παιδί στη μελέτη του.

— Είναι διαβασμένος = ξέρει πολλά.

— Αυτός ξέρει να διαβάσει = να καταλαβαίνει καλύτερα από άλλους.

— Δεν διαβάζεται με τίποτε = είναι ακατανόητος, δύσκολος, βαρετός κ.λπ., κ.λπ.

Στενοχωρήθηκα επειδή καμιά σημασία δεν μου πήγαινε. Σκέφθηκα τότε μήπως και μπορώ να βοηθηθώ από τα συφραζόμενα. Εύτυχως υπήρχε ή κάπως όμως αινιγματική εκείνη φράση *πριν από τό τυπογραφείο*. Και τότε άστραψε φως και γνώρισε ο νιός τόν εαυτό του. Φωτίστηκε. Για να διαβάσει κανείς κάτι πριν από τό τυπογραφείο πρέπει να είναι *druckfertig*, δηλαδή σε τέτοια φάση ώστε μόνο άσημαντα ημαρτημένα να μπορεί να έπισημάνει. Στάθηκα για λίγο συλλογισμένος και άναρωτήθηκα: "Όσα λάθη, παραλείψεις, αδυναμίες, άτέλειες έσημείωσα, όλα, τό ξανατονίζω, δεν έχουν καμιά σχέση με τά γνωστικά στοιχεία, δηλαδή με τά γεγονότα. Εκεί δέχθηκα πώς ό κ. Κιτρομηλίδης έλαβε ύπόψη του στό μέτρο του δυνατού τά πάντα. "Όλες μου οί διαφωνίες προέρχονται από τήν επιλογή, τήν εκμετάλλευση και τήν έρμηνεία. Συνεπώς δεν όφείλονται στό γεγονός ότι γνωρίζω ένδεχομένως καλύτερα τό άντικείμενο επειδή έχω έργασθει επάνω σέ αυτό. "Η άπορία λοιπόν πού γεννιέται είναι μεγάλη: τόσο μεγάλο χάσμα χωρίζει τή δική μου άνάγνωση από τή δική του; Για να είμαι ειλικρινής, για ένα διάστημα άνησύχησα για τή δική μου, σέ τέτοιο σημείο, ώστε έδωσα τήν παρούσα σέ τρίτους, πριν από τό τυπογραφείο και εγώ. "Η δοκιμα-

σία αυτή μέ έπεισε ότι τό χάσμα είναι ύπαρκτό. "Υστερα από τήν άποδοχή αυτή προσέθεσα μερικές καινούργιες σημασίες στό ρήμα διαβάω, κατάλληλες για τήν προκειμένη περίπτωση:

α. Τώρα πιά είναι άργά, δεν γίνεται τίποτε. Τί του ήρθε του εύλογημένου να καταπιαστεί μέ ένα τέτοιο θέμα, άφου δεν κρατάνε τά κότσια του;

β. Δεν διαβάζεται με τίποτε.

γ. Τι να πρωτοδιορθώσω; "Ας δημοσιευθεί κι ό Θεός βοηθός.

Μέσα μου εύχήθηκα να έστάθηκε ό φίλτατος Βασίλης Σφυρόερας σέ μιά από αυτές τις σημασίες ή και στίς τρεις. "Αν σφάλω και έχει κάνει άλλη επιλογή, τόν παρακαλώ να μή μου τήν άνακοινώσει, όποιαδήποτε κι άν είναι αυτή.

*

Τί κρίμα!

Θλίβομαι ειλικρινά πού άθελά μου οδηγήθηκα να γράψω μιά έντελώς άρνητική βιβλιοκρισία. Έξηγοϋμαι: Είμαστε, δυστυχώς, άκόμη τόσο λίγοι όσοι διακονούμε μέ συνέπεια στόν εύρύτερο χώρο τής νεοελληνικής παιδείας, μά τόσο λίγοι, ώστε σέ όρισμένα θέματα ή μοναξιά μας άποβαίνει τραγική. Έπόμενο είναι να άντικριζουμε μέ πολλή στοργή όποιοδήποτε νεόφυτο προσέρχεται να δρέψει άνθη από τόν πλούσιο άνθώνα τής νεοελληνικής έρευνας. "Ο άγώνας συνεχίζεται, δεν έδικαιώθηκε άκόμη, και έχουμε άνάγκη, άνάγκη βασανιστική για όρισμένους χώρους, καθώς ή περίπτωση Μοισιόδακα, να πυκνώσουμε τις τάξεις μας. Σήμερα πού υπεραφθονούμε από καβαφιστές, πού υπερπλουτούμε από σεφεριστές, πού κατακλυζόμαστε από ριτσιστές, πού δεν μής έλειψαν καθόλου οί μακρυγιαννιστές χωρίς να ύστερούμε βέβαια σέ καραγκιοζολόγους, πενόμαστε από έρευνητές και Νεοελληνιστές. "Ετσι άντιμετώπισα εγώ τουλάχιστον τόν κ. Κιτρομηλίδη, όταν πριν από άρκετά χρόνια έζήτησε τή

συνδρομή μου προκειμένου να περπατήσει στους οίκειους και άγαπητούς για μένα χώρους. Δυστυχώς όμως, καθώς άπέδειξαν τά πράγματα, ή διάψευση τών προσδοκιών ήρθε τραγική. "Ο κ. Κιτρομηλίδης άνακάλυψα ότι μιλούσε μιάν άλλη γλώσσα, ώστε βρέθηκα ξαφνικά έξω από κάθε δυνατότητα επικοινωνίας μαζί του.

Άντί λοιπόν να χαρώ πού θά είχα τή δυνατότητα να συζητήσω μαζί του — και ένδεχομένως να διαφωνήσω— από τήν πρώτη στιγμή έσημάτισα τήν έντύπωση πώς μου άφαιρούσε τόν λόγο. "Η μόνη διεξόδος πού μου άπέμενε ήταν είτε να συμφωνήσω είτε να διαφωνήσω μαζί του. Άποκρίθηκα άρνητικά. Και πιο πέρα άκόμη: ό κ. Κιτρομηλίδης, για τήν κρίση μου τουλάχιστον, θεωρώ πώς είναι άπροσδιόνυσος για τή νεοελληνική παιδεία. Ναρθηκοφόροι είναι πολλοί, Βάκχοι δέ παύροι.

"Αλκης Άγγέλου

Υ.Γ. "Ενας περαστικός μπαίνει σέ ένα μάρ.

— "Ενα σάντουιτς, παρακαλώ, μέ ζαμπόν, παραγγέλνει.

Σέ λίγο ό μάρμαν:

— "Ορίστε, κύριε.

"Ο πελάτης, δαγκώνει, μασάει και στρέφεται άπορημένος στόν μάρμαν:

— Μέ συγχωρείτε, λέει, αλλά δεν βρήκα ζαμπόν.

Και ό μάρμαν:

— Ξαναδαγκώστε, κύριε.

"Ο πελάτης ύπακούει, και σέ λίγο πάλι διστακτικά:

— Πάλι δεν βρήκα ζαμπόν.

— Ξαναδαγκώστε, κύριε, λέει εκνευρισμένος αυτήν τήν φορά ό μάρμαν.

"Ο πελάτης πειθαρχικός ξαναδαγκώνει και μιά και δυό και τρεις, ώσπου τελειώνει τό σάντουιτς.

— Μέ συγχωρείτε, κύριε, λέει αυτήν τήν φορά άποφασιστικά, τό φαγα όλο, αλλά ζαμπόν δεν βρήκα.

Κι ό μάρμαν, θριαμβικά αυτή τή φορά:

— Τό πηδήξατε, κύριε, τό πηδήξατε!

A.A.

ΕΡΜΑΝ ΕΣΣΕ

Δοκίμια

Β' Τόμος

ΕΡΜΑΝ ΕΣΣΕ

Δοκίμια για τις μικρές χαρές τής ζωής μας, για συγγραφείς τής Ευρωπαϊκής και Άμερικάνικης λογοτεχνίας (άπό τόν Άντερσεν ως τόν Ζίντ και άπό τόν Σάλιντζερ μέχρι τόν Στρίντμπεργκ), για τήν ψυχανάλυση και τήν Άνατολική Φιλολογία. Δοκίμια πού μας δείχνουν μιά όλόκληρη εποχή (1905-1961) μέ τό γνωστό μας πιά τρόπο του Έρμαν Έσσε. Ένας μικρός θησαυρός για τόν καθένα.

Έπίσης κυκλοφορούν στίς εκδόσεις Νεφέλη και τά εξής έργα του Έρμαν Έσσε:

Σκέψεις-δοκίμια, Ντέμαν, Σιντάρτα, Τό τελευταίο καλοκαίρι του Κλίγκζορ, Ίνδική βιογραφία, Ή άγωνία ενός πολιτισμού, Νάρκισσος και Χρυσόστομος,

Εκδόσεις Νεφέλη
ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗ 9 ΑΘΗΝΑ 10 679
ΤΗΛ. 36.07.744-36.04.793

ΒΙΒΛΙΟ

2

Μ.Μ. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ

Ύπό τον Ψυχάρη στό Γληνό,
Έκδόσεις Φιλιλπότη, Άθήνα 1986

Ύν ό τίτλος μοιάζει νά παραπέμπει σέ ζητήματα πού σχετίζονται μέ τό γλωσσικό, κυρίως τό δημοτικισμό, ό υπότιτλος του βιβλίου είναι χορταστικός και υπόσχεται στην άνάγνωση ικανοποίηση ποικίλων ένδιαφερόντων: «*Ή Τέχνη*» - Βηλαράς-Πάλλης-Γιαννόπουλος-Δραγούμης-Δέλτα-Παρορίτης-Καβάφης-Καρνωτάκης-Σεφέρης-Σικελιανός-Καζαντζάκης-Αυγέρης-Κορνάρου-Τσίρκας-Μαλάνος-Λίνος Πολίτης.

Στά περιεχόμενα του βιβλίου, όμως, τά όποια μάλιστα προτάσσονται, όπως συνηθίζεται τελευταία, ή εικόνα κάπως αλλάζει. Τό βιβλίο διαίρεείται σέ έπτά κεφάλαια μέ θεματικές ύποενότητες, τά όποια είναι τά έξής: I, Ψυχάρης, II, Τρεις έθνικιστές, III, Φαινόμενα παρακμής, IV, Άγγελος Σικελιανός, V, Μάρκος Αυγέρης, VI, Στά έκατό χρόνια του Καζαντζάκη, VII, Δημήτρης Γληνός. Και καθώς λείπει εύρητήριο όνομάτων, ό αναγνώστης ψάχνει τίς σελίδες πού αφιερώνει ό συγγραφέας π.χ. στον Σεφέρη, τον Λίνο Πολίτη, τον Καρνωτάκη, τον Τσίρκα ή άλλους. Φυσικά, για τον αναγνώστη πού άνήκει στον «άριστο χώρο» τά πράγματα είναι πολύ απλά: ξέρει άμέσως πώς και σήμερα, όπως και πριν τριάντα χρόνια, τά όνόματα πού ως παράδειγμα προαναφέραμε θά τά βρει σίγουρα στον αριθμό III Φαινόμενα παρακμής.

Όλα τά κείμενα πού περιέχονται στον τόμο είναι άρθρα δημοσιευμένα είτε πριν από τή δικτατορία (δηλαδή πριν τή διάσπαση του ΚΚΕ) στην *Αυγή* και τήν *Έπιθεώρηση Τέχνης*, είτε μετά τή δικτατορία στο *Ριζοσπάστη*, καθώς επίσης όμιλίες σέ ποικίλες εκδηλώσεις (καλύπτουν τήν περίοδο από τό 1950 περίπου έως σήμερα). Άπλως τά κομμάτια αυτά είναι μέ τέτοιο τρόπο διανεμημένα και ταξινομημένα ώστε

νά εξυπηρετούν τον λογικό ρου ένός βιβλίου πού μόρεσε νά πάρει τήν έπιγραφή *Ύπό τον Ψυχάρη στό Γληνό*.

Άκούραστος έρευνητής στό χώρο τής λογοτεχνίας ό Μ.Μ. Παπαϊωάννου, έδώ και τριάντα χρόνια, δείχνει έξίσου ακούραστος και άκλόνητος στό ρόλο του του ιδεολόγου πού άποκαλύπτει στό κοινό του και άποφαινεται τί ήταν και τί είναι κάθε φορά τό «προοδευτικό» και τό «άντιδραστικό» όχι τόσο ως προς τους μηχανισμούς πού διέπουν όρισμένα πολιτιστικά-κοινωνικά φαινόμενα, αλλά κυρίως βαθμολογεί τήν «προοδευτικότητα» και τήν «άντίδραση» σέ έπώνυμα, λογοτεχνικά έργα, ή ακόμη πιο καθαρά καταδεικνύει τά ίδια τά πρόσωπα.

Άπό τήν άποψη αυτή είναι χρήσιμο, άν όχι άπαραίτητο νά ενημερωνόμαστε πού και πού για τό index του corpus τής νεοελληνικής λογοτεχνίας πού διανέμουν έμμεσα παρόμοιοι διανοούμενοι προς χρήση και συμμόρφωση των μελών του κόμματός τους, του ΚΚΕ. Τό πρώτο πού θά διαπιστώσουμε είναι πώς τίποτε, μά τίποτε δέν έχει αλλάξει έδώ και τόσες δεκαετίες. Άν κάτι έχει αλλάξει στους άποδέκτες αυτών των άποφάνσεων είναι ένα έρώτημα πού τήν απάντησή του θά πρέπει νά τήν ψάξουμε άλλου. Ξέρουμε π.χ. πώς σ' ένα τμήμα των διανοουμένων του ΚΚΕ, τους εκπαιδευτικούς, όπως έδειξε άνάγλυφα ή πρόσφατη έκδοση του περιοδικού τους «Τά εκπαιδευτικά», ό προβληματισμός για λογοτεχνικά ζητήματα είναι ακόμη πιο συντηρητικός σέ σχέση μέ εκείνον πού χρόνια διαμορφώνει ό Μ.Μ. Παπαϊωάννου.

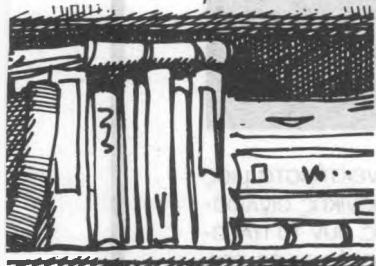
Άπό τήν άλλη, άτακτα, άτυπα, ύπόγεια, φτάνουν πού και πού μηνύματα και ένδείξεις πώς κάποιιο δέν συμμο-

φώνονται και δέν ευθυγραμμίζονται πειθαρχημένα μέ τον κατάλογο αναγνωστέων βιβλίων τής *Καινούργιας Έποχής*. Άλλωστε, ή έκδοτική αγορά προσφέρει πληθωρικά και δέν γίνεται όλοι νά κλείσουν τ' αυτιά τους στις σειρήνες (ή νά τους τά κλείσουν). Οι έκδοτικές συνθήκες δέν μοιάζουν μέ τίς προδικτατορικές, όταν ό άριστέρος προβληματισμός συγκεντρωνόταν σ' ένα μόνο έκδοτικό. Τέτοιες φυγόκεντρες τάσεις στό χώρο τής άριστερής διάνοησης —άπό τή μιá προς έναν φιλελευθερισμό στη σκέψη και στην τέχνη, από τήν άλλη προς έναν στείο μέν, ασφαλής όμως για τήν «προοδευτικότητα» του δογματισμού— ύπήρχαν άνεκαθεν (τά παραδείγματα θά μπορούσαν νά είναι άρκετά, θυμίζω ένδεικτικά τήν *Έπιθεώρηση Τέχνης*).

Ό Μ.Μ. Παπαϊωάννου πάσχιζε άνεκαθεν νά χαράζει τή χρυσή τομή και νά ισορροπεί άνάμεσα στις δύο αυτές τάσεις ή στάσεις. Μέ τή στρατευση του στις γραμμές του ΚΚΕ μετά τή διάσπαση (πολιτική έπιλογή πού φυσικά δέν ξάφνιασε κανέναν), «άντικειμενικά ύπηρετεί», όπως θά λεγε και ό ίδιος, τό δογματισμό και τον εργατισμό. Συνεχίζει νά προσπαθει νά κρατήσει τή χρυσή τομή, όχι τόσο μετριάζοντας τίς απόψεις μέ τίς όποιες προσεγγίζει τά λογοτεχνικά πράγματα, όσο έπενδύοντας τό λόγο του μέ τήν έγκυρότητα τής έρευνας και φιλολογικής έπιστημοσύνης, ώστε οι άποφάνσεις του, πού δέν είναι σέ τελική άνάλυση παρά τό *μαύρο-άσπρο*, νά ξεθωριάζουν τυλιγμένες στό άραχνούφαντο πέπλο τής άντικειμενικότητας, αυτό πού κοινώς λέμε *έπιστημονικά συμπεράσματα*.

Αυτήν τήν «έπιστημονική έγκυρότητα» σπεύδει άραγε νά κατοχυρώσει και ό πρόλογος στο βιβλίο, ύπογραμμένος από καθηγητή Πανεπιστημίου πού άσχολεϊται μέ τά νεοελληνικά, τον κ. Μ.Γ. Μερακλή; Μέ τό άκαδημαϊκό του στάτους επικυρώνει απλώς τήν άποτελεσματικότητα τής μεθόδου του Μ.Μ. Παπαϊωάννου ή τήν καθιστά ακόμη πιο επικίνδυνα άποτελεσματική;

Μ.Α.

Επιδημιολογία

Παλιμψηστον

Τό Παλιμψηστον είναι περιοδική έκδοση της «Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης» του Ήρακλείου, της οποίας έφορος διατελεί ο Νίκος Γιανναδάκης. Ο ίδιος, άλλωστε, διευθύνει και τό περιοδικό, πού ήδη κυκλοφόρησε δύο πολυσέλιδους και εξαιρετικά φροντισμένους τόμους. Τό περιοδικό ουσιαστικά είναι μία ανθολογία άρθρων, μελετών, αρχαιοελληνικών μεταφράσεων και σύγχρονων λογοτεχνικών κειμένων πού δέν σχετίζονται αναγκαστικά μέ κρητικά θέματα. Αποτελεί ένα ετερόκλητο ψηφιδωτό θεμάτων, φιλολογικών προσανατολισμών και ενδιαφερόντων, συνεπώς είναι αδύνατο νά σχολιάσει κανείς ή ν' αποδώσει τόν έν γένει χαρακτήρα του και τούς στόχους του. Αν, βέβαια, αποδεχτούμε πώς τά επιστημονικά και φιλολογικά κείμενα είναι «λιγότερο» ιδεολογικά, και στίς προθέσεις τους οποσδήποτε είναι, ένδω τά «φιλοσοφούντα» δοκίμια βρίσκονται εκ προθέσεως μέσα στην ιδεολογία, θά μπορούσαμε νά επισημάνουμε πώς π.χ. στον πρώτο τόμο, κείμενο της δεύτερης κατηγορίας είναι τό δοκίμιο του Σωτήρη Γουινελά «Η ποίηση και ό ποιητής». Από τά πύ φανατικά παραληρήματα του αναγεννημένου και νεο-ορθόδοξου λόγου, γραμμένου παρά τήν έκτασή του μιά Κυριακή τών Βαΐων. Ένα ελάχιστο και τυχαίο δείγμα του: «Η άληθινή τέχνη χωράει μέσα της όλη τήν έκταση του σταυρικού μαρτυρίου (τά χέρια πού τανύονται καρφωμένα άγκαλιάζουν τή θλίψη) — παραλείπουμε λόγω έκτασης, τήν ύπόλοιπη παρένθεση, όπν άπαριθμούνται λεπτομερώς τί άγκαλιάζουν τά χέρια,

π.χ. ανήμπορα μέλη, άρρωστα σώματα, κάθε καμμό ανάγκης κ.λπ. κ.λπ.) και ό ποιητής άντλεί από τόν πόνο του σταυρού όλη τή δύναμη για νά φτάσει στην άνάσταση...» (σελ. 41)

Όσο κι αν οι δύο τόμοι έχουν μελέτες αξιόλογες και κείμενα θαυμάσια, όρισμένα και φίλων αγαπητών, δέν χωράει στον νου μας πώς ό δήμαρχος Μανώλης Καρέλλης πού προλογίζει τήν έκδοση έφτασε στο συμπέρασμα ότι αυτός ό θεόπνευστος ύμνος στην πίστη και τό μαρτύριο άποτελεί «περί ποιήσεως θεωρία» (σελ. 5).

Αν εξαιρέσει κανείς παρόμοιες επιλογές, πού για άλλους ίσως είναι άνευ σημασίας αλλά πού δέν μπορεί νά μίν επισημαίνονται και νά μās κάνουν σκεπτικούς ως πρός τούς όρους συμβίωσης μαζί τους, τό έγχείρημα του Παλιμψηστον μακάρι νά συνεχιστεί.

Η ΑΥΓΗ

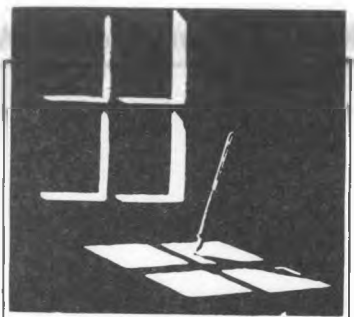
«Η εισαγωγή του μαθήματος της μαρξιστικής Πολιτικής Οικονομίας στις πανεπιστημιακές σχολές άποτελεί άναμφισβήτητα μιά θετική πράξη για τήν ανάπτυξη του επιστημονικού διαλογισμού και της έρευνας στη χώρα μας»... γράφει ό Θανάσης Καλαφάτης στην Αύγη (23.10.86). Θα μπορούσε νά προσθέσει κανείς ότι και ή εισαγωγή του μαθήματος της μαρξιστικής Φιλοσοφίας, της μαρξιστικής Αίσθητικής, της μαρξιστικής Κοινωνιολογίας, της μαρξιστικής Ιστορίας (ή ιστορικού ύλισμού), αν τέτοια εισαγωγή μαθημάτων υπήρχε, θά άποτελούσε άναμφισβήτητα ολοκληρωμένο θετικό βήμα. Αναμφισβήτητα; Μάλλον όχι. Η άμφισβήτηση είχε προέλθει, μόλις πρός 2-3 έτών, από τό ίδιο τό ΚΚΕ έσωτ. και τόν «Ρήγα Φεραίο» πού αντι-

στάθηκαν στη διαλεκτοματεριαλιστική επέλαση της ΚΝΕ στα ΑΕΙ, άρνούμενοι τή διατεταγμένη και βαθμολογούμενη εκμάθηση της επαναστατικής θεωρίας ως έπιστήμης. Είχαν πολλά ειπωθεί τότε — μόλις πρός δύο έτών — σε δημοσιεύματα και σε συζητήσεις σε άμφιθέατρα, πού ό άρθρογράφος ή τά άγνοεί ή τά παραγνωρίζει. Και καλά ό άρθρογράφος, δικαίωμα του ή έφημερίδα πού φιλοξενεί τήν άπονή του; Τόσο πού «έχασε» κι αυτή τί λέγονταν πριν από δύο χρόνια;

Φαίνεται ότι νέες σκέψεις και μελέτη του θέματος όδήγησαν στο συμπέρασμα ότι ή διδασκαλία του μαρξισμού στα ΑΕΙ άποτελεί «θετικό βήμα». Λαμπρά. Αλλά τότε θά έπρεπε νά παραδεχθεί ή ίδια έφημερίδα — ό χώρος πού εκφράζει — ότι πριν δύο χρόνια υπήρχε παραστράτημα και έπομένως θά όφειλε κάποια άναγνώριση στην όρθότητα και τήν οξυδέρκεια της ΚΝΕ.

Και στο τελευταίο τεύχος του περιοδικού Σημειώσεις (28, Νοέμβριος 1986), όπως «έξακολουθητικά» από τήν εμφάνισή του, δημοσιεύονται κείμενα ύψηλης ιδεολογικής έργήγορης, συγκροτώντας ένα σύνθετο άριστέρο λόγο άνάλυσης, παρέμβασης, σύγκρουσης και πολεμικής πρός τά κυρίαρχα πολιτιστικά ιδεολογήματα της κοινωνίας μας. Έπισημαίνουμε σ' αυτό τό τεύχος τό άρθρο του Στέφανου Ροζάνη «Ο Μανιχαϊσμός της νεοελληνικής σκέψης», στο όποιο εκθέτει, αναλύει και ύποστηρίζει πώς τό ιδεολόγημα της ιδιοπροσωπίας του έλληνισμού και της αντίθεσης Ανατολή - Δύση, συναρτημένης στην ελληνική συγκυρία μέ έναν άκρατο λαϊσμό, αν κάτι άντιμάχητα είναι τή «διαλεκτική (...) κίνηση μέσα από τά άντιθετικά στοιχεία του ανθρώπινου Λόγου, μέσα δηλαδή από τή σύγκρουση τών ρυθμιστικών μέ τά άνατρεπτικά του στοιχεία, σύγκρουση από τήν όποία προέκυπτε και προκύπτει ή θετική σκέψη ως έκφραση της ανθρώπινης άγωνίας, τόσο στο άνατολικό όσο και στον δυτικό στοχασμό».

ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΙΕΛΕ

Στό περιοδικό Ο ΠΟΛΙΤΗΣ, πού εκδίδετε — και συγκεκριμένα στο τεύχος 73, σελ. 40 — στο άρθρο του Δ. Τσιαγκλή μέ τίτλο «Μιά φορά κι έναν καιρό ήταν μιά ΟΙΕΛΕ», ό άρθρογράφος ισχυρίζεται ότι τό ΚΚΕ σπάνια και «ντροπαλά» άσχολήθηκε μέ τό δεξύ πρόβλημα της ιδιωτικής εκπαίδευσης και τήν ανάγκη κατάργησής της.

Έπειδή πιστεύω ότι τό συγκεκριμένο άπόσπασμα του άρθρου δέν γράφτηκε από σκοπιμότητα και κακή προαίρεση αλλά από έλλιπή ενημέρωση του άρθρογράφου, θά παρακαλούσα, στα πλαίσια της δεοντολογίας και της αντικειμενικότητας, νά θεωρηθεί άναγκαία, από μέρος του περιοδικού σας, μιά επανόρθωση.

Ειδικότερα: τό ΚΚΕ έλαμνημένα και έπίσημα έχει εκφράσει τίς θέσεις του για τήν ιδιωτική εκπαίδευση και τήν παραπαιδεία στην χώρα μας και έχει διακηρύξει τήν ανάγκη της κατάργησής τους μέ παράλληλη αναβάθμιση της δημόσιας εκπαίδευσης.

Πιό συγκεκριμένα τό ΚΚΕ:

— έχει δημοσιεύσει σχέδιο νόμου για τήν κατάργηση της ιδιωτικής εκπαίδευσης (ΚΟΜΕΠ τεύχ. 5, Μάης 1983).

— έχει πραγματοποιήσει Συμπόσιο, μέ τό ίδιο θέμα, στο άμφιθέατρο του Ε.Μ. Πολυτεχνείου (9 Νοεμβρίου 1984).

— έχει εκδώσει βιβλίο μέ τίτλο Τό ΚΚΕ για τήν ιδιωτική εκπαίδευση (έκδόσεις «Σύγχρονη Έποχή», Αύγουστος 1985).

Αυτά πέρα από τίς συχνές άναφορές του για τό ίδιο θέμα μέσα από τίς στήλες του Ριζοσπάστη, τίς έρωτήσεις και έπερωτήσεις τών βουλευτών του ΚΚΕ στην Βουλή.

Έχοντας τήν πεποίθηση ότι θά δημοσιεύσετε τήν έπιστολή μου, σάς ευχαριστώ.

ΚΩΣΤΑΣ ΓΙΑΝΝΙΩΤΗΣ
Οργανωτ. γραμματέας
της ΟΙΕΛΕ

Καί πού λές Γιώργο

Έδω και τρείς εβδομάδες ή *Αύγή* εγκαινίασε μία νέα σελίδα, μέ τόν τρυφερό και οικείο τίτλο «Καί πού λές». Τρυφερό και οικείο τρόπος του λέγειν διότι ή νέα δημιουργία του κ. Γιώργου Σαββίδη είναι μία βάνουση προσβολή τής νοημοσύνης του άναγνώστη και μία προτροπή προς τήν κουτσομπολική ευτέλεια, πού έσχάτως ονομάζεται οικειότητα και άμεσότητα.

**Ή Αύγή,
ό κ. Σαββίδης
και τό κυριακάτικο
κουτσομπολιό**

Κατ' αρχήν, άς παραδεχτούμε πώς ή έφευρετικότητα του δημοσιογράφου τής *Αύγής* κ. Γ. Σαββίδη είναι άκούραστη στον άγώνα του (ένδεχομένως και στην άγωνία του) νά συμβάλει μέ τόν κάθε φορά πιο άποτελεσματικό τρόπο στην μετατροπή αυτής τής έφημερίδας σε μία έφημερίδα των μέσων δρων, κοινώς σε μία σούπα. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και ή πρόσφατη δημιουργία του τής τελευταίας σελίδας τής κυριακάτικης *Αύγής* μέ τήν δλο οικειότητα ρουμπρίκα *Καί πού λές...* Παραδεχόμαστε πώς ό τίτλος *Καί πού λές* δέν θέλει νά κρύψει τόν τόνο μιάς κουτσομπολιστικής κουβεντούλας, σαλονιού όμως, και όχι καφενειού. Για νά 'μαστε άκριβοδίκαιοι, ό κυρίαρχος τόνος τής σελίδας είναι ένας οικείος, φιλικός μονόλογος κάποιων έπώνυμων προς τόν Γιώργο Σαββίδη, είτε του ίδιου του Γ. Σαββίδη προς τούς άναγνώστες.

Κάθε Κυριακή

Θά μπορούσε κανείς νά μακρηγορήσει άν άποφάσιζε νά σχολιάσει αναλυτικά ένα δείγμα περιεχομένων τής έν λόγω κυριακάτικης σελίδας. Νομίζω πώς δέν θά 'μαστε λιγότερο γλαφυροί άν στην θέση του συστηματικού σχολιασμού χαρακτηρίσουμε συνοπτικά (και συνολικά) τή σελίδα του Γ. Σαββίδη ως ένα άμεσο άποτύπωμα του καινούργιου αυτού μοντέλου πού φορέθηκε φέτος τό χειμώνα, τής έκπομπής *Τά κυριακάτικα* (μοντέλου, διότι π.χ. τήν ίδια σύλληψη των *Κυριακάτικων* έχει και μία νέα παιδική έκπομπή, *Τό ούράνιο τόξο*).

Άλλωστε, όπως άνετα όμολογει ό Γ. Σαββίδης σ' ένα από τά τελευταία *Καί πού λές* (30/11), βρίσκει θαυμάσια αυτή τήν έκπομπή, ανέλαβε μάλιστα νά υπερασπίσει τούς δημιουργούς της, 'Ακρίτα και Κωνσταντάρα, από διαβολές του κ. Χαλάτση.

"Όπως τά *Κυριακάτικα*, αυτό τό τρίωρο φύρδην-μίγδην πού πολιορκεί άνελέητα τούς τηλεθεατές μέ όλων (κυριολεκτικά όλων) των ειδών τις «πληροφορίες», ίσοπεδώνοντας τά πάντα μέσα σ' ένα κοσμικό σαλόνι, έτσι... πού λές, και στό *Καί πού λές* τό «*δλα τά σημάδια είναι θετικά*» κ.λπ. για τήν πορεία του νέου φορέα περνάει ως *έξδηση*, δίπλα στό ανέκδοτο μέ τόν Δημήτρη Ψαθά, τήν πάλη των τάξεων και τό ούζομεζεδοπωλείο «'Αθηναϊκόν» πού άλλαξε διεύθυνση κι άλλα παρόμοια. "Ή, ανάμεσα στό *Άγοράστε πριν από τόν ΦΠΑ δίσκους και βιβλία* και ή μαρτυρία του Γιώργου Κυριακίδη (προς τόν Γιώργο) για τήν Τασκένδη, ή μνεία *έπώνυμων-μελών* του κόμματος διότι *έδωσαν τά πολλά λεφτά* (και πόσα) για τήν οικονομική έξόρμηση του

ΚΚΕ έσωτ. Κι άλλα κι άλλα, ξέξιου ανώδυνα και άπαλά, περνούν από τον Γιώργο και διά του Γιώργου προς τους αναγνώστες της Αύγης. "Ας αναφέρουμε ένα ακόμη δειγματάκι.

Ν' ανοίξουν τά κυκλώματα

"Όπως διαμέσου ενός τάχα ειδησεογραφικού κουτσομπολιού καταπίνουμε χωρίς νά τό καταλάβουμε τήν άποψη του Γ. Σαββίδη για τά Κυριακάτικα, μέσα από ένα άλλο, χαριτωμένο, σχεδόν δακρύβρεκτο σημείωμα, ύποβαλλόμεστε νά ζητωκραυγάσουμε κι εμείς για τό ελληνικό τραγούδι του Σαββόπουλου. Τό σημείωμα άπευθύνεται στον Διονύση: «Θά ήθελα νά κάνεις κάτι για τήν 'Αγνή. (...) Δώσε ένα χεράκι, Διονύση, έτσι για νά τρυπώσουν περισσότερα νέα παιδιά στά κυκλώματα».

Δέν είναι δυνατόν, τή στιγμή πού έχει γίνει τό σώσε από κριτική, και μάλιστα στον άριστερό χώρο, για τήν περίφημη έκπομπή του Σαββόπουλου και τά προβλήματα πού θέτει γενικότερα, νά μās έρχεται ή Αύγή πιά, κι όχι ο τάδε και ο δείνα, μέσα από ένα άσχολιαστο μελό σημείωμα έπαίτη (άγνωσ τήν ανώνυμη έπιστολογράφο, διότι μόνο φωτογραφία της καταθέτει ως ύπογραφή!, Αύγή 30/11), νά μās κάνει αίφνης άφωνους συνένοχους και συμμετοχους του πίο ύποπτου και έπισημασμένου ήδη (βλ. π.χ. άρθρα Γ.Η. Χάρη στο 'Αντί και Γ. Καρρά στον Πολίτη) στοιχείου αυτής της έκπομπής: «Γιά νά φωνάζουν(-με) όλοι μαζί "Ζήτω τό ελληνικό τραγούδι"!», όπως μās προτρέπει.

'Ισοπέδωση, τό όνομα του νέου ύφους

'Υποτίθεται ότι οι λίγοι αναγνώστες της Αύγης είναι οι πίο ύποψιασμένοι, κριτικοί, άπαιτητικοί αναγνώστες έφημερίδων. 'Η Αύγή τους διώχνει όλο και πίο άποφασιστικά, καθημερινά, διότι παρόμοια φαινόμενα πλήρους ιδεολογικής και πολιτιστικής ισοπέδωσης και ύποχώρησης συναντάμε και σε άλλες της σελίδες και ήμέρες. 'Αν δέν άπευθύνεται πιά στους άριστερους, ως μās τό πεί ξεκάθαρα, κι όχι νά μās σερβίρει τίς μικρές καθημερινές δόσεις χυλού πού μās ύπόσχονται συμβιώσεις τόσο άπτες και έπώνυμες πού φαντάζομαι θά νοσταλγούμε τήν έπίκληση «της γιαγιάς με τήν κασίκα».

Μ.Δ.

Παιδικό παιχνίδι, τό ιδανικό έμπόρευμα

Στόν κόσμο του παιδικού παιχνιδιού, ό όποίος μās βομβαρδίζει αυτή τήν έποχή τηλεοπτικά, τά πάντα μοιάζουν νά έχουν άντιστραφεϊ. Γιατί οι διαφημίσεις δέν προωθούν τό άντικείμενο-έμπόρευμα, οι διαφημίσεις είναι τό έμπόρευμα. Τό άντικείμενο είναι άπλως τό πραγματικό είδωλό τους. Δέν πρόκειται όμως για άντιστροφή, στην πραγματικότητα βρισκόμαστε πίο πίο κοντά στην «άληθινή ούσία» των πραγμάτων.

Κατ' άρχήν τά άντικείμενα δέν έχουν ούτε κατασκευαστές ούτε πωλητές: άπλως εμφανίζονται άξαφνα, εισβάλλουν από τό πουθενά στον κόσμο του παιδιού, ρέουν άκατάπαυστα στο σαλόνι του, προκύπτουν άντικειμενικά. Βρίσκουν αυτά τον «χρήστη», αυτός δέν τά βρίσκει ποτέ. Και τό παιδί δέν παίζει πρώτα στο μαγαζί: πρώτα στέκεται στο πεζοδρόμιο και καταναλώνει τό βίντεο της βιτρίνας όπου παρελαύνει ό πλούτος των διαθεσίμων. 'Εκεί διαλέγει, αναζητάει δηλαδή τήν αθύπαρκτη παράσταση με τήν όποία είναι ήδη έξοικειωμένο. Φαντάζεται ότι παίζει, πώς θά 'παίξε αν είχε τό παιχνίδι. Και εκεί άκριβώς τό «παιχνίδι» τελειώνει. 'Η αγορά δέν είναι παρά ή τυπική πράξη για τήν οικειοποίηση της εικόνας, ή αγορά του φευγαλέου. 'Η αγορά τελικά είναι αγορά μās «ιδέας». Τό έμπόρευμα ως ιδέα, ως άπιαστη πραγματικότητα, τό ιδανικό έμπόρευμα.

Τό πορτοφόλι του γονιού άποτελεί άπλως εκείνη τή μικρή στιγμή πού δίνει νόημα στην όλη σκηνοθεσία, στη σχέση δηλαδή εικόνας-φαντασίωσης, ιδέας-μυαλού. Τό άντικείμενο παιχνίδι έξακολουθεί βέβαια νά έχει μία άξια χρήσης: χρειάζεται γιατί άλλιώς θά κατέρρεε τό όλο σύστημα. Για τό παιδί όμως δέν έχει καμία άπολύτως. Αυτό ζει τήν αγορά ως ληξιαρχική πράξη θανάτου του παιχνιδιού τό όποιο πόθησε και με τό όποιο φαντασίωσε, και ως ληξιαρχική πράξη γεννήσεως της νέας του στέρησης: στο σπίτι ή συσκευή τό περιμένει άνοιχτή. Τό έμπόρευμα λοιπόν έδώ στην καθαρότερη μορφή του: ως ανταλλακτική άξια άκόμα και για τον ίδιο τον άγοραστή.

Στό πρόσωπο του παιδιού της τηλεόρασης και της πολυκατοικίας οι ειδικοί ανακαλύπτουν σιγά σιγά έναν ιδανικό άγοραστή-καταναλωτή. Πού δέν ρωτάει, μόνο άποκρίνεται, δηλαδή άνταποκρίνεται. Πού δέν συμμετέχει ό ίδιος στην άγοραπωλησία, άπλως τή πυροδοτεί, διαμεσολαβεί δηλαδή μία «αυτόματη» διαδικασία. Πού, ως καταναλωτής, άπλως έπιτρέπει στο χρήμα νά κυκλοφορεί. Και τό σημερινό παιχνίδι-φάντασμα μπορεί νά μην έχει άξια χρήσης για τό παιδί, τό παιδί όμως έχει για τή βιομηχανία του παιχνιδιού. Πραγματικά ιδανικός καταναλωτής.

'Η φοβερή, ή τρομοκρατική σημερινή ποικιλία των παιχνιδιών δέν κρύβει παρά μίαν άνεπανάληπτη φτώχεια. 'Οχι άπλως τή φτώχεια του στερεότυπου, της μηχανικής επανάληψης, του έγκλεισμού, της κάθειρξης. 'Όσο και κυρίως αυτή τή φτώχεια της φανταστικής, κτητικής σχέσης με τά πράγματα: τή φτώχεια της άτομικής στάσης άπέναντι στο παιχνίδι: τή φτώχεια του έξ όρισμού άενάως άνικανοποίητου. Τή φτώχεια του άντανაკλαστικού. Τό σημερινό τηλεοπτικής προδιαγραφής «παιχνίδι» χωρίζει λοιπόν τά ήδη χωρισμένα παιδιά. 'Ισως άκόμα πίο σημαντικό είναι όμως ότι τά ένώνει. 'Ότι φέρνει κοντύτερα άτομα, όχι ανθρώπους. Συμπεριφορές, όχι στάσεις. 'Ότι, έμπορευματοποιώντας όλοκληρωτικά τήν παιδική έπιθυμία και καταργώντας τή χαρά, δημογενοποιεί από τώρα άπέναντι στο άδριο. Στο κάτω κάτω οι ένήλικοι είναι εκείνοι πού βάζουν τό χέρι στην τσέπη.

Γ. Κ.